

Inhoud

JG. 144 – 2007 | 2

Huldenummer voor LUC DEVLIEGHER, voorzitter van het Genootschap voor Geschiedenis

Woord vooraf 229

ARTIKELS

Michel CLOET, *Het algemeen profiel van de Brugse bisschoppen voor 1800* 233

Dominique MARECHAL, *De nachten van Joseph B. Suvée (1743-1807).
De Heilige Familie en andere nocturnes* 247

Griet MARÉCHAL, *Carrière en politieke keuzes van de Brugse gemeente-
onderwijzer Josse Maréchal (1854-1926)* 265

Jacques MERTENS, *Het plan van 'Middelburg in Vlaanderen' gemaakt
door Jacob van Deventer (1510/15-1575)* 287

Jos MONBALLYU, *De invloed van de Brugse strafrechtspraak op de
Praxis rerum criminalium van Joos de Damhouder (1507-1581)* 293

Octaaf MUS, *De stichting van de Sint-Jacobskerk en -parochie in de 11de
eeuw. Bijdrage tot de vroegste stadsgeschiedenis van Ieper* 319

Michel NUYTTENS, *Bloei en verval van de kloosters in West-Vlaanderen
gedurende de middeleeuwen. Een synthese* 325

Kurt PRIEM, *Pastors op zoek naar een geschikte woonst
in het decanaat Torhout (1716-1778)* 337

Marc RYCKAERT, *Het onuitgevoerde ontwerp van architect Oscar De
Breuck voor een nieuwe boulevard in de Brugse binnenstad (1889)* 351

Paul TRIO, *De Digitale Ontsluiting van het Zonnebeekse Abdijarchief (Doza).
Een primeur in Vlaanderen en een aanzet tot verder historisch onderzoek* 371

Ludo VALCKE, *Prosper-Joseph Massez (1778-1846), de eerste voorzitter
van de provincieraad van West-Vlaanderen* 393

Ludo VANDAMME, *Perkament maken en verkopen in Brugge
op het einde van de 16de eeuw* 401

Andries VAN DEN ABEELE, *De familie Colens in Brugge vanaf de 18de eeuw* 415

André VANDEWALLE, *De ambachten aan de top. Het heraldisch
programma van de Burgerlijke Griffie in Brugge* 435

Romain VAN EENOO, *De Brugse pers en de Vlaamse Beweging, 1849-1857* 449

Johan VANNIEUWENHUYSE, *De Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen
op kruissnelheid. Een stand van zaken* 463

BOEKBESPREKINGEN

- B. BEERNAERT, B. DE LA KETHULLE DE RYHOVE, J. D'HONDT, B. D'HOORE
en B. SCHOTTE, *De Visitatie. Bewonings- en bouwgeschiedenis van het
huis Wulfhagestraat 18 te Brugge* (A. Vandewalle) 481
- J. ROELSTRAETE, *Je stamboom, je familiegeschiedenis:
stap voor stap* (P. Vandewalle) 484
- K. ROTSART, *Lexicon van de parlementariërs uit het arrondissement
Brugge, 1830-1995* (R. Van Eenoo) 486
- Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van
Oudenaarde, van zijn kastelnij en van de Lande tusschen Maercke
en Ronne, deel XLIV, 2007* (R. Van Eenoo) 488
- KRONIEK 493

L.S.

Sinds vele jaren, om precies te zijn sinds 1992, leidt Luc Devliegher, bestuurslid sinds 1960, als voorzitter ons *Genootschap voor Geschiedenis* in goede banen. In die tijd is de missie van het *Genootschap* nauwelijks veranderd. Deze missie bestaat in de eerste plaats uit het stimuleren en publiceren van historisch onderzoek met betrekking tot het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen. De maatschappelijke wereld en het historisch bedrijf, met andere woorden de context waarbinnen het *Genootschap* zich van zijn taak kwijt, ondergingen de voorbije jaren een grondige metamorfose. Het is de grote verdienste van de voorzitter om het *Genootschap* binnen deze veranderende omgeving als een stabiele speler te handhaven en de degelijkheid en relevantie ervan te bewaken.

Bestuur, leden en de 'historische wereld' schatten deze prestatie hoog in, en startten de voorbije jaren herhaaldelijk initiatieven op om de voorzitter voor dit alles te danken. Deze initiatieven bleven steeds opnieuw in de voorbereidingsfase steken omdat het een publiek geheim is dat voorzitter Luc Devliegher heel uitdrukkelijk de spotlights mijdt. De aandachtige waarnemer moest inderdaad vaststellen dat hij geen gelegenheid liet voorbijgaan om aan te geven dat hij vieringen en huldgingen sterk kon waarderen, zolang ze maar niet op zijn persoon waren gericht.

Het is inderdaad waar. Onze voorzitter is niet de man die welbehagen schept in het chique rode pluche, de sprankelende champagne of de hoogdravende woorden die dergelijke vieringen wel eens durven kenmerken. Veeleer dringt het beeld zich op van de eeuwige vorser, in archieven, met rubberen laarzen stappend door de polderklei, of zijn weg zoekend naar de top van een wei-

nig toegankelijke kerktoren. Het beeld ook van de teamspeler, die gaat voor de vereniging, niet voor het individu.

Maar sommige dingen zijn nu eenmaal onvermijdelijk en dringen zich zo hard op dat ze gewoon moeten gebeuren. Nu Luc Devlieghe dit jaar, op 16 oktober, tachtig geworden is, waren de bestuursleden deze keer vast van plan om te volharden in het plan hun voorzitter te vieren. En dit is het mooie resultaat: een huldenummer voor voorzitter Luc Devlieghe met bijdragen van de bestuursleden. Vele onderzoeksthema's komen er in aan bod en dat sluit goed aan bij de veelzijdige belangstelling en deskundigheid van onze voorzitter.

Bij de afwerking van dit huldenummer werd rekening gehouden met de wensen van de gevierde. Dit verklaart waarom dit nummer in weinig afwijkt van een 'gewone' aflevering van de *Handelingen*. Geen biografie noch bibliografie, geen foto van de gevierde (op zijn voorstel wel van het bestuur), mét kroniek en boekbesprekingen.

Zo heeft onze voorzitter toch weer het laatste woord. En zo hoort het in een vereniging die zichzelf respecteert.

Het bestuur

© Jan D'hondt, Brugge

Voorzitter Luc Devliegher
en het bestuur van het *Genootschap voor Geschiedenis*,
bijeën in het stadsarchief van Brugge, 5 november 2007

Van links naar rechts:

Griet Maréchal, Jacques Mertens, Michel Cloet, Paul Trio,
Andries Van den Abeele, Ludo Valcke, voorzitter Luc Devliegher,
Maurice Vandermaesen, Kurt Priem, André Vandewalle,
Marc Ryckaert, Johan Vannieuwenhuysse, Ludo Vandamme,
Luc Monbaliu

Niet op de foto: Isabelle De Jaegere, Dominique Marechal, Jos
Monballyu, Octaaf Mus, Michiel Nuyttens, Paul Vandewalle,
Romain Van Eenoo

Matthias de Visch, *Portret van Hendrik Van Susteren*, 1740
Brugge, Stedelijke Musea
© Hugo Maertens, Brugge

Het algemeen profiel van de Brugse bisschoppen voor 1800

Deze korte bijdrage wil een globaal beeld ophangen van de 17 bisschoppen die het bisdom Brugge hebben bestuurd van de oprichting ervan in 1559 tot de afschaffing door de Franse Revolutie (Concordaat van 1801). Wie waren deze geestelijken, welke was hun afkomst, welke studies hadden ze gedaan, hoe zag hun pre-episcopale carrière eruit, hoe werden ze benoemd en door wie, hoe oud waren ze bij hun benoeming en bij hun overlijden, hoelang bestuurden ze het bisdom en hoe kunnen hun leven en prestaties globaal beoordeeld worden? Ziedaar de voornaamste vragen waarop we een antwoord trachten te formuleren.

Ter herinnering nog even het volgende. In 1559 besliste paus Paulus IV, op aandringen van koning Filips II, tot de oprichting van 14 nieuwe bisdommen in de Nederlanden. De al te grote bisdommen uit de middeleeuwen werden vervangen door een reeks kleinere en beter bestuurbare diocesen. Het territorium van het latere bisdom Brugge had gedurende vele eeuwen deel uitgemaakt van het zeer uitgestrekte bisdom Doornik.¹ Na 1559 vormden de bisdommen Brugge, Ieper, Gent, Antwerpen, Mechelen, 's Hertogenbosch en Roermond de Mechelse kerkprovincie, ondergeschikt aan de aartsbisschop van Mechelen. De oprichtingsbul *Super universas* van 12 mei 1559 kende het benoemingsrecht toe aan de Spaanse koning Filips II en zijn opvolgers, maar de paus diende de vorstelijke benoeming achteraf wel goed te keuren (*confirmatio*). De concrete territoriale afbakening van het bisdom werd vastgelegd in de bul *Ex Injuncto* van 11 maart 1561. Het belang van de nieuwe bisdommen kan gewoonweg niet overschat worden. Ze vormden, samen met het Concilie van

1 E. VAN MINGROOT, 'Oprichting en omschrijving van het bisdom', in: M. CLOET, B. JANSSENS de BISTHOVEN, R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 17-21.

Trente (1545-1563), de hoeksteen van de Contrareformatie en de katholieke heropleving in onze gewesten.

Bijna alle boeken en bijdragen gewijd aan Brugse bisschoppen behandelen één bisschop of één episcopaat. Dat geldt uiteraard ook voor de biografische notities verschenen in verzamelwerken als de *Biographie Nationale*, het *Nationaal Biografisch Woordenboek* of de *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*. Ook in de *Geschiedenis van het bisdom Brugge*² passeren vooral individuele bisschoppen de revue. Enkele data werden destijds samengebracht door E. Strubbe³, ze waren vooral nuttig voor de bisschoppen aan wie nog geen biografie is gewijd. Het nuttigst voor ons opzet was de onuitgegeven maar zeer degelijke licentiaatsverhandeling van D. Passchijn⁴. Het ogenblik leek ons aangebroken om uit al het beschikbare materiaal een totaalbeeld te distilleren en te becommentariëren.

De basisgegevens van onze berekeningen en van de meeste van onze beschouwingen zijn samengebracht tabelvorm in bijlage.⁵

AFKOMST EN STUDIES

Van de 17 Brugse bisschoppen vóór 1794 werden er slechts 3 geboren binnen de grenzen van het (latere) bisdom Brugge, telkens 2 kwamen uit (het latere) Oost-Vlaanderen en Frans Vlaanderen, 5 uit Brussel, en telkens 1 uit Antwerpen, Leuven, Nijvel, Amsterdam en Besançon. Ook in andere bisdommen waren bisschoppen uit het eigen bisdom afkomstig veeleer de uitzondering dan de regel. Terloops, na 1830 werd gewoonlijk de voorkeur gegeven aan iemand uit het eigen diocees. Van de 8 Brugse bisschoppen van 1834 tot heden kwam alleen Mgr. De Smedt (1952-1984) uit een ander bisdom (Mechelen). In de 16de, 17de en 18de eeuw be-

2 M. CLOET, e.a., *Het bisdom Brugge*, p. 33-92, 175-206.

3 E.I. STRUBBE, L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960, p. 241-243 (fotomechanische herdruk, Brussel, 1991).

4 D. PASSCHIJN, *Het episcopaat in de Spaanse en de Oostenrijkse Nederlanden (1559-1801). Een vergelijkende studie naar de afkomst, sociale status, studies en pre-episcopale loopbaan*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven, 1998.

5 De tabel steunt op de bovengeciteerde werken van M. Cloet, E. Strubbe, D. Passchijn en op enkele bijdragen en licentiaatsverhandelingen gewijd aan afzonderlijke bisschoppen.

stond er wat de bisschopsbenoemingen betreft, een grotere mobiliteit dan na 1800.

Van de 17 Brugse bisschoppen uit het Ancien Régime waren er slechts 6 van niet-adellijke afkomst, onder hen de 3 prelaten in het eigen bisdom geboren. Enkele van de 11 adellijke bisschoppen stamden uit oud-adellijke geslachten, andere uit de ambtsadel. Van de 8 bisschoppen van 1834 tot heden is niet één van adellijke afkomst.

Elk van de 17 bisschoppen had universitaire studies gedaan en een of meer diploma's behaald. 14 hadden in Leuven een licentiaat of een doctoraat behaald, telkens 1 in Dowaai, Dôle en Reims. De meeste (10) onder hen studeerden burgerlijk en kerkelijk (canoniek) recht: 3 van hen behaalden een doctoraat in de zogenaamde beide rechten en 7 een licentiaat eveneens in de beide rechten. Slechts 1 was alleen licentiaat in het kerkelijk recht. 7 toekomstige bisschoppen hadden aan de universiteit theologie gestudeerd: 3 behaalden een doctoraat en 4 een licentiaat. Eén bisschop (R. de Haynin) werd hier dubbel geteld (10 + 1 + 7 = 18) omdat hij te Dowaai zowel in de theologie als in de beide rechten een licentie behaalde⁶.

Niet alleen hadden 14 bisschoppen op 17 in Leuven een diploma behaald, 5 hadden het tot professor en 3 onder hen zelfs tot rector gebracht. We haasten ons echter eraan toe te voegen dat het rectoraat toen lang niet dezelfde betekenis had als tegenwoordig. Het duurde slechts één semester (zes maanden) en het werd bijna bij toerbeurt toegewezen⁷. We vermelden de drie oud-rectoren, nl. P. De Corte (verkozen in 1530, 1538 en 1548, tekens voor een semester), F. de Baillencourt (in 1646 en 1656) en J.R. Caimo (in 1745 en 1753). Het besluit van deze paragraaf ligt voor de hand. Alle Brugse bisschoppen hadden een of meerdere universitaire graden behaald. De meeste werden gerekruteerd uit de afgestu-

6 Uit de studie van D. Passchyn blijkt dat het behalen van een titel in deze beide disciplines slechts hoogst uitzonderlijk voorkwam en op zichzelf beschouwd geen bewijs van superintelligentie oplevert.

7 Over de verkiezing en de bevoegdheden van de rector, zie E. LAMBERTS en J. ROEGIERS, *De universiteit te Leuven 1425-1985*, Leuven, 1985, p. 35.

deerden van de Leuvense universiteit, enkele zelfs uit het professorenkorps of onder de oud-rectoren. In de bisdommen Gent, Ieper en Antwerpen waren er wel een paar bisschoppen zonder academische graad⁸. Dat er zoveel in Leuven een graad behaalden is helemaal niet verwonderlijk aangezien de Leuvense universiteit de enige was in de Nederlanden, althans tot de oprichting van Dowaaï in 1562⁹. De academisch-wetenschappelijke vorming werd door koningen en pausen, en hun medewerkers en raadgevers blijkbaar hoog gewaardeerd. De bisschoppen behoorden dus zeer duidelijk tot de intellectuele bovenlaag.

Naast een professoraat in Leuven, al dan niet gecombineerd met een rectoraat, bood ook de functie van deken van een kathedraalkapittel een goede uitgangspositie voor een bisschopsbenoeming. Van de 17 Brugse prelaten waren er 4 deken van het Sint-Donaaskapittel, 1 was deken en 1 proost van het Gentse Sint-Baafskapittel. Dit feit illustreert het belang en het prestige van deze functies. Verder was 1 toekomstige bisschop proost van het Sint-Pieterskapittel in Kassel, en 1 van het Sint-Gummaruskapittel in Lier. In totaal waren er 8 op 17 op het moment van hun benoeming deken of proost van een kapittel. Ook de functie van vicaris-generaal bood een goede opstap naar het episcopaat. Telkens 2 aanstaande bisschoppen waren op het moment van hun benoeming vicaris-generaal van de bisdommen Brugge, Gent en Mechelen. Verwonderlijk is dat niet, want een vicaris-generaal kon beschouwd worden als de rechterhand van de bisschop, zijn functie stond terecht zeer in aanzien en was een uitstekende voorbereiding op het episcopaat. Bovendien kon de bisschop zijn 'kabinetschef'

- 8 Ter vergelijking: in het bisdom Gent hadden eveneens op 17 bisschoppen voor 1800 twee of drie geen universitair diploma behaald. 12 promoveerden te Leuven en 2 te Dowaaï. Het bisdom Ieper telde 18 bisschoppen voor 1800 van wie er 11 te Leuven één of twee graden behaalden, 2 promoveerden te Dowaaï, 2 te Parijs, 1 te Parijs en te Leuven. Eén bleef zonder graad en van een is dat onbekend. Van de 18 Antwerpse bisschoppen behaalden er 9 één of meer graden te Leuven, 1 studeerde te Leuven én te Parijs, 2 te Dowaaï, en telkens 1 te Bologna, te Rome, te Mainz en te Keulen. 2 studeerden te Leuven maar behaalden er geen graad. Beiden waren regulieren. Zie D. PASSCHYN, *o.c.*, p. 107-109.
- 9 Over deze te weinig bekende universiteit, zie G. CARDON, *La fondation de l'université de Douai*, Parijs, 1892 en G. DEHON, *L'université de Douai dans la tourmente (1635-1735). Heurs et malheurs de la Faculté des Arts*, Villeneuve d'Ascq, 1998. De nieuwe universiteit werd geopend op 5 oktober 1562.

helpen promoveren. Tenslotte hadden 4 aanstaande Brugse bisschoppen al een leidinggevende opdracht gekregen in de zielzorg van de Noordelijke provincies. Omdat ze die opdracht wegens de onveilige situatie en de feitelijke afscheuring van het Noorden niet konden uitvoeren, behielden ze ook hun functie in het Zuiden tot ze te Brugge benoemd werden. Het betreft R. Drieux, K.-F. de Rodoan, W. Bassery en J.B. de Castillion.

De volgende vraag: hoe oud waren de Brugse bisschoppen bij hun benoeming door de vorst? Het lijkt ons verkieslijk de vorstelijke benoeming en niet de pauselijke confirmatie te nemen als vertrekpunt voor deze berekening omdat de vorstelijke beslissing deze of gene geestelijke te benoemen de facto een definitieve beslissing was. Geen enkele door de vorst benoemde Brugse bisschop werd niet bevestigd door Rome. De gemiddelde approximatieve leeftijd bij de benoeming bedroeg 52 jaar en 9 maanden¹⁰. 3 bisschoppen telden meer dan 60 jaar toen de vorst ze benoemde, onder hen was P. De Corte de oudste met 69. De tweede oudste, J.B. de Castillion, was 'slechts' 62. 7 bisschoppen telden tussen 50 en 59 en evenveel tussen 40 en 49. De jongste was de zeer talentrijke A. Triest (39). Een bisschopsbenoeming voor 40 jaar blijkt hoogst zeldzaam te zijn geweest.

DE BISSCHOPSBENOEMING EN HET VERVOLG

De bisschopsbenoeming verliep in verscheidene etappes. De vorsten vroegen doorgaans aan de bisschoppen welke personen (meestal een drietal) zij het geschiktst achtten. Zij wonnen ook het advies in van de Raad van State en, na 1725, van de Geheime Raad. Na de vorstelijke benoeming kwam Rome aan de beurt. De nuntius of internuntius hield te Brussel het zogenaamde informatieproces. Een zestal personen die de kandidaat en meestal ook zijn familie sinds lang kenden, zowel leken als geestelijken, werden ondervraagd over zijn levenswandel. De documenten

¹⁰ De berekening steunt op de jaartallen vermeld in de tabel, vermeerderd met 6 maanden omdat de tabel alleen volle jaren weergeeft. Van enkele van vooral de eerste bisschoppen was slechts het geboortejaar bekend of kon dat jaar alleen berekend of waarschijnlijk geacht worden.

betreffende deze consultaties zijn in de regel goed bewaard gebleven en bevatten veel informatie¹¹. Een deel van het informatieproces betrof de toestand in het vacante bisdom¹².

Een commissie van kardinalen onderzocht het dossier in een geheim consistorie, waarna de paus tot de bevestiging van de benoeming kon overgaan. Alle data van vorstelijke benoemingen en pauselijke confirmaties zijn bekend en maken het mogelijk de tijd tussen beide exact te berekenen. Bij een normale gang van zaken verliep zowat een halfjaar. Meermaals vertraagden oorlogsomstandigheden, politieke instabiliteit, het overlijden van een paus of andere peripetieën het vereiste onderzoek en de nodige beslissingen. We gaan hier niet verder op in gezien het eerder beperkte belang van deze aangelegenheid.

Na de pauselijke confirmatie volgden nog drie stappen voor alles goed en wel geregeld was: de zogenaamde inbezitneming (meestal door een procurator), de wijding en de installatie. Deze twee laatste stappen zijn op zichzelf beschouwd wel belangrijk en interessant, maar ze leren ons weinig over de bisschop, zijn persoon en zijn beleid, zodat we er evenmin bij stilstaan. Op een paar uitzonderingen na ging de inbezitneming van de zetel een korte tijd vooraf aan de wijding; de installatie volgde steeds op de derde plaats. De tabel laat zien dat enkele van de betreffende data onbekend gebleven zijn.

- 11 In de meeste licentiaatsverhandelingen aan een bisschop gewijd, werd dankbaar gebruik gemaakt van de vorstelijke consultaties (meestal bewaard in het fonds van de Geheime Raad) en van de informatieprocessen (bewaard in het Vaticaanse archief). Interessante informatie bij P. LEFEVRE, 'Le recrutement de l'épiscopat dans les Pays-Bas pendant le régime autrichien', in: *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 103 (1938), p. 115-204.
- 12 L. JADIN, *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale (1564-1794)*, in: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, VIII, 1928, p. 5-263; dl. IX, 1929, p. 5-321, dl. XI, 1931, p. 3-345. Deze verslagen zijn vaak geen voorbeeld van objectiviteit. De kwaliteiten van de kandidaat worden doorgaans te positief voorgesteld; de toestand van het bisdom te negatief (met de bedoeling kwijtschelding of vermindering van de te betalen taks te verkrijgen).

AMBTSDUUR EN INZET

Van de 17 bisschoppen bleven er 14 in dienst tot hun overlijden, 3 werden overgeplaatst naar een ander bisdom. Triest en Van den Bosch promoveerden tot bisschop van Gent, De Precipiano tot aartsbisschop van Mechelen. Gent was een prestigieuzere zetel dan Brugge, met onder meer een veel groter bisschoppelijk inkomen; Mechelen telde tweemaal zoveel steden en dorpen als Brugge, het was ook tweemaal zo uitgestrekt en bovendien de zetel van de aartsbisschop. Die overplaatsingen waren dus wel echt promoties. Toch verdiende in onze ogen alleen Triest zijn overplaatsing. Zelf had hij ze niet verwacht. Als bisschop van Brugge had hij het Sint-Donaaskapittel gevraagd een deel van de Sint-Borromaeuskapel af te staan voor zijn laatste rustplaats. Het verzoek werd ingewilligd. Zijn transfer naar Gent zal hem zeker plezier hebben gedaan, onder meer omdat zijn familie veel met Gent en het Gentse stadsbestuur te maken had.

De gemiddelde ambtsduur wordt berekend vanaf de pauselijke confirmatie – de benoeming was pas dan echt effectief – en loopt tot het overlijden of de overplaatsing. Deze ambtsduur bedroeg ongeveer 11 jaar en 10 maanden, zegge bijna 12 jaar¹³. De recordhouder was J. van Susteren met ruim 26 jaar, op de voet gevolgd door R. Drieux met ruim 24 jaar. De kortste ambtsperiode staat op naam van A. Triest. Zijn benoeming tot bisschop van Brugge werd door Rome bekrachtigd op 3 april 1617 en op 10 juli 1620 werd hij, opnieuw door de Aartshertogen Albrecht en Isabella, benoemd tot bisschop van Gent. Hij bekleedde de Brugse zetel dus slechts 3 jaar en 3 maanden. K. van den Bosch en H.W. de Precipiano, die ook naar een ander bisdom verhuisden, bleven eveneens slechts een korte tijd in Brugge, respectievelijk ruim 7 en ruim 6 jaar. Samengevat ziet het kaartje eruit als volgt: 3 Brugse bisschoppen oefenden hun opdracht uit gedurende meer dan 20 jaar, 5 gedurende een periode tussen 10 en 20 jaar en 9 gedurende minder dan 10 jaar. De ambtsperiodes van de meerderheid van de bisschoppen (9 op 17) bedroegen dus minder dan 10 jaar. De ambtsduur van de 4 bisschoppen die in de 18de eeuw

13 Zelfde opmerking als noot 9.

benoemd werden, bedroeg achtereenvolgens ruim 26, 10, 21 en 17 jaar, of gemiddeld ruim 18,5 jaar, terwijl hun voorgangers uit de 16de-17de eeuw iets minder dan 10 jaar bereikten.

Alle bisschoppen bleven in functie tot aan hun dood (of overplaatsing). De gemiddelde leeftijd bij overlijden van de 14 in functie zijnde Brugse bisschoppen bedroeg bijna 67 jaar. Dat hun levensduur veel hoger lag dan het algemeen gemiddelde valt vooral te verklaren door hun leeftijd bij de benoeming en hun algemene goede gezondheid op dat moment. Alleen gezonde clerici kwamen in aanmerking voor het episcopaat. P. De Corte, die al 69 was bij zijn benoeming, stierf ook als oudste bisschop op zijn 76ste. Drieux bekleedt met 75 de tweede plaats in die rangorde. De eerste twee bisschoppen van Brugge zijn dus ook de oudste twee geworden. De jongst overleden bisschoppen waren De Haudion (53) en De Haynin (55). Samengevat: 3 bisschoppen stierven tussen 50 en 59 jaar oud, 5 tussen 60 en 69 en 6 tussen 70 en 79. Of nog anders bekeken: de Brugse bisschoppen benoemd voor 1700 werden gemiddeld 65 jaar oud, die benoemd na 1700 bereikten gemiddeld 71 jaar. De stijging van de levensverwachting in de 18de eeuw is algemeen bekend.

De globale beoordeling van hun bekwaamheid, beleid, inzet en levenswandel valt zeer positief uit. Vooral de bisschoppen van de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw waren doordrongen van de bezieling en het enthousiasme van de Contrareformatie. Zij gaven hun priesters en gelovigen duidelijke instructies en controleerden hen op de naleving ervan. Denken we maar aan hun initiatieven voor een betere priesteropleiding, regelmatiger en beter godsdienstonderricht (catechismus en predicatie), bisschoppelijke en dekenale visitaties (inspectie en informatie-inwinning ter plaatse), een nieuwe en betere registratie (o.a. van dopen, huwelijken en overlijdens) en boekhouding (o.a. kerk- en disrekeningen) met inspectie én verslag.

Het blijft echter merkwaardig dat na het bekende en belangrijke derde provinciaal concilie van Mechelen (1607), in Brugge geen diocesane synode werd gehouden om de Mechelse statuten, decreten en besluiten bekend te maken en te doen uitvoeren en na-

leven. In de andere bisdommen gebeurde dat wel, in Mechelen in 1609, in Antwerpen in 1610 en in Gent in 1613. De eerste en enige Brugse diocesane synode werd gehouden onder bisschop Drieux in 1571. K.F. de Rodoan (1604-1616) die had deelgenomen aan het Mechelse provinciaal concilie van 1607, dat opriep tot de organisatie van een synode in elk bisdom, heeft zeker in 1615 wel voorbereidingen daartoe getroffen. De statuten werden zelfs vooraf opgesteld, maar de synode niet bijeengeroepen en de statuten niet uitgevaardigd¹⁴. Dat gebeurde ook niet door bisschop Triest (1617-1620). Volgens S. De Quinckere, kanunnik van Sint-Donaas en aartspriester van het bisdom, achtte Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen, het in de jaren 1617-1620 niet opportuun een synode samen te roepen omdat het Bestand spoedig ten einde zou lopen en “om andere redenen” die De Quinckere kende omdat de aartsbisschop ze hem mondeling had meegedeeld¹⁵. In zijn verslag voor de paus over de toestand in het bisdom Brugge schreef N. de Haudion (1642-1649) dat er in heel België (*in toto Belgio*) sinds lang geen provinciale of diocesane synode meer gehouden werd omwille van de moeilijkheden die ambtenaren van de koning opwierpen en hij voegde er aan toe dat er om die reden geen hoop bestond dat er op korte termijn een synode zou kunnen bijeenkomen¹⁶.

14 Ze werden gepubliceerd in M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)*, Brussel, 1970 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, jg. XXXII, nr. 67), p. 295-340.

15 *Archivio Segreto Vaticano*, fonds Processi dei Vescovi Consistoriali, nr. 16, fol. 688v., verklaring van S. De Quinckere: “Synodum autem dioecesanam etiam composuisse et misisse Reverendissimo Archiepiscopo Mechliniensi nuper defuncto, qui tunc temporis non iudicavit ut hoc triennio synodus celebraretur propter treguam brevi finendam et alias causas illius mentem moventes, quod scit ipse deponens quoniam tulit libellum synodi a praedicto Reverendissimo Archiepiscopo, qui ore suo exposuit ipsi deponenti ut referret Reverendissimo Brugensi Episcopo non expedire dictum synodum eo tempore celebrare.” De andere getuigen verklaarden dat er geen synode gehouden werd, zonder verdere toelichting. Over Hovius verscheen recent een schitterende studie: E. PUT-C. HARLINE, *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Mathias Hovius 1542-1620*, Leuven, 2002.

16 Bisschoppelijk Archief Brugge, nr. B184, Status dioecesis Brugensis ab Illustrissimo Haudion Romam missus anno 1644, fol. 21v.: “Imo in toto Belgio non fuit habita a longo tempore synodus provincialis aut dioecesana propter difficultates eapropter motas per ministros regios, neque spes est ea de causa huiusmodi synodos brevi futuras ...”.

Het ontbreken van een diocesane synode laat niet toe de Brugse bisschoppen daarvoor zo maar verantwoordelijk te stellen, externe factoren bemoeilijkten immers de bijeenroeping ervan. Wellicht was een dergelijk groots opgezette vergadering nog het best mogelijk geweest in de eerste jaren van het Bestand tijdens het episcopaat van De Rodoan, toen ook in andere Vlaamse bisdommen een synode werd gehouden. De kerkelijke organisatie in het bisdom Brugge kwam echter zo gehavend uit de krijgsverrichtingen van de 16de en begin 17de eeuw, dat het tekort aan priesters en bruikbare kerken in die jaren bijna de volledige, dringende aandacht van de bisschop en zijn omgeving opeisten.

EVALUATIE

Bij het overzien van de bisschoppen tussen 1560 tot 1794 komen we tot de volgende conclusies. De prelaten die het bisdom van 1561 tot 1649 bestuurden, waren als pioniers diep doordrongen van de geest van de Contrareformatie: de strijd tegen ketterse invloeden en voor een algemene katholieke heropleving kreeg hun volle aandacht en werd met groot geloof en enthousiasme aangepakt. De Corte, Drieux, Lambrecht, Triest, Christoffels en De Haudion waren zeer begaafd en genoten een zeer groot prestige. Ieder van hen kan opgevoerd worden als een prototype van de Contrareformatie. De zeer grote aandacht voor de armen die we het meest bij Triest en De Haudion aantreffen, is opvallend. A. Triest, die vooral bekend staat als bisschop van Gent (1621-1657), is de meest invloedrijke van alle bisschoppen van de Mechelse kerkprovincie voor 1800, de aartsbisschoppen zelf buiten beschouwing gelaten¹⁷. K.F. de Rodoan beschouwen we als een degelijke bisschop, maar beslist niet als van hetzelfde niveau als de bovengenoemde. S. De Quinckere is de enige van alle Brugse bisschoppen wier persoonlijk gedrag schandaal verwekte. Al tijdens de eerste jaren van zijn episcopaat onderhield hij een ongepaste en later zeer ergerniswekkende relatie met zijn huishoudster. Hij weigerde haar weg te sturen, zoals aartsbisschop

17 M. CLOET, 'Triest Antonius', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 15, 1996, kol. 721-732.

Boonen en zijn collega's bisschoppen hem meermaals vroegen. De Quinckere was ontoegankelijk voor zijn priesters en onhandelbaar. Hij verwaarloosde ook een aantal essentiële pastorale taken. Zelfs de dood van zijn huishoudster in de gevangenis te Gent loste niet alle problemen op¹⁸.

De vijf prelaten die het bisdom bestuurden tijdens de tweede helft van de 17de eeuw waren allen hooggeschoold, en ze hebben zich degelijk toegelegd op hun herderlijke taak. Als persoonlijkheden bleven ze o.i. onder de maat van hun grote voorgangers¹⁹.

De invloedrijkste bisschop van de 18de eeuw, Hendrik-Jozef van Susteren, bestuurde het bisdom gedurende ruim 26 jaar (1716-1742), de langste ambtstermijn van de 17 bisschoppen. Bij zijn benoeming telde hij slechts 45 jaar. Als vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen was hij perfect voorbereid op zijn taak. Zijn persoonlijke bezit wendde hij aan om imposante nieuwe gebouwen, zoals bv. een mooi en groot seminarie²⁰, op te trekken. De Brugse kerk kende rond 1750 haar hoogtepunt, gemeten met de Tridentijnse normen²¹. Zijn opvolgers De Castillion en Caïmo konden voortbouwen op het werk van hun voorgangers – het nieuwgebouwde seminarie trok b.v. vele priesterkandidaten aan – en ze voldeden ook zelf aan de hoge verwachtingen in hen gesteld.

18 W. BRULEZ, *Correspondance de Richard Pauli-Stravius (1634-1642)*, Brussel-Rome, 1955 (Analecta vaticano-belgica, 2de reeks, X), passim. Over deze zaak werd een drukke correspondentie gevoerd tussen de pauselijke internuntius te Brussel, Richard Pauli-Stravius en kardinaal Barberini [Francesco, staatssecretaris te Rome, neef van paus Urbanus VIII]. Ze betreft vooral de jaren 1634-1636.

19 Onze slotbeschouwingen zijn ook gesteund op de bisdomgeschiedenis vermeld in voetnoot 1.

20 Bisschop Van Susteren kocht in 1738 het "Hof van Pitthem" om er in april 1740 te starten met het diocesaan seminarie. Meer hierover in G. HOUWEN, *Het "Hof van Pitthem"*, Brugge, 1995, beperkte oplage, pro manuscripto, p. 20-40.

21 Voor een globaal overzicht van de kerkelijke ontwikkelingen in de 16de-17de eeuw, zie M. CLOET, 'De kerk en haar invloed', in: P. JANSSENS (red.), *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, II, [Brussel] 2006, p. 11-62.

BIJLAGE

OVERZICHT VAN DE BRUGSE BISCHOPPEN (1560-1794)

	<i>geboortedatum (a) -plaats (b) en afkomst (c)</i>	<i>studies</i>	<i>functie bij koninklijke benoeming</i>	<i>benoeming door koning (a) door paus (b)</i>	<i>leeftijd bij vorstelijke benoeming</i>	<i>inbezitting (a), wijding (b), installatie (c)</i>	<i>datum (a) leeft. bij overlijden (b) of overplaatsing (c)</i>	<i>ambtsduur (in volle jaren)</i>
1. Pieter De Corte	a. 1491 b. Brugge c. burgerij (schepenfamilie)	dr. theologie Leuven	prof. te Leuven, lid commissie reorganisatie van bisdommen	a. 11 mei 1560 b. 10 maart 1561	± 69	a. 1 februari 1562 b. 26 december 1561 c.	a. 16 oktober 1567 b. ± 76	6
2. Remi Drieux	a. 1519 b. Merkegem (Fr.-Vl.) c. burgerij	dr. beide rechten Leuven	prof. te Leuven, bisschop-elect Leeuwarden	a. 15 november 1568 b. 13 sept 1569	± 49	a. 7 november 1569 b. 13 november 1569 c. 4 december 1569	a. 12 mei 1594 b. ± 75	24
3. Mathias Lambrecht	a. ca. 1539 b. Sint-Laureins c. bescheiden afk.	lic. theologie Leuven	docent theologie te Brugge, vicaris-generaal	a. 12 april 1595 b. 20 november 1595	± 56	a. 15 augustus 1596 b. 29 juli 1696 c. 18 augustus 1596	a. 1 juni 1602 b. ± 63	6
4. Karel-Filips de Rodoan	a. 1552 b. Munkzwalm c. oude adel	lic. kerkelijk recht Leuven	deken van Sint- Baafs, bisschop Middelburg	a. 16 juli 1602 b. 26 mei 1603	± 50	a. b. 8 oktober 1600 c. 28 maart 1604	a. 7 juli 1616 b. ± 64	13
5. Antoon Triest	a. 1577 b. Beveren-Waas c. oude ambtsadel (schepenv. Gent)	lic. beide rechten Leuven	deken van Sint-Donaas	a. 10 augustus 1616 b. 3 april 1617	± 39	a. 9 juni 1617 b. 9 juli 1617 c.	benoemd te Gent 10 juli 1623	6
6. Denis Stoffels	a. ca. 1570 b. Antwerpen c. burgerij (koopman)	lic. theologie Leuven	deken van Sint-Donaas	a. voor 1 september 1620 b. 8 augustus 1622	± 53	a. b. 28 mei 1623 c.	a. 6 aug. 1629 b. ± 59	6
7. Servaas De Quinckere	a. 6 april 1569 b. Brugge c. houtbewerker	lic. theologie Leuven	deken van Sint-Donaas	a. 30 oktober 1629 b. 18 maart 1630	60	a. 23 maart 1630 b. 16 juni 1630 c.	a. 3 maart 1639 b. 69	9

8.	Nicolaas de Haudion	a. ca. 1596 b. Brussel c. oude adel	lic. beide rechten	proost van Sint-Baafs, vicaris-generaal bisdom Gent	a. 4 mei 1639 b. 16 september 1641	± 43	a. 31 oktober 1641 b. 26 januari 1642 c.	a. 24 september 1649 b. ± 53	8
9.	Karel van den Bosch	a. 22 mei 1597 (gedoopt) b. Brussel c. ambtsadel	dr. beide rechten Leuven	deken Sint-Donaas, vicaris-generaal bisdom Brugge	a. 5 januari 1650 b. 17 april 1651	52	a. 5 juni 1651 b. 23 juli 1651 c. 23 juli 1651	benoemd te Gent 15 mei 1658	7
10.	Robert de Haynin	a. 1613 b. Rijsel c. adel	lic. theologie en beide rechten Dowaii	proost Sint-Pieterskapelle Kassel	a. 20 juli 1660 b. 19 december 1661	47	a. 8 mei 1662 b. 22 oktober 1662 c.	a. 10 december 1668 b. 55	7
11.	François de Baillencourt	a. 15 juni 1619 b. Nijvel c. adel	dr. beide rechten Leuven	prof. in Leuven, vicaris-generaal in Mechelen	a. 30 augustus 1669 b. 18 maart 1670	59	a. 26 april 1671 b. 28 juni 1671 c. 15 juli 1671	a. 3 november 1681 b. 71	10
12.	Humbert Willem de Precipiano	a. 12 september 1626 b. Besançon c. recente adel	dr. theologie Dôle	lid Hoge Raad voor de Nederlanden	a. 20 januari 1682 b. 7 december 1682	55	a. 11 maart 1683 b. 21 maart 1683 c. 19 april 1683	benoemd te Mechelen 12 juli 1689	6
13.	Willem Bassery b. Brussel	a. 29 september 1642 (gedoopt) b. Brussel c. burgerij	lic. beide rechten Leuven	prof. te Leuven, vic. apost. in 's Hertogenbosch	a. april 1690 b. 13 november 1690	48	a. 30 december 1690 b. 7 januari 1691 c. ± 21 januari 1691	a. 18 juni 1706 b. 63	15
14.	Hendrik Jozef van Susteren	a. 22 juli 1668 b. Amsterdam c. recente adel	lic. beide rechten Leuven	vic.-gen. aarts-bisd. Mechelen	a. 8 maart 1714 b. 16 december 1715	45	a. 13 februari 1716 b. 22 maart 1716 c. 29 maart 1716	a. 24 februari 1742 c. 72	26
15.	Jan-Baptist de Castillion	a. 21 september 1680 b. Brussel c. ambtsadel	lic. beide rechten Reims	vic.-gen. bisdom Gent, bisschop-elect Roermond	a. 1 december 1742 b. 20 mei 1742	62	a. 21 juli 1743 b. 14 juli 1743 c. 21 juli 1743	a. 26 juni 1753 b. 72	10
16.	Jan-Robert Caïmo	a. 20 april 1711 b. Brussel c. oude adel	dr. theologie Leuven	prof. in Leuven	a. 11 september 1753 b. 1 april 1754	43	a. 11 juni 1754 b. 16 juni 1754 c. 30 juni 1754	a. 22 december 1775 b. 64	21
17.	Felix Willem Brenart	a. 23 november 1720 (gedoopt) b. Leuven c. recente adel	lic. beide rechten Leuven	deken Sint-Gummarus Lier, lid Grote Raad	a. 21 februari 1777 b. 12 mei 1777	56	a. 3 augustus 1777 b. 29 juni 1777 c. 3 aug. 1777	a. 26 oktober 1794 b. 73	17

We besluiten. De Brugse bisschoppen vóór 1800 waren universitair gevormd, moreel hoogstaand (het geval De Quinckere buiten beschouwing gelaten) en vol ijver om hun Kerk, hun priesters en gelovigen zo goed mogelijk te dienen. We beseffen hierbij wel dat dit niet voor elk van hen in dezelfde mate geldt, dat hun leef- en geloofswereld enorm verschillen van de hedendaagse en dat de juiste weging van de persoonlijke waarde en individuele verdiensten wellicht zelfs onmogelijk is. Bovendien zijn er nog hiaten in de actuele historische kennis. Een historicus moet wikkelen en wegen en oordelen, maar terzelfder tijd beseffen dat dit oordeel onvermijdelijk altijd, in mindere of meerdere mate, aan de oppervlakte en voorlopig blijft.

Dominique Marechal

De nachten van Joseph B. Suvée (1743–1807)
De Heilige Familie en andere nocturnes

Meer dan vijftig jaar geleden, in 1956, publiceert Luc Devliegheer een artikel in de *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* en stelt hij de volgende vraag: “Heeft de Brugse schilder J.B.Suvée een voorname rol gespeeld in het ontstaan van het Franse Klassicisme?” ... “Die vraag te onderzoeken en met vaste gegevens te beantwoorden, is het doel dat wij ons gesteld hebben”. Dit laatste, een lapidair uitgedrukt programma, was in feite een levensprogramma dat de gevierde auteur zijn hele wetenschappelijke carrière met volharding zou nastreven¹.

De vraag was des te pertinenter daar James Weale immers al in 1861 had beweerd dat het zonder twijfel Suvée was geweest die de kunstvernieuwing in Frankrijk had veroorzaakt, en dat David hierin slechts zijn imitator was². ... In 1943 wordt dit door Theo Luyckx en Jan Broeckx overgenomen als “Hij (Suvée) is, historisch beschouwd, voor Brugge en voor ons land een zeer gewichtige figuur, omdat hij, reeds vijftien jaar voor David, de Classicistische principes op ver doorgevoerde wijze huldigde. Suvée mag, samen met David, de hernieuwer van de Franse schilderkunst genoemd worden...”³

Echter, na onderzoek besluit Luc Devliegheer dat “Suvée ... geen wegbereider van de klassicistische stijl in de schilderkunst (was). Zijn kunst zat geworteld in de Rokoko; in een overgangswerk, als de voornoemde *Geboorte van O.L.V.*, gebruikte hij voor 1784 maar enkele klassicistische elementen. Hij volgde een mode die

1 L. DEVLIEGHER, ‘J.B.Suvée en het Frans Klassicisme (1743-1807)’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis. Société d’Emulation te Brugge*, XCIII (1956), pp.134-144. Dezelfde auteur publiceert ook een synthese: ‘Suvée, Joseph Benoît, schilder’, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl.1, Brussel, 1964, kol.928-930.

2 W.H.J. WEALE, *Catalogue du musée de l’Académie de Bruges*, Brugge-Londen, 1861, p.100.

3 TH.LUYCKX en J. L. BROECKX, *Brugge*, Antwerpen, 1943, p.266.

toen opkwam en die ook anderen in hun schilderwijze verwerkten”.⁴ De vraag betreft niet zozeer het belang van Suvée als kunstenaar dan veeleer zijn hypothetische rol als voorloper. Het jaar 1784 immers, is een scharnierjaar waarop David zijn *Eed van de Horatiers* (Parijs, Musée du Louvre) schildert en op het Salon te Parijs tentoonstelt, zo ongeveer het startschot van de internationale neoclassicistische schilderkunst.

Dit is 50 jaar geleden. De studie van het neoclassicisme in het algemeen⁵ en van Suvée in het bijzonder heeft ondertussen veel vooruitgang geboekt.⁶ In Brugge wordt in 2007 trouwens een tentoonstelling aan de kunstenaar en zijn leerlingen gewijd, toegespitst op de eigen rijke museumcollectie.⁷

Ook in recentere internationale kunsthistorische syntheses of algemene naslagwerken wordt zijn belang onderstreept of min-

4 DEVLIEGHER, *op.cit.*, 1956, p.144.

5 *De David à Delacroix. La peinture française de 1774 à 1830*, tentoonstellingscatalogus, Parijs, Grand Palais, 16 nov.1974 - 3 feb.1975; D. COEKELBERGHS en P. LOZE (red.), *1770-1830. Om en rond het neo-classicisme in België*, tentoonstellingscatalogus, Elsene, Gemeentemuseum, 14 nov.1985-8 feb. 1986.

6 D.COEKELBERGHS, *Les peintres belges à Rome de 1700 à 1830*, Brussel-Rome, 1976 (Etudes d'Histoire de l'Art publiés par l'Institut Historique Belge de Rome, dl.III), passim; C.VAN DE VELDE, *Stedelijke Musea Brugge. Steinmetzskabinet. Catalogus van de tekeningen*, dl.2, Brugge, 1984, p.262-266,ill.; J.F. MÉJANÈS, 'Joseph-Benoît Suvée (Brugge 1743-Rome 1807)', in: COEKELBERGHS en LOZE, *op.cit.*, 1985-1986, p.96-101, ill.; A.SCHOUTEET, 'De Brugse schilder J.Suvée wordt mondig verklaard', in: *Biekorf*, 87 (1987), p.353-355; J.L. MEULEMEESTER, 'Twee feestelijke huldigingen van kunstschilder Jozef Suvée in Brugge', in: *Jaarboek Koninklijke Musea voor Schone Kunsten Antwerpen*, 1991, p.199-209, ill.; D. MARECHAL, 'Brugge en de Europese schilderkunst van maniërisme tot symbolisme', in: V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1992, p.358-383,ill.; H. VLIEGHE, *Stedelijke Musea Brugge. Catalogus schilderijen 17de en 18de eeuw*, Brugge,1994, p.151-158,ill.; A. DEWITTE, 'Joseph Suvée twee keer te Brugge gevierd, 1771 en 1780', in: *Biekorf*1995, p.306-307; D. MARECHAL, 'Portret van Jean Rameau door Joseph Suvée (Brugge 1743-Rome 1807)', Kunstwerk in de kijker nr.144, in: *Museumbulletin*, Brugge 18 (maart 1998), nr.1,p.6-7,ill.; D. MARECHAL, 'Jozef Benedictus Suvée (1743-1807). Promotor van het neoclassicisme in Vlaanderen' [Twintig Bruggelingen in Europa], in: *Vlaanderen* 51 (jan.-feb. 2002), nr.289, p.26-27, ill. Zie verder de uitgebreide literatuur over Suvée vermeld in de andere voetnoten.

7 Gezien de deadline voor het indienen van dit artikel, kon ik tot mijn spijt geen rekening meer houden met *Brugge-Parijs-Rome. Joseph Suvée en het neoclassicisme*, tentoonstellingscatalogus, Brugge, Groeningemuseum & Arentshuismuseum, 19 oktober 2007 - 6 januari 2008 en Enschede (NL), Rijksmuseum Twenthe, 2 februari - 5 mei 2008, p. 31-47, ill. [Uitgeverij Snoeck, Gent].

stens vermeld.⁸ Suvée is dan ook één van de meest innemende persoonlijkheden onder de Brugse kunstenaars van de tweede helft van de 18de eeuw en het begin van de 19de eeuw. Naast Andries Cornelis Lens (Antwerpen 1739-Brussel 1822) wordt hij beschouwd als een van de belangrijkste promotoren van het neoclassicisme in België, en dit vooral dankzij het grote aantal leerlingen.⁹

In dit korte artikel zal vooral ingegaan worden op de situering in het oeuvre van Suvée van het schilderij *De Heilige Familie of De geboorte van Christus* dat in 2002 door de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België te Brussel werd aangekocht.¹⁰ Buiten een sanguinetekening, *Academie van een zittende naakte man te Rome*,¹¹ was er nog geen werk van de kunstenaar in het voornoemde federale museum aanwezig.

SUVÉE ALS KUNSTENAAR EN PEDAGOOG TE BRUGGE (1751-1763), PARIJS (1763-1772 EN 1778-1801) EN ROME (1772-1778 EN 1801- 1807)

Na een eerste vorming aan de academie van zijn geboortestad krijgt Joseph Suvée (Brugge 1743-Rome 1807) de kans om zich te vervolmaken in Parijs van 1763 tot 1772, o.a. aan de beroemde

- 8 Zie b.v. R. ROSENBLUM en H.W.JANSON, *19th-Century Art* (revised and updated edition), Upper Sadle River, N.J., 2005, p. 31-32 (eerste uitgave 1984); D. JARASSÉ, *La peinture française au XVIIIe siècle*, Parijs-Terrail, 1998, p.195-200; Th. DACOSTA e.a., *L'art flamand et hollandais. Belgique et Pays Bas 1520-1914*, Parijs - Citadelles & Mazenod, 2002, p.444; A. CHASTEL, *L'Art français. Le temps de l'éloquence. 1775-1825*, Parijs-Flammarion, 1996, p. 39, 43, 181, 288; R. TEMERINI, 'Le néo-classicisme', in: P. ROSENBERG (red), C. PIROVANO, R. TEMPERINI, e.a., *La peinture française*, dl.2, Parijs - Mengès, 2001, p.555-556, ill.
- 9 D. MARECHAL, 'Les peintres « belges » dans les ateliers parisiens, de la fin du XVIIIe siècle au début du XIXe siècle', in: M. Cl. CHAUDONNERET (red.), *Les artistes étrangers à Paris de la fin du Moyen Age aux années 1920* [Actes des journées d'études organisées par le Centre André Chastel les 15 et 16 décembre 2005], Bern..., 2007, p.137-156; Idem, 'Joseph Benoît Suvée en zijn Brugse leerlingen', in: *Brugge-Parijs-Rome. Joseph Suvée ...*, op.cit., p.31-47, ill.
- 10 Olieverf op doek, 75,5 x 46 cm, Brussel, KMSKB, inv.12129. We danken Jacques Foucart, Musée du Louvre, voor het signaleren van dit werk in de Parijse kunsthandel, alsook Eliane De Wilde, Helena Bussers en Frederik Leen, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, die de mogelijkheid hebben geschapen om het werk aan te kopen.
- 11 Tekening, sanguine op papier, 41,7 x 53,8 cm. Brussel, KMSKB, inv 4530.

Académie royale de peinture et de sculpture. Na enkele mislukte pogingen¹² haalt hij in 1771 de zgn. “Romeprijs voor schilderkunst” waarmee een prestigieuze en door elke Franse kunstenaar felbegeerde studiebeurs te Rome kan verkregen worden. Het schilderij *De strijd van Mars en Minerva* (Rijssel, Palais des Beaux-Arts) van de Bruggeling wordt terecht als eerste gerangschikt voor niemand minder dan Jacques-Louis David (Parijs 1748-Brussel 1825), het boegbeeld van het neoclassicisme dat iets later zou ontluiken. De jaloerse David heeft het hem nooit kunnen vergeven te meer daar Suvée als buitenlander in feite niet had mogen meedingen. Dankzij een leugen i.v.m. zijn geboorteplaats – het Noord-Franse Armentières in plaats van Brugge – bereikt Suvée toch zijn doel.

Van 1772 tot 1778 verblijft hij als *pensionnaire* van de *Academie de France* te Rome. De belangrijkste compositie uit die eerste Romeinse periode, *Erminie en de herders* (1776, Gent, Museum voor Schone Kunsten)¹³ is typisch voor het neoclassicisme van de eerste generatie. Voor de diverse familieleden van de eerste eigenaar (en opdrachtgever ?), de kleurrijke kanunnik Louis-Emmanuel van Outryve, schildert hij trouwens ook meerdere rake portretten.¹⁴ Met het *Portret van architect Paul G. Lemoine, gezegd de Romein*, (Parijs, Musée Carnavalet) uit 1777-78 maken we kennis met één van zijn mooiste en gevoeligste beeltenissen.¹⁵

Terug in Parijs in 1778 bouwt hij verder aan zijn loopbaan als kunstschilder tot 1801. In 1780 wordt hij door de *Académie royale*

¹² in 1767, 1768, 1769.

¹³ D. COEKELBERGHS, *Enkele aspecten van de Belgische kunst in de 18de en 19de eeuw*, Galerie d'Arenberg, Brussel, najaar 1988, p.63-64, nr.9 ; D. MARECHAL, 'Van neoclassicistische bucoliek tot Gentse grootindustrie. De "Bruggelingen" Suvée, Ducq en Kinsoen', in: *200 jaar verzamelen. Collectieboek Museum voor Schone Kunsten Gent*, Gent, 2000, pp. 114-117, ill.

¹⁴ St. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Souvenirs de la famille van Outryve d'Ydewalle*, Sint-Andries, 1956 (getypt); A. VANHOUTRYVE, *Familie Van (H)outryve*, Kortemark-Handzame, 1985. Verder worden ook nog in het Landhuis van het Brugse Vrije, heden Stadsarchief te Brugge, een drietal vroege portretten van de hand van Suvée bewaard, zie G. GYSELEN, 'Schilderijen uit het patrimonium van het "Brugsche Vrije" in het Gerechtshof te Brugge', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis. Société d'Emulation te Brugge*, XCV (1958), pp.36-42, 44-49, ill.

¹⁵ MARECHAL, 'Joseph Benoît Suvée en zijn Brugse leerlingen' *op.cit.*, 2007, kleurenill.

le als lid opgenomen. Hij is dan 37 jaar oud. Aanvankelijk adjunct van de leraar, volgt in 1782 een benoeming als leraar aan dezelfde academie.

De schilderijen die hij tussen 1779 en 1796 op de Salons te Parijs tentoonstelt¹⁶, tonen meestal vrij eenvoudige composities in een milde neoclassicistische stijl. In zijn beste periode als kunstenaar, tussen 1785-1791, schildert hij opvallende nachttaferelen, waarover we het meer in detail zullen hebben in het volgende hoofdstuk.

Een van de bekendste, en laatste werken van de kunstenaar is het monumentale *Cornelia, moeder van de Gracchen*, dat nog in 1792 door Lodewijk XVI is besteld en pas in 1795 op het Salon te Parijs wordt tentoongesteld (Parijs, Musée du Louvre).¹⁷

De oeuvrecatalogus van de kunstschilder omvat in totaal een 70-tal schilderijen: 13 religieuze werken, 2 taferelen van de nationale (Franse!) geschiedenis, 23 antieke en mythologisch-literaire onderwerpen, 31 psychologisch scherp geobserveerde portretten en tenslotte meerdere cartons voor wandtapijten.¹⁸

Met zijn benoeming in 1792 tot directeur van de *Académie de France* te Rome begint een nieuwe en laatste fase in zijn leven. De woedende David verklaart: “Mijn voorspelling is werkelijkheid geworden. Wie benoemden ze? Wie? Raad eens... Suvée, de afschuwelijke aristocraat Suvée, het stuk onbenul Suvée...” en verder heeft hij het zelfs over de “kakkerlak Suvée”.¹⁹

16 E. BELLIER DE LA CHAVIGNERIE en L. AUVRAY, *Dictionnaire général des artistes de l'école française...*, Parijs, dl.2, 1882, p.534-535.

17 I. COMPIN en A. ROQUEBERT e.a., *Catalogue sommaire illustré des peintures du musée du Louvre et du musée d'Orsay. Ecole française. L-Z*, Parijs, 1986, p.228, ill. Er wordt een reductie bewaard in het Musée des Beaux-Arts te Besançon.

18 C. DOLLFUS, *Joseph Benoît Suvée. Biographie et essai de catalogue raisonné des peintures*, Mémoire de maîtrise, Parijs IV-Sorbonne, 1998.

19 B. CHENIQUE 'Girodet 1767-1824. Biochronologie', CD-Rom in: S. BELLENGER (red.), *Girodet 1767-1824*, tentoonstellingscatalogus, Paris, Musée du Louvre 22.09.2005-2.01.2006 / Chicago, The Art Institute of Chicago, 11.02.-30.04.2006 / New York, The Metropolitan Museum of Art, 22.05-27.08.2006 / Montréal, Musée des Beaux-Arts de Montréal, 12.10.2006-21.01.2007, p.274 haalt de verhelderende brief van J.L. David aan Topino-Lebrun aan, Parijs, 24 december 1792: 'Je lui (ministre Roland) dis qu'il donnait de la consistance à un corps éteint et que sûrement l'Académie allait nommer un aristocrate, mais le plus cuirassé des aristocrates. Ma prédiction s'accomplit. Qui nommèrent-ils? Qui? Devinez... Suvée, l'horrible aristocrate Suvée, l'ignare Suvée. Que fis-je alors? Comme je suis du Comité d'instruction publique, que j'y suis très aimé, je me

Ten gevolge van een interventie van David wordt deze eervolle benoeming prompt vernietigd en de directeurspost afgeschaft. En, tijdens de Terreur wordt de kunstenaar tijdens de zomer 1794 zelfs twee maanden lang in de beruchte gevangenis van St.-Lazare gestopt. De rehabilitatie komt er pas met de herbevestiging van de voornoemde benoeming in 1795.

In 1797 volgt nog een benoeming tot lid van het bestuur van de *Musée Central des Arts* in het Louvre, omzeggens een functie als conservator. Tot 1801 woont het gezin trouwens in het voornoemde paleis, toen nog *Palais national des sciences et des arts, porte de la colonnade, division du museum* geheten.

In 1801 valt dan – eindelijk – de definitieve aanstelling te Rome. Zijn eerste grote verdienste is zijn energieke inzet om de Academie een andere behuizing te verlenen. Dit wordt gevonden in de wondermooie site van de Villa Medici op de heuvel van de Pincio. Niet alleen een prachtig paleis met voldoende plaats om de individuele kunstenaarsateliers in onder te brengen maar ook een zalige en frisse tuin met adembenemend gezicht op de stad. Hij bouwt een voortreffelijke bibliotheek uit die vandaag nog steeds zeer nuttig blijkt te zijn en biedt een educatieve verzameling aan van afgietsels van antieke beelden. Voortaan laat hij penseel en palet liggen om zich uitsluitend voor zijn pupillen in te zetten en offert hij zijn persoonlijke ambities als kunstschilder op. Daar ontpopt hij zich als een uitstekend en strijdlustig administrateur zoals blijkt uit de enorme correspondentie die bewaard is gebleven.²⁰ In tien jaar tijd verzet de plichtsbewuste Suvée een gigantisch werk en dit in moeilijke omstandigheden. Jean A. D. Ingres

sers du prétexte de votre lettre (van Topino-Lebrun), par laquelle je prouvai la nécessité d'envoyer un Directeur patriote dans le temps qu'on persécutait les Français; que l'Académie avait nommé Suvée, le plus aristocrate de son corps, et je finis par conclure qu'il serait plus à propos d'abolir cette place, qui n'étalait qu'un faste insolent, qui était inutile pour les jeunes gens, et qu'on épargnerait par là les deniers de la nation; qu'il serait suffisant d'en charger l'agent en cette cour; que les jeunes gens en savaient plus que le Directeur, et que le meilleur directeur était un bon cuisinier. [...]. « Tout cela se passa selon mes désirs, au grand mécontentement des Académies, et surtout du cafard Suvée, qui faisait déjà ses malles, qui avait fini toutes ses visites et fait ses adieux à toutes les bornes de Paris... ».

20 G. BRUNEL en I. JULIA, *Correspondance des directeurs de l'Académie de France à Rome. Nouvelle série. Volume II. Directorat de Suvée 1795-1807*, Rome, 1984, 2 delen.

(Montauban 1780-Parijs 1867) verwoordt de bekommernis van de directeur kernachtig "Ik zal in een klein huisje wonen, achteraan in de tuin, waar ik alleen zal zijn en dus vrijer, waar ik een mooier uitzicht heb en – onschatbaar – een mooi atelier aan de noordkant. Dit huis dat op een hermitage lijkt, steekt hoog boven Rome uit en morgen neem ik er mijn intrek. Mijnheer Suvée heeft hier zeer veel welwillendheid getoond".²¹ Bij de dood van de kunstenaar vertolkt dezelfde Franse grootmeester ieders indruk: "We verliezen een goed directeur, en de maatschappij een deugzaam man".²²

DE HEILIGE FAMILIE IN HET PERSPECTIEF VAN DE ANDERE NACHTTAFERELEN 1779-1798

Zoals gezegd zijn de jaren 1785-1791 o.i. de interessantste van Suvées loopbaan.

In die periode schildert hij namelijk drie kwalitatief opvallende nachttaferelen die de artistieke zoektocht van de kunstenaar in een notendop weergeven. Het betreft de studie voor de *Heilige Familie* uit 1785-1791 (Brussel, KMSKB), het monumentale doek *Admiraal Coligny houdt zijn moordenaars in bedwang* uit 1787 (Dijon, Musée des Beaux-Arts) en tenslotte Suvées meesterwerk *Dibutades of De uitvinding van de tekenkunst* uit 1791 (Brugge, Groeningemuseum). Deze drie werken geven de stilistische evolutie van de kunstenaar weer, van een laat barokke stijl die evolueert via een zoet en aarzelend neoclassicisme van de eerste generatie naar een voldragen en rijp neoclassicisme dat de kiemen in zich draagt van een beginnende romantiek.

De Heilige Familie of *De geboorte van Christus* (ill. 1) toont een zittende Maria die haar baby presenteert aan Sint-Jozef. In een waas zweven enkele putti, nog in rococostijl, die het kunstwerkje een halfslachtig karakter verlenen. De kleine Jezus – licht in de duisternis – verlicht gedeeltelijk het tafereel dat verder een intens en dramatiserend clair-obscur vertoont. Gelijkaardige motieven als het opklarende Kind en de putti komen reeds voor op de *Ge-*

21 BRUNEL en JULIA, op.cit. p.41.

22 BRUNEL en JULIA, op.cit. p.41.

1. Joseph Benoît Suvée, *De Heilige Familie of De geboorte van Christus*, 1785-1791, Olieverf op doek, 75,5 x 46 cm.
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.

2. Joseph Benoît Suvée, *Geboorte en aanbedding van de engelen*, Salon 1779, olieverf op doek, 300 x 420 cm.
Ieper, Sint-Martinuskerk.

boorte en aanbedding van de engelen (Ieper, Sint-Martinuskerk) (ill.2), die op het Salon te Parijs was tentoongesteld in 1779, nog een nachttafereel van Suvée dat sterk is beïnvloed door Italiaanse voorbeelden. Verder vallen het smalle en verticale formaat op, alsook de theatrale gebaren, de soepele en lineaire drapering, het suave "Griekse" profiel en de schuine achtergrond die de compositie dynamiseert. Al deze kenmerken zullen later nog meer opduiken in het werk van de kunstenaar.

De Heilige Familie is niet gesigneerd noch gedateerd zodat de authenticiteit ervan gestaafd dient te worden met andere historische bronnen. Zo stelt Suvée op het Salon te Parijs in 1785 een "Nativité" tentoon die in het tentoonstellingsboekje als volgt wordt beschreven: *Ce Tableau, de 9 pieds 10 pouces de haut, sur 5 pieds 6 pouces de large,*²³ *appartient à Madame la Maréchale de*

23 Ter vergelijking: het schilderij *Admiraal de Coligny...* is 325 x 260 cm groot of 10 voeten hoog op 8 voeten breed.

Noailles".²⁴ Is dit werk zeker veel groter, dan rijst toch een eerste vermoeden dat de compositie ervan toch in verband kan staan met het hier besproken werk. Deze *Nativité* (onbekende bewaarplaats) maakt deel uit van een serie religieuze schilderijen die besteld werd door Catherine Cossé-Brissac (1724-1794), de vrouw van hertog Louis de Noailles, voor hun familiekapel in de kapucinessenkerk te Parijs. Voor dezelfde bidplaats zou Suvée trouwens reeds in 1783 een *Verrijzenis* hebben geschilderd die heden het hoofdaltaar van de Sint-Walburgakerk te Brugge versiert.²⁵

Interessanter voor het hier besproken werk is de *Esquisse d'une Sainte famille* die Suvée in 1791 op het Salon te Parijs tentoonstelt.²⁶ Op dezelfde tentoonstelling is trouwens o.a. ook *Dibutades of De uitvinding van de tekenkunst* te zien. Elders wordt er gepreciseerd: *Esquisse d'une Sainte Famille* (n° 767; n° 15 du livret de l'Académie avec le titre: *La Naissance de Jésus-Christ*) H 0,72; L. 0,45.²⁷ Deze afmetingen komen ongeveer overeen met de 75,5 x 46 cm. van het exemplaar in het Brusselse museum zodat we kunnen aannemen dat het hoogstwaarschijnlijk om een en hetzelfde werk gaat.

In 1807 wordt op de veiling van het sterfhuis van Joseph Benoit Suvée nog een gelijkaardig (hetzelfde?) exemplaar verkocht: "*La Nativité; on y voit la Sainte Vierge qui présente l'Enfant Jésus à Saint Joseph. Esquisse du Tableau, peint pour M.me la Maréchale de Noailles, et exposé au Salon en 1785. sur toile, 20 p(ouces) sur 13 p(ouces)*". De afmetingen, ca. 47 x 30,5 cm, doen vermoeden dat het om een iets kleiner exemplaar gaat, tenzij de afmetingen verkeerd in de veilingcatalogus vermeld zouden geweest zijn, wat in die tijd zeker niet onmogelijk was.²⁸

24 Parijs, Salon, 1785, nr 24.

25 M. GUÉDRON, 'Suvée, Odevaere, Kinsoen et Ducq: quatre peintres à Paris au temps du néo-classicisme', in: *Jaarboek 1995-1996. Stad Brugge, Stedelijke Musea*, Brugge, 1997, p.243, ill.

26 Parijs, Salon, 1791, nr.767.

27 J.F. HEIM, CL. BÉRAUD, PH. HEIM, *Les Salons de peinture de la Révolution française 1789-1799*, Parijs, 1989, p.344.

28 Veiling Joseph Benoit Suvée, Parijs, Palais des Arts, 4-7 november 1807, lot.nr 17 (Lugt 7310); H. MIREUR, *Dictionnaire des ventes d'art faites en France et à l'étranger pendant les XVIIIe et XIXe siècles*, dl.7, Parijs, 1912, p.104; Vente Suvée: *La Nativité* (67-46): 120 fr; M. DESAVIGNAC, *Peintures d'églises à Paris au XVIIIe siècle*, Parijs, 2002, p.276.

3. Joseph Benoît Suvée, *Sint-Jozef*, 1785, Zwart en wit krijt op blauw papier, 555 x 395 mm. Cambridge (MA), collectie Jeffrey E. Horvitz, courtesy Fogg Art Museum, Harvard University Art Museums.

4. Joseph Benoît Suvée (vroeger toegeschreven aan J.F. Ducq), *Studies van een kind*, s.d., zwart en wit krijt op grauw papier, 528 x 425 mm. Brugge, Steinmetzkabinet.

Tot nu toe kunnen er een drietal tekeningen met *De Heilige Familie* in verband worden gebracht, twee voorstudies en een gedeeltelijke kopie in spiegelbeeld. De gedetailleerde voortekening met *Sint-Jozef* (ill.3) staat zeer dicht bij het afgewerkte doek. Het feit dat ze gesigneerd en 1785 gedateerd is, is des te belangrijker voor de identificatie en de datering van het afgewerkte doek.²⁹ Ook de studie van het *Kind Jezus* (ill.4), tot nu toe aan Joseph Ducq (Ledegem 1762-Brugge 1829) toegeschreven, is zeer interessant omdat we kennismaken met het scheppingsproces van een kunstenaar die nog elementen van zijn compositie zoekt.³⁰ Dit is niet meer het geval met *Maria en Kind* (ill.5), een vrije maar zeer uitgewerkte kopie. Naast de afwezigheid van Sint-Jozef en de os en het verschillend aantal engelen, is het spiegelbeeld het meest opvallend. Deze tekening is in 1798 gesigneerd en draagt een dedicatie van Suvée aan zijn leerlinge Gertrude de Pélichy (Utrecht 1743-Brugge 1825).³¹

Als we *De Heilige Familie* – eventueel een “esquisse” voor een afgewerkt werk – vergelijken met andere bestaande voorstudies van Suvée, als tekeningen, olieverfschetsen en afgewerkte modello’s, dan merken we ogenblikkelijk het verschil in afwerking. Een eerste voorbeeld betreft de ontwerpschets in olieverf voor *De strijd van Mars en Minerva* (Rouen, Musée des Beaux-Arts), het schilderij waarmee hij het concours voor de Romeprijs in 1771 gewonnen heeft en die met zeer losse en zwierige toetsen is

29 Zwart en wit krijt op blauw papier, 555 x 395 mm., Gesigneerd en gedateerd: *Suvée f 1785*. Courtesy The Harvard University Art Museums, Cambridge (MA), loan from the Jeffrey E. Horvitz Collection.

30 Zwart en wit krijt op grauw papier, 528 x 425 mm. Brugge, Steinmetzkabinet, inv.o.2145. Zie C. VAN DE VELDE, *Stedelijke Musea Brugge.*, op.cit., dl.1, 1984, 118-119, ill. De tekening is herkomstig uit de verzameling van de kunstenaar Joseph Ducq, wat meteen de verwarring omtrent de auteur verklaart.

31 Zwart en wit krijt op lichtbruin papier, 475 x 368 mm. Gesigneerd en gedateerd: *Suvée inv.e. et pinx. 1798*. Met dedicatie J.B. SUIVÉE AU SOUVENIR RESPECTUEUX DE G. DE PELICHY. Zie verder, J.F. MÉJANÈS, ‘Joseph Benoît Suvée. Virgin and Child,’ in: A.L. CLARK Jr (ed.), *Mastery & Elegance. Two centuries of French Drawings from the Collection of Jeffrey E. Horvitz*, Cambridge (MA), Harvard University Art Museums, 1998, p. 300-301, nr. 94, ill. (catalogus rondreizende tentoonstelling Cambridge, Toronto, Parijs, Edinburgh, NewYork, Los Angeles, December 1998-April 2000). Het J.Paul Getty Museum te Los Angeles bewaart een aan de kunstschilder Gerard van Spaendonck gedicaceerde tekening van *Dibutades of De uitvinding van de tekenkunst*, eveneens een latere kopie door Suvée.

5. Joseph Benoît Suvée, *Maria en Kind*, 1798, zwart en wit krijt op papier, 455 x 368 mm. Cambridge (MA), collectie Jeffrey E. Horvitz, courtesy Fogg Art Museum, Harvard University Art Museums.

geschilderd.³² Een tweede voorbeeld voor *Erminie en de herders* (Gent, Museum voor Schone Kunsten) dateert van 1776 en is iets strakker opgevat.³³ Verder duikte in de kunsthandel de studie op voor *Tancredè blessé reconnoît Clorinde qu'il vient de combattre*, van omstreeks 1776-1778 (afgewerkt schilderij te Amiens, Musée de Picardie),³⁴ *De prediking van Paulus* uit ca.1779 (Los Angeles, LACMA)³⁵ en tenslotte *De engel Rafael die de familie van Tobias verlaat*, 1789, dat recent door het museum van Mâcon is aangekocht.³⁶ Al deze olieverfstudies zijn spontaner uitgevoerd en minder afgewerkt dan *De Heilige Familie*. Naast voornoemde olieverfschetsen zijn ook enkele studietekeningen te vermelden als *De nederdaling van de Heilige Geest* voor het gelijknamige werk bestemd voor de minderbroeders te Ieper, uit 1772 (Besançon, Musée des Beaux-Arts et Archéologie)³⁷ alsook de *Studie voor vier gedrapeerde figuren*, uit 1785, ter voorbereiding van *Aeneas tussen de ruïnes van Troje* (studie en afgewerkte versie te Parijs, Musée du Louvre).³⁸ Over het algemeen vertonen deze studies technische verschillen met het hier besproken schilderij. We kunnen dus besluiten dat *De Heilige Familie* eerder een afgewerkte modello is – de ultieme etappe voor de finale uitwerking –, dan wel een eigenhandige reductie of replica. In die tijd waren beide procédés gebruikelijk.

Wordt Joseph Suvée beschouwd als één van de belangrijkste promotoren van het neoclassicisme in België, toch herkent men in *Admiraal Coligny houdt zijn moordenaars in bedwang* (Dijon,

32 P. ROSENBERG, 'Une esquisse inédite de Suvée', in: *La revue du Louvre et des Musées de France*, Parijs, 17 (1967), n°1, 33-34, ill.; D. JACQUOT, 'Joseph Benoît Suvée. Le Combat de Minerve contre Mars', in: *L'apothéose du geste. L'esquisse peinte au siècle de Boucher et Fragonard*, tentoonstellingscatalogus, Strasbourg, Musée des Beaux-Arts, 7 juni - 14 september 2003 en Tours, Musée des Beaux-Arts, 11 oktober 2003 - 11 januari 2004, p. 209, nr.77, kleurenill.

33 COEKELBERGHS, *Enkele aspecten...* op.cit.1988; MARECHAL, *Van neoclassicistische...* op.cit., 2000.

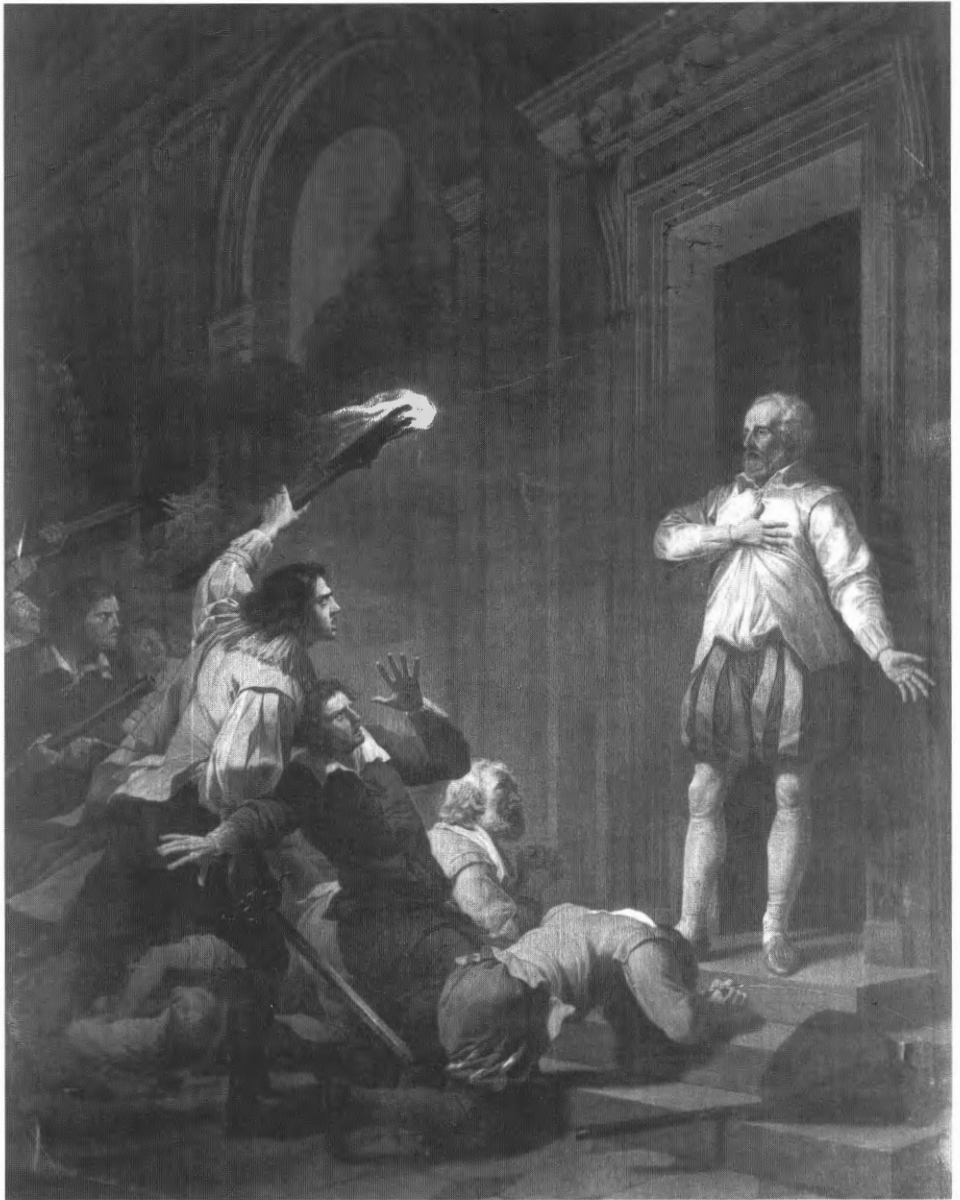
34 D. COEKELBERGHS, in: *Tableaux de Maîtres anciens du XVIe au XIXe siècle*, Brussel-Galerie d'Arenberg, 1993, nr.15, ill.

35 Olieverf op doek, 50,17 x 38,74 cm, inv. 2000.179.24.

36 Sotheby's, Parijs, veiling 25 juni 2003, lot nr 47, ill.

37 Pentekening op papier, 166 x 259 mm., inv. 2720.

38 F. VIATTE, 'Joseph-Benoît Suvée. Etude de quatre figures drapées. 1785,' in: *Revue du Louvre*, 3/1999 - juni, Acquisition, p.96, nr.36, ill.

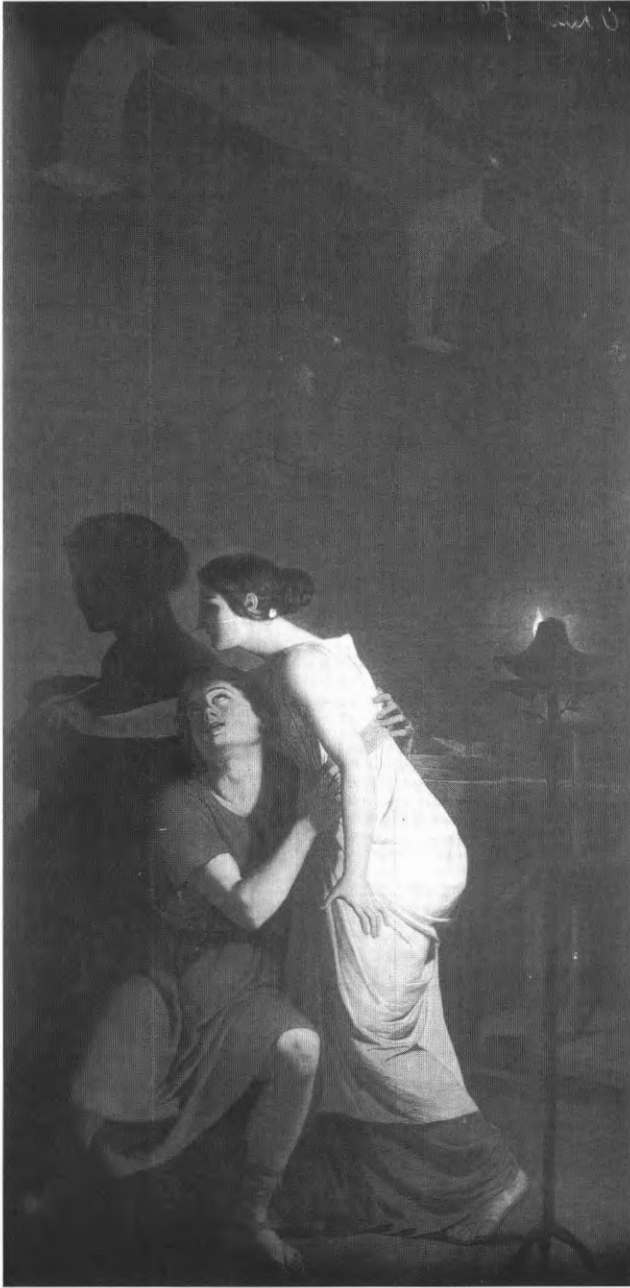
6. Joseph Benoît Suvée, *Admiraal de Coligny houdt zijn moordenaars in bedwang*, 1787, olieverf op doek, 325 x 260 cm. Dijon, Musée des Beaux-Arts, bruikleen van het Musée du Louvre.

Musée des Beaux-Arts, 1787) (ill.6) vroege sporen van romantiek. Dit grote schilderij is een antwoord van de kunstenaar op het origineel initiatief van graaf d'Angiviller die aan diverse kunstenaars een serie schilderijen bestelt, gewijd aan de nationale geschiedenis van Frankrijk. In plaats van een klassiek Grieks of Romeins verhaal wordt nu een voor die tijd ongewoon tafereel uit de eigen moderne (Franse) geschiedenis ten tonele gevoerd. Deze geactualiseerde vorm van historieschilderkunst is immers een voorbode van wat later een hoofdgenre van de romantiek zal worden. Concreet grijpt Suvée terug naar de *Henriade- La Ligue ou Henry le Grand*, een episch gedicht dat door Voltaire in 1723 is gepubliceerd. Hierin wordt verteld over de moord op Gaspard de Coligny (1519-1572), één van de belangrijkste slachtoffers van de Bartholomeusnacht. In dit bloedige tafereel uit de godsdienstoorlogen in Frankrijk wordt dit protestantse hoofdpersonage, voorbeeld van deugd, door een moordenaarsbende overvallen. Met veel moed houdt hij ze in bedwang maar even later zal de aanval hem fataal worden. Dit schilderij wordt samen met *De dood van Socrates* (New York, The Metropolitan Museum of Art) van de hand van Jacques-Louis David op het Salon van Parijs van 1787 tentoongesteld. Vergeleken hiermee ziet het doek van Suvée er reeds uit als een soort manifest van de romantiek in Frankrijk en kan het belang ervan moeilijk onderschat worden.³⁹

Ook *Dibutades of De uitvinding van de tekenkunst* (Brugge, Groeningemuseum) (ill.7) vertoont kiemen van romantiek. Dit schilderij is in al zijn eenvoud het absolute meesterwerk van Suvée. Toch vertoont het dezelfde compositie- en stijlschema's als de twee vorige kunstwerken. Net als op antieke Griekse vazen wordt een grote zin voor soberheid, zuiverheid en eenvoud aan de dag gelegd die in archaische vormen wordt belichaamd.

Dibutades is de dochter van een pottenbakker uit Korinthe. Als ze verneemt dat haar geliefde haar zal verlaten om een lange reis

39 J.F. MÉJANÈS, 'L'amiral de Coligny en impose à ses assassins' in : *De David à Delacroix...* op.cit., 1974 – 1975, nr.169 ; D. MARECHAL, 'Joseph-Benoît Suvée. Admiraal Coligny houdt zijn moordenaars in bedwang, 1787,' in tentoonstellingscatalogus, *De romantiek in België. Tussen werkelijkheid, herinnering en verlangen*, Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 18 maart-31 juli 2005, cat.nr.37,ill.

7. Joseph Benoît Suvée, *Dibutades of De ontdekking van de tekenkunst*, 1791, olieverf op doek, 267 x 131,5 cm. Brugge, Groeningemuseum.

te ondernemen, komt ze op de gedachte om op de muur van de werkplaats van haar vader de omtrek te tekenen van zijn schaduw. Zo is, volgens Plinius de Oudere, de tekenkunst ontstaan.⁴⁰

Het kunstwerk laat niet onverschillig. Zo schrijft Dirk De Vos: “Deze rationele, uitgebalanceerde compositie kan men beschouwen als de symbolische illustratie van de stijlfilosofie van Plato die aan de kunst van het neoclassicisme ten grondslag lag: kunst als schaduw van de werkelijkheid”.⁴¹ Robert Rosenblum is de eerste die de “romantische teneur” of het “romantische classicisme” van het werk heeft ontdekt, een algemener fenomeen in de Franse kunst van de negentiger jaren van de 18de eeuw: “in deze zeer inventieve interpretatie van het thema, introduceert Suvée duisterheid, beslotenheid en sentiment, die reeds eerder in Groot Brittannië waren geformuleerd..”. Elders gebruikt de Amerikaanse auteur nog de term “tenebrism”⁴². Tenslotte groepeer ook Dominique Jarassé een aantal kunstwerken, waaronder Suvéés *Dibutades of De uitvinding van de tekenkunst*, onder de titel “*nocturnes romantiques*”.⁴³

BESLUIT

Is Suvée niet de voorloper van het neoclassicisme, zoals Luc Devliegheer het terecht heeft rechtgezet, dan is hij op zijn minst toch een belangrijke én vroege vertegenwoordiger van deze kunst-richting, zowel in Frankrijk als in België. Maar, gezien de romantische trekken van zijn nachtstukken kan men hem echter ook, zij het ietwat onverwacht, bij de progressievere kunstenaars van zijn tijd plaatsen. In dit gistingsproces speelt de Brusselse *Heilige Familie* een voorname rol. Immers, met dit kunstwerk wordt het zoekende scheppingsproces van de kunst van Suvée duidelijk, dat uitmondt op twee hoogtepunten, nl. *Admiraal Coligny houdt zijn moordenaars in bedwang* en *Dibutades of De uitvinding van de tekenkunst*.

40 MÉJANÈS, in: COEKELBERGHS en LOZE, op.cit., 1985-86, p.101, nr 63.

41 D. DE VOS, *Groeningemuseum Brugge*, Gent, 1996, [Musea Nostra 37], p.65.

42 R. ROSENBLUM, ‘The origin of Painting: A Problem in the Iconography of Romantic Classicism’, in: *The Art Bulletin*, vol XXXIX, december 1957, p.286 en ill.11.

43 JARASSÉ, op.cit. p.195,ill.

Griet Maréchal

Carrière en politieke keuzes van de Brugse gemeenteonderwijzer Josse Maréchal (1854-1926)

Op de grafsteen van Frederik De Pestel (1824-1886) aan de Otergemsesteenweg in Gent kan men lezen: “Hij bleef in 1879 getrouw aan zijn eed, werd vervolgd door de katholieke dweepzucht en stierf als martelaar voor het burgerlijk onderwijs”. Zo dramatisch eindigde het leven van Josse Maréchal gelukkig niet, maar hij zal zich ongetwijfeld een andere carrière voorgesteld hebben als goede student uit een zeer eenvoudig milieu. Van de gematigdheid en de verdraagzaamheid waarvan het Brugse college en de raad volgens Koen Rotsaert blijk gaven², zal Josse allicht niet overtuigd geweest zijn.

Meerdere auteurs namen de onderwijskwestie op politiek, ideologisch of wetgevend gebied onder de loep, andere behandelden deze strijd uit het laatste kwart van de 19de eeuw in een bepaald gebied, gemeente of stad. Ook de Brugse situatie kreeg al heel wat belangstelling. Omdat er vanuit dit standpunt weinig nieuws te brengen is, bekijken wij deze problematiek vanuit het standpunt van een kleine deelnemer, een onderwijzer die partij koos en zoals zal blijken, de verkeerde partij met het oog op een geslaagde

Lijst afkortingen: Bull. = *Bulletin communal de la ville de Bruges*; CBS = college van burgemeester en schepenen; K.B. = Koninklijk Besluit; NEVB = Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tielt, 1998; PBD = Provinciale Bibliotheek & Documentatiecentrum West-Vlaanderen; PAW = Provinciaal Archief West-Vlaanderen; SAB = Stadsarchief Brugge, Hedendaags Archief, Afd. Openbaar Onderwijs, Lager Onderwijs (reeks XIIIb).

- 1 *Het Kramersplein, Nieuwsbrief van het Liberaal Archief*, nr. 8: Op het einde van de jaren veertig van de 19de eeuw was De Pestel de eerste gediplomeerde gemeenteonderwijzer te Sint-Martens-Lerne. Het opnieuw aan de macht komen van de katholieken in 1884 had tot gevolg dat hij al zijn leerlingen verloor, meermaals overgeplaatst werd, dat de school waaraan hij was verbonden afgeschaft werd, om ten slotte ter beschikking te worden gesteld en verplicht gepensioneerd. Zijn pensioendossier ging verloren en hij kreeg nooit een cent. Hij overleed straatarm op 18 maart 1886.
- 2 K. ROTSART, *Van schooloorlog naar schoolrede. Brugge 1884-1885*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 129 (1992/1-2), p. 113-114.

carrière. Hoe kwam hij daartoe, wat waren mogelijks zijn motieven en hoe verliep zijn verdere levensloop?

JEUGD EN OPLEIDING

Als kind woonde Josse, geboren op 8 april 1854, in de Hooistraat 24, een straat in het volkse Sint-Annakwartier, de armste parochie van de stad. Zijn vader Felix was dagloner, zijn moeder, Barbara Derycke/Derycker³ winkelierster; althans dit zijn de beroepen vermeld in het bevolkingsregister (1866-1880). In hun huwelijksakte van 14 februari 1851 was dit respectievelijk loodgieter en kantwerkster. Zij, hun beider moeders – hun vaders waren overleden op het ogenblik van hun huwelijk – en drie van de vier getuigen waren compleet analfabeet en konden geen handtekening zetten⁴. Josse had een oudere zus, Emma (°1847), kantwerkster en een jongere broer Joseph (°1856) die school liep. Zijn grootmoeder langs moeders kant woonde bij hen in⁵.

Josse zelf liep school aan de gemeentelijke kosteloze jongensschool nr. 3 “de Rame” aan het Ganzeplein, dichtbij zijn ouderlijk huis gelegen. Hij leerde goed en behaalde in 1867 met 84,5% een gedeelde vierde plaats in de jaarlijkse kantonale wedstrijd georganiseerd tussen de lagere scholen van de stad. De kwaliteit van zijn school was uitstekend. Vijf van de eerste 12 plaatsen werden door leerlingen van school nr. 3 ingenomen: behalve Josse op de 4de, ook de 1ste (90%), 7de, 9de en 11de plaats⁶.

Met dergelijke punten zou hij zich gunstig plaatsen in het toegangsexamen voor de lagere normaalschool (section normale primaire de l’Ecole moyenne)⁷ wat slechts voor een 60 % van de

3 In de huwelijksakte is de naam van de moeder duidelijk Derycke; haar dochter geboren voor het huwelijk en gewettigd bij haar huwelijk, wordt Derycker genoemd; en in het bevolkingsregister staat eveneens Derycker.

4 Huwelijksregister Brugge 1851 akte 49.

5 In de huwelijksakte heet zij Isabella Gerebaert, in het bevolkingsregister Isabelle Gerbo.

6 Deze wedstrijd werd georganiseerd in uitvoering van art. 29-32 van de wet van 23 sept. 1842 op de organisatie van het lager onderwijs en overeenkomstig het reglement goedgekeurd door de gemeenteraad op 23 jan. 1867. SAB, nr. 125; verslag van provinciaal inspecteur Tanghe van 3 okt. 1867.

7 De lagere hoofdschool te Brugge was de voortzetting van de rijkslagere school opgericht bij K.B. van 5 dec. 1818. Volgens art. 35 van de wet van 23 sept. 1842 werden

kandidaten voor de normaalafdelingen weggelegd was. In 1870, wanneer hij de vereiste leeftijd van 16 jaar had, kon hij zijn opleiding starten⁸. Hij slaagde elk jaar en behaalde in juli 1873 na drie jaar studie met grote onderscheiding het diploma van onderwijzer. Josse was zesde op 19 geslaagden⁹.

Voor zijn normaalstudies bekwam hij een studiebeurs van het rijk, van de provincie en van de stad Brugge. Dat was niet uitzonderlijk. Quasi alle normaalschoolleerlingen ontvingen er. Deze beurs was nodig om het kostgeld van het verplichte internaat te betalen¹⁰; schoolgeld werd niet gevraagd. Men ging ervan uit dat kandidaat onderwijzers uit minder goeude of ronduit onbemiddelde gezinnen kwamen¹¹. Als tegenprestatie moesten de afgestudeerden zich gedurende een aantal jaren na het behalen van hun diploma ter beschikking houden van het openbaar onderwijs op gevaar af bij het niet naleven van de verbintenis hun beurs te moeten terugbetalen¹². Ook Josse en zijn vader moesten

niet alleen twee rijksnormaalscholen (Lier en Nijvel) opgericht, maar kon in elke provincie een normaalafdeling worden toegevoegd aan een lagere hoofdschool. Art. 8 van het K.B. van 10 april 1843 betreffende de oprichting en eerste organisatie van de lagere hoofdscholen herhaalde dat in iedere provincie aan één lagere hoofdschool een normaalafdeling zou worden opgericht: A. HERMANS, *De onderwijzersopleiding in België 1842-1884*. Leuven, 1985 (Studia paedagogica, N.S. 7), p. 110 en 112. In 1850 werden de lagere hoofdscholen omgevormd tot lagere middelbare scholen. De normaalleergangen bleven behouden. Het niveau van de lagere hoofdscholen lag tussen dit van het lagere en van het middelbaar onderwijs: A. HERMANS, *De onderwijzer: opleiding in het perspectief van professionalisering*, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 10 (1979), p. 86; K. DE CLERCK en A. VERBRUGGEN-AELTERMAN, *Schets van het Belgisch onderwijs in de 19e eeuw*, Gent, 1983, p. 75; over de Brugse "section normale primaire" zie ook K. DE CLERCK en M. VAN DER AUWERA, *De stichting van de rijksnormaalschool te Brugge*, Gent, 1979, p. 13-22.

- 8 Het juiste aantal geslaagden voor alle normaalafdelingen is voor 1869-1870 en 1870-1871 niet gekend, wel voor 1868-69 nl. 55,09% en voor 1871-72 62,80%: A. HERMANS, *De onderwijzersopleiding*, p. 154 en 506; SAB, nr. 88: brief van het CBS van 24 juni 1865 over het toelatingsexamen en de vereiste leeftijd.
- 9 Diploma in privéarchief; *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre occidentale par la Députation provinciale, session 1874*, p. 141.
- 10 Het ministerieel besluit van 28 april 1870 legde het kostgeld voor de lagere normaalscholen van het rijk vast op 400 fr.
- 11 SAB, nr. 88: schrijven van het CBS aan de directeur van de normaalafdeling van 2 dec. 1870; A. HERMANS, *De onderwijzersopleiding*, p. 205, 211-212, 214, 286-287 en 510; A. HERMANS, *De onderwijzer: opleiding*, p. 88; *Bull. 1871&1872*, p. 396 en 653.
- 12 A. HERMANS, *De onderwijzersopleiding*, p. 154 en 212: in 1854 legde de regering vijf jaar op.

een dergelijke verklaring afleggen vooraleer aan het toegangsexamen te mogen deelnemen¹³.

ONDERWIJZER IN BRUGGE

In augustus 1873 benoemde de Brugse gemeenteraad hem tot gemeenteonderwijzer vierde rang, samen met drie anderen die met hem aan de normaalschool waren afgestudeerd¹⁴. Op 2 oktober volgde de goedkeuring van de gouverneur. Josse kon in functie treden onmiddellijk na het afleggen van de eed, wat hij op 18 oktober deed. In feite had hij zijn functie van onderwijzer 4de rang aan de kosteloze lagere jongensschool nr. 2, "de Bolle" in de Bollaardstraat, op 1 oktober opgenomen. Zijn wedde bedroeg 1000 fr.¹⁵

Tijdens zijn studies aan de normaalschool maakte gymnastiek nog geen onderdeel uit van het programma. Dit zou pas ingevoerd worden door het K.B. van 9 juli 1874 en de ministeriële besluiten van 12 mei en 6 augustus, die de voorschriften concreetiseerden en het programma vastlegden. Omdat de overheid zich ten volle bewust werd van het nut van lichamelijke opvoeding in de lagere scholen kregen de reeds afgestudeerden de kans om deze kennis te verwerven. Er werden tijdelijke normaalcursussen georganiseerd tijdens de schoolvakanties. Voor de Vlaamse onderwijzers gebeurde dit aan de normaalschool te Lier. Ze duurden vier weken. Wie de lessen volgde kreeg een dagvergoeding van 5 fr. per dag aanwezigheid en een reisvergoeding. Maar ook zonder de lessen te hebben gevolgd, kon men zich aanbieden voor het examen en indien geslaagd het bekwaamheidsattest verwerven¹⁶.

13 Brugge, *Rijksarchief*, Provinciaal archief, 4de afdeling nr. 400. Van het aanvraagdossier maken verder deel uit: het inlichtingsbulletin ingevuld door de stedelijke administratie, een bewijs van koepokinenting en van goede gezondheid, een bewijs van goed gedrag en zeden. Uit het inlichtingsbulletin blijkt eveneens het niet gegoed zijn van het gezin. De ouders heten respectievelijk dagloner en huisvrouw te zijn.

14 "Sous-instituteur primaire" vertalen wij als onderwijzer en niet als ondermeester of hulponderwijzer; contemporaine bronnen noemen enkel de schoolhoofden *instituteur*, de andere leerkrachten *sous-instituteur* terwijl het we degelijk gaat om gediplomeerde onderwijzers. *Bull.* 1873, p. 744 en *Id.* 1875, p. 946-947.

15 SAB, nr. 125.

16 Zie b.v. PAW, 4de afd., nr. 15 d.

Josse behaalde een dergelijk attest¹⁷, maar op welke wijze weten we niet.

Zoals alle gediplomeerde onderwijzers verbonden aan een openbare instelling was hij vrijgesteld van legerdienst krachtens een akkoord gesloten in 1844 tussen de departementen van Oorlog en Binnenlandse Zaken¹⁸.

Een jaar later blijkt Josse met succes gekandideerd te hebben bij de stad Brussel en op 1 november 1874 benoemd te zijn als onderwijzer 3de rang. Zijn ontslag te Brugge werd evenwel niet aanvaard. Art. 8 van het schoolreglement van 11 november 1871 bepaalde dat iedere onderwijzer of onderwijzeres die een benoeming aanvaardde door in oktober het schooljaar aan te vatten, zich verplichtte het gehele jaar uit te doen. Bovendien had hij zich in november 1871 schriftelijk verbonden om zich na het behalen van zijn diploma ter beschikking te houden als wederdienst voor de studiebeurs van de stad. Mocht hij een benoeming krijgen dan zou hij ten minste gedurende drie jaar deze functie vervullen. Hij was bijgevolg gebonden tot aan de vakantie van 1876¹⁹. Naar het waarom van deze kandidatuurstelling hebben we het raden. Was het omwille van de betere financiële vergoeding voor onderwijzers in de hoofdstad²⁰ of omwille van het liberaler klimaat te Brussel? Hoe dan ook, Josse zag af van deze benoeming en werd een jaar later bevorderd tot onderwijzer derde rang²¹. Hij trouwde op 8 september 1875 met Leonie Versuyt²².

17 K. DE CLERCK, *Momenten*, p. 42-43; Kandidatuur van Josse: SAB, nr. 136.

18 A. HERMANS, *De onderwijzersopleiding*, p. 205 noot 116. Ze moesten ook niet voor een vervanger zorgen. Art. 3 §3 van de militiewet: « sont dispensés de l'incorporation [...] 3° les élèves sortis de ces institutions [= normaalscholen] munis d'un diplôme de capacité, lorsqu'ils sont attachés à un établissement public soumise à la direction ou à l'inspection de l'Etat. »

19 SAB, nr. 125. Het benoemingsdossier op het Stadsarchief Brussel bevat enkel de datum.

20 Een beginnend onderwijzer verdiende er in 1870 1200 à 1450 fr. Josse verdiende 1000 fr.: SAB, nr. 125 dat veel vergelijkend materiaal inzake de vergoedingen bevat. Zie ook K. DE CLERCK, B. DE GRAEVE, F. SIMON, *Dag meester, goedemorgen zuster, goedemiddag juffrouw. Facetten van het volksonderwijs in Vlaanderen (1830-1940)*, Tielt, 1984, p. 142-148.

21 *Bull.* 1873, p. 744 en *Id.* 1875, p. 946-947.

22 Geboren te Brugge op 26 februari 1852 en overleden te Blankenberge op 8 sept. 1908.

Ondertussen veranderde het politieke klimaat en bestel grondig. In 1849 had de liberale partij de meerderheid te Brugge behaald en behield die bijna 30 jaar. Vanaf 1872 waren er katholieke gemeenteraadsleden; in 1876 hadden ze na het ontslag van burgemeester Boyaval het gehele gemeentebestuur in handen²³. Nadat de liberalen de nationale verkiezingen van 11 juni 1878 hadden gewonnen, werd niet alleen een ministerie van Openbaar Onderwijs opgericht, maar diende de bevoegde minister Van Humbeeck een wetsontwerp tot herziening van de wet op het lager (en normaal) onderwijs van 1842 in; ontwerp dat op 1 juli 1879 van kracht werd. De liberalen wilden het openbaar onderwijs een neutraal karakter geven. Maatregelen die de katholieken in het verweer brachten, waren onder meer het feit dat het godsdienst-onderwijs geen verplicht leervak meer was en dat de leerboeken voortaan dienden goedgekeurd door de "conseil de perfectionement" en de regering. Voordien oefende de geestelijkheid niet enkel op het godsdienstig onderwijs toezicht uit, maar controleerde alle leerboeken. De benoeming van de onderwijzer gebeurde volgens de nieuwe wet nog steeds door de gemeente, maar een leerkracht moest voortaan beschikken over een diploma afgeleverd door een rijksnormaalschool. De bisschoppelijke inspectie werd afgeschaft; toezicht werd nu uitgeoefend door de gemeentelijke overheid, de kantonale en hoofdinspecteurs en het schoolcomité. Kortom het gehele lager onderwijs werd door deze wet geläiciseerd en meer gecentraliseerd. Het godsdienstonderricht werd de zorg van het gezin en van de bedienaars van de verschillende godsdiensten. Wel liet de wet toe dat laatstgenoemden een lokaal ter beschikking kregen om voor of na de lesuren godsdienst te onderwijzen²⁴.

23 J.A. VAN HOUTTE, *Brugge*, Tielt, 1982, p. 499.

24 K. DECLERCK en A. VERBRUGGEN-AELTERMAN, *Schets van het Belgisch Onderwijs*, p. 143-152. Hier moeten we ons beperken tot enkele "feitelijkheden". Onderwijs is een bij uitstek ideologische materie. Voor meer context verwijzen wij behalve naar de in deze bijdrage aangehaalde literatuur o.m. naar H. BALTHAZAR, *Van schoolstrijd naar schoolpact. Het Belgisch onderwijsprobleem sinds 1830*, in: AVBO-Bulletin, winter 1970-71, p. 1-30; J. LORY, *Libéralisme et instruction primaire, 1842-1879. Introduction à l'étude de la lutte scolaire en Belgique*, Louvain, 1979, 2 dln (Univ. de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 6e série, 17 & 18); A. RUBBENS, *De bezorgdheid van de Belgische katholieken voor het onderwijs vanaf het Mechels congres tot aan de schoolwet van 1879*, in: *Collationes Brugenses et Gandavenses*, 1967, p. 518-533; 1968,

DE SCHOOLSTRIJD

De Brugse gemeenteraad stelde alles in het werk om de onderwijspolitiek van de regering te boycotten. We kunnen gewagen van een regelrechte oorlogvoering tussen de liberale gouverneur Heyvaert en de katholieke provincieraad en tussen de gouverneur en de stad Brugge. Maar die strijd kwam niet onaangekondigd. In 1866 voerde de clerus een "ware kruistocht" tegen de stadsmeisjesschool die op 2 oktober 1865 in de Ganzestraat was geopend²⁵ en in 1876 was er opnieuw serieuze heibel over de druk die o.m. door het bureel van weldadigheid zou zijn uitgeoefend op de leerlingen van school nr. 2 om naar de pas opgerichte Broederschool te gaan²⁶. En aan stadsschool nr. 2 was Josse Maréchal onderwijzer. De politieke spanningen kunnen hem dus zeker niet ontgaan zijn. Met het aantreden van de liberale regering in 1879 ging het van felle oppositie tot regelrechte sabotage vanwege de stad. Tal van processen werden gevoerd. Sommige beslissingen moesten door Koninklijke Besluiten aan de gemeenteraad worden opgelegd, andere ongedaan gemaakt. Het bureel van weldadigheid liet zich nu evenmin onbetuigd en probeerde b.v. de officiële schoolcomités in hun werking te treffen. De pers liet zich gelden en enorme druk werd uitgeoefend door de parochiepriesters, hierin aangewakkerd en gesteund door de bisschop via herderlijke brieven²⁷. De stad saboteerde de eigen scholen. Zo werden b.v. 344 leerlingen geschrapt omdat ze jonger waren dan zes of ouder dan 14 jaar of niet van Brugge²⁸. Andere actiemiddelen waren geen (hoofd)onderwijzers benoemen en de wet overtreden

p. 103-129 en 243-269; A. LARIDON en J. MERTENS, *Schoolstrijd en schoolpact*, z.p., 1988. Een uitgebreide studie van de schoolstrijd op lokaal vlak is van J.-M. LERMYTE, *Voor de ziel van het kind: de schoolstrijd in het klerikale arrondissement Roeselare 1878-1887*, Brugge, 1985.

25 K. ROTSAERT, *Aanloop tot de schoolstrijd in Brugge, 1850-1879*, in: Brugs Ommeland, 45 (2005), p. 164-167. Ook andere conflicten worden er behandeld, p. 154-172.

26 C. VREUGDE, *De schoolstrijd in het administratief arrondissement Brugge (1878-1884)*, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, 124 (1987/3-4), p. 162; *Bull. 1876*, p. 464 en 467.

27 C. VREUGDE, *De schoolstrijd*, p. 169, 180 en 189; voorbeelden van de bitsige strijd bij K. ROTSAERT, *Weg met de geuzen. Leve de broeders*, in: Brugs Ommeland, 43 (2003), p. 184-193.

28 *Bull. 1879*, p. 942-943.

door ongediplomeerden aan te stellen²⁹. Om een ongodsdienstig etiket op zijn scholen te kunnen plakken, verbood de gemeenteraad zijn onderwijzers catechismusles te geven. Kredieten voor het aankopen van catechismussen werden geschrapt. Een K.B. moest dit verbod ongedaan maken. Alhoewel dezelfde leerkrachten als voordien dit vak gaven, werden ze plots schismatiek en ketters³⁰.

Inzet van deze strijd was onder meer school nr. 4 in de Jeruzalemstraat, de voorloper van de huidige school Stuifzande³¹. Het was een nieuwe kosteloze lagere school voor jongens in het Sint-Annakwartier. In 1873 was de onteigeningstoestemming verkregen voor het bouwen van deze school³². Het gebouw was ontworpen door stadsarchitect Louis Delacenserie³³ bekend om zijn ingrijpende restauraties, neogotische realisaties en ontwerpen in Brugse stijl. De plannen konden de volledige goedkeuring wegdragen van provinciaal inspecteur Germain, de latere directeur-generaal van het Lager Onderwijs bij het nieuwe ministerie van Onderwijs. Hij liet zich in zijn beoordeling van 3 oktober 1874 in zeer lovende woorden uit: «Le bâtiment construit sur les plans de Mr l'architecte DelaCenserie répondra parfaitement à sa destination et réunira les conditions de solidité, d'élégance et de bonne distribution voulues. [...]. La distribution de la lumière, la ventilation et le chauffage seront établis dans d'excellentes conditions. [...]. Le mobilier proposé répond aux besoins actuels de l'enseignement et est choisi d'après les meilleurs types.»³⁴ Toen was er duidelijk nog geen vuilte aan de politieke lucht. Het schoolgebouw werd definitief opgeleverd op 5 augustus 1878³⁵.

29 C. VREUGDE, *De schoolstrijd*, p. 157-190; K. ROTSAERT, *Van schooloorlog*, p. 95; *Bull.* 1879, p. 903 e.v.; *SAB*, nr. 136 (behalve het hierna behandelde geval, idem voor school nr. 1).

30 *Bull.* 1879, p. 882-883 en *Commission d'enquête scolaire. Annexe aux documents parlementaires. Session ordinaire 1881-1882. Séance publique, 29 avril 1882*, p. 53.

31 De toegangspoort en het huis van de conciërge (oorspronkelijk bedoeld voor de hoofdonderwijzer) behielden hun oorspronkelijke karakter. Het schoolgebouw is aangepast, maar de ligging correspondeert volledig met de oorspronkelijke situatie. Zie *SAB*, nr. 135.

32 K.B. van 29 jan. 1873; *PAW*, 4de afd., 129 g. Ook *Bull.* 1871-1872, p. 395 en 555.

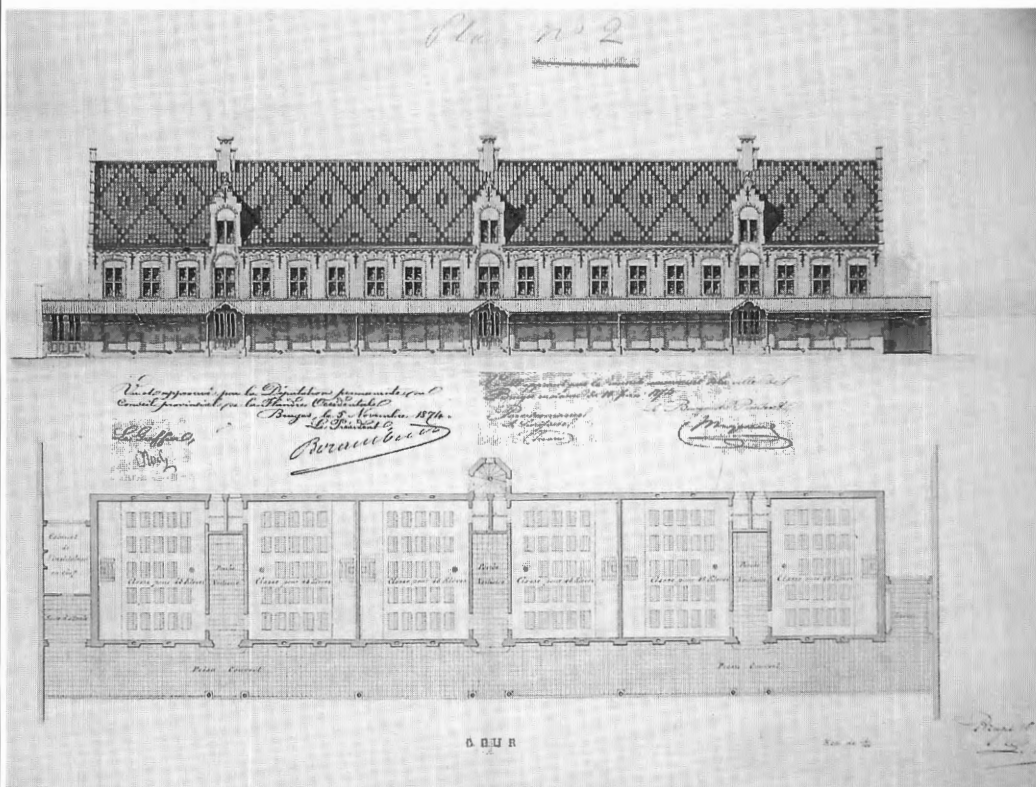
33 Geboren in 1838 en overleden in 1909; hij was van 1870 tot 1892 stadsarchitect.

34 *PAW*, 4de afd., nr. 129 g.

35 *PAW*, 4de afd., nr. 129 g. Over het gebouw zelf, de aanbestedingsvoorwaarden met de aanbesteding op 29 mei 1876 enz. zie *SAB*, nr. 135.

Om te kunnen functioneren volstaat een gebouw natuurlijk niet. Er moet meubilair aangekocht worden en leerkrachten aangesteld. De stad kocht het meubilair aan zonder de vereiste administratieve weg te bewandelen. Wanneer ze nadien toch een subsidie vroeg aan de provincie, liep ze een evidente weigering op. Een van de vele strubbelingen tussen stad en provincie³⁶.

De plaatsen van de onderwijzers waren vacant sinds het begin van het schooljaar oktober 1878. Een jaar later had de gemeenteraad nog steeds geen kandidaten voorgesteld. De minister vroeg

Bouwplan van de school *Stuifzande*, Louis Delacenserie, 1874
 Brugge, Stadsarchief, Hedendaags Archief, Afdeling Onderwijs
 © Jan D'hondt, Brugge

de gouverneur dit te doen. De gouverneur bracht het college hiervan op de hoogte dat vooralsnog beloofde kandidaten voor te stellen aan de gemeenteraad op 5 november 1879. De gouverneur ging akkoord en meldde dit aan de minister. Het was het spreekwoordelijke kluitje in het riet: op de volgende vergadering van de gemeenteraad gebeurden geen benoemingen. Ook de benoeming van hoofdonderwijzer werd gesaboteerd³⁷. En het was uitgerekend voor de functie van hoofdonderwijzer dat Josse zijn kandidatuur stelde en dit bij herhaling – aanvankelijk ook voor andere scholen trouwens. Hij kon zelfs een positief attest van de kerkelijke kantonale inspecteur J. Schipman bijvoegen³⁸. Wanneer de gemeenteraad uiteindelijk in zijn zitting van 17 februari 1880 overging tot een benoeming, stelde hij – onwettig – een niet gediplomeerde aan, terwijl er meerdere gediplomeerde kandidaten waren. De gemeenteraad kreeg 40 dagen de tijd om een valabele kandidaat aan te stellen, maar verzuimde dit. Uiteindelijk benoemde de minister van Openbaar Onderwijs op voorstel van de gouverneur en de hoofdinspecteur op 7 april 1880 Josse Maréchal ambtshalve tot hoofdonderwijzer van de school nr. 4³⁹. Na het afleggen van de eed in de handen van kantonaal inspecteur Mortier op 19 april nam hij zijn functie op.

De woningen van de Brugse hoofdonderwijzers waren eveneens het onderwerp van hoogoplopende discussies tussen het stadsbestuur en de gouverneur. De gemeenteraad was enorm gekant tegen het ter beschikking stellen van een woning aan de hoofdonderwijzer van school nr. 2 en dit in tegenstelling tot het art. 2 van het reglement dat de gemeenteraad op 9 februari 1878 had goedgekeurd. Er werd een hele redenering opgebouwd om tot het besluit te komen dat het ter beschikking stellen van een dergelijke woning moest worden beschouwd als een loonsverhoging. En verdiende de hoofdonderwijzer dit wel? De beslissing werd verwezen naar de geheime zitting en daar werd de

37 *Bull.* 1879, p. 903, 939-940, 970; *SAB*, nr. 136 met schrijven van de gouverneur van 21 aug. 1880.

38 *SAB*, nr. 136. Het attest was gedateerd 21 juni 1879. Pater Schipman (1821-1886) was tevens directeur van de Broeders van Liefde: C. VREUGDE, *De schoolstrijd*, p. 181, noot 152.

39 *SAB*, nr. 136 en *Bull.* 1880, p. 231.

woning geweigerd⁴⁰. Een raad die blijk gaf van een dergelijke overtuiging zal zeker niet geneigd geweest zijn om een woning ter beschikking te stellen van een hoofdonderwijzer die ambts-halve door de minister was aangesteld. De raad weigerde dan ook het schoolgebouw nr. 4 af te werken: de toegangspoort en de woning voor de hoofdonderwijzer werden niet gebouwd⁴¹. Ook dit was aanleiding tot heel wat vijandige briefwisseling tussen de liberale gouverneur en de stad⁴².

In de jaren zestig en zeker in de jaren zeventig had de stad serieuze inspanningen gedaan ten voordele van het stedelijk onderwijs. Zo werden de lonen van het onderwijzend personeel in 1871, 1873 en 1878 opgetrokken. Met de nieuwe schoolwet was het klimaat compleet veranderd. Om het met de woorden van gemeenteraadslid de Clercq te zeggen: «... que l'administration Communale de Bruges, avec les principes qui l'animent et lorsqu'elle n'y est pas légalement obligée, ne consacra pas un centime à l'encouragement ou au développement de l'instruction primaire, telle qu'elle est organisée actuellement.»⁴³

DE ONDERWIJSLOOPBAAN VOORTIJDIG AFGEBROKEN

De gevolgen laten zich raden. Eens de katholieke regering weer was aangetreden werd de onderwijswet van 1879 afgebouwd door die van 20 september 1884. De staat boette van zijn macht in ten voordele van de gemeenten. De gemeenteraden konden onderwijzers wegens opheffing van hun ambt ter beschikking stellen. De Brugse gemeenteraad hief dan ook school nr. 4 met ingang van 1 april 1885 op, maar nam wel drie lagere privé-scholen voor jongens en twee privé-scholen voor meisjes aan. Niet gediplomeerden werden benoemd⁴⁴. Josse verloor zijn plaats, niet alleen als hoofdonderwijzer, maar ook als gemeenteonderwijzer – zoals 1146 anderen in het gehele land werd hij ter beschikking gesteld⁴⁵

40 *Bull.* 1879, p. 794-801.

41 *SAB*, nr. 135; *PAW*, 4de afd. nr. 276a.

42 *Bull.* 1882, p. 429 e.v. en p. 689 e.v.; *Bull.* 1883, p. 1 e.v.

43 *Bull.* 1879, p. 795.

44 *Bull.* 1885, p. 23-24.

45 M. DE VROEDE, *Onderwijs 1878-1914*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*,

– en dit als hoofd van een jong gezin met drie kinderen⁴⁶. Drie jaar zou hij genieten van een wachtgeld.

Josse keerde niet meer terug naar het onderwijs. Op de vraag van de gouverneur in dit verband antwoordde het stadsbestuur dat hij niet genoeg voldoening had gegeven toen hij aan het hoofd stond van school nr. 4, om hem nog ooit de directie van een school toe te vertrouwen⁴⁷. En met minder was hij wellicht niet tevreden. Het blijft een open vraag of zijn gedrag en leidinggevende kwaliteiten inderdaad tekort schoten of dat zijn politieke overtuiging de hinderpaal was. Bij zijn kandidatuur voor hoofdonderwijzer kon hij verwijzen naar positieve rapporten van inspecteurs en schoolhoofden. Wanneer zijn schoolhoofd in 1878 gevraagd werd het gedrag, de ijver en de verdienste van zijn leerkrachten te beoordelen, volgde niets dan lof. Getuigden alle leerkrachten van ijver en toewijding, twee verdienden een expliciete vermelding: « Il doit surtout vous signaler MM Plasschaert et Marechal; c'est dans les classes de ces deux instituteurs qu'il règne le plus d'ordre et que les progrès sont par conséquent très rapides. La conduite de ces deux instituteurs ainsi que celle de [...] est irréprochable; aucune plainte ne lui a été adressée sur leur compte. »⁴⁸

Wel was Josse als schoolhoofd geen gemakkelijke klant. Bij herhaling vroeg hij aanpassingen aan de schoollokalen en de aanleg van het gebouw. De kleur voldeed niet en de toegang naar de lokalen was niet geplaveid. Hij bleef aandringen op de aanschaf van didactisch materiaal, om te voldoen aan het sterk vernieuwende lesprogramma dat door de wet van 1 juli 1879 was opgelegd⁴⁹. Dit breidde het aantal verplichte vakken uit met aardrijkskunde, de Belgische geschiedenis, tekenen, vormleer, begrippen van natuurwetenschappen, gymnastiek en zang⁵⁰.

Haarlem, 1978, 13, p. 330. J.-M. LERMYTE, *De ziel van het kind*, p. 256: "De situatie van de terbeschikking gestelden was uitzichtloos."

46 Gabriëlle geboren op 26 dec. 1877, Blanche geboren op 20 jan. 1880 (zou overlijden op 15 juli 1886) en Marguerite geboren op 19 febr. 1882. Een eerste kind, geboren op 3 nov. 1876, overleed reeds op 22 nov.

47 SAB, nr. 166: brief aan de gouverneur van 24 oktober 1887.

48 SAB, nr. 143: brief van F. Caliouw aan het CBS van 18 febr. 1878.

49 SAB, nr. 135: diverse stukken.

50 K. DE CLERCK en A. VERBRUGGEN-AELTERMAN, *Schets van het Belgisch onderwijs*, p. 157-158.

Wat voor de een een uiting van zorg en terechte bekommernis zal geweest zijn, was dit zijn voor wie het gemeenteonderwijs niet in het hart droeg.

Op financieel gebied stond hij op zijn strepen en probeerde soms – tevergeefs – het onderste uit de kan te halen. Zo was er een toelage voor toezicht bij de avondstudie en de cursussen handenarbeid van 200 fr. per school. Dit bedrag werd verdeeld over de onderwijzers. Meestal waren er vier, die dus elk 50 fr. ontvingen. In school nr. 4 waren er slechts twee onderwijzers die het volledige toezicht op zich namen. Bijgevolg vroeg Josse dat ze elk 100 fr. zouden ontvangen. Dit werd geweigerd. Nochtans werd zijn manier van zien wel toegepast in de meisjesscholen, waar de vier onderwijzeressen van de twee scholen elk 100 fr. ontvingen. Maar toegegeven, zijn schrijven was niet erg diplomatisch⁵¹. Bijkomende vergoedingen vroeg hij ook – en bekam hij – voor extraprestaties van zijn onderwijzer⁵². Om de schoolwoning en de toegangspoort gerealiseerd te krijgen, heeft hij heel waarschijnlijk aangedrongen op een tussenkomst van de gouverneur. En het vandalisme gepleegd binnen de school en mogelijk gemaakt volgens hem omdat de school niet voorzien was van een treffelijke poort, was wellicht minder erg dan hij liet uitschijnen. Enige manipulatie van zijnentwege is niet uit te sluiten⁵³.

Maar het is onbetwistbaar dat de complexe redeneringen in de gemeenteraad om de hoofdonderwijzer(s) geen woning ter beschikking te moeten stellen, enkel een politiek doel dienden⁵⁴. In 1884 wees het college de bouwwerken toe – de plannen waren reeds lang voordien goedgekeurd en de kredieten gestemd – en verzocht op 5 november 1885 het nieuwe schoolhoofd onmiddellijk het huis te betrekken bij wat voortaan school nummer 2

51 SAB, nr. 147: schrijven van 14 en 21 dec. 1880. Volgens een nota bij het ontwerp van begroting van 1881 in hetzelfde nummer was deze vergoeding niet bedoeld voor de hoofdonderwijzers: "Il est à remarquer que les indemnités pour les études du soir ont été votées par le conseil communal en quelque sorte pour accorder une légère augmentation de traitement aux sous-instituteurs". De andere hoofdonderwijzers deden dit toezicht inderdaad niet, maar Josse was er als het ware toe verplicht daar geen onderwijzers werden benoemd.

52 SAB, nr. 143: schrijven van 29 nov. 1883; andere worden dan weer geweigerd: *ibidem*.

53 Bull. 1882, p. 495 e.v.

54 Bull. 1882, p. 689 e.v.

werd⁵⁵. Indien deze boycot niet persoonlijk gericht was, is het toch een illustratie van de boycot van het gemeentelijk onderwijs door o.m. het leven van de leerkrachten zuur te maken⁵⁶.

POLITIEKE EN IDEOLOGISCHE ACHTERGROND

Gezien deze duidelijke stellingnamen van Josse Maréchal, zochten we naar sporen of aanduidingen van een liberale overtuiging. Over de overtuiging van zijn ouders is ons niet bekend. Het feit dat hij niet naar de bisschoppelijke normaalschool in het nabij gelegen Torhout ging, maar naar de rijksnormaalafdeling – en in beide was internaat verplicht – toont aan dat zijn ouders niet klerikaal waren. In de jaren veertig beschouwde de publieke opinie de bisschoppelijke normaalscholen als instellingen van de klerikale partij en de normaalafdelingen als die van de liberale partij. Het episcopaat was enorm gekant tegen de normaalafdelingen⁵⁷. Twee decennia later was dit wellicht niet anders.

In elk geval was Josse niet vrijzinnig. Zoals reeds vermeld stak bij zijn kandidatuurstelling in 1879 een positief attest vanwege de kerkelijke kantonale inspecteur. En na het van kracht worden van de wet van 1 juli 1879 gaf hij godsdienstles, waarvoor hij afzonderlijk werd betaald. Vrijzinnigheid zou trouwens weinig stroken met de tijdgeest. Het volksonderwijs had als essentiële functie het integreren van de jeugd binnen de gegeven maatschappelijke structuur. Voor het moraliseren was de godsdienst van fundamenteel belang ook volgens de liberale opinie⁵⁸. Liberalen waren antiklerikaal, niet antireligieus.

Vanaf 1874 vinden we Josse als lid van het Willemsfonds, dat sinds 1872 een Brugse afdeling had⁵⁹. Vanaf dat ogenblik had hij zich wellicht “verbrand” in katholieke ogen. Hij bleef lid tot 1912-

55 *Bull.* 1884, p. 105 en SAB, nr. 166.

56 C. VREUGDE, *De schoolstrijd*, p. 181.

57 A. HERMANS, *De onderwijzersopleiding*, p. 117, 122-123.

58 M. DE VROEDE, *Onderwijs 1840-1878*, p. 117.

59 R. VANEENOO, *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*, Leuven-Parijs, 1959 (Interuniversitair Centrum Hedendaagse Geschiedenis, Verhandelingen, IV), p. 75.

1913, jaar waarin hij zijn lidmaatschap opzegt⁶⁰. Kandidaat voor een bestuursfunctie heeft hij zich niet gesteld⁶¹, wel was hij in 1879 lid van de commissie die binnen het Willemsfonds was opgericht om de toepassing van de taalwet van 1878 op het gebruik van het Nederlands in bestuurszaken te onderzoeken⁶². Hijzelf schreef in het Frans aan het college en de administratie. Eerst op 18 augustus 1884 maakte hij als schoolbestuurder de lijst van de schoolbenodigdheden op in het Nederlands. Zijn begeleidend schrijven aan het college was evenwel in het Frans⁶³. Brugge zou inderdaad pas in 1885 de taalwet inzake bestuurszaken toepassen. Het Willemsfonds steunde in de schoolstrijd de liberale standpunten in tegenstelling tot het Davidsfonds dat in 1875 was opgericht als reactie op het uitgesproken liberaal karakter dat het Willemsfonds kreeg⁶⁴. Het lidmaatschap van het Willemsfonds was niet goedkoop; het bedroeg 6 fr. per jaar⁶⁵. Het fonds richtte zich dus niet tot de werkende klasse, en was eerder elitair. Pas in het begin van de 20ste eeuw zou zijn werking meer democratisch worden⁶⁶.

Josse was ook lid van het Van Gheluwe's Genootschap en in 1883 secretaris. In het jaarboek van het Willemsfonds wordt hij aangeduid als "den ieverigen schrijver van het Van Gheluwe's Genootschap, de jongere zuster van het Willemsfonds"⁶⁷. Uit latere verslagboeken, met name over de periode 11 maart 1888 tot 6 oktober 1895, blijkt geen bestuurlijke activiteit meer⁶⁸. Het Van Gheluwe's Genootschap steunde het openbaar onderwijs o.m.

60 Gent, *Liberaal Archief*, Archief Willemsfonds-Afdeling Brugge, nrs 5.1.1.-5.1.7 = ledenlijsten.

61 Gent, *Liberaal archief*, Archief Willemsfonds-Afdeling Brugge, nrs 2.1.1.-2.1.9 = notulen van de bestuursvergaderingen en algemene vergaderingen, 1877-1914 (hiaten).

62 K. CARLIER, *Julius Sabbe (1846-1910). Een leven in dienst van het cultuurnationalisme en de herleving van Brugge*, Verhandeling Universiteit Gent, 1992-1993, p. 46.

63 SAB, nr. 137.

64 M. BOTS en G. DECLERCQ, *Willemsfonds*, in: NEVB, p. 3754; J.A. VAN HOUTTE, *Brugge*, p. 512.

65 Dit was het bedrag dat de meesten betaalden: zie Gent, *Liberaal Archief*, Archief Willemsfonds-Afdeling Brugge, 5.1.1.-5.1.9.

66 P. LEFÈVRE, *Le mouvement libéral flamand à Bruges (1872-1940)*, in: Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 58 (1980), p. 385-387.

67 *Jaarboek Willemsfonds 1883*, p. 46.

68 *PBD*, nr. 313 AD 2.

door het uitdelen van voedsel en kleren aan behoeftige kinderen⁶⁹. Het was opgericht in december 1878 (na de door de liberalen verloren gemeenteraadsverkiezingen) en was oorspronkelijk formeel een oudleerlingenbond van de Brugse stadsscholen. Het leunde sterk aan bij de progressieve Liberale Vlaamse Bond die in hetzelfde jaar als het Willemsfonds was ontstaan⁷⁰. Zijn doel was de opvoeding van de volksklasse te bevorderen en de materiële belangen van diezelfde klasse te verdedigen. De stichters waren in meerderheid afkomstig uit de Brugse afdeling van het Willemsfonds. De naam van Gheluwe was gekozen ter ere van de directeur en stichter van de eerste lagere gemeenteschool te Brugge⁷¹. Eerst in 1911 hervormden de progressieve liberalen het Genootschap tot een politieke organisatie. Personen die later nog het pad van Josse zouden kruisen, maakten deel uit van het bestuur, zoals notaris Termote die erevoorzitter werd in 1896, Karel De Poortere die voorzitter werd in 1903 wanneer de progressieve liberalen de leiding namen en Dokter Emile Dumon die in 1912 voorzitter werd⁷².

Hoe lang bleef Josse lid van dit genootschap? Het Van Gheluwe's Genootschap moest de werklieden in het liberale kamp houden en moest groeien om te kunnen optornen tegen de klerikalen en de socialisten. Tegen het einde van de 19de eeuw was men daar blijkbaar in geslaagd. Maar voelde Josse zich daar dan nog thuis? Vanaf 1888 was hij handelaar en meer specifiek handelaar in lijkuren⁷³. Het huis dat hij liet bouwen op grond gekocht van de stad Brugge op 28 april 1896 op de hoek van de Guldenvlieslaan en de Beenhouwerstraat, wordt in de bouw aanvraag "une mai-

69 C. VREUGDE, *De schoolstrijd*, p. 181.

70 F. BOUDREZ, *Van Gheluwe's Genootschap*, in: NEVB, p. 3143.

71 P. LEFÈVRE, *Démocratisation du libéralisme belge: l'exemple brugeois 1900-1940*, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 8 (1977), p. 191-198 en R. VAN EENOO, *De bijdrage*, p. 77-78 en 146; J.A. VAN HOUTTE, *Brugge*, p. 501.

72 K. ROTSAERT, *Dumon, Emile*, in: NEVB, p. 1014-1015; F. BOUDREZ, *Poortere, Karel de*, in: NEVB, p. 2498; R. VAN EENOO, *Poortere, Karel de*, in: Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tielt, 1973-1975, p. 1260.

73 Aldus staat hij vermeld in de ledenlijsten van het Willemsfonds vanaf 1888 en vanaf 1894 in de *Provinciale wegwijzer van West-Vlaanderen en bijzonderlijk der stad Brugge*.

HUIS VAN VERTROUWEN
 STOOMFABRIEK "DE BRUGSCHE SCHOONE"
 Wijnen en Likeuren

J. Maréchal

Gulden Vlies laan, 28

BRUGGE

Wijnen, Likeuren en sterke dranken,
 Limonaden, Soda en Springwater.

M. Debet

Over verkoop en levering van het volgende:
 Verzonden met
 en betaalbaar alhier op

JULES STINGHAERT - DILSCHAMP - BRUSSEL

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-size: small;">Mezelen en flessen worden in rekening gebracht en aan dezelfde prijs teruggegeven. Men moet franco terugzenden.</p>		<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-size: small;">Alle rekeningen moeten binnen de 8 dagen getijde worden.</p>
--	--	---

Vanaf 1888 leidde J. Maréchal een handelszaak in likeuren
 Foto: verzameling van de auteur

son de commerce genoemd⁷⁴. Hij had voordien in 1885 een huis gekocht waarvoor hij de vergunning kreeg het om te vormen tot vier woningen, twee die uitgaven in de Korte Rijkepijnderstraat en twee in de Jeruzalemstraat met een gezamenlijke oppervlakte van 256 m².⁷⁵ Hoogstwaarschijnlijk waren ze bedoeld om te verhuren. Vanaf 1895 exploiteerde hij het Hotel de l'Europe in de Kerkstraat te Blankenberge⁷⁶.

Als handelaar en als middenstander kan hij geïnteresseerd zijn geweest in de mogelijkheid aan te sluiten bij het ziekenfonds, de spaarkas en de pensioenafdeling die het Van Gheluwe's Genootschap vanaf 1887 ontwikkelde. In elk geval hebben andere activiteiten van het genootschap hem aangesproken: de vormende initiatieven zoals voordrachten en lessenreeksen en het bieden van ontspanning⁷⁷. Dit waren dezelfde activiteiten die georganiseerd werden door verenigingen waarin we hem ook zullen terugvinden.

Zonder twijfel kunnen we Josse dus situeren in de liberale Vlaamsgezinde hoek waar veel aandacht uitging naar het culturele, naar de volksontwikkeling. Vele onderwijzers in openbare scholen waren eerder liberaal gezind. Dit betekent niet dat zij politiek radicale liberalen waren, wel sociaalradicalen. Zij waren voorstanders van de gemeenteschool, school die traditioneel door de liberalen werd verdedigd. Dit betekent ook niet dat zij tegen een godsdienstige geest op school waren, integendeel. Godsdienstigheid en voorkeur voor openbaar onderwijs gingen samen⁷⁸. Het Willemsfonds bleef ook het Belgische staatsverband getrouw. We stippen dit aan met het oog op Josses latere evolutie. Liberale connecties blijken verder uit de keuze van notaris Leon

74 Brugge, *Stadsarchief*, reeks Bouwvergunningen, 111/1896 en 76/1899; de verkoop werd goedgekeurd door de gemeenteraad op 29 febr. 1896: *Bull.* 1896, p. 113.

75 Brugge, *Stadsarchief*, reeks Bouwvergunningen, 59-60/1885 en koopakte voor notaris René Fraeys van Brugge d.d. 2 juni 1885.

76 *La vigie de la côte* van 4 augustus 1895. Met mijn oprechte dank aan Robert Boterberge voor deze informatie. Meer over het hotel in R. BOTERBERGE, *Van zeebad tot badstad. Oorsprong en ontwikkeling van het toerisme in Blankenberge. Deel 1. Tot aan de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 2003, p. 88.

77 Over het Van Gheluwe's Genootschap: I. VERHEIRE, *Het ontspanningsleven van Brugse arbeiders (1890-1921)*, thesis geraadpleegd op www.ethesis.net/brugse_arbeiders/brugse_arb_inhoud.htm.

78 M. DE VROEDE, *Onderwijs 1840-1878*, p. 122-123.

Vanaf 1895 exploiteerde J. Maréchal het *Hotel de l'Europe* in de Kerkstraat in Blankenberge
Foto: verzameling van de auteur

Termote voor het verlijden in 1909 van een huwelijkscontract en een hypotheekakte. Termote was een bekend liberaal en antikle-rikaal volksvertegenwoordiger die, zoals reeds vermeld, in 1896 de nieuwe functie van erevoorzitter van het Van Gheluwe's Ge-nootschap bekleed had.

In het begin van de 20ste eeuw vinden we weinig andere spo-ren van activiteiten op het culturele vlak. Hoe dan ook cultu-rele organisaties die zich inzetten voor "volksverheffing" en het Nederlands, bleven hem interesseren. In de loop van 1908 werd te Brugge een afdeling van het Algemeen Nederlands Verbond (ANV) opgericht. Die stelde zich tot doel, in de woorden van toen: "a) Verhooging van de zedelijke en stoffelijke kracht van den Nederlandschen stam; b) handhaving en verbreiding van de Nederlandsche taal"⁷⁹. Er waren bij de start een zestigtal leden. Vlaamsgezinde liberalen waren sterk vertegenwoordigd. Het bestuur bestond uit Lodewijk Plessers, voorzitter, Odila Van-denberge, ondervoorzitster, Dokter Dumon, ondervoorzitter, Everard Verachtert⁸⁰, secretaris en Firmin Blondeel⁸¹, penning-meester. Braeckman⁸², Retsin⁸³, Moeyaert⁸⁴ en Van der Ghinst waren leden⁸⁵. Odila Vandenberghe, die actief was geweest in het ANV te Oudenaarde, had na haar verhuizing naar Brugge een rol gespeeld bij de oprichting van de afdeling. Zij wierf actief leden, zo o.m. in 1909 Josse, die op 8 september 1908 weduwnaar was geworden en zijn dochter⁸⁶. Van het een kwam het ander: op 1 mei 1909 trouwden Josse en Odila. Op 3 mei 1911 werd een zoon, Joost, geboren.

79 PBD, nr. 325 D11: Algemeen Nederlandsch Verbond Tak Brugge. Grondslagen. 1913; zie ook F. VAN BERNE, *Algemeen-Nederlands Verbond*, in: NEVB, p. 249-252.

80 J. FLORQUIN en R. HAESERYN, *Verachtert, Everard*, in: NEVB, p. 3181.

81 G. DEMAREST, *De Vlaamse Beweging te Brugge 1918-1930*, Verhandeling UGent, 1974-75, passim.

82 Over Cyriel Braeckman, ook een tijdlang voorzitter van het Willemsfonds, zie P. LEFÈVRE, *Le mouvement*, p. 385.

83 P. LEFÈVRE, *Démocratisation*, p. 189 noot 15: Frans Retsin (1859-1918) speelde o.m. een voorname rol in het Van Gheluwe's gezelschap.

84 F. VAN CAMPENHOUT, *Moeyaert, Camiel*, in: NEVB, p. 2069-2070.

85 *Neerlandia*, aprilnummer 1909, p. 76 en julinummer 1909, p. 161; AMVC-Letterenhuis, V34505 B Brievenboek van H. Meert deel II (31.03.1907-23.06.1909 passim). De meeste hier vermelde personen hebben een lemma in de NEVB.

86 Bijvoegsel aan *Neerlandia* nr. 3 van 1909.

Op de algemene vergadering van 31 januari 1910 werd het bestuur van de Brugse Tak van het ANV gedeeltelijk hernieuwd. Karel De Poortere werd voorzitter, Dr. Dumon bleef ondervoorzitter en Verachtert secretaris. Bestuursleden waren de heren Moeyaert, Ulix, Van de Weyer, Daled en Maréchal⁸⁷. Volgens de statuten werd het bestuur gekozen voor een termijn van drie jaar. Elk jaar moest een derde van de bestuursleden aftreden⁸⁸. Odila was blijkbaar vervangen door haar man. Deze afdeling van het ANV bleef actief en zijn lokaal "t Vlaemisch Huys" groeide aan de vooravond van Wereldoorlog I langzamerhand uit tot het centrum van het Vlaamse leven in Brugge. Vele kringen hielden er hun vergaderingen en elke zondag om 12 uur kwam een groot aantal Vlaamsgezinden er bijeen⁸⁹.

Na de Eerste Wereldoorlog vinden we Josse en zijn echtgenote terug bij de Brugse tak van de Frontpartij, ook het Vlaamse Front genoemd. Wanneer op 3 december 1919 het verkozen bestuur voor het eerst bijeenkwam, maakten beide er deel van uit. Voorzitter was Florimond Verheye, oudstrijder en atheneumleraar⁹⁰. Josse en Odila zijn geëvolueerd van een cultureel flamingantische naar een uitgesproken politiek flamingantische stellingname. Josse was trouw aanwezig op de vergaderingen, maar speelde in tegenstelling tot zijn vrouw geen actieve rol. Hij was dan ook al 66 jaar oud. Samen kochten zij nog een aandeel in het Vlaams Huis (Hulsterloo)⁹¹. Op 13 oktober nam hij voor de laatste maal aan een bestuursvergadering deel. Wanneer op de algemene vergadering van 10 december 1921 bestuursverkiezingen werden ge-

87 *Neerlandia*, maart 1910, p. 57. Op de algemene vergadering van 29 jan. 1913 werd Braeckman tot bestuurslid gekozen en Soete tot tweede secretaris aangesteld: *Neerlandia*, (17) 1913, p. 156.

88 *PBD*, 325 D11: Algemeen Nederlandsch Verbond Tak Brugge. Grondslagen. 1913.

89 *Neerlandia*, (18), 1914, p. 10, 86.

90 G. DEMAREST, *De Vlaamse Beweging te Brugge 1918-1930*, p. 37 en 74.

91 A. HIMPENS, *De Beweging in Huis. Vlaamse Huizen tijdens het interbellum*, Gent, 1992 (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd nr. 8), p. 24: onmiddellijk na W.O. I werden Vlaamse huizen opgericht te Antwerpen, Gent en Brugge. De inrichters waren leidinggevende figuren van de pas gestichte Frontpartij. Zij spiegelde zich aan het Brusselse voorbeeld en wensten dat alle Vlamingen hun "Algemeen Vlaemisch Huis" zouden bezoeken. Enkel de Brugse maatschappij "Hulsterloo" stelde uitdrukkelijk een echt "Vlaemisch Huis" te willen zijn waar alleen "strijdend Vlaemischgezinde" of op zijn minst "als Vlaming gunstig bekende" aandeelhouders zouden worden aanvaard.

houden, werd Josse niet meer herkozen. Ook dit in tegenstelling tot Odila, die het op de daaropvolgende bestuursvergadering van 14 december 1921 tot ondervoorzitter bracht⁹². Ondertussen was Odila in april 1921 verkozen als lid van de Brugse gemeenteraad op een kartellijst met de christen-democraten. Dit zal Josse wellicht deugd hebben gedaan zoals trouwens ook haar verkiezing als provincieraadslid in 1925⁹³. Haar niet-verkiezing voor de gemeenteraad in 1926 maakte hij niet meer mee. Hij overleed immers op 13 juni van dat jaar⁹⁴.

92 Verslagboek Brugse Tak Vlaams Front; nog in privé-bezit maar binnenkort in het Archief- en Documentatiecentrum voor het Vlaams-Nationalisme.

93 Over Odila Maréchal-Vandenberge, B. DE WEVER in: NEVB, p. 468-469 die ten onrechte vermeldt dat ze pas in 1929 provincieraadslid werd. Ze bleef dit tot 1936.

94 Mijn hartelijke dank aan Prof. dr. em. Romain Van Eenoo voor zijn suggesties.

Jacques Mertens

Het plan van “Middelburg in Vlaanderen”
gemaakt door Jacob Van Deventer
(1510/15-1575)

Jacob Roelof, genaamd van Deventer, kreeg van Keizer Karel de opdracht « de visiter, mesurer et desseigner toutes les villes de pardeça, aussy les rivières et villaiges voisins, semblablement les passages ou districtz des frontières, et le tout rédiger en ung livre contenant pourtraict de chascune province et aprez démonstration de chascune ville particulière, en quoy luy conviendra vacquer plus de deux ans ».

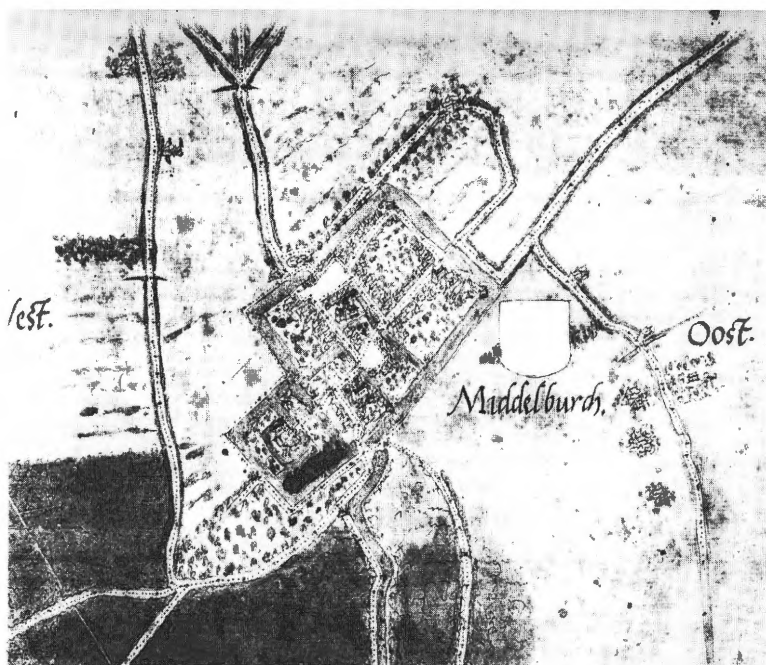
Het was een periode waarin vele kaarten, panoramische afbeeldingen en plattegronden werden opgemaakt, zowel met informatief als –vooral – met militaire bedoelingen¹. Citeren wij hier slechts bij wijze van voorbeeld : het panoramisch plan van Gent², het plan van Brugge opgemaakt door Marcus Gerards in 1562³ of de kaart van het Brugse Vrije opgemaakt door Pieter Pourbus⁴. Geen enkele opdracht was zo onmetelijk als het werk dat aan van Deventer werd opgelegd. Ze was nagenoeg onmogelijk volledig uit te voeren. De Nederlanden telden in de 16de eeuw, volgens de berekeningen van Guicciardini, 320 versterkte et ommuurde steden, 230 open steden en meer dan 12.000 dorpen en nederzettingen. Toch zijn een belangrijk aantal door van Deventer opgemaakte plannen bewaard, zowel voor wat later de Noordelijke Nederlanden werd als voor de latere Zuidelijke Nederlanden.

1 Een aantal afbeeldingen en vermeldingen o.m. in J. VAN DER STOCK (red.), *Stad in Vlaanderen. Cultuur en Maatschappij (1477-1787)*. Brussel, 1991.

2 J. DECAVELE (red.), *Panoramisch gezicht op Gent in 1534*. Brussel, 1975.

3 M. RYCKAERT, *Brugge. Historische stedenatlas van België*. Brussel, 1991, blz. 18-21. In dit werk wordt ook Van Deventers kaart van Brugge gereproduceerd en gecommentarieerd (blz. 21-22).

4 E. MARCHAL, 'Notice sur la carte géographique et héraldique du Franc de Bruges, ouvrage de Pierre Pourbus, d'après plusieurs manuscrits de la Bibliothèque Royale', in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*, XII (=2e série, VIII), blz. 300-321 (met reproductie).

Voor het Noorden werden de plannen uitgegeven door R. Fruin, voor het Zuiden door Ruelens, Ouverleaux en J. Van de Gheyn.

Er werden voor Van Deventers opdracht twee jaar voorzien die ingingen op 1 april 1558.

De uitvoering van de opdracht duurde vele jaren meer. In 1562, 1563 en 1564 werden de vrijgeleiden voor van Deventer vernieuwd, maar uit de briefwisseling tussen o.m. Viglius en Hopperus blijkt hoeveel moeite het kostte om van Deventer ertoe te bewegen zijn werk af te maken. Op 8 december 1572 kan Viglius het goede nieuws meedelen. De cartograaf heeft zijn werk afge maakt en alleen de verluchtingen moeten nog aangebracht worden. Begin 1575 deelt Viglius aan Madrid mee dat het werk onderverdeeld is in drie volumes. Maar op het einde van 1575 zijn de atlassen nog steeds niet in het bezit van de vorst, op een moment dat dergelijke atlas van buitengewoon belang zou kunnen zijn om een inzicht te hebben in de steden en hun defensie, hetzij omdat die steden in handen waren van de opstandelingen, hetzij

om te kunnen weten hoe deze steden het best konden verdedigd of belegerd worden. In mei 1575 overleed van Deventer te Keulen waarheen hij bij de belegering door de troepen van Willem van Oranje vanuit Mechelen was gevlucht. De atlassen van Deventer werden na tussenkomst van de Spaanse vorst vrijgegeven en kwamen in de het najaar van 1575 te Brussel aan bij Viglius. Deze volumes werden waarschijnlijk pas na zijn dood in 1577 naar Madrid gestuurd, waar nog twee van de drie volumes in de koninklijke bibliotheek bewaard worden.

In een brief van 7 november 1575 merkt Viglius op dat door zijn onverwachte dood van Deventer niet in staat was geweest om overall, zoals was afgesproken, kerken, stadspoorten en openbare gebouwen af te beelden.

Aan de andere kant waren bij het vertrek van van Deventer drie volumes met de minuten van zijn "stedenatlas" te Mechelen gebleven. Viglius poogde ook die volumes te recupereren, maar slaagde er wellicht niet in. Op 11 april 1859 werden te Den Haag belangrijke documenten uit de successie van François van Aerssen, ambassadeur van de Staten-generaal in Frankrijk geveild. Onder nummer 81^s werden door boekhandelaar Frédéric Muller uit Amsterdam 152 kaarten, fragmenten en gekleurde en getekende kaarten verworven. Zij werden voor een deel aan het archief in Friesland afgestaan⁵ en kwamen voor een ander deel terecht in de koninklijke Bibliotheek te Brussel⁷ waar zij in de inventaris werden opgenomen op 13 juni 1867 onder nummer 22090. Hier gaat het om de uit Mechelen afkomstige minuten van van Deventers werk.

De minuten van de Zuid-Nederlandse steden van Deventers atlas hadden dus een zwerftocht van ongeveer 300 jaar achter de

5 Fragmenten van oude geteekende kaarten van gedeelten van Zeeland en Vlaanderen, ook N. en Z. Holland en Vriesland, plattegronden van steden aldaar, enz. Allen geteekend en gekleurd in de 16de eeuw, etc.

6 *Nederlandsche steden in de XVIde eeuw. Plattegronden van Jacob van Deventer. 111 teekeningen en 97 cartons in facsimilé uitgegeven met eene inleiding van R. FRUIN, Algemeen Rijksarchivaris.* 's Gravenhage, 1916-1923.

7 *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle. Plans du géographe Jacques de Deventer exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II.* Publication commencée par feu CH. RUELENS et continuée sous la direction de EM. OUYERLEUX et J. VAN DEN GHEYN, S.J. Bruxelles, 1884-1924.

rug vooraleer zij in de Koninklijke bibliotheek te Brussel belanden. Sommige kaarten kwamen nochtans in Nederland terecht en in de "afgewerkte" expeditie te Madrid zijn een aantal kaarten aanwezig die niet voorkomen onder de minuten in Nederland en België. In de lijsten die Ruelens, Ouverleux en Van den Gheyn geven van de kaarten in België, Nederland en Madrid – deze laatste voor zover zij niet als minuut in België of Nederland bewaard worden – komt de kaart van Middelburg in Vlaanderen niet voor. Nochtans maakte Van Deventer ook van deze lokaliteit een kaart op. Zij wordt bewaard in het Rijksarchief te Gent onder volgende signatuur : Kaarten en Plans nr. 2351. Kanunnik Joseph-Olivier Andries had ze, blijkens een eigenhandig geschreven notitie, in 1867 doen kopen op een veiling in Alkmaar voor 22 toenmalige franken om ze te schenken aan het archief van de kerk van Middelburg-in-Vlaanderen. Andries had met deze gemeente bijzondere banden. Hij was er van 1827 tot 1836 pastoor geweest. De kaart draagt als onderschrift "Middelburch (prov. Oost-Vlaanderen) en omgeving, omstreeks den jare 1550. Plattegrond in kleuren. Origineele Teekening van den beroemden Keizerlijken Aardrijks-beschrijver Jac. van Deventer".

Andries was een persoon met bijzonder veel aanzien. Hij was lid van het Nationaal Congres en volksvertegenwoordiger van 1835 tot 1839. Met Brugge had hij eveneens bijzondere banden. Hij was voorzitter van het befaamde historisch genootschap "Société d'Emulation" van 1863 tot zijn dood in 1886. Hij was te Brugge als kanunnik verbonden aan de kathedraal van Sint-Salvator. Kanunnik Andries heeft zijn voornemen om de kaart aan het archief van de kerk van Middelburg te schenken klaarblijkelijk uitgevoerd. Hoe is ze dan in het Rijksarchief terechtgekomen?

In de zestigerjaren van voorgaande eeuw deed de latere Algemene Rijksarchivaris C. Wyffels als inspecteur bij het Rijksarchief grote inspanningen om kerkelijke archieven te redden en ze te laten deponeren bij het Rijksarchief. Zo werd ook het kerkarchief van Middelburg in 1963-1964 overgedragen aan het Rijksarchief te Gent⁸. Het werd er bij de archiefaanwinsten ingeschreven onder

8 *Archieven van Oostvlaamse kerkfabrieken (Oud Regiem)*, deel I. Brussel, 1968.

nr. 1964/41 op 30 november 1964. Omwille van haar bijzondere vorm werd de kaart zoals vaker gebeurt, uit het archief gelicht en materialiter bij de verzameling kaarten gevoegd. Zij wordt ook vermeld in de inleiding van de inventaris van het kerkarchief van Middelburg⁹.

De kaart werd enige tijd geleden tentoongesteld op de tentoonstelling "550 Jaar Middelburg" in 1994¹⁰. Zij toont het toenmalige Middelburg met rechtlijnige omwallingen en met het nu nog steeds bestaande stratenplan, het kasteel, de kerk, het klooster, het hospitaal en de molen¹¹.

Als losse kaart van Middelburg in Vlaanderen is de kaart op haar plaats in het Rijksarchief te Gent. Als deel van het groter geheel dat de "Atlas Van Deventer" is, zou de kaart meer op haar plaats zijn in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Het gaat hier dus om een waardevol ruilobject voor de talrijke uitwisselingen die geregeld plaats vinden tussen het Rijksarchief en de Koninklijke Bibliotheek. De verplaatsing van de kaart is evenwel niet vanzelfsprekend, want juridisch blijft de kaart het eigendom van de kerkfabriek van Middelburg, de in 1444 door Pieter Bladelin opgerichte "stad en heerlijkheid" in Vlaanderen¹².

9 Deze inlichtingen werden mij vriendelijk verstrekt door collega W. Buntinx, rijksarchivaris te Gent.

10 M. MARTENS, *Pieter Bladelin, ca. 1410-1472 en Middelburg in Vlaanderen 1444-1994*. Middelburg, 1994.

11 M. MARTENS, *op.cit.*, blz. 37-38.

12 K. VERSCHELDE, *Geschiedenis van Middelburg in Vlaanderen*. Brugge, 1867.

Vivere desijt Antuerpiæ XI. Kal. Febr. MDLXXXI. Æt. LXXIV.

IODOCVS DAMHOVDERIVS, I.C.

Eximijis. tot sparsa viris urbs inclÿta Brugæ,

(Est quæ natali patria terra tuo)

Atque tuæ PRÆCES, cunctis opus vtile doctis,

Tæquæ, tuumque poli nomen ad astra ferunt.

22.

Fr. Raphelengius

Joost de Damhoudere, buriingravure in: Aubertus Miraëus, *Elogia Belgica*. Antwerpen:

D. Martens, 1609 (Brugge, Openbare Bibliotheek, 65).

© Brugge, Cel Fotografie

De invloed van de Brugse strafrechtspraktijk
op de "Praxis rerum criminalium" van
Joos de Damhouder (1507-1581)

HET BELANG VAN DE "PRAXIS RERUM CRIMINALIUM" EN ZIJN
FRANSE EN NEDERLANDSE BEWERKINGEN

De "*Praxis rerum criminalium*" van de Bruggeling Joos de Damhouder¹ was van de tweede helft van de 16de tot de 18de eeuw één van de meest geraadpleegde handboeken over het strafrecht in Europa. Dit werk, dat voor het eerst verscheen in 1554 in Leuven², kende minstens achttien herdrukken³ en had ook in zijn Franse⁴ en Nederlandse⁵ bewerking⁶ een groot succes⁷. Dit kwam

- 1 De meest volledige biografie van Joos de Damhouder is te vinden bij L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, 'Notes et documents pour servir à la biographie de Josse de Damhouder, 1507-1581', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 45 (1895), p.147-209. Zie ook E.I. STRUBBE, 'Joos de Damhouder als criminalist', in: *Tijdschrift voor rechts-geschiedenis*, 38 (1970), p.1-65 en J. VAN ROMPAEY, 'Damhouder Joos de, rechtsgeleerde', in: *Nationaal biografisch woordenboek*, 5 (1972), kol.273-284.
- 2 Uitgegeven in 1554 door Steven Wouters en Jan Bathen onder de titel *Enchiridon rerum criminalium, elegantibus aliquot figuris illustratum*. Een deel van de oplage werd afgestaan aan de Antwerpse uitgever Joannes Bellerus die een nieuw titelblad drukte met de titel: *Praxis rerum criminalium elegantissimis iconibus ad materiis illustrata*, verder afgekort als *Praxis*.
- 3 R. DEKKERS, *Bibliotheca Belgica juridica. Een bio-bibliografisch overzicht der rechtsgeleerdheid in de Nederlanden vanaf de vroegste tijden af tot 1800*, Brussel, 1951, 44: Antwerpen, 1554 (bis), 1556 (bis), 1562, 1570, 1601, 1616, 1646, Lyon, 1555, 1557, 1558 (bis), Venetië, 1555, 1572, Keulen, 1591, Herbipoli, 1641 en Sondershusae, 1693. In de edities van 1562, 1570 en 1601 werd de tekst telkens uitgebreid. Wij gebruiken voor de verdere bespreking de druk van Antwerpen, 1601.
- 4 *Practique judiciaire es causes criminelles*, Leuven, 1554 en 1555, Parijs, 1555, Antwerpen, 1564. Verder afgekort als *Practique*. Wij gebruiken voor de verdere bespreking de druk van 1564, zijnde de laatste versie die door Joos de Damhouder werd verzorgd.
- 5 *Practycke ende handbouvck in criminele zaeken, verchiert met zommeghe schoone figuren ende beilden ter materie dienende*, Leuven, 1555 (herdruk Roeselare, 1981 door J. DAUWE en J. MONBALLYU), Antwerpen, 1555, Amsterdam, 1598, 1616, 1618, 1628, Rotterdam, 1618, 1628, 1650, 1656 en 1660, Utrecht, 1642. Verder afgekort als *Practycke*. Wij gebruiken ook hier de laatste versie die door Joos de Damhouder is verzorgd, zijnde de editie van 1555.
- 6 De Franse en Nederlandse bewerking waren in feite een verkorte versie van de *Praxis*.
- 7 Er was ook een Duitse bewerking die de Duitser Michiel Beuther, geboren in Karlstadt

door de vele fraaie houtsneden waarmee deze teksten waren geïllustreerd⁸ en door de praktische opbouw van de verschillende hoofdstukken die uitging van het toenmalige strafproces dat van het begin tot het einde werd beschreven.

Met deze praktische opbouw stond Joos de Damhouder niet alleen. Hij volgde daarbij het voorbeeld van de grote buitenlandse strafrechtsgeleerden die eerder een zelfstandig traktaat over het strafrecht hadden geschreven en die hij in zijn werk uitvoerig citeerde⁹. Al deze traktaten hadden een aantal andere gemeenschappelijke kenmerken. Zij deden vooreerst een beroep op het Romeinse of canonieke recht, niet om het lokale gewoontestrafrecht te vervangen door geleerde rechtsregels, maar om dit lokale recht te systematiseren en de leemten erin weg te werken. Samen creëerden zij aldus een Europees strafrecht. Vervolgens waren al deze traktaten – zoals hun titels meestal duidelijk aangaven – *practica*, d.w.z. verhandelingen die er in de eerste plaats op uit waren om de bestaande strafpraktijk van één of meerdere rechtbanken te beschrijven en te becommentariëren. Hierdoor formuleerden zij een pasklare oplossing voor de meeste strafrechtelijke problemen, wat het grote voordeel bood dat deze werken onmiddellijk in de praktijk bruikbaar waren. Omgekeerd was er weinig plaats voor filosofische of morele beschouwingen, waardoor zij dikwijls verzandden in een studie van het recht om het

in Beieren, met medeweten van Joos de Damhouder, vertaalde onder de titel: *Praxis rerum criminalium. Grundlicher Bericht und Anweisung welchermassen in Rechtsführung peinlicher Sachen nach gemeynen beschribenen Rechten vor und in Gerichten ordenlich zu handeln ...*, J. Wolf, Frankfurt am Main, 1565 en 1571. Omdat zij niet van de hand is van Joos de Damhouder wordt deze Duitse bewerking hier buiten beschouwing gelaten.

- 8 Over deze houtsneden zie J. DAUWE en J. MONBALLYU in het "Nawoord" op de heruitgave van de *Practycke ende handbouvch in in criminele zaeken*, Roeselare, 1981.
- 9 Albertus Gandinus († kort na 1310) met zijn "*Tractatus de Maleficiis*", Jacobus de Belvisio († kort na 1335) met zijn "*Solemnis practica judiciaria in materiis criminalibus*", Angelus de Gambilionibus Aretinus († in 1451) met zijn "*Tractatus Maleficiorum*", Hyppolitus de Marsiliis († in 1529) met zijn "*Practica casuarum criminalium*" en Joannes Millaeus die zijn "*Praxis criminis persequendi aliquot figuris illustrata*" in 1541 in Parijs publiceerde. Van deze laatste nam Joos de Damhouder trouwens de idee over om zijn traktaten met houtsneden te versieren. Met deze verschillende auteurs maakte hij kennis via de *Oceanus iuris*, een collectie van juridische traktaten in elf grote folio's die in 1535 in Lyon werd uitgegeven: E.I. STRUBBE, 'Joos de Damhouder als criminalist', p.21.

recht zonder oog voor de sociale, economische, politieke en culturele factoren die het strafrecht mee bepaalden. Datzelfde pragmatisme zette hen ook aan tot strikt analytische uiteenzettingen met een voorliefde voor allerlei, soms weinig belangrijke, onderscheidingen en een gebrek aan synthetische behandeling van de begrippen zoals de strafbare schuld, de strafbare poging, de strafbare deelneming, de samenloop van misdrijven en de strafuitsluiting- en strafverminderinggronden. In de praktijk leidde dit tot onoplosbare problemen wanneer er zich onderscheidende of nooit eerder behandelde gevallen voordeden.

Zoals al eerder uitvoerig werd aangetoond¹⁰ was de "*Praxis rerum criminalium*" grotendeels een plagiaat van de "*Corte instructie in materie criminele*" die de Gentenaar Filips Wielant (1441-1520) omstreeks 1515 opstelde. In deze "*Corte instructie*" beschreef Wielant op beknopte wijze de strafrechtspraktijk van de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad van Mechelen¹¹. Verwijzingen naar het strafprocesrecht van deze gerechtshoven in de "*Praxis rerum criminalium*"¹² berustten dan ook op Wielants ervaring als raadheer bij deze hoven en niet op deze van Joos de Damhouder die nooit werkzaam was bij deze gerechtshoven. Dit was trouwens meestal ook het geval voor de schaarse verwijzingen naar het (Vlaamse) gewoontestrafrecht die in de "*Praxis rerum criminalium*" voorkomen¹³. Maar Joos de Damhouder vulde de tekst van Wielant ook aan met allerlei citaten uit en verwijzingen naar de rechtsgeleerde strafrechtsliteratuur en het relaas van enkele persoonlijke ervaringen als advocaat (1532-15 juli 1537), raadspensionaris (16 juli 1537-einde mei 1550) en crimineel griffier (einde mei 1550-6 januari 1552) van Brugge¹⁴. Het is op

10 E.I. STRUBBE, 'Joos de Damhouder als criminalist', p.25-29 die wat dat betreft ook verwijst naar alle oudere literatuur.

11 J. MONBALLYU (ed.), *Filips Wielant verzameld werk. I. Corte instructie in materie criminele*, Brussel, 1995, 7-8.

12 Bijvoorbeeld: *Praxis*, cap. 8, n. 22-23, 12, n. 1 en 3, 19, n. 6-8, 28, n. 5-6, 34, n. 2, 38, n. 8-9 en 149, n. 21.

13 Bijvoorbeeld: *Praxis*, cap. 90, n. 8, 91, n. 49, 92, n. 1, 104, n. 11, 105, n. 8, 126, n. 8, 150, n. 4-9 en 151, n. 3-5.

14 In de Latijnse tekst had hij het over zijn ervaringen als "*assessor et consultor*", in de Franse tekst over zijn ervaringen als "*pensionnaire, greffier et conseiller*" en in de Nederlandse tekst als "*pensionaris ende raet*" van de Brugse schepenen.

deze laatste uitweidingen die wij in dit artikel nader ingegaan¹⁵. Hoeveel waren er en in welke mate stemden zij overeen met de toenmalige Brugse strafrechtspraktijk?¹⁶

DE TORTUUR IN BRUGGE

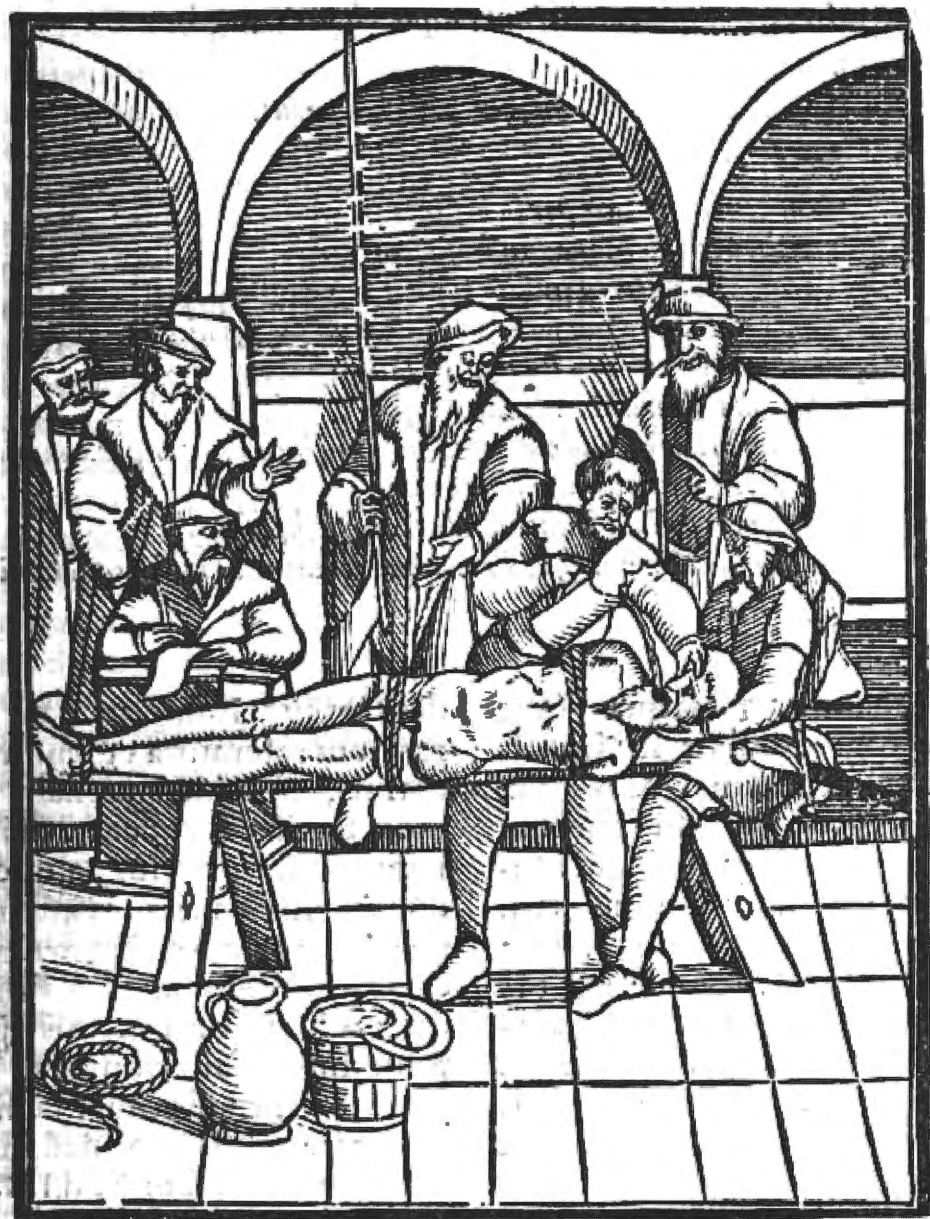
Een eerste verwijzing naar Brugse strafrechtspraktijk is te vinden in het kapittel over de tortuur¹⁷. Nadat de Damhouder op beknopte wijze had aangegeven op welke wijze men volgens het geleerde recht en het gewoonterecht kon folteren, zette hij meer gedetailleerd uiteen hoe dit gebeurde in Brugge toen hij er raads-pensionaris en crimineel griffier was¹⁸. De te folteren verdachte, die Joos de Damhouder volgens onze normen sarcastisch de “*patient*” noemde, werd volledig uitgekleeft, zijn handen op zijn rug gebonden en, met uitzondering van een doek die over zijn geslachtsdelen werd gebonden, naakt op een bank gelegd die smaller was dan zijn lichaam, met zijn buik naar boven. Opdat hij niet van de bank zou vallen werd hij eraan vastgebonden met koorden ter hoogte van zijn oksels en zijn hart. Aan zijn tenen werden koorden vastgemaakt die bij middel van een wielkje of stokje werden aangespannen. Zijn benen werden net boven de knieën vastgebonden met een koord. De beul spande die aan door er een stok doorheen te steken en ze zoveel mogelijk op te draaien. Indien de verdachte hierdoor niet bekende, werd ditzelfde procédé ook toegepast op zijn schenen of werd een ringkoord met veel knopen (paternoster genoemd) rondom zijn hoofd gebonden en

15 Er wordt hier dus niet ingegaan op uitweidingen gebaseerd op zijn ervaringen als student in Orleans of op verhalen die hij elders dan in Brugge oppikte.

16 Van de criminele rechtspraak in Brugge uit de periode 1537-1551 is slechts één register met criminele “*informatiën*” uit de periode 1542-1547 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 187) en één register met criminele sententies (“*Verluydboek*”) uit de periode 1538-1555 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192) bewaard gebleven. Uit de onmiddellijk volgende periode bleven er één register bewaard met criminele “*informatiën*” uit de periode 1553-1558 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 189) en twee registers met de criminele bekentenissen van de aangehouden verdachten (“*Bouc van den steene*”) uit de periode 1554-1557 en 1558-1559 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193).

17 *Praxis*, cap. 37 (“*De quaestione, sive tortura*”); *Practicque*, cap. 37 (“*De torturer ou ghenner*”); *Practycke*, cap. 37 (“*Van pynene*”).

18 In de Latijnse en Nederlandse versie had hij het alleen over de periode dat hij raads-pensionaris in Brugge was. In de Franse sprak hij ook over de periode dat hij er “*griffier*” was.

Joost de Damhoudere, *Praxis rerum criminalium*, 1562, cap. 54 (houtsnede)

aangespannen met één of twee stokjes of beentjes. Als ook dat nog niet hielp, legde de beul een natte doek op de ogen van de verdachte, duwde zijn neusgaten dicht en goot koud water op zijn hartpit, zijn tenen en zijn benen en via een trechter in zijn mond tot zijn buik volledig was opgezwollen. In de meeste edities van de "*Praxis rerum criminalium*" en de Franse en Nederlandse bewerkingen wordt dit "*scherp examineren metter bancke*"¹⁹ gedeeltelijk²⁰ geïllustreerd met een prachtige houtsnede. In deze houtsnede ligt de gefolterde met zijn handen op zijn rug op plank waaraan zijn enkels, zijn bekken en zijn borst zijn vastgebonden. De beul duwt zijn neusgaten dicht en giet met een kan water in zijn mond. De schout, twee schepenen en de criminele griffier kijken aandachtig toe. In een tweede houtsnede, die het kapittel over de herpijniging opluistert, wordt een variante foltering uitgebeeld. De gefolterde is er opgehangen met koorden aan zijn polsen die verbonden zijn met twee ringen aan een muur en met koorden aan zijn enkels die gespannen zijn over een bank en leiden naar een ring die in de grond is vastgemaakt. Zijn schenen, billen en borst zijn met andere koorden vastgesnoerd. De beul heeft door de koorden aan zijn schenen een stok gestoken waarmee hij die koorden aanspant. Deze variante foltering is noch in de "*Praxis rerum criminalium*" noch in de Franse of Nederlandse bewerking beschreven. Zij was wel al eerder uiteengezet en prachtig uitgebeeld in de "*Praxis criminis persecuendi*" van Joannes Millaeus uit 1541²¹, werk dat de Damhouder herhaaldelijk citeerde en waarvan hij zelfs uitdrukkelijk vermeldde dat hij er een exemplaar van in zijn bezit had²². De houtsnede in de werken van de Damhouder is zelfs grotendeels een kopie van deze houtsnede in het werk van Millaeus. De vraag stelt zich dan ook

19 Zie bijvoorbeeld: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193, register 1554-1557, f°26v "*zal bringhen ter torture ende scerper examinatie metter bancke*" (28 januari 1555), 45v: "*examinerer metter bancke*" (10 maart 1556).

20 Het uitrekken van de tenen met een koord verbonden aan een wielkje, de paternoster en de natte doek op de ogen van de verdachte komen er niet in voor.

21 J. MILLAEUS, *Praxis criminis persecuendi*, Parijs, 1541, 60v-61r.

22 *Praxis*, cap. 54, n. 9: "... de his dominus Ioannes Millaeus in sua praxi criminis persecuendi, in fine, sub tractatu indiciorum, folio (libro meo) 68". Hij schreef zelfs hele paragrafen woordelijk af uit dat werk. Bijvoorbeeld is cap. 11, n. 9-14 letterlijk afgeschreven uit J. MILLAEUS, *Praxis*, 70v en 71v.

of deze variante folterwijze wel ooit in Brugge werd toegepast? Misschien was zij alleen een louter figuratieve ontleding van de houtsnede in het werk van Millaeus onder de titel "*Fig. Torturae gallicae ordinariae*" (de gewone tortuur in Frankrijk).

In zijn betoog over de tortuur, stelde Joos de Damhouder dat men in Brugge soms ook de verdachte geselde om hem te doen bekennen²³. Deze mededeling klopt met de toenmalige Brugse strafpraktijk. In het oudst bewaarde register met de bekentenis- sen van de gevangenen in het Steen van Brugge, dat dateert uit de periode 1554-1557²⁴, staat immers duidelijk vermeld dat de Brugse stadschepenen het "*examineren met roeden*"²⁵ als folte- ring oplegden. Wanneer dit dan gepaard ging met het ophangen van de verdachte boven de haard via een katrol²⁶, zal dit, in vele gevallen wel efficiënter geweest zijn dan de pijnbank, zoals de Damhouder goed aangaf.

HET KAALSCHEREN VAN EEN HEKS

In zijn kapittel over de tortuur heeft Joos de Damhouder het ook over het feit dat de verdachte in Brugge soms voor de pijniging al zijn lichaamshaar werd afschoren. De bedoeling hiervan was volgens hem om na te gaan of de verdachte geen tovermiddel bij zich had om bij de foltering de pijn te doorstaan. In de "*Praxis re- rum criminalium*" en de "*Practique iudiciaire es causes criminel- les*" illustreerde de Damhouder dit met het volgende verhaal over

23 *Praxis*, cap. 37, n. 20 en 24, *Practicque*, cap. 37, n. 16-18 en 22, *Practycke*, cap. 37, n. 16-18.

24 BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, 193: "*Bouck van den Steene*" of "*Bouck van de crimi- nele kennessen ghedaen by ghevanghenen binder stede ende van weghen heere ende wet van Brugghe*" genoemd.

25 *Ibidem*, f°72v: "*Gheresolveert desen ghevanghene te examineren met roeden*" (17 novem- ber 1556). Zie ook *Ibidem*, f°76v: "*Gheresolveert desen Pieter te examineren met roeden*" (12 januari 1557) en 84r: "*Gheresolveert desen Robrecht te examineren met roeden*" (19 januari 1557). Op *Ibidem*, f°88v is er sprake van het folteren van een vrouw met roeden en de man met de pijnbank: "... ende dit naer dat zy beden by torture gheexamineert [zijn], de vrouwe met roeden ende den man Herman metter banck" (18 maart 1557).

26 Zie bijvoorbeeld BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, 193, register 1558-1559, f°17r waar er sprake is van: "*dese Maerten te hanghen boven den heerde an een catrol ende alzo te examineren met roeden*", f°17v waar er sprake is van: "*desen Pauwels te hanghen, geselen ende examineren*" (6 oktober 1557) en f°91v waar er sprake is van: "*gheresolveert desen Hans te hanghene boven de heerde an een catrol ende alzo te examineren met roeden*" (12 oktober 1557).

een foltering van een heks in Brugge die hij meemaakte toen hij er raadspensionaris was (1537-1550).

Er leefde in die tijd in Brugge een oude vrouw die door velen werd vereerd omdat zij zich kleepte en gedroeg als een heilige en er in slaagde om op miraculeuze wijze mensen te genezen, zoals kinderen van hun bochels of hun kromme benen. Voor deze genezingen gebruikte zij geen medicamenten of andere natuurlijke middelen, maar, zoals de apostelen, allerlei religieuze voorschriften, zoals het vasten gedurende één tot drie dagen, het bidden van drie paternosters of een bedevaart naar Sint-Arnold in Oudenburg of Sint-Hubert in de Ardennen. Daar moest men dan enkele gebeden opzeggen of een mis moest laten lezen. De genezingen geschiedden onmiddellijk of korte tijd na het gebruik van deze remedies.

Omdat de schepenen van Brugge dit uiterst verdacht vonden, lieten zij de oude vrouw op een nacht uit haar bed halen, aanhouden en in de gevangenis opsluiten. Daar werd haar gevraagd op welke wijze, met wiens hulp en met welk doel zij haar genezingen bewerkstelligde. De vrouw antwoordde standvastig dat zij met haar genezingen alleen goede bedoelingen had en alleen geoorloofde middelen gebruikte. Meteen beklaagde zij zich erover dat men haar ten onrechte had aangehouden. De schepenen waren echter van oordeel dat er voldoende aanwijzingen waren om haar te folteren en spraken in die zin een tussenvonnis uit. De vrouw werd op de pijnbank gelegd, maar ontkende daar ten stelligste dat zij voor haar genezingen beroep deed op de duivel, wat nodig was om haar als heks te kunnen verbranden.

Guy de Baenst, heer van Oostkerke, burgemeester "*van der Courpse*" van Brugge²⁷, woonde deze ondervraging bij en klaag-

27 Brugge had toen twee burgemeesters: Franchois d'Oignies, heer van Quesnoy, burgemeester van de schepenen en Guy de Baenst, heer van Oostkerke, burgemeester "*van der Courpse*", of "*commune*" (Raad) van Brugge: Brugge, Stadsarchief, Wetsvernieuwingen 1531-1571, f°16r en *Ibidem*, 216, Stadsrekening 1537-1538, f.53v. Het was de burgemeester "*van der Courpse*" (of zijn officiële plaatsvervanger) die de ondervragingen van de gevangenen in het Steen bijwoonde. Zie bijvoorbeeld: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193, register 1554-1557, f°5r, 14v en 17v.

de tussendoor herhaaldelijk over pijnscheuten veroorzaakt door jicht. De oude vrouw merkte dit op en bood aan om hem van deze kwaal te genezen. De burgemeester antwoordde spontaan dat hij hiervoor wel 2000 dukaten veil had. Maar de aanwezige criminele griffier en de raadspensionarissen (onder wie de Damhouder) kwamen tussen en slaagden erin om de oude vrouw tijdelijk naar een andere kamer over te brengen. Van zodra dit was gebeurd, waarschuwden zij de burgemeester voor het gevaar dat hij opliep wanneer hij zich door de vrouw liet genezen. Eerst moest hij trachten te weten te komen op welke wijze dit zou gebeuren. Indien de vrouw dit deed op de wijze zoals de apostelen dit deden, hadden zij geen enkel bezwaar. Indien dit echter op een andere wijze gebeurde, was dit uiterst verdacht en moest de vrouw verder worden ondervraagd.

De burgemeester ging akkoord en de oude vrouw werd opnieuw in de schepenkamer binnengeleid. Eén van de raadspensionarissen vroeg haar dan op welke wijze zij de burgemeester zou genezen. De vrouw antwoordde dat het volstond dat de burgemeester geloofde dat zij hem kon genezen. De vrouw werd terug naar buiten gebracht en de burgemeester en schepenen overlegden met de raadspensionarissen wat hen te doen stond. De raadspensionarissen wezen er de schepenen duidelijk op dat uit het antwoord van de vrouw ondubbelzinnig bleek dat zij voor haar genezingen een beroep deed op de duivel en niet, zoals de apostelen, op de Gods hulp of die van zijn zoon Jezus Christus. De apostelen hadden immers aan een mankende persoon gezegd: "In Gods naam, sta op en wandelt verder" en aan de blinde: "In de naam van Jezus Christus, kijk nu". Om te genezen was het voor de oude vrouw echter afdoende dat men in haar geloofde en dus niet in de goddelijke macht. De burgemeester liet zich overtuigen en kreeg meteen veel spijt over zijn aanbod aan de vrouw. Hij wou zich absoluut niet meer door haar laten genezen en besloot samen met de schepenen dat men haar verder moest folteren. Dit gebeurde, maar de oude vrouw bekende ook nu slechts enkele minder belangrijke feiten. Bijgevolg werd zij ontslagen van de pijnbank en opnieuw in de gevangenis opgesloten.

Het gerechtelijk onderzoek werd verder gezet en er kwamen nieuwe feiten aan het licht waardoor de vrouw een tweede keer kon worden gefolterd. Ook nu bekende de vrouw slechts enkele kleinigheden, maar ze schreeuwde nu wel heel luid dat men haar van de pijnbank moest bevrijden daar ze het niet meer kon uithouden. Men gaf haar daarom een korte rustpauze van een half uur en zette vervolgens de foltering verder. Nu gaf ze echter geen kik meer. Integendeel, ze begon zelfs te glimlachen en wreef met haar duimen tegen elkaar niettegenstaande zij van alle kanten aan de pijnbank was vastgebonden. Uiteindelijk spotte ze met haar rechters en zei hen hooghartig dat zij nooit zou bekennen welke wreedheden men haar ook aandeed. Ze viel zelfs in slaap op de pijnbank. Ten einde raad ontsloegen de schepenen haar nog eens van de pijnbank en sloten haar opnieuw op in de gevangenis.

Ook nu werd het gerechtelijk onderzoek voortgezet en kwamen er nieuwe feiten aan het licht die een derde foltering wettigden. Bijgevolg werd de vrouw opnieuw gefolterd, maar vooraleer zij nu op de pijnbank werd vastgebonden, nam men nu de voorzorg om haar (hoofd)haar af te scheren. Ook nu bekende de vrouw niets ondanks een doorgedreven foltering. Plotseling stelde iemand vast dat de vrouw nog niet geschoren was onder haar oksels en op haar vrouwelijkheid. Men deed dat en vond in haar vagina en aars ("*culo cunoque*") een stukje perkament waarop allerlei vreemde namen, kruisen en duivelse tekens waren geschreven. De perkamentjes werd verwijderd en onmiddellijk ging de vrouw over tot bekentenissen. Men vroeg haar waarom zij dit niet eerder had gedaan. Zij antwoordde dat niemand haar tot enige bekentenis had kunnen dwingen zolang zij de stukjes perkament bij zich had. De duivel haar hierdoor ongevoelig voor elke tortuur.

Na deze bekentenissen beraadslaagden de burgemeester en de schepenen over de op te leggen straf. Een minderheid was van oordeel dat men de oude vrouw levend moest verbranden. De meerderheid besloot echter rekening te houden met haar leeftijd en haar geslacht en gaf haar een iets lagere straf, zijnde een eeuwige verbanning uit Vlaanderen op straffe van de vuurdood bij

een terugkeer naar de stad. Die verbanning werd voorafgegaan door een tentoonstelling op een schavot met een pruik op haar hoofd die de beul in brand stak. Hiermee wilden de Brugse schepenen symbolisch aangeven dat de vrouw van rechtswege kon verbrand worden, maar zij hieraan bij wijze van gunstmaatregel was ontsnapt²⁸. Na de tentoonstelling en de pruikverbranding leidden twee schepenen en een raadspensionaris de vrouw naar de stadsgrenzen, van waar ze onmiddellijk vertrok naar Middelburg in Zeeland. Daar herbegon ze onmiddellijk met haar genezingspraktijken en werd ze, na overleg met de Brugse stadsschepenen, uiteindelijk verbrand²⁹.

Tot daar het verhaal van Joos de Damhouder over de foltering van een heks in Brugge toen hij er raadspensionaris was. Klopt dit verhaal nu met de werkelijkheid? Volgens het "*Verluydbouc*" of het register met de criminele sententiën van de stad Brugge uit de periode van 1538-1555 veroordeelden de Brugse schepenen op 26 augustus 1538 een zekere Kathelyne Onbaert, weduwe van Boudin Beernaert, handwerker uit het Proossche in Westkapelle, omdat zij, ondanks een eerder vonnis van de rechtbank van de proosdij van Brugge, zich had bezig gehouden met "*elckerlic diet an haer begheerde, raet te ghevene jeghens quellynghe van gheesten ende alle andere manieren van andere ziekten, ende ooc de lyeden te helpen wysene ende weder te doen hebbene ghestolen of verloren goedt ende meer andere zaken, daerinne zoe gheuseirt ende ghebesicht heift diversche ongheoirloofde ende superstitieuse middelen ende manieren, al in vercleenynghe van Godt almachtich, contrarie zynen gheboden ende die van der helegherkerke*". De schepenen verbanden haar hiervoor voor vijftig jaar uit Vlaanderen op straffe van verbrand te worden aan een staak bij haar terugkeer. Vooraf werd zij tentoon gesteld op een schavot met voor haar een bundel stro, zes bundels rijshout en een pan vuur. Op haar hoofd stak de beul een vlassen pruik in brand³⁰.

28 "...demonstrant par ce signe que le Magistrat ne la punissoit selon rigueur de droic, & la coutume du pays, selon laquelle elle devoit estre bruslée toute vive, mais qu'il usoit envers elle de clemence".

29 Praxis, cap. 37, n. 20-22; Practicque, cap. 37, n. 18-20.

30 BRUGGE, Stadsarchieff, Oud archief, 192, Verluydbouck 1538-1555, f°111-11v. Zie ook

Diezelfde Kathelyne Onbaert is terug te vinden in een vonnis van de schepenbank van Vlissingen (niet Middelburg!). Volgens dit vonnis werd zij er op 20 januari 1541 aan een staak verbrand omdat zij, ondanks eerdere veroordelingen door de rechtbank van het Proossche en de stadschepenen van Brugge³¹, opnieuw allerlei mensen had genezen door hun arm vanaf hun hand tot hun elleboog met een riempje of lintje op te meten, daarin een speld te steken en allerlei vreemde woorden uit te spreken. Zij deed haar patiënten ook liegen, bijvoorbeeld door te zeggen dat ze niet hadden gegeten wanneer ze dit wel hadden gedaan en liep, wanneer het zwaar stormde, blootshoofds en barrevoets rond in de regen terwijl ze voortdurend om genade bad en nu en dan eens “*fij boose viant*” riep³².

Met uitzondering van de plaats van de tweede veroordeling (Vlissingen in plaats van Middelburg) klopt het verhaal van Joos de Damhouder dus over een vrouw die in Brugge als heks werd veroordeeld toen hij er raadspensionaris was. In het Brugse vonnis staat ook vermeld dat Kathelyne een vlassen pruik werd opgezet omdat zij geen haar meer had. Meteen wordt ook haar kaalschering bevestigd. Vraag blijft alleen nog of ook het scheren van haar vrouwelijkheid en het vinden van de perkamentjes met tovertekens kloppen met de realiteit?

Het haarscheren, gevolgd door het zoeken van een tovermiddel op het lichaam, was een element dat al in 1487 was terug te vinden in de “*Malleus maleficarum*” van Jacobus Sprenger en Heinrich Institoris, die door Joos de Damhouder grondig werd geraadpleegd³³. De *Malleus* vermeldt dit scheren als de derde voor-

BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamer, 13-785 (schoutr rekening, 1537-1539), f°16v.

31 De schepenen van Vlissingen wezen er in hun vonnis uitdrukkelijk op dat Kathelyne eigenlijk al in Brugge de vuurdood had verdiend, maar daar “bij grooter gratie” was gestraft met een verbanning voor 50 jaar op haar hoofd voorafgegaan door een tentoonstelling op een schavot met voor haar een pan vuur, een mutsaard en stro en gevolgd de verbranding van een vlassen pruik op haar hoofd omdat zij geen haar meer op haar hoofd had.

32 MIDDELBURG, *Staatsarchief*, Rechterlijk archief Zeeuwse eilanden, 772; J. SINNINGHE, ‘Een onbekend Zeeuws heksenproces’, in: *Nederlands Volksleven*, 10 (1960), 265-266; M. GIJSWIJT-HOFSTRA, ‘Toverij in Nederland, een status quaestionis’, in: *Volkskundig bulletin*, 12 (1986), 110, 114-115 en 128.

33 *Praxis*, cap.61, n. 43.

zorgmaatregel in heksenprocessen. Met het doel om tijdens de tortuur niets te moeten bekennen verborgen de heksen volgens dat boek allerlei amuletten in hun kleren, hun haren en de meest intieme plaatsen van hun lichaam³⁴. Een zelfde verhaal over een talisman tegen tortuur is te vinden in de “*De quaestionibus et tortura*” (1535) van Paulus Grillandus, een werk waarnaar de Damhouder uitvoerig verwijst in zijn kapittel over de tortuur. Grillandus vertelt daar hoe hij eens met zijn eigen ogen had gezien hoe een gefolterde een papier met de naam van Jezus en allerlei kruisen en eigenaardige tekens in zijn haren had verborgen. Zolang hij dit papier bij zich had, bekende hij niets, lachte hij en slaagde er zelfs in om te slapen tijdens de tortuur³⁵. En ook Joannes Millaeus had het in 1541 in zijn *Praxis criminis persequendi* over het feit dat hij in Toulouse zag dat sommige verdachten, die aanvankelijk halsstarrig weigerden te bekennen, dit onmiddellijk deden nadat men hen volledig had uitkleed en hun hoofdhaar en andere haren had afgeschoren³⁶. De overeenkomst met het verhaal van Joos de Damhouder is te opvallend om waar te zijn. Omwille van de sensatie heeft Joos de Damhouder hoogstwaarschijnlijk het scheren van de oksels en de vagina van Katelyne Onbaert en het vinden van de perkamentjes in haar vagina en aars aan de waar gebeurde feiten toegevoegd. Ditzelfde was waarschijnlijk ook het geval voor een toevoeging die hij deed in het kapittel over het “*herpynen*”. Daar stelde hij dat hij er “*by experientie ende uut huerlieder eyghen ende propre confessie*” weet van had dat sommige misdadigers zich in bossen of afgelegen plaatsen trainten om de meest verschrikkelijke pijnen te doorstaan. Wanneer zij dan gefolterd werden, waren zij in staat om niets te bekennen³⁷. Van dergelijke pijnbeheersers zijn er in de bewaarde Brugse criminele rechtspraak uit die tijd geen sporen terug te vinden.

34 J. SPRENGER en H. INSTITORIS, *Malleus malificarum ...*, Lyon, 1669 (anastatische herdruk Brussel, 1969), 247-249 (Pars III, quaestio XV: *De abradendis pilis maleficarum*).

35 *Tractatus universi juris*, Venetië, 1584, deel 9, 2, f°297v.

36 J. MILLAEUS, *Praxis criminis persequendi aliquot figuris illustrata*, Parijs, 1541, f°63r.

37 *Praxis*, cap.38, n. 19; *Practicque*, cap. 38, n. 17, *Practycke*, cap. 38, n. 18. Hij herhaalde dit verhaal nog uitvoeriger in zijn kapittel over de galestraf: *Praxis*, 153, n. 37-40.

DE RECHTSPLEGING BIJ DOODSLAG EN MOORD

Een tweede uitvoerige verwijzing naar de Brugse rechtspraktijk is te vinden in het kapittel over de lijkschouwing bij doodslagen of moorden³⁸. In dit kapittel, dat hij volledig zelf opstelde, onderstreepte Joos de Damhouder dat het voor het strafrechtelijk onderzoek uiterst belangrijk was dat wanneer iemand aan zijn verwondingen overleed, het gerecht zo vlug mogelijk vaststelde waar en wanneer en hoe de verwondingen waren aangebracht en of ze al dan niet dodelijk waren. In afwijking van het Romeinse recht, dat de nadruk legde op de criminele intentie, huldigde het (Vlaamse) gewoonterecht³⁹ immers een volledige gevolgaansprakelijkheid. Hierdoor kon iemand alleen voor doodslag veroordeeld worden wanneer hij een verwonding had toegebracht die, alleen of in combinatie met andere verwondingen, rechtstreeks de dood van een andere persoon had veroorzaakt. Wanneer een verwonding niet dodelijk was of vooral wanneer de verwonde persoon door een andere oorzaak was overleden, bijvoorbeeld omdat hij zijn wonde niet behoorlijk had laten verzorgen, de raad van een arts of chirurgijn in de wind had geslagen of zich had overgegeven aan allerlei baldadigheden zoals seks met zijn vrouw of andere vrouwen, liep de dader van de verwonding alleen een geldboete op.

Bij wijze van voorbeeld beschreef Joos de Damhouder vervolgens hoe een dergelijke lijkschouwing in zijn tijd in Brugge gebeurde. Van zodra de schepenbank op de hoogte was dat een iemand aan zijn verwondingen was overleden, stapte de baljuw, schout of hun vertegenwoordiger met twee schepenen, de griffier crimineel en liefst twee chirurgijnen af op de plaats waar het lijk werd gevonden. Ze onderzochten eerst het lijk op verwondingen en gingen daarbij na of ze al dan niet dodelijk waren. Vervolgens ondervroegen zij alle mogelijke getuigen over de naam,

38 *Praxis*, cap. 75 ("De inspectione occisi, & percunctatione vulnerum"); *Practicque*, cap. 75 ("De la visitation de l'occis ou escavaige"); *Practycke*, cap. 75 ("Van der anschauwinghe van den verslegghen").

39 Het ging hier niet om een typisch Vlaamse, maar een algemeen verspreide gewoonte die ook in de Italiaanse rechtsleer te vinden was: A. LANGUI, *La responsabilité pénale dans l'ancien droit (XVIe-XVIIIe siècle)*, Parijs, 1970, 155-158.

de voornaam of de bijnaam van de overledene, het beroep dat hij uitoefende, wie zijn familieleden waren, wie hem anders kende, hoe hij zich gedroeg, waar, wanneer en waarom de doodslag was geschied, met welk instrument dit gebeurde en ten slotte wie de doodslag uitvoerde. De criminele griffier maakte van dat alles verslag op en schreef dit later over in het schouwboek van de stad Brugge. Ter illustratie nam de Damhouder het verslag over van de schouwing die hij als crimineel griffier op 6 juli 1550 met de schepenen van Brugge uitvoerde op het lijk van een zekere Jan de Wulf, metser uit Gent. De formuleringen in dit proces-verbaal komen volledig overeen met deze in de processen-verbaal die zijn overgeschreven in het oudst bewaarde schouwboek van Brugge dat dateert uit de periode 1554-1569⁴⁰. Men vindt er ook de “informaties” die de schepenen toen hielden na de eigenlijke lijkschouwing⁴¹.

Aansluitend op deze uiteenzetting ging de Damhouder in op de eeuwenoude procesgang in Brugge bij het vervolgen van doodslagen. Als hoofd van de “commune” of de stadsraad die de gehele gemeente vertegenwoordigde, had de burgemeester “van der Courpse” de plicht om alle doodslagen aan zich te trekken en er klacht voor in te dienen bij de schepenbank. Hij moest dit doen binnen de drie dagen na de lijkschouwing omdat in Brugge van oudsher de gewoonte bestond dat een doodslager binnen de drie dagen na zijn doodslag twee poorters naar het schepencollege zond, waar zij op hun eed verklaarden dat de doodslager hen de opdracht had gegeven om zijn doodslag aan de schepenen bekend te maken en er de volledige verantwoordelijkheid voor op zich nam. Indien de doodslager dan later op vordering van de schout voor de schepenbank verscheen, kon de doodslager zich vrij verdedigen en elk mogelijke schuldopheffings- of schuldverminderinggrond inroepen. Dit was niet het geval wanneer hij

40 Bijvoorbeeld BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, register 1554-1569 (“Dit es den bouc daerinne dat gheschreven staen de schawwijnghe, claghen ende waerheden met dieser ancleift, ghedaen ende gheschiet tzydert den XIX in novembre 1554 binder stede van Brugge”), f°1r (lijkschouwing Jan Haghebaert op 17 december 1554) en f°4r-4v (lijkschouwing Joos Tartere op 4 februari 1555).

41 Bijvoorbeeld: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, register 1554-1569, f°1r-1v, 2v en 6v.

de doodslag niet formeel binnen de drie dagen bij de schepenen had gemeld of wanneer hij na een dergelijke melding toch nog verstek liet gaan nadat hij door de schout voor de doodslag was gedagvaard. In dit geval gingen de Brugse schepenen er onweerlegbaar van uit dat er sprake was van moord en verbanden zij de doodslager voor 100 jaar en één dag op zijn hoofd. Meteen kon hij ook geen genade meer verkrijgen van de landsvorst⁴². Van een dergelijke klacht door de burgemeester “*van der Courpse*” gaf de Damhouder een voorbeeld. De formulering stemt overeen met de “*claghen*” die terug te vinden zijn in het oudst bewaarde schouwboek van de Stad Brugge⁴³. Men vindt er ook de verklaringen onder eed (“*kennessen*”) van twee poorters voor de schepenen over een doodslag⁴⁴. De Damhouder gaf hieromtrent getrouw weer wat er bij doodslagen precies gebeurde in Brugge.

SPIEGELSTRAFFEN VOOR POOIERS, MOORDENAARS EN BRANDSTICHTERS

In het kapittel over de pooiers verwees Joos de Damhouder voor een vierde keer uitdrukkelijk naar de Brugse strafrechtspraktijk⁴⁵. Hoewel deze criminelen volgens het geleerde recht met de galg moesten gestraft worden, stelde hij vast dat zij er in Brugge meestal met een mindere straf van af kwamen: zij werden er alleen verbannen nadat zij meestal eerst op een schavot waren geseld. Ook deze verwijzing klopt met de realiteit. Zo straften de Brugse schepenen op 12 april 1538 een zekere Barbe, echtgenote van Jazon Dhaerne de Vuldere. Ondanks het feit dat ze al eerder op een schavot was tentoon gesteld en verbannen om “*jonghe dochters te valle te brynghen*”, had ze in Brugge opnieuw een bordeel opengehouden waarin zij twee van haar eigen dochters tewerk-

42 *Praxis*, cap. 75, n. 4-7, *Practicque*, cap. 75, n. 4-7, *Practycke*, cap. 75, n. 4-7. Ook van de wijze waarop de burgemeester van den “*Courpse*” zijn klacht formuleerde gaf de Damhouder een voorbeeld.

43 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, Schouwboek 1554-1569, f° 5v-6r, 10r en 12r.

44 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, Schouwboek 1554-1569, f° 6r: “*Kennesse door Pieter van der Cruuce, riemmakere, en Wouter de Wale, cammakere, beede poorters deser stede...*”. Zie ook *Ibidem*, f° 9v, 14r, 23r en 23v.

45 *Praxis*, cap. 91 (“*De leocinio*”); *Practicque*, cap. 91 (“*Des macquereaux & macquerelage*”); *Practycke*, cap. 91 (“*Van putiers ende putierschepe*”).

stelde “*ghereet tallen mans gherive, nyemende ontzegghende*”. Voor haar praktijken schakelde zij bovendien nog twee andere dochters in die nog geen 12 jaar waren. Die haalden de ontuchtige mannen van straat en brachten hen naar het bordeel. In het bordeel werd bovendien geregeld met messen gevochten. Voor al deze feiten werd Barbe gezeseld in de gevangenis en moest zij justitiestenen dragen van de gevangenis naar de Burg van Brugge terwijl ze voor- en achteraan met rode lappen was bekleed. Met diezelfde rode lappen en een spade voor haar op een aantal zoden aarde stond zij vervolgens een tijdje te pronk op een schavot op de Burg. Tenslotte werd zij voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen op straffe van levend begraven te worden wanneer zij vroeger terugkeerde⁴⁶. Het is duidelijk dat Joos de Damhouder dit vonnis voor ogen had wanneer hij zijn “*Praxis*” en zijn “*Practique*” opstelde. Op 5 januari 1543 deed er zich wel een soortgelijk geval voor. De Brugse schepenen straften die dag Margriete Delacourt uit Valenciennes omdat ze zich gedurende zeven jaren “*gheneert heeft met by subtyle ende bedrieghelicken middelen ende listen diverssche jonghe vrouwen, alzo wel maechden als ghehuwede, in scande en te valle te brynghene ende die te coppelene an diverssche mans*”. Zij werd met een kar over de markt naar de hoek van de Vlamingstraat gereden en van daar naar de beurs, over de Sint-Jansbrug, door de Wapenmakerstraat, over de Maulbertplaats naar de Burg terwijl ze was behangen met rode lappen en voor haar een spade stond op een aantal zoden aarde. Vervolgens werd zij voor vijftig jaar verbannen uit Vlaanderen⁴⁷. De rode lappen verwezen symbolisch naar de kleur van de (verboden) liefde⁴⁸ en de spade naar de typische vrouwenstraf van het levend begraven waaraan ze waren ontsnapt⁴⁹.

46 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192, Verluymbouck 1538-1555, f°5v-6r.

47 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192, Verluymbouck 1538-1555, f°89v-90r.

48 G. DUPONT, “Eene gheheeten Zwarte Mine bi den Roden Hond”. Naamgeving en identificatie in het Brugs prostitutiemilieu tijdens de late Middeleeuwen”, in: *Taal en Tongval*, 2004, 40-41. Zie ook BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193, Bouc van den Steene 1554-1557, f°141v: veroordeling van Janneken Rudders op 13 november 1557.

49 J. MONBALLYU, ‘Spiegelstraffen in het Brugse strafrecht in de 16de eeuw’, in: *Genootschap voor geschiedenis. Handelingen*, 143 (2006), 164-186.

Joos de Damhouder had het in zijn uiteenzetting niet over deze spiegelstraffen. Dat deed hij wel in zijn kapittel over de moord⁵⁰ waarin hij stelde dat de onthoofde moordenaars in Vlaanderen werden tentoongesteld op een rad waaraan de instrumenten waren gehangen waarmee de moord werd gepleegd en zoveel takken, stokken of knuppels werden gehangen als er moorden waren gepleegd⁵¹. Van deze symbolische straf, die al bestond in de 15de eeuw⁵², is er echter geen spoor terug te vinden in de strafvonnissen van de stadsschepenen van Brugge uit de periode dat Joos de Damhouder er advocaat, raadspensionaris of crimineel griffier was. Wel maakte de soevereinbaljuw van Vlaanderen, die toen net buiten Brugge meerdere executies liet uitvoeren, er veelvuldig gebruik van⁵³ en dat deden de Brugse stadsschepenen ook in het begin van de 17de eeuw⁵⁴. Redelijkerwijs kunnen wij er daardoor ook van uitgaan dat zij dit ook deden in de eerste helft van de 16de eeuw. Hetzelfde geldt voor de executie van de brandstichters, waarvan de Damhouder meedeelde dat hun verkoolde lijk na de verbrandingsdood werd opgehangen aan een rad waaraan een (vuur)pot was vastgemaakt⁵⁵. Ook van dit gebruik is er in de Brugse strafvonnissen uit de periode 1532-1552 geen enkel spoor terug te vinden, maar wij vonden hiervan wel een voorbeeld in een vonnis van de soevereinbaljuw van Vlaanderen van 19 augustus 1555 waarin een zekere Boudewijn van de Kerchove in Kortrijk werd geëxecuteerd omdat hij meerdere personen met brandstichting had bedreigd⁵⁶.

50 *Praxis*, cap. 88, n. 7; *Practique*, cap. 86, n. 5; *Practycke*, cap. 86, n. 5.

51 "... bovendien es de costume in vele landen ende plaetsen dat, naer de executie ghedaen zijnde, tot meerder detestacie van den moorde, te hanghen an het radt de instrumenten daer hy de moort mede ghedaen hadde ofte andere ghelycke teeckenen als tacken, stocken, clippelen etc. om den passerende ende voorby lydende (rydende?) volcke te beteckene hoe veel moorden hy ghedaen hadde naert ghetal van den stocken ofte clippelen".

52 JAN VAN DEN BERGHE, *Dat kaetspel ghemoraliseert*, J.A. ROETERT FREDERIKSE (ed.), Leiden, z.d., 15.

53 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds d'Ennetières, 662, f° 21r, 115r, 136r, 138r en 141r.

54 BRUGGE, *Rijksarchief*, Fonds Brugge, 622, f° 76v en 86v (voorbeelden uit 1620).

55 *Praxis*, cap. 105, n. 8; *Practique*, cap. 103, n. 3; *Practycke*, cap. 103, n. 3: "In Vlaendren useren zij de punitie te doene metten viere ende daer naer tlichaem te stellene up een rad met een potkin daeran hanghende in teekin dat de mortbrander of brantsteker was".

56 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds d'Ennetières, 662, f° 20r-22r. Van de Kerchove werd op een schavot buiten Kortrijk zijn vuist afgeslagen, gewurgd, samen met een aarden pot met stro aan een paal opgehangen en tenslotte verbrand. De aarden pot verwees naar het potje waarmee men gewoonlijk brandende houtskool of steenkolen aan een andere haard of bij de burens ontleende om er een nieuw vuur mee aan te steken.

HET ONTDEKKEN VAN BEDRIEGLIJKE BEDELAARS

Een volgende uitweiding over de Brugse strafrechtspraktijk is terug te vinden in het kapittel over de diefstal van dat vanaf 1562 voorkomt in de "*Praxis rerum criminalium*" en de "*Practique iudiciaire es causes criminelles*". De Damhouder heeft het daar over de listigheden waarmee sommige valse bedelaars aalmoezen verkregen⁵⁷. Nadat hij eerst een voorbeeld had gegeven van een schijnbare zieke, maar in feite kerngezonde bedelaar die er slaagde om in Gent van hem en enkele Brugse schepenen een aalmoes af te troggelen, ging hij gedetailleerd op een specifiek geval dat zich in Brugge omstreeks 1536⁵⁸ voordeed. In die tijd liep er in Brugge een bedelaar rond die door verzweringen en andere ziekten zo was getekend en misvormd, dat iedereen die hem zag medelijden kreeg en sommigen van hen zelfs in wenen uitbarsten. De bedelaar gebaarde dat hij stom was en vroeg aan de voorbijgangers aandacht voor zijn gebreken door het rinkelen van een belletje. Iedere zondag legde hij zich in een ander kerkportaal en deed zich daar zo sukkelachtig voor dat vele mensen hem een aalmoes gaven, wat hem soms vijf tot acht dukaten per dag opbracht.

Op een dag lag hij in het portaal van de Onze-Lieve-Vrouwkerk en wekte er argwaan bij een voorbijlopende stadsergeant. Die vermoedde dat hij met een bedrieger te doen had, trok hem enkele vuile verbanden van het lijf en vond daaronder een hele gave en gezonde huid. De bedelaar voelde zich ontdekt en liep weg als een hert. Maar de sergeant riep luid dat hij een bedrieger was en men hem moest tegenhouden. Het volk dat vanuit de richting kwam waarheen hij liep, hield hem tegen zodat de sergeant hem kon inrekenen. Terwijl de sergeant hem naar de gevangenis leidde, verweten meerdere vrouwen, die nog steeds geloofden dat de bedelaar een sukkelaar was, hem dat het een schande was dat hij een dergelijk mismaaakte man zo behandelde.

57 *Praxis*, cap. 112 ("*De furto*"), n. 55-56; *Practique*, cap. 110 ("*De larcin*") n. 25-26.

58 "*Circa annum Domini 1536... cui tum temporis eram a consiliis...*". Zoals eerder aangegeven was de Damhouder eerst vanaf 16 juli 1537 raadspensionaris van Brugge.

's Anderendaags ondervroeg de schout van Brugge hem in de gevangenis in aanwezigheid van twee schepenen en een raads-pensionaris die dienst deed als griffier. Zij lieten hem de vuile verbanden aftrekken en stelden vast dat men te maken had met een robuuste, jonge man die van kop tot teen gezond was en van wie de huid op geen enkele plaats was aangetast. De jongeman bekende dat hij afkomstig was van eerlijke en rijke ouders die hem een scholing gaven waarin hij zelfs Grieks en Latijn leerde. Hij studeerde rechten maar kwam tijdens zijn studies in contact met een aantal totaal verdorven en ontspoorde personen. Na een tijdje durfde hij zelfs niet meer naar zijn ouders gaan en vertrok dan maar met dit slechte gezelschap naar het buitenland, waar hij rondzwierf in Italië, Frankrijk, Napels, Cyprus, Sicilië, Rome, Venetië en Duitsland, om tenslotte terug te keren naar de Nederlanden. Intussen had hij gans zijn vermogen verteerd of verspeeld en maakte hij deel uit van een groep nietsnutten die hem allerlei trucs aanleerden om goedgebouwde mensen te bedotten. Met deze kunsten kreeg hij soms aalmoezen voor een bedrag van vier tot acht goudstukken per dag waarmee hij al zijn behoeften kon voldoen. Door te bedelen op zondag en feestdagen was hij in staat om in de week met mooie kleren rond te lopen en een leven vol plezier te leiden. Van zodra zijn geld op was trok hij zich terug in een huisje tegen de stadsmuren, zette zich voor de spiegel, wreef zijn hoofd, benen, voeten, borst en schouders in met roggelbloem en omwond bepaalde ledematen met linnen doeken en andere verbanden. Vervolgens nam hij in zijn ene hand solfer die hij opwarmde met een brandende kaars in zijn ander hand en liet die lopen op de aan stukken gescheurde doeken en verbanden. Tenslotte sneed hij een levende duif of kip aan stukken en wreef het bloed ervan uit over de doeken, verbanden en zijn ledematen totdat hij er in zijn spiegeltje zo verschrikkelijk uitzag dat niemand nog naar hem wou kijken. Als dusdanig vermomd, legde hij zich in een kerkportaal waar hij om geld bedelde en met een belletje de aandacht trok van de voorbijgangers.

De Brugse schepenen vroegen hem lachend waarom hij als mooie, knappe en behoorlijk geschoolde man die over een hele reeks natuurlijke gaven beschikte, een dergelijk ondeugdzaam

leven leidde. De jongeman antwoordde ook lachend dat hij niet begreep waarom de schepenen zo verwonderd waren over zijn leven. Hij had immers tot nog toe in zijn leven alles wat hij wenste zonder zich over iets zorgen te maken. In het dobbelspel had hij zich kunnen uitleven zoveel hij wilde, in de liefde had hij succes bij de allermooiste vrouwen, hij had enorm veel steden en landen gezien en hij had de meest diverse soorten mensen leren kennen zonder enige moeite. Zijn leven was met geen enkel ander leven te vergelijken, want leven zonder zorgen deed lang en gelukkig leven en een leven met zorgen baarde alleen grijze haren en bracht de dood dichterbij.

Omdat de schepenen zijn verhaal met een korreltje zout opnamen en rekening hielden met zijn jeugdige overmoed en het feit dat hij hen om vergiffenis vroeg, gaven zij hem slechts een flinke bolwassing waarbij zij hem uitlegden dat hij door zijn houding vele aalmoezen aan de echte armen had onttrokken en hierdoor mogelijk een paar van hen waren gestorven. De jonge man onderging geduldig deze terechtwijzing en beloofde zijn leven te beteren. De schepenen trokken zich terug en rapporteerden de zaak aan hun collega's. Samen beslisten zij dat de bedrieger zich in de gevangenis opnieuw moest vermommen zoals hij dit eerder had gedaan. Vervolgens moesten de stadssergeanten hem naar het stadhuis brengen om zijn vonnis te aanhoren. Terwijl de sergeanten dit deden kregen zij van de bevolking opnieuw verwijten voor wat zij de arme bedelaar aandeden. Op bevel van de schepenen werd de bedelaar eerst in zijn vermomming een half uur tentoon gesteld op een schavot op de Burg. Na deze tijd trok de beul hem alle doeken en verbanden af zodat iedereen kon zien hoe gezond hij er uitzag. Vervolgens werd hij tot bloedens toe gezeseld en tenslotte voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen op straffe van de galg. De jongeman was gelukkig met dit milde vonnis, want hij vreesde dat hij zou worden opgeknoot. Hij was echter veel minder gelukkig met de geseling, want zijn lichaam was hierdoor rood van het bloed. Het volk, dat eerst bij zijn executie het bedrog opmerkte, lachte, zegde dat het wel was besteed en kreeg er spijt van wat het tegen de magistraat had gezegd toen het nog niet volledig op de hoogte was van de ware toedracht van de feiten.

Tot daar dit typisch moralistische verhaal van Joos de Damhouder over de bestraffing van een bedrieglijke bedelaar in Brugge. Voor zover wij dat konden nagaan klopt dit verhaal gedeeltelijk met de feitelijke waarheid. Op 31 juni 1534 (en niet in 1536 zoals de Damhouder schrijft) straffen de Brugse schepenen namelijk een zekere Franchoy's Pauwels, geboren in Gent, omdat hij 26 tot 27 jaar (hij was dus niet zo jong als de Damhouder hem voorstelde) had geleefd van aalmoezen die hij overal bedelde. Om daarbij succes te hebben legde hij op zijn ene oog een stuk plaaster en op de kaak onder zijn ander oog een andere plaatster van "*termentyne*". De rest van zijn gezicht bestreek hij met allerlei substanties waardoor het leek dat hij volledig mismaakt was en vol pokken zat. Bij zijn aanhouding was hij in het bezit van een potje met een dergelijke substantie en een spiegeltje waarin hij keek of hij er nog voldoende mismaakt uitzag en zo nodig zijn gebrekkig uitzicht kon vernieuwen. Hij liep rond met een belletje waarmee hij rinkelde telkens er iemand voorbijkwam, gebaarde dat hij niet kon spreken en toonde overal een valse akte opgesteld door een priester waarin geschreven stond dat hij zelf een clericus was. Voor al deze bedrieglijke praktijken werd hij eerst tentoongesteld op een schavot op de Burg van Brugge "*ghedefigureert ende mesmaect alzo hy ghewone es te blijven ende tvolc bij bedroghe tot compassien te verweckenen*". Op zijn lichaam hing symbolisch de pot, de spiegel, de bel en de akte waarmee hij zich in zijn "*bliterye*" had beholpen. Na een tijdje werden zijn vermomming afgewassen (er is hier dus geen sprake van het aftrekken van allerlei verbanden) en werd hij op zijn naakt lijf met roeden geselsd. Tenslotte werd hij voor drie (geen tien zoals de Damhouder schrijft) jaar verbannen uit Vlaanderen op de galg⁵⁹. Het is duidelijk dat het hier ging over de bedrieglijke bedelaar waar de Damhouder het over had. Doordat het register met de "*informatien*" en het register met de bekentenissen van de gevangenen uit deze periode echter verloren is gegaan, kunnen wij niet verder nagaan of de verdere details die de Damhouder opgeeft, kloppen met de waarheid.

59 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192, Verluuydboek 1490-1537, f° 247r-247v.

DE BIECHT VOOR HET UITVOEREN VAN EEN DOODSTRAF

Een volgende verwijzing naar de Brugse strafrechtspraktijk is te vinden in het kapittel over de biecht die werd afgenomen voor het uitvoeren van de doodstraf. In dit kapittel, dat de Damhouder ook volledig zelf schreef en met een prachtige houtsnede is opgeluisterd, heeft de Damhouder het over de gewoonte dat vele rechtbanken de dag voor de executie een priester bij de veroordeelde toelieten. Die priester deed de veroordeelde misdadiger inzien dat hij verkeerd had gehandeld, dat hij God en al wie hij had misdaan vergiffenis moest vragen, dat hij het vonnis gelaten moest aanvaarden en dat hij moest vertrouwen op Gods barmhartigheid. De dag nadien begeleidde diezelfde priester de veroordeelde naar de executieplaats, waar hij hem in het openbaar zijn biecht afnam. De veroordeelde beled er zijn zonden in het openbaar, vroeg er God en de justitie vergiffenis voor al wat hij had misdaan en smeekte er de aanwezigen te bidden voor zijn zielheil. Tijdens dit theatrale ritueel hield de veroordeelde een prentje of een kruisbeeld in zijn handen waarin het lijden van Christus was afgebeeld⁶⁰, iets wat trouwens nog goed te zien is in de houtsnede die het kapittel over de executie van de lijfstraffen illustreert in de oudste edities van de *Praxis*, de *Practique* en de *Practycke*⁶¹. Deze lovenswaardige en godsvruchtige gewoonte werd volgens de Damhouder in Brugge stipt nageleefd toen hij er raadspensionaris was⁶². Bij gebrek aan bronnen kunnen wij niet nagaan of dit werkelijk zo was⁶³.

Dit laatste geldt trouwens ook voor het aansluitende verhaal dat handelt over een schending van het biechtgeheim toen de Damhouder in Brugge raadspensionaris was⁶⁴. Een Brugse pastoor die de biecht had afgenomen van een geesteszieke misdadiger, die vervolgens werd gezeseld, vernam tijdens die biecht dat die

60 "Quae omnia uit faciat felicius ac facilius imaginem aut statuam parvam Christi crucifixi ipsius manibus inferunt ...", *Praxis*, cap. 153, n. 3.

61 *Practycke*, cap. 151 (p.288): de tot onthoofding en de tot opknoping veroordeelde persoon hebben er een kruisbeeld in hun handen.

62 *Praxis*, cap. 152, n. 3; *Practique*, cap. 150, n. 3; *Practycke*, cap. 150, n. 3.

63 De rekeningen van de schout van Brugge vermeldden alleen dat er een priester werd betaald om de ter dood veroordeelde bij te staan bij zijn executie.

64 *Praxis*, cap. 152, n. 10-11; *Practique*, cap. 159, n. 7.

misdadiger van plan was om in Brugge op een bepaalde dag met vijf tot zes handlangers zeven tot acht grote huizen in brand te steken en op die wijze een groot stuk van de stad te verwoesten. Om dit te voorkomen stapte de hij naar één van de raadspensionarissen en deelde hem mee wat hij van de geesteszieke had vernomen zonder zijn naam te noemen. De raadspensionaris ging na welk huis de pastoor regelmatig bezocht en stelde vast dat dit het huis was van een bepaalde barbier-chirurgijn. Hij liet er zijn baard scheren en vroeg er langs zijn neus weg aan een knecht welke gekken allemaal bij de pastoor langs kwamen. De knecht gaf hem de naam van een bepaalde man zonder dat hij het besefte waarvoor dit moest dienen. De raadspensionaris kende die man en wist meteen dat hij te doen had met de persoon over wie de pastoor hem had gesproken. Hij maakte de zaak over aan de Brugse schepenen die het onderling oneens waren over het feit of zij die informatie mochten gebruiken voor het starten van een gerechtelijk onderzoek. Na grondig juridisch advies besloten zij dit uiteindelijk niet te doen omdat de informatie door het schenden van het biechtgeheim onrechtmatig was verkregen. De Brugse magistraat hield op de bewuste dag alleen de betrokken huizen in het oog en liet de geesteszieke bewaken. Ook van dit – naar tijd en personen niet nader bepaalde – verhaal vonden wij geen sporen in de Brugse archieven. Met zijn verhaal is de Damhouder wel een verre voorloper van de hedendaagse rechtspraak van het Hof van Cassatie die de vrije bewijsvinding in strafzaken beperkt door het weren van allerlei onrechtmatig verkregen bewijzen.

DE GEBONDENHEID VAN DE RECHTER AAN DE WET

Een laatste verwijzing naar de Brugse strafrechtspraktijk is ten slotte te vinden in het kapittel over galeistraaf dat vanaf 1562 voorkomt in de “*Praxis rerum criminalium*” en de “*Practique iudiciale es causes criminelles*”. In dit kapittel vertelde Joos de Damhouder dat hij ooit eens als raadspensionaris van Brugge werd geconfronteerd met de vraag of de strafrechter zich strikt moest houden aan de specifieke straf die was voorgeschreven in een vorstelijke ordonnantie voor de landlopers en vagebonden⁶⁵. Zijn

65 *Praxis*, cap. 153, n. 53-60; *Practique*, cap. 151, n. 39-47.

antwoord was, in tegenstelling met dit van vele dwazeriken⁶⁶ die het tegendeel beweerden, dat dit wel het geval was. Hiermee was hij in tegenspraak met wat hij in kapittel 55 uit de “Corte instructie in criminele zaeken” van Wielant had overgenomen over de arbitraire bevoegdheid van de rechter⁶⁷, maar wel een verre voorloper van het legaliteitsbeginsel. Dat bood toen echter nog geen enkele rechtsbescherming voor de burger tegen de willekeur van de (rechterlijke) overheid, maar ging alleen uit van een slaafse onderwerping aan de vorst wiens dienaar de Damhouder was. Omdat de Damhouder niet aangaf in welk jaar en in welk dossier deze vraag werd gesteld, kunnen wij ook hier niet nagaan of dat verhaal klopt met de waarheid.

BESLUIT

Tot daar een overzicht van de verschillende uiteenzettingen van Joos de Damhouder over de Brugse strafrechtspraktijk en hun toetsing aan de bewaarde bronnen. Wat kunnen wij nu uit dat alles besluiten? Vooreerst dat Joos de Damhouder maar heel weinig beroep heeft gedaan op de Brugse strafrechtspraktijk voor zijn “*Praxis rerum criminalium*”. Het grootste deel van die “*Praxis rerum criminalium*” was in wezen een plagiaat van de tekst van Wielant aangevuld met allerlei rechtsgeleerde uitweidingen, die soms eveneens letterlijk van andere auteurs waren overgeschreven⁶⁸. De Brugse strafrechtspraktijk wordt slechts sporadisch (in totaal 10 keer) aangehaald. Wel is het zo dat de meeste zaken die Joos de Damhouder uit de Brugse strafrechtspraktijk citeert duidelijk overeenkomen met de toenmalige realiteit. Alleen bepaalde details – zoals het folteren in Brugge met koorden terwijl

66 *Praxis*, cap. 153, n. 53: “Quidam enim imperitores et ignari perperam iudicabant ...”; *Practique*, 151, n. 39: “... la ou plusieurs ignorans vouloient opiner ...”.

67 Daar nam hij letterlijk de tekst van Wielant over en betoogde hij dat de rechter bij een gegronde reden steeds naar boven of naar onder kon afwijken van de wettelijk bepaalde straf: *Praxis*, cap. 55, n. 4; *Practique*, 55, n. 4.

68 Zie bijvoorbeeld *Praxis*, cap. 61, n. 80-141 voor wat betreft het stuk over de hekserij (“*sortilegium*”), dat letterlijk werd overgeschreven uit het *Tractatus de sortilegiis* van Paulus Grillandus en de *Liber Octo Quaestionum* ... van Johannis Trithemius; J. MONBALLYU, ‘La théorie sur la sorcellerie chez Wielant et Damhouder, in: “Houd voet bij stuk”. Xenia iuris historiae G. Van Dievoet oblata, F. Stevens en D. Van den Auweele (ed.), Leuven, 1990, 300-301. Zie ook voetnoot 24.

de verdachte was opgehangen, het vinden in 1538 van perkamenten briefjes in de vagina en de aars van Kathelyne Onbaerts en de stoutmoedige antwoorden van de bedrieglijke bedelaar Franchoys Pauwels – lijken er fictief aan toegevoegd te zijn. Wellicht deed de Damhouder dit tot betere morele instructie van zijn lezers.

Octaaf Mus

De stichting van de Sint-Jacobskerk en -parochie in de 11de eeuw Bijdrage tot de vroegste stadsgeschiedenis van Ieper¹

De *Villa Yprensis* uit het Karolingische tijdvak met haar verscheidene zones zoals *Hofland*, *Upstal*, *Ketelkwaet* en de *Mansi Dominicati*, is tegen het midden van de 11de eeuw aan een mutatie onderhevig. De eigenaar, i.c. de graaf van Vlaanderen, exploiteert het *Hofland* niet meer voor eigen gebruik, maar verhuurt of verkoopt de gronden. Zo krijgt de abdij van Mesen bijvoorbeeld in 1066 cijnzen in Ieper tot een bedrag van tien ponden en de abdij van Zonnebeke ontvangt in 1114 twee *mansurae* gelegen in de Ieperse omgeving.

De verdeling in percelen van het grootgrondbezit *Hofland* zal natuurlijk aanleiding geven tot een meer intensieve bewoning van dit domein, dat gelegen was ten oosten van de stad, tussen de Torhout- en de Wulvestraat, met inbegrip van de daar tussen gelegen terreinen rond de Zonnebeke- en Kortrijkstraat. De serieuze aangroei van de bevolking tegen het einde van de 11de eeuw zal dan ook op haar beurt aanleiding geven tot het oprichten van een nieuwe bidplaats.

Op dat ogenblik waren er in Ieper nog maar twee kerken: de Sint-Maartens- en de Sint-Pieterskerk. Beide waren centra van een halfcirkelvormige nederzetting, waarvan de oudste (Sint-Maartens) dateerde uit de 9de eeuw en de jongste (Sint-Pieters) uit de 10de eeuw. We mogen aannemen dat de Sint-Jacobskerk opgetrokken werd in de tweede helft van de 11de eeuw. Dit gebeurde

¹ De auteur, die niet meer bij machte was het voetnotenapparaat uit te werken, hield er toch aan een bijdrage te leveren voor dit huldenummer. Veel van wat hier wordt uiteengezet, steunt op bronnen en werken die aangehaald worden in O. Mus, 'De localisatie van de Ieperse 12de-eeuwse vesting', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 136 (1999).

in de onmiddellijke nabijheid van de gracht die het halfcirkelvormige gebied met de Sint-Maartenskerk als centrum, omringde. We hoeven niet verbaasd te zijn dat deze bouw aldaar tot stand kwam. Deze locatie lag immers nabij de Clierstraat (= huidige Sint-Jacobstraat), die langs de Komenpoort en de Komenstraat een verbinding met de stad Komen realiseerde.

Aangezien Komen aan de Leie lag, was het mogelijk de natuursteen, bestemd voor de bouw van de kerk, uit de streek van Doornik of uit Noord-Frankrijk aan te voeren, in Komen te laden op wagens en deze langs de Komenstraat naar Ieper te transporteren. De vestinggrachten zoals we die nu kennen, bestonden toen nog niet, zodat de kerkbezoekers uit de oostelijke regio van Ieper door geen onoverkomelijke hindernis geplaagd werden. De Sint-Jacobskerk lag aan de westzijde van het *Hofland*, terwijl aan de oostzijde rond 1105 de abdij van de Nonnenbossche door de graaf gesticht werd, en aan de noordkant de Sint-Janskerk opgericht werd.

Sommige historici zijn de mening toegedaan dat Sint-Jacob de Meerdere als de patroonheilige van deze kerk werd gekozen omdat deze kerk als verzamelplaats dienst deed voor de pelgrims op weg naar Santiago de Compostela. Dit stemt echter niet overeen met de werkelijkheid, want de grote Jacobuspropagandist in West-Europa was paus Calixtus II (1119-1124), die met deze Spaanse streek een grote betrokkenheid had; in deze context kunnen de eerste massale, Vlaamse bedevaarten naar het Jacobusheilgdom in Spanje zich maar in het begin van de 12de eeuw manifesteren.

Het patronaat van Sint-Jacob krijgt echter een totaal andere betekenis wanneer we het plaatsen in de context van de andere kerken, nl. de Sint-Pieters en de Sint-Janskerk.

De drie apostelen, Petrus, Jacobus en Johannes, krijgen bij Paulus een speciale positie als steunpilaren van de Heilige Kerk. Ook in de bijbel krijgen deze drie een bijnaam: Zonen van de donder. Zij treden daarbij op als een symbool, nl. Petrus = Fides (geloof), Jacobus = Spes (hoop) en Johannes = Caritas (liefde). Deze volg-

orde wordt ook door Paulus in zijn brief aan de Korinthiërs bevestigd, zodat Petrus het principaat bezat, Jacobus tweede werd, doordat hij het eerst *gedonderd* had, en Johannes op de derde plaats kwam. Meteen wordt het duidelijk dat de drie genoemde kerken hun patroonheilige te danken hebben aan deze theorie van Paulus, nl. als symbolen van geloof, hoop en liefde, waarbij de ouderdom van de kerken de volgorde van de geciteerde apostelen respecteert.

De Sint-Jacobskerk wordt al in 1138 als parochiekerk vernoemd, terwijl de Sint-Janskerk deze titel pas in 1200 krijgt. Toch mag men niet denken dat de Jacobuscultus in Vlaanderen geen invloed heeft gehad op de evolutie van de Sint-Jacobskerk.

Zoals hoger al gezegd werd, lag de kerk in het begin buiten de stadsgrachten en functioneerde zij dus niet als parochiekerk. Zij was wel een afhankelijkheid van de Sint-Pieterskerk, zals vernoemd in de akte van 1104 *Ecclesia Sancti Petri ceterisque appendiciis suis*. Dat zij zo snel tot parochiekerk evolueerde, is te danken aan de druk van deze Jacobuscultus. We hebben hoger al aangehaald dat paus Calixtus II een enorme propaganda voerde voor de verering van deze heilige Jacobus in Noord-Spanje. De gevolgen daarvan zijn ook in Vlaanderen vast te stellen in het begin van de 12de eeuw. De Brugse pelgrims reisden over Torhout, dat een directe verbindingsweg had met Ieper, aangezien beide steden een drukbezochte jaarmarkt hadden. Overigens lag op de huidige Ieperse Markt een weg van ongeveer zeven meter breed, aan beide kanten afgebakend met balken. Scheikundig onderzoek van deze balken leverde onlangs de datum op van de aanleg van deze weg, ongeveer 1030. Deze weg liep van de huidige Neermarkt tot aan de toenmalige gracht nabij de Kauwekijnstraat, om vandaar noordwaarts af te buigen naar de Lange Torhoutstraat, langs een straatje waarvan het bestaan nu nog vast te stellen is. Men mag aannemen dat de pelgrims uit het Noorden van Vlaanderen deze weg volgden tot aan de Clierstraat (nu Sint-Jacobstraat) om verder zuidwaarts te trekken in de richting van Komen, Rijsel, Parijs, Spanje.

De zorg voor de pelgrims kende een internationale allure. Langs de gevolgde wegen over heel West-Europa werden gastverblijven opgericht waar deze pelgrims konden uitrusten, maaltijden nemen en overnachten. We hoeven dan ook helemaal niet verwonderd te zijn dat langs de reisweg Brugge – Torhout – Ieper – Komen de graaf rond 1120-1130 een mogelijke rustplaats oprichtte. Als locatie lag het voor de hand de plaats te nemen waar later (1187) het Onze-Lieve-Vrouwegasthuis gevestigd zou worden, nu de Rechtbank van Eerste Aanleg; misschien zou het kunnen beperkt geweest zijn tot de zuidzijde van de straat.

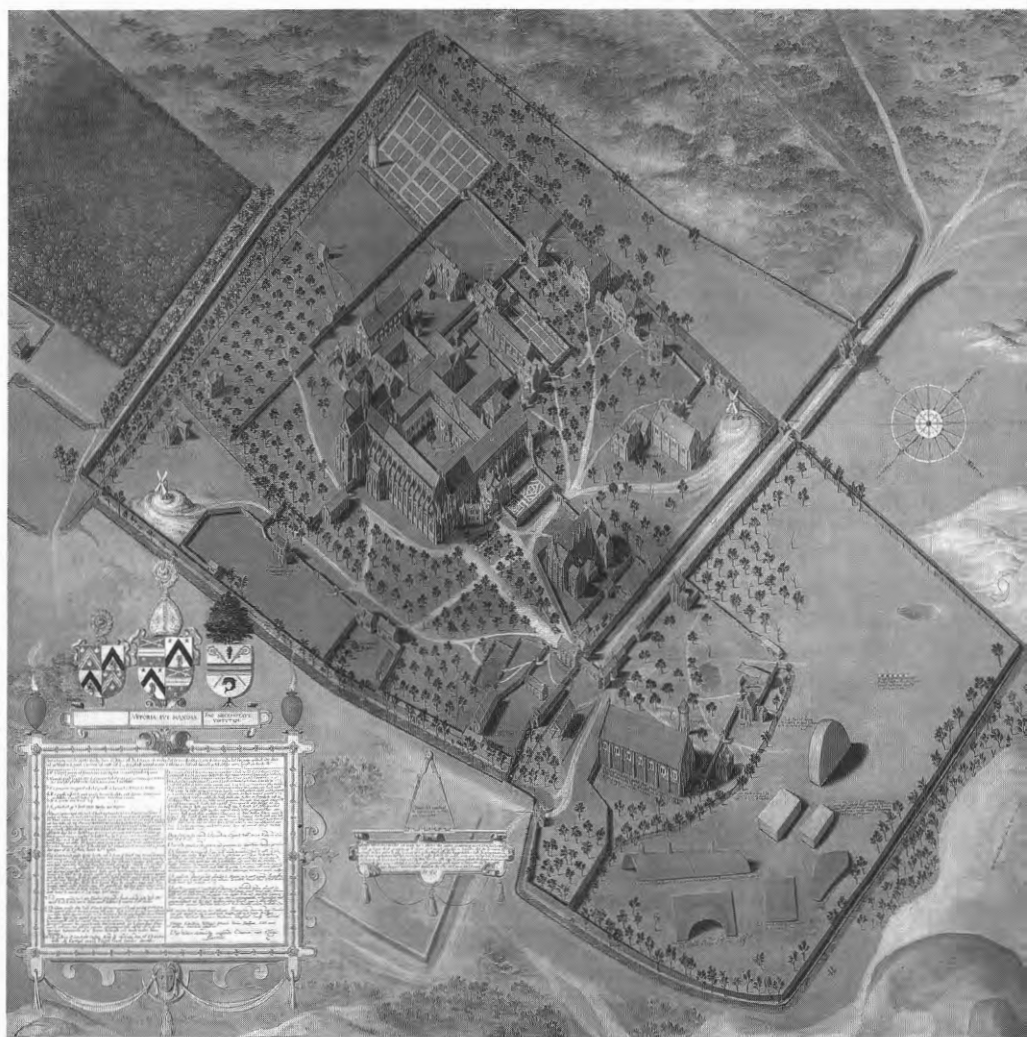
Doordat de Sint-Maartensproosdij de hoofdkerk van de stad was, zal zij de geestelijke zorg voor deze pelgrims geregeld hebben. De Sint-Maartenskerk lag immers niet langs de pelgrimsroute, de Sint-Jacobskerk echter wel, zodat het logisch lijkt dat de proost van Sint-Maartens de opdracht gaf aan deze kerk om de pelgrims daar te laten biechten en missen voor hen op te dragen. Nadien konden zij met de zegen van de pastoor van Sint-Jacob langs de Clierstraat hun weg verderzetten. Wanneer rond 1187 het Onze-Lieve-Vrouwegasthuis door de graaf aan de stad Ieper zal geschonken worden, wordt door de proost expliciet de pastoor van de Sint-Jacobskerk aangesteld om de geestelijke zorg van de zieken en de reizigers waar te nemen.

Deze specifieke activiteit, eigen aan een stedelijke parochiekerk, zal waarschijnlijk de oorzaak zijn waarom de Sint-Jacobskerk veel sneller dan de Sint-Janskerk de parochiale titel verworven heeft.

Meteen wordt het ook duidelijk waarom deze parochie in feite alleen een randgebied van het stedelijk grondgebied is. Alleen de volledige Clierstraat, de helft van het huizenblok tussen de Korte Torhout- en de Meensestraat, en de oostzijde van de Lange Torhoutstraat vormen grosso modo de parochie. Er is echter één uitwas: een uitschieter in de D'Hondtstraat, waarop een directe verbinding met de Komenpoort aan het einde van de Paddepoelstraat volgt.

Deze uitschieter in de D'Hondtstraat is op zich een eigenaardig verschijnsel, waar niet zo meteen een verklaring voor te geven is. Maar de microtoponymie levert de oplossing. In de 14de eeuw werden hier volgende plaatsnamen genoemd: *Scuere*, *Zwane*, *Ram* en *Gouden Cop*. Nu is de uitdrukking *Gouden Cop* een in de 11de eeuw heel bekende benaming als *Caput Aureum* en deze had betrekking op één der belangrijkste *mansi* in de *Villa Yprensis*. Hieruit kunnen we afleiden dat aldaar een belangrijke hofstede moet gestaan hebben, waarvan zelfs in de 12de eeuw nog sporen moeten aanwezig geweest zijn. Ook de andere plaatsnamen wijzen in dezelfde richting. Zelfs de naam *Wante*, gelegen aan de overzijde van de D'Hondtstraat en eveneens behorend tot de parochie, sluit daarbij aan. *Wante* betekent immers grens van het domein. Deze parochiale uitwas moet aldus het erf van deze landbouwuittating geweest zijn. Dat dit terrein bij de Sint-Jacobsparochie gevoegd werd, hoeft geen verbazing te wekken. In het begin was de stichting van de kerk in de 11de eeuw in principe bestemd voor de landbouwers van het *Hofland*, zodat het voor de hand lag dit geïsoleerd ruraal bedrijf binnen de stedelijke limieten in een marginale parochie onder te brengen.

De patroonheilige Jacobus stelt dus in Ieper de Sint-Jacobskerk op de derde rang in de kerkelijke hiërarchie, na de Sint-Maartens- en de Sint-Pietersparochie, een situatie die in latere eeuwen nog gevolgen zal hebben.

Pieter Pourbus, *Plan van de Duinenabdij*, 1580.
Brugge, Stedelijke Musea, inv. nr. O.GRO 1534.I.
© Hugo Maertens, Brugge.

Michiel Nuyttens

Bloei en verval van de kloosters in West-Vlaanderen gedurende de middeleeuwen. Een synthese¹

Het oudste klooster in onze provincie, niet méér dan een eenvoudige cella of kluis, werd gesticht te Torhout in de 7de eeuw, door of onder de invloed van de H. Amandus. Deze cella bestond slechts kortstondig en werd uiteindelijk omgevormd tot een kapittel; dit is een fenomeen dat men ook bij andere zéér oude abdijen aantreft. Vóór einde 11de-begin 12de eeuw werden in onze provincie geen volwaardige abdijen opgericht. We zien wel een aantal priorijen ontstaan, afhankelijkheden gesticht om de domeinen van grote Noord-Franse benedictijnerabdijen te beheeren: Sint-Bertijns te Poperinge (ca. 668, afhankelijk van de abdijs van Sint-Bertijns te Sint-Omaars); Sint-Amand te Kortrijk (einde 7de eeuw, priorij van de abdijs van Sint-Amand)); Sint-Michiel te Houthulst (ca. 827, priorij van de abdijs van Corbie); de priorij van Sint-Rikiers te Bredene (ca. 948-954). Deze kleine klooster-gemeenschappen waren dus priorijen met een duidelijk uitgesproken economische functie.

De geschiedenis van de abdijen in de feodale periode was grotendeels aan het huidige West-Vlaanderen voorbij gegaan. Was onze streek dan zo onbeduidend? Heel zeker niet! In de tweede helft van de 9de eeuw ontstond tussen de Noordzee en het Scheldegebied het graafschap Vlaanderen. Wat oorspronkelijk de *pagus Flandrensis* of Vlaamse gouw heette bevond zich in de streek

1 De bijdrage is grotendeels gebaseerd op de studies en artikels vermeld in NUYTTENS M., *Repertorium van kloosters en abdijen in West-Vlaanderen*, Brussel 1997 (*Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Bibliografische inleiding tot de Belgische klooster-geschiedenis vóór 1796*, 11). Voor alle kloosters /abdijen vindt men daar ook een exhaustief bronnen- en literatuuroverzicht. Voor de meest recente literatuur (1997-2007) kan worden verwezen naar de bibliografie opgenomen in de *Revue d'histoire ecclésiastique*. Ik verwijs ook naar NUYTTENS M. (red.), *Kloosterwezen in West-Vlaanderen, bronnen en geschiedenis. Studiedag georganiseerd te Brugge op 21 oktober 2002*, Brussel, 2003 (*Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Miscellanea Archivistica Studia* 152).

rond Brugge en Oudenburg. Van daaruit is de naam overgegaan op een alsmaar uitgestrekter gebied, het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Boudewijn I († 879) en zijn zoon Boudewijn II († 918) konden hun gebied uitbreiden tot Aardenburg, Waas, Gent, Kortrijk, Terwaan en Boulogne. De graven van Vlaanderen ontwikkelden zich langzaam maar zeker tot belangrijke spelers in het politieke veld. Dit zou zich ook op kerkelijk gebied laten blijken.

In de tweede helft van de 11de eeuw tekende zich binnen de kerk, mede onder invloed van Cluny, een hernieuwingsbeweging af, de Gregoriaanse hervorming genoemd, naar paus Gregorius VII (1073-1085). De verhoudingen tussen de lekenwereld en de kerk werden erdoor gewijzigd en er ontstond ook een streven naar een grotere religieuze authenticiteit. De evidentie van de wereldlijke invloed op de kerk werd vernietigd. Elke vorm van lekenbezit of lekenbeschikkingsrecht over kerkelijke aangelegenheden werd van nu af aan veroordeeld. Door het concordaat van Worms van 1122 kwam een einde aan de investituurstrijd tussen pausen en keizers die elkaar het benoemingsrecht van bisschoppen betwistten. De bisschoppen Lambert van Doornik (1114-1123) en Jan van Terwaan (1100-1130), gesteund door abt Lambert van de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars (1096-1125) hebben een belangrijke rol gespeeld bij een religieuze herleving aan het begin van de 12de eeuw. De gebruiken van Cluny werden in een aantal belangrijke abdijen ingevoerd, maar tot een echte incorporatie kwam het niet.

Belangrijke **benedictijnerabdijen** in onze provincie ontstonden pas in de 12de eeuw als vruchten van de hervormingsbeweging van Cluny: Sint-Andries (gesticht in 1100 als priorij van de abdij van Affligem) en Oudenburg (gesticht ca. 1190). Kleinere priorijen van de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars, zoals Eggewaartskapelle, Roksem en Koekelare hadden eveneens hun ontstaan te danken aan hervormingsgezinde bisschoppen bij het begin van de 12de eeuw. Abdijen voor vrouwen (**benedictinessen**) kwamen iets vroeger tot stand te Mesen (1057), Gistel (ca.1100), Zonnebeke (Nonnenbosse, ca. 1093-1111) en Merkem (begin 12de

eeuw). Meseu was een stichting van de Vlaamse graaf Boudewijn V en bedoeld voor 30 benedictinessen en 12 kanunniken, maar de deken van het kapittel moest ondergeschikt zijn aan de abdis (dit verliep niet zonder problemen en er moesten goede afspraken worden gemaakt inzake het goederenbeheer).

Nog fundamentele hervormingen dan die van Cluny kwamen weldra tot stand. De belangrijkste hervormingsbeweging was die van Cîteaux. Robertus van Molesmes, die er in 1098 een klooster oprichtte, was de stichter van de orde van de cisterciënzers. Deze orde kwam tot grote bloei onder impuls van de H. Bernardus van Clairvaux. Typische kenmerken van de cisterciënzers waren: terugkeer naar de armoede door radicale soberheid en handenarbeid die door de benedictijnen niet meer werden beleefd zoals Benedictus het had voorgeschreven; vestiging in afgelegen en woeste gebieden buiten het feodale systeem; uniformiteit en autonomie van elk klooster onder toezicht van het algemeen kapittel – dat jaarlijks te Cîteaux werd gehouden – en de visitator; invoering van de *conversi* of lekenbroeders; diepe spiritualiteit. Het zwarte benedictijnerhabijt werd geruild voor het grijze of witte habijt van de cisterciënzers.

Twee heel belangrijke abdijen kwamen in onze gewesten tot stand: ten Duinen te Koksijde (1107), een benedictijnerabdij die in 1138 toetrad tot de filiatie van Clairvaux en ter Doest te Lissewege (in 1174 door ten Duinen gesticht). De invloed van Bernardus van Clairvaux, die twee reizen in onze gewesten ondernam, was overduidelijk. Daarnaast werden in het huidige West-Vlaanderen ook vier vrouwenabdijen van dezelfde orde gesticht: Guldenberg te Moorseele en later te Wevelgem (ca. 1214); Slijpe en later Spermalie (begin 13de eeuw); Marke, later Groeninge te Kortrijk (ca. 1236) en Hemelsdale te Esen (1237). Deze stichtingen situeren zich in een periode waarin in de religieuze geschiedenis sprake is van een explosie van vrouwenkloosters en begijnhoven. Het mislukken van oudere experimenten met dubbelkloosters en priorijen die van mannen afhankelijk waren, leidde tot het ontstaan van onafhankelijke vrouwenabdijen. Deze onafhankelijkheid was nochtans relatief, omdat de verplichting van een

strikt kloosterslot de behoefte om door monniken ondersteund te worden dringender maakte.

Naast de monniken van voornoemde orden, die alle de regel van Benedictus volgden, waren er ook reguliere kanunniken, die leefden volgens de regel van de H. Augustinus. Onder de kanunniken – kapittels of gemeenschappen van seculiere priesters – tekenden zich in de loop van de 11de eeuw eveneens hervormingen af: sommige gemeenschappen namen een monastieke leefwijze aan of keerden ernaar terug. Deze beweging was krachtig in Noord-Frankrijk, onder impuls van Jan van Waasten, bisschop van Terwaan (1099-1130), maar werd ook gestimuleerd vanuit Rome, onder invloed van de Gregoriaanse hervorming. Misnoegd over de kwaliteit en de aard van het benedictijnse kloosterwezen wilden velen terugkeren naar een meer evangelisch kloosterleven, op basis van een andere regel, waarvoor inspiratie werd gezocht bij de H. Augustinus. De koorheren legden de drie plechtige geloften af, zodat ze kloosterlingen waren. De verbinding tussen de kloosterlijke en de priesterlijke staat was voortaan normaal. De reguliere kanunniken oefenden de zielzorg uit in hun kloosterkerken, maar ook in gewone parochiekerken.

Er ontstond geen algemene orde van koorheren, maar een reeks van congregaties, die elk een eigen observantie van de regel van de H. Augustinus hadden en in enkele gevallen ook tot orden zijn uitgegroeid. Voor onze streken zijn vooral van belang: de congregatie van Arrouaise, de congregatie van Sint-Victor te Parijs en de Orde der Premonstratenzers. Er waren twee hoofdstromingen onder de gemeenschappen van kanunniken: een meer monachale, die minder actief was in de parochiekerken en een meer canonicaal, die dit precies wel deed. De Franse congregaties waren door de band meer monachaal en waren precies in onze gewesten sterk vertegenwoordigd. In Vlaanderen en het Doornikse stonden vrijwel alle regulierenkloosters onder de congregatie van Arrouaise. Tekenend waren het bijeenroepen van de abten op het jaarlijkse algemeen kapittel en een systeem van visitatie van de abdijen binnen eenzelfde filiatie. Zielzorg, hospitaalzorg en handenarbeid op het platteland waren bezigheden bij uitstek. In

kledij en gebruiken waren haar leden nauwelijks van de Cisterciënzers te onderscheiden. In onze streken ging het om de proosdij later (1621) Sint-Pietersabdij te Lo (ca. 1050); de proosdij, later abdij van Voormezele (ca. 1069); de Onze-Lieve-Vrouwabdij te Zonnebeke (1072); de proosdij van Sint-Pieter en Sint-Vaast Eversam onder Stavele (1091); de Sint-Bartholomeus of Eekhoutabdij binnen Brugge (ca. 1130); de proosdij van de H. Martinus te Ieper (1102) en de proosdij van Sint-Gertrudis te Hertserbeke (12de eeuw). **Augustijnerkanunnikessen** vond men te Brugge (Sint-Trudo 1146) en te Roesbrugge (ca. 1236). Sint-Trudo maakte aanvankelijk één geheel uit met de Eekhoutabdij, maar werd er in 1248 van gescheiden. De zusters maakten zich ook los van de congregatie van Arrouaise en sloten aan bij die van Sint-Victor. Ook de zusters van Roesbrugge waren bij laatstgenoemde congregatie aangesloten.

Ook de **Norbertijnen** of **premonstratenzers** waren reguliere kanniken van Sint-Augustinus. Hun stichter was Sint-Norbertus, geboren te Xanten als zoon van de graaf van Gennep. De orde volgde wel de regel van Augustinus, maar was in haar gewoonten sterk beïnvloed door Cluny en Cîteaux. Vooral vernieuwend was dat enkele leden van de orde vanaf het einde van de 12de eeuw mochten leven bij de parochiekerken die haar toebehoorden. De kloosterlingen werden onderscheiden in *canonici* of priesters en lekebroeders. Ze waren volledig in het wit gekleed, maar de lekebroeders droegen bij het werken wel een grauw kleed. Er was zowel een mannelijke als een vrouwelijke tak van de orde. **Norbertijnen** of **premonstratenzers** waren er in de middeleeuwen in de Sint-Niklaasabdij te Veurne (1120) en in de proosdij van Beaugard te Proven (ca.1220). **Norbertinessen** vestigden zich ca. 1167 te Veurne. Elders in de Nederlanden waren de premonstratenzers veel sterker vertegenwoordigd dan in het huidige West-Vlaanderen. Er is hiervoor geen voor de hand liggende verklaring behalve het feit dat Norbertus op zijn reizen vooral die andere gebieden had aangedaan.

Aan het begin van de 13de eeuw kwamen de grote bedelorden zich in onze gewesten vestigen. Deze orden kwamen tot stand

als een reactie tegen de verslapping van de tucht en de inzet bij oudere orden als de benedictijnen en cisterciënzers. De bestaande orden konden de vroomheid niet meer ten volle opsorpen. De bedelorden streefden niet naar individuele armoede van de leden, maar wel naar collectieve armoede. Voor hun onderhoud waren de broeders dus afhankelijk van hun arbeid en van de aalmoezen van de gelovigen en daarom zochten ze vooral de stedelijke centra op. De doelstellingen van de bedelorden lagen niet zozeer op het vlak van de zelfheiliging en persoonlijke boetedoening, maar op de werking naar de gelovigen toe. Ze deden aan apostolaat onder de vorm van prediking en biecht en legden zich verder ook toe op de bekering van of de strijd tegen ketters en "heidenen". Om in deze strijd voldoende gewapend te zijn schonken ze heel veel aandacht aan studie en onderwijs. Voor het succes dat deze orden hebben gekend kunnen meerdere verklaringen worden gegeven: de stedelijke oriëntatie van de maatschappij; het buiten adem raken van de oudere bewegingen; de stijgende invloed van de gecentraliseerde kerk, waardoor Italiaanse en door de paus gesteunde bewegingen beter hun weg vonden; het doorbreken van het elitaire karakter van de recrutering.

De belangrijkste bedelorde was ongetwijfeld die van de franciscanen, genoemd naar de H. Franciscus van Assisi. Rondom deze figuur ontstond omstreeks 1210 een bedelorde, die in 1217 door de paus werd goedgekeurd en zich snel verspreidde. De benaming franciscanen is een brede koepel, onderverdeeld in een Eerste, Tweede en Derde Orde, met telkens nog verdere onderverdelingen. Tot de Eerste Orde behoorden de **minderbroeders**.

In de middeleeuwen vond men minderbroeders zowel te Brugge (waarschijnlijk reeds omstreeks 1225) als kort daarop te Ieper; het gaat om twee steden die in die periode tot volle bloei waren gekomen. Te Brugge waren ook **eksterbroeders** gevestigd, een te Marseille ontstane broederschap die zich had omgevormd tot bedelorde (niet langer toegelaten door het tweede concilie van Lyon in 1274), en **zakbroeders** (die hetzelfde lot ondergingen). Vanaf ca. 1246 vindt men er ook de broeders van **Sint-Maarten of Staelysers**, die tot de Derde Orde van Sint-Franciscus behoorden.

Onder de leiding van Franciscus had de H. Clara een beschouwende vrouwenorde gesticht, de tweede Orde van Sint-Franciscus of Clarissen. Kloosters van Clarissen werden door Vlaamse bedelbroeders gesticht te Brugge (1260), Langemark (1258), Ieper (1262) en Werken (1287).

Personen die in de wereld leefden naar de geest van de H. Franciscus werden derde-ordelingen genoemd. Wanneer die op hun beurt een kloostergemeenschap gingen vormen had men het over reguliere derde-ordelingen. Te Brugge waren er derde ordelingen van Sint-Franciscus vanaf 1311. Tot de mannelijke derde orde kunnen eveneens de bogaarden worden gerekend; men treft ze reeds te Brugge aan in 1290.

Bijna tegelijk met de minderbroeders ontstond ook een andere bedelorde, met name die van de predikheren of dominicanen, ook jacobijnen genoemd. Ze dienen te worden gerangschikt onder de kloosters die de regel van Augustinus volgden, maar het ging wel degelijk om een bedelorde. Deze orde had haar ontstaan te danken aan de Castiliaan Dominicus de Guzman. Deze was regulier koorheer geweest en nam daarom de regel van Sint-Augustinus als grondslag; later werd die aangevuld met een aantal elementen die waren ontleend aan de Norbertijnen (o.a. de witte kledij). Bij de dominicanen was de armoede niet zo streng als bij de minderbroeders. In 1234 kwamen de predikheren zich bij Brugge vestigen en in 1268 treft men ze aan te Ieper. Een klooster van predikheressen of dominicanessen, Engelendaele, kwam tot stand te Assebroek in 1294. De bedelorden hadden inderdaad aangepaste regels opgesteld voor de vrouwen.

De augustijnen-eremieten waren congregaties van eremieten die eveneens de regel van de H. Augustinus hadden aanvaard en tot de bedelorden dienen te worden gerekend. Ze vormden oorspronkelijk een allegaartje, maar werden in 1256 door een pauselijke bulle tot een orde gegroepeerd. Omstreeks 1250 waren er augustijnen-eremieten gevestigd zowel te Brugge als te Ieper. Ze bleven meer contemplatief en waren minder gericht op de *vita activa*. Meestal leefden ze in de steden.

Een laatste bedelorde, met name de **karmelieten** vestigde zich te Brugge in 1265 en het jaar nadien te Ieper. De orde was ontstaan op de berg Carmel in het H. Land. De patriarch van Jeruzalem gaf aan de Eremieten van O.L.Vrouw van de Berg Carmel een regel die in 1226 door de paus werd goedgekeurd. Toen hun verblijf in het H. Land niet langer mogelijk was kwamen ze ca. 1240 naar West-Europa. De paus nam hen in 1247 onder de bedelorden op. De orde legde een bijzondere verering voor Maria aan de dag.

In de loop van de 14de eeuw zien we de **kartuizers** en **kartuizerinnen** opduiken in onze gewesten. Ze behoorden tot een bijzonder strenge orde en woonden in afzonderlijke huisjes, afgescheiden door een tuin. De orde was gesticht door de H. Bruno (+ 1101). De kartuizers werden omwille van hun strenge contemplatieve levenswijze en hun intellectuele inslag nooit erg talrijk. In 1318 bouwden de kartuizers een klooster, Genadedal geheten, te Sint-Kruis bij Brugge. Enkele jaren later, in 1347, vestigden zich kartuizerinnen te Sint-Andries (Sint-Anna ter Woestijne). De kartuizers kenden voornamelijk succes bij de adel en rijke burgers. Hun kloosterideaal oefende sterke invloed uit op de moderne devoten.

Ten slotte dienen nog enkele bijzondere categorieën te worden vermeld, met name de ridderorden (Tempeliers en Hospitaalridders), de kluizenaars of eremieten, en de begijnen en bogaarden, die men op het grondgebied van het huidige West-Vlaanderen eveneens reeds in de middeleeuwen aantrof. Begijnen zijn steeds leken gebleven; verder dan een aansluiting als derde-ordelingen binnen de franciscaanse beweging zijn ze nooit gegaan. Aan de **begijnhoven**, de **Orde van de Tempeliers** en de **eremieten** zullen we hier niet verder aandacht besteden.

In de 14de-eeuwse kloostergeschiedenis kunnen drie periodes worden onderscheiden: aanvankelijke matheid; aanvallen op de feitelijke kloostertoestanden, gepaard gaande met het herleven van het ideaal; opkomst en bloei van het observantisme, dat streefde naar een strengere naleving van de regel. In alle bestaande kloosterorden was het merkbaar, maar het kende een wisselend succes. Misbruiken bestonden voornamelijk in het verbreken

van de geloften van armoede en gehoorzaamheid. Uitwendige oorzaken, en niet het minst de verwarring die ontstond naar aanleiding van het Westers Schisma, hebben deze misbruiken zeker mee in de hand gewerkt. Door oorlogsomstandigheden hadden bepaalde abdijen bovendien met materieel verval te kampen.

Het verzet tegen de misbruiken in de kloosters groeide in de tweede helft van de 14de eeuw; men probeerde ook nieuwe vormen van kloosterleven te vinden. Heel wat groepjes devote mannen en vrouwen groepeerden zich in de 14de eeuw in de steden onder de hoede van een parochiepriester. Het was uit die groepjes dat de beweging van Geert Grote (overleden in 1384), de **moderne devotie**, haar succes putte. Het ging om gemeenschappen van mannen en vrouwen, priesters en leken, die een feitelijk kloosterleven leidden zonder aan een specifieke regel te zijn onderworpen. De gemeenschappen moesten alles delen (bezit, inkomsten, tafel, slaapzaal) en werden daarom **broeders en zusters des gemenen levens** genoemd. De kerkelijke overheid oefende druk uit op de gemeenschappen van vrome vrouwen om zo spoedig mogelijk een kloosterregel aan te nemen: de derde regel van Franciscus of van Augustinus. Veel van die gemeenschappen werden uiteindelijk kanunnikessen. Veel kloosters van kanunniken en kanunnikessen maakten deel uit van een kapittel, zoals dat van Windesheim of Sion. De congregatie van reguliere **kanunniken van Windesheim** had geen kloosters op het grondgebied van de huidige provincie West-Vlaanderen, maar bestaande kloosters, zoals Sint-Trudo, sloten zich na verloop van tijd, met name in 1457 wel bij de congregatie aan.

In 1429 reeds hadden **kanunnikessen van de H. Augustinus** uit Oudenaarde het klooster van Sion te Kortrijk gesticht. Het klooster van Sint-Elisabeth, Sarepta genaamd, gesticht te Biervliet als een gemeenschap van **Zusters des gemenen levens**, nam in 1461 de regel van de H. Augustinus aan. Hetzelfde gebeurde korte tijd later met de priorij van Bethanië te Brugge, aanvankelijk een gemeenschap van penitenten. **Reguliere kanunniken van de H. Augustinus** vestigden zich omstreeks 1450 te Damme (priorij Nazareth, onder de abdijs van Zoetendale bij Maldegem).

Een andere orde die de regel van de H. Augustinus volgde was die van de alexianen of cellebroeders en cellezusters. Het was een orde die in de 14de eeuw was ontstaan in Italië, tijdens een periode van vreselijke pestziekten. Aanvankelijk ging het, net als de broeders en zusters des gemenen levens, om lekengroeperingen, maar geleidelijk aan gingen ze over tot het aannemen van een kloosterregel, het afleggen van geloften en het vormen van een kapittel. De meeste cellebroeders verkozen de derde regel van Franciscus. De cellezusters verkozen ofwel die van Augustinus en werden dan zwartzusters genoemd, ofwel die van Franciscus en werden dan grauwwusters. Of alle zwartzusters en grauwwusters aanvankelijk cellezusters waren kan niet met zekerheid worden opgemaakt.

In West-Vlaanderen treft men alexianen aan te Brugge (1470), Diksmuide (?), Veurne (1483) en Tielt (?). **Zwartzusters**, genootschappen voor ziekenverpleging die de regel van de H. Augustinus volgden, kwamen evenzeer in onze provincie voor: te Brugge (15de eeuw, met oudere voorlopers), Diksmuide (1479), Ieper (15de eeuw) en Veurne (1461). De reglementen van een aantal hospitalen, zoals Sint-Jan en de Potterie te Brugge en van gasthuizen zoals die van Kortrijk, Harelbeke, Menen, Moorslede, Oudenburg en Wervik hadden eveneens als basis de algemene principes van de regel van Sint-Augustinus. Waar ze aanvankelijk als lekenorganisatie fungeerden evolueerden ze pas later, in de loop van de 15de eeuw, tot echte religieuze gemeenschappen en werden daarom ook **augustinessen** genoemd.

De **grauwwusters** behoorden zoals hierboven vermeld tot de derde orde van Sint-Franciscus. Het was een speciaal op leken georiënteerde observantie, die mettertijd een duidelijke kloosterallure kreeg, maar zonder clausuur. Men vindt grauwwusters in de loop van de 15de en 16de eeuw te Brugge, Diksmuide, Ieper, Izegem, Kortrijk, Lo, Nieuwpoort, Poperinge, Stalhille, Tielt, Veurne, Wervik en Wulpen. **Grauwe broeders van de derde Orde van Sint-Franciscus** vond men in de 15de eeuw te Ieper en te Veurne.

Omstreeks 1430 kwamen zich te Brugge de wilhelmieten of willemijnen vestigen, van Toscaanse afkomst. Het was een orde die de regel van de H. Benedictus volgde, maar ook een onmiskenbare affiniteit met de cisterciënzers had. De wilhelmieten vastten het hele jaar door en hun voornaamste taak was het persoonlijk gebed met lectuur in de eenzaamheid van hun cel.

Steeds meer kloosterlingen en orden streefden in de 15de eeuw naar een hervorming. Vooral bij de franciscanen of minderbroeders en de clarissen is mettertijd spanning ontstaan tussen aanhangers van een gematigde observantie (observanten, kloosterlingen die ageerden tegen een verslapping van het naleven van de regels) en aanhangers van het strikte armoede-ideaal. Er ontstond in de late middeleeuwen daadwerkelijk een splitsing tussen observanten en niet-hervormden (voornamelijk coletanen en conventuelen). Aanvankelijk kende de hervormingsbeweging in de Nederlanden niet veel succes, maar zeker begin 16de eeuw waren de observantenkloosters reeds in de meerderheid. In het begin van de 16de eeuw zijn bvb. de minderbroeders te Brugge toegetreden tot de Observantiebeweging. De minderbroeders, die reeds in onze streken gevestigd waren, stichtten drie nieuwe kloosters: te Diksmuide (1473), te Kortrijk (1459) en te Nieuwpoort (ca. 1536). Midden 16de eeuw waren ook minderbroeders gevestigd te Blankenberge. Uit de beweging van de observanten zou die van de kapucijnen ontstaan.

Bij de clarissen (tweede Orde van Sint-Franciscus) was de hervorming vooral het werk van de Heilige Coleta Boillet, die in 1406 van de paus de toelating kreeg om kloosters van arme klaren op te richten. Arme klaren of coletienen, waren reeds in Brugge gevestigd vanaf 1469. Er werd teruggегреpen naar de oorspronkelijke regel van St-Clara, die eigendom en vast inkomen verwierp. De Bourgondische hertogen en hun vrouwen stonden gunstig tegenover de Orde. De andere clarissen waren rijke klaren of urbanisten.

Tot de Tweede Orde van Sint-Franciscus behoorden ook de annuntiaten, een orde die in 1501 werd opgericht door de H. Johan-

na van Valois, gewezen koningin van Frankrijk. Acht zusters annuntiaten uit het Franse Bourges kwamen in 1516 in Brugge aan. Even later kwamen zich ook annuntiaten vestigen in Nieuwpoort.

Ook bij de karmelieten, die veel hadden geleden van het Westers Schisma, ontstond er vanaf de 15de eeuw een verdeeldheid tussen conventuelen en observanten. De observantiebeweging kende een snelle verspreiding in de Nederlanden, vooral nadat de observanten in 1456 eigen statuten hadden gekregen. Te Brugge hadden ze nauwe betrekkingen met de vreemde kooplieden.

Ongeschoeide karmelietessen van Sion treft men te Brugge aan in 1487. Het was de laatste van een lange reeks stichtingen in de Nederlanden in de tweede helft van de 15de eeuw. De kloosterzusters kenden de geloften van eeuwig slot en leefden volgens de strikte observantie (geloften van armoede en gemeenschappelijk leven). Penitenten van Aardenburg, die eveneens de regel van Sint-Franciscus volgden, kwamen zich in de geuzentijd te Brugge vestigen. **Predikheren** vestigden zich te Kortrijk in 1545. Het was een van de weinige nieuwe stichtingen. Ook hier was een observantiebeweging ontstaan, maar die uitte zich meer in het hervormen van de bestaande kloosters.

Bij de benedictijnerorde werden pogingen tot vernieuwing ondernomen door de Congregatie van Bursfeld. In onze gewesten werd deze hervorming het eerst ingevoerd in de abdij van Gistel, in 1480. Over de invloed van de observantiebeweging bij de augustijnen-eremieten en cisterciënzers in onze provincie hebben we geen verdere inlichtingen gevonden.

Pastors op zoek naar een geschikte woonst in het decanaat Torhout (1716-1778)

Het bisschoppelijk archief in Brugge verwierf in december 2006 een tot nu toe onbekend visitatieregister van het decanaat Torhout, dat begint in 1716 en aanvullingen bevat tot 1778¹. Het handschrift meet 25 x 37 cm en telt 99 genummerde en 5 niet-genummerde pagina's. Het register werd begonnen door deken Theodorus de Donckere, die op 24 april 1716 tot deken van het decanaat Torhout werd benoemd². Na zijn dood werd hij op 1 augustus 1743 als deken opgevolgd door Arnoldus Daems, die overleed op 16 maart 1759³. Op zijn beurt werd deze op 6 april 1759 als deken opgevolgd door Joannes Laros⁴. Na het ontslag van Laros werd Gerardus Rousseaux op 11 juli 1778 tot deken van Torhout benoemd⁵. Rousseaux noteerde net als zijn voorgangers een

- 1 Dit handschrift behoorde tot de nalatenschap van E.H.Antoon Lowyck (1914-2005) en werd aan het bisschoppelijk archief geschonken door mevrouw M.L.'t Hooft. Het ontbreekt in: M.CLOET, N.BOSTYN & K.DE VREESE (eds.), *Repertorium van dekenale visitatieverslagen betreffende de Mechelse kerkprovincie (1559-1801)*, Leuven, 1989, p.93-94, en vult dus een lacune. Wel is een decanaal visitatieverslag van 1755 bewaard in: BRUGGE, Rijksarchief, Nieuw Kerkarchief, 413.
- 2 Volgens het titelblad van het visitatieregister was hij een Brusselaar. Hij werd tot priester gewijd te Brugge op 25 februari 1679 en was achtereenvolgens onderpastoor in Eeklo (1679), pastoor in Eernegem (1680) en van 1699 tot zijn dood pastoor in Lichtervelde (BRUGGE, Bisschoppelijk Archief, B241, Decanaal Visitatieverslag (hierna afgekort DV) 1716-1778, p.1; B37-55, *passim*).
- 3 Volgens het titelblad van het visitatieregister was hij eveneens een Brabander, nl. afkomstig uit Keerbergen. Hij was achtereenvolgens onderpastoor in Gits (1718), pastoor in Eernegem (1721) en van 1738 tot zijn dood pastoor in Oostkamp (BAB, B21, DV 1716-1778, p.1; B48-65, *passim*; G.CLAEYS, *De gemeente Oostkamp*, Oostkamp, 1953, p.36).
- 4 In tegenstelling tot zijn beide voorgangers was de in Maldegem geboren Laros afkomstig uit het toenmalige bisdom Brugge. Hij werd tot priester gewijd te Brugge op 12 maart 1729 en was achtereenvolgens onderpastoor in Sint-Jan-in-Eremo (1729) en Sint-Laureins (1731) en pastoor in Ichtegem (1743) en Handzame (1755). Hij nam ontslag als deken op 11 juli 1778 en stierf op 9 mei 1784 als pastoor van Handzame (BAB, B241, DV 1716-1778, p.1; B51-75, *passim*).
- 5 Hij werd in oktober 1719 geboren in Groot-Zunderen (Nederland) en ontving dimissoriaalbrieven voor de priesterwijding op 5 juni 1743. Hij was achtereenvolgens onderpastoor in Dudzele (1743), pastoor in Ruddervoorde (1749) en Loppem (1760). Hij overleed op 19 juni 1815 als pastoor in Loppem (BAB, B54-80, *passim*; A.STAEL, *Kerk in revolutietijd. Het Decanaat Torhout 1795-1815*, Aartrijke, 1992, p.111).

aantal aanvullingen in het in 1716 begonnen register, maar eind 1778 nam hij een nieuw decanaal visitatieregister in gebruik⁶. In het recent opgedoken register vinden we naast onder meer de gebruikelijke gegevens over de parochiekerk en –clerus uiteraard ook geregeld inlichtingen over de pastorieën, een onderwerp dat onze jarige voorzitter altijd na aan het hart heeft gelegen⁷. Hierbij valt het op dat verschillende pastoors in het decanaat Torhout het in de betrokken periode soms langdurig zonder een eigen pastorie moesten stellen.

AARTRIJKE

Een kras voorbeeld was Aartrijke, waar de door pastoor Joannes Franciscus Ramoudt bewoonde pastorie op 14 november 1711 was afgebrand “bij peur ongheluck ende in syn absentie”. De pastoor zag zich daarom genoodzaakt zijn intrek te nemen in een herberg, omdat er “gheene bequaeme huijsen becommelijck en waeren tot het houden van sijne woonste” en hij niet buiten de parochie wou gaan wonen. Dertien maanden lang verbleef de pastoor “in een cleijn camerken” in de herberg Sint-Donaas van brouwer Jan Espeel, waarvoor de parochie de huurkosten (3 ponden groten) betaalde⁸. Intussen was de pastoor een proces begonnen tegen de tiendheffer, het Brugse Sint-Donaaskapittel, om de kanunniken te verplichten zijn pastorie te herstellen, maar de Raad van Vlaanderen verklaarde op 10 juni 1712 zijn eis onontvankelijk⁹. Toch zond het kapittel de pastoor niet geheel met lege handen naar huis, want hij kreeg een tegemoetkoming van 24 ponden 18 schellingen 3 groten in de herstelkosten, die uiteindelijk 90 ponden 7 groten beliepen. In 1713 kon pastoor Ramoudt zijn grotendeels herstelde pastorie opnieuw betrekken¹⁰. Deken

6 BAB, B2411, DV 1778.

7 Zie o.a.: L.DEVLIEGHER, *Pastorieën bouwen en verbouwen in de 18de eeuw*, in: “Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis”, 143 (2006), p.74-145.

8 BAB, F5, proces tussen pastoor Ramoudt en Sint-Donaaskapittel; J.POLLET, *Bijdragen tot de geschiedenis van Aartrijke 898-1740*, Zedelgem, p.190.

9 BAB, F5, proces tussen pastoor Ramoudt en Sint-Donaaskapittel; A82, p.322-323, 332, 337, 341. In datzelfde jaar moest het Sint-Donaaskapittel ook al mee betalen voor het herstel van de pastorie van Varsenare. Daarover kon het een regeling bereiken met de andere tiendheffer, de Sint-Andriesabdij (*ibid.*, p.334, 336).

10 J.POLLET, o.c., p.190.

De Donckere maakt in zijn visitatieverslag van 11 mei 1716 echter slechts kort melding van deze hele geschiedenis en noteert alleen dat de pastoor terug zijn intrek had genomen in de pastorie die na een brand hersteld was door het afstaan van bepaalde tienden en de bijdragen van de parochianen¹¹. In zijn visitatieverslag van 6 mei 1719, dat apart bewaard bleef, besteedt hij aan de herstelde pastorie slechts één regel¹².

Tien jaar later bleken er alweer belangrijke onderhoudswerken noodzakelijk aan de pastorie. Zo werd er een nieuwe brug gelegd over de pastorijgracht en moesten ook de oevers van de gracht zelf verstevigd worden “teghen het insijncken van de huijssinghe ende waterschepsteegher”. Tegelijk werden er herstelwerken uitgevoerd aan de stal, waar “een peirdecribbe ende rosteel mette toebehoorten” werden aangebracht¹³. Al deze werken waren voltooid op 12 juli 1729 en kostten aan de parochie 27 ponden groten. Nu “de caijnghe van de wal” stevig genoeg was, werden er vanaf oktober 1729 ook werken uitgevoerd aan de pastorie zelf, onder meer aan het dak, dat met stro bedekt werd. Verder werden de brug, de poort, de ramen en de deuren van de pastorie geveerd, en werd er een afdak bijgebouwd, waarvan de muren bestonden uit vlecht- en pleisterwerk. De kosten voor al deze werken beliepen 39 ponden 7 schellingen 8 groten. Op 20 juli 1740 werden weer dakwerken aanbesteed, waarbij het strodak vervangen zou worden door een tegeldak, wat aan de parochie 81 ponden 14 schellingen 8 groten kostte. In 1741 werd tenslotte de pastorijgracht uitgegraven en gereinigd. De parochianen die dit karwei zelf hadden uitgevoerd werden daarvoor beloond met een half vat bier in de herberg Sint-Amand¹⁴. In het visitatieverslag van bisschop de Castillion van 30 juni 1745 valt enkel te lezen dat

11 “*D[ominus] pastor inhabitat propriam domum quae a 5 annis combusta fuit et restauratur per cessionem duarum partium r[espectivarum] decimarum et quod defuit suppleverunt parochiani.*” (BAB, B241, DV 1716-1778, p.7). Deze passage is slecht leesbaar en aan de kantlijn gehavend.

12 “*E[st] domus pastorale, et fuit combusta, et parochiani illud refecerunt saltem pro maiori parte.*” (RAB, NKA, 413, DV 1719, p.31 – met dank aan collega Dr. Michel Nuyttens van het RAB).

13 J.POLLET, o.c., p.195. Een rosteel of rasteel is een ruif (L.DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*, Brugge, 1873, p.914).

14 J.POLLET, o.c., p.195.

de pastorie in goede staat was en dat het onderhoud ten laste viel van de parochianen¹⁵. Deze laatste droegen ook de kosten voor het onderhoud van de kerk¹⁶.

WERKEN

Voor Werken noteerde deken De Donckere in zijn visitatieverslag van 28 mei 1716 dat de pastoor een proces had ingespannen bij de Raad van Vlaanderen om de reparaties aan zijn pastorie te doen betalen door de abdis van het rijke klarenklooster in Petegem, maar hij had dit proces verloren en tenslotte de herstellingen zelf bekostigd¹⁷. Pastoor Josephus van Savelcuyl, die afkomstig was uit het bisdom Antwerpen en zijn benoeming verkregen had dankzij de artesfaculteit van Leuven¹⁸, stelde inderdaad op 28 september 1711 een rekest op, waarin hij verklaarde dat “aen syn huys pastoreel binnen deselve prochie ontbreken seer groote ende nootsaekelycke reparatien, niet alleene aen[de] daecken ende solderinghe, nemaer oock de mueren ende poorte van t’selve huys benevens meer andere nootsaekelyckheden, soo verre dat t’voorn[oemde] huys in geen staet en is omme alsoo te connen ghebruyckt worden, ende sonder uytstel moet worden gherepareert”. Daarom richtte de pastoor een verzoek aan de abdis als tiendheffer, “aende welcke oock is ter handt ghedaen eene specifique declaratie vande voors[eyd]e te doen refectien ende reparatien”. De abdis liet de pastorie inspecteren door haar ontvanger, maar toen ze weigerde “de ghemelde reparatien te doen op frivol pretext dat daer anne al te groote somme soude dependeren”,

15 “[pastor] habet domum pastoralem, sarta tecta, et ad onus parochianorum decimatorum.” (BAB, B239, Aartrijke, §4.5).

16 In de sectie over de kerk volgt op de vraag “*Quis teneatur ad reparaciones?*” de passus “*parochiani, quibus capitulum cathedrale decimas cessit a quinquennio circiter.*” (*ibid.*, §3.3). Ook volgens het handboek van pastoor Jacobus Sevenoy, die pastoor Ramoudt na diens dood opvolgde, was de parochie zelf sinds 1740 tiendheffer (J.POLLET, o.c., p.195-197).

17 “*Habet domum pastoralem quae pro parte ultimo reparata fuit ex parochia. Pastor intentavit litem pro reparatione domus contra abbatissimam quam perdidit cum expensis in concilio flandriae.*” In de marge noteerde de deken later: “*D[ominus] pastor reparavit domum pastoralem suis sumptibus sine preiudicio*” (BAB, B241, p.87). Het jaartal 1716 werd later veranderd in 1726, en ook werden de jaartallen 1732 (De Donckere) en 1743, 1745 en 1746 (Daems) toegevoegd.

18 BAB, B241, p.85.

wendde de pastoor zich tot de Raad van Vlaanderen. Op 18 februari 1712 vroeg het hof hem om een overzicht van zijn inkomsten, en daarom kwam de pastoor op 6 april 1712 zelf naar Gent en verklaarde "in verbo sacerdotis manu pectori apposita dat hy over al het seker ende onseker incommen van syne cure t'sydert den jaere 1703 als wanneer hy pastor is geworden jaerlycx maer en heeft ghenoten ende gheproffyteert tot ontrent de vyfhondert guldens salvo justo t'een jaer door t'ander, verclaerende eensweeghs hier toe, ende tot het stellen van voldoeninghe in syn voorn[oemde] saecke expres in dese stadt ghecommen te syne van t'voorseyde Werckene, en om gheen ander affairen". Niettemin verklaarde de Raad van Vlaanderen zijn eis op 9 september 1712 onontvankelijk en veroordeelde de pastoor tot de proceskosten¹⁹. Uit het visitatieregister van bisschop de Castillion uit 1745 blijkt dat de pastorie van Werken slechts gebrekkig hersteld was²⁰. De opvolgers van Van Savelcuyl konden dus evenmin de abdis van Petegem overreden hun pastorie te doen herstellen.

WINGENE

In het visitatieverslag van 12 mei 1716 is niets genoteerd over de pastorie in Wingene, maar deken Daems vulde later in de marge aan dat de pastoor een huis bewoonde dat voor hem was aangekocht en waarvoor hij jaarlijks 5 ponden 15 schellingen 2 groten moest betalen aan het seminarie in Brugge. Deze woonst werd in 1740 vernieuwd voor de som van 123 ponden 7 schellingen 4 groten, waarvoor pastoor Joannes-Baptista de Busschere en zijn opvolgers elk jaar 25 gulden moesten afbetalen. In ruil ontving de pastoor wel jaarlijks negen ponden groten van de tiendheffer²¹.

19 BAB, F390, proces tussen pastoor Van Savelcuyl en de abdis van Petegem.

20 "ad sum r[esponsum] q[uo]d habeat domum pastoralem satis debilem in suis refectio[n]ibus ad onus praefatae abbatissimae ut ego sustineo" (BAB, B239, Werken, §4-5).

21 "Dominus pastor habitat in domo empta pro pastoratu, quae in hunc diem est gravata apud seminarium Brugense, cum £ 5=15=2 g. annue, juxta reductionem; erat enim ante octo librar[um]; sol[utio] 1747. cadit 23 maji. Insuper domus illa restaurata est a[nn]o 1740. per R[everendum] D[ominum] Joan[nem] Bap[tistam] de Busschere, quae constitit £ 123=7=4 g. juxta comp[utum] redditum A[rnoldo] Daems decano (...) et signat[um] ab eodem. Hanc sommam (sic) ipse dictus pastor de suis venditis patrimonialibus impendit: hac conditione ut ipse vel successores debent singulis annis dequitare viginti

Ook uit het bisschoppelijk visitatieverslag van 20 juni 1746 blijkt dat de pastorie pas kort geleden was verbouwd en dat de kosten daarvoor door De Busschere en zijn opvolgers moesten worden afbetaald²². Het huis in kwestie was op 29 april 1671 aangekocht door pastoor Jacobus de Hurpy, die de woning flink had uitgebreid en onder meer een nieuw strooien dak had laten leggen²³.

Wat er mankeerde aan de pastorie wordt uitgebreid beschreven in een verzoekschrift van pastoor De Busschere aan de bisschop uit 1738. De pastoor kloeg hierin “dat hij maer en heeft een pastoreel huijs van cleen en gheen ghenoeghsaem gerief als sijnde de kelder van ‘t selve huijs maer ses voeten breedt en seshien voeten lanck”. Als slaapkamer diende “een cleen plaetsken, sijnde een deel van een onderlat van sijn huijs, t’welcke insghelijcks maer ses voeten en is in de breede en ontrent thien voeten in de langhde, en so ghevolgentlijck gheene behoorelijke slaepkamer wesen en can”²⁴. Tenslotte meldde de pastoor dat “de keucken ten deele maer en staet op houte stijlen en daer tusschen gevlochten en met leem gheplackt aldus wesende een seer slecht en haest verganckelijck werck”²⁵. In de plaats hiervan vroeg de pastoor toestemming om de kelder met ongeveer vier voet te verbreden

quinque florenos. Primus annus solutionis cedit 24 junii 1741. In compensationem domus pastoralis accipit past[or] a decimatore 9 libras magn[as] annue” (BAB, B241, DV 1716-1778, p.93). De onderpastoor had evenmin een eigen huis (*ibid.*, p.94).

- 22 “*pastor habet domum per unum suorum predecessorum anno 1671 emptam sed curae suae specialiter numquam annexam, et (...) numquam amortizatam, bene modo est sarta tecta expensis moderni pastoris ad illius tamen successorum pro rata temporis residentiae onus domui illi applicavit de consensu Ill[ustriss]mi D[omi]ni Henrici Josephi van Susteren 19. [novem]bris 1738 concessio. Notandum tamen quod decimatores pastori annue solvent novem libras magnas ad conduendam aliquam domum, quapropter non videbantur teneri ad restaurationem dictae domus per modernum pastorem (...) anno 1739 factam illius autem restaurationis expensae secundum computum R[everend]o adm[odum] D[omi]no A[rno]ldo Daems (...) ab Ill[ustriss]mo D[omi]no Jo[ann]e Bapt[ist]a Ludovico de Castillon moderno episcopo Brugensi deputato factum 1a julii 1745 fuerunt centum et viginti trium librarum magnarum et septem solidorum onus autem annexum et personale est viginti quinque florenorum ex declaratione praelaudati episcopi inchoatum 24 junii 1740. Facta 9 mar[tii] 1745”* (BAB, B239, Wingene, 54-5).
- 23 RAB, Aanwinsten, nr.1149 (met dank aan de heer Jo Patteeuw uit Assebroek); G.LAMS & A.VANDEWIELE, *Wingene en Zwevezele door de jaren heen*, Roeselare, 1990, p.31.
- 24 Een onderlat is een afdak (L.DEBO, o.c., p.769). Ook in Aartrijke werd bij de verbouwing in 1729 een “honderlat” aangebouwd (J.POLLET, o.c., p.195). In de beschrijving van de uit te voeren werken aan de pastorie van Zwevezele is er eveneens sprake van “het onderladt” (BAB, F430).
- 25 BAB, B54, f.295r.

en “boven de selve een behoorlijcke ende bequaeme slaepcaemer te doen maecken, namentlijck terwijlen jeghenwoordigh de caemer wesende de principaalste ende oock de eenigste van het huijs om iemant te connen logieren, moet dienen tot eenen doorganck om naer ‘t ghemelde slaepcamerken (...) te passeeren”. Verder vroeg hij de toelating ter vervanging van de lemen keukenmuur “aan de keucken eenen steenen meur (te) doen maecken, ‘t gone alsdan een veel langhdeurigher en cloecker werck wesen sal als jeghenwoordigh”. Tenslotte verzocht hij om het dak van de pastorie met pannen te mogen bedekken “daer ‘t selve nu maer met stroo en is ghedeckt”. Om de verbouwing te financieren vroeg de pastoor de toelating tot een jaarlijkse afbetaling van 25 gulden door hemzelf en zijn opvolgers, waarbij hijzelf nog altijd de zwaarste lasten zou dragen, “mits hij in sijn particulier de penninghen tot de voors[ey]den wercken soude moeten besorghen ende ‘t jaerlijcks intrest daer van soude draghen”²⁶.

Nadat deken Daems de kosten begroot had op 123 ponden 7 schellingen groten, gaf bisschop Van Susteren op 19 november 1738 zijn akkoord en stond ook toe dat voor de werken de bomen op de gronden van de pastorie – ter waarde van 3 ponden groten – benut mochten worden²⁷. Omdat de verbouwing slechts begonnen was in juni 1739 en de pastoor pas vanaf juni 1740 ten volle ervan had kunnen genieten, vroeg hij aan bisschop de Castillion, die Van Susteren was opgevolgd, de toelating om de jaarlijkse afbetaling slechts te doen lopen vanaf Sint-Jansdag 1740, wat deze op 9 maart 1745 toestond²⁸. Helaas leren noch de visitatieregisters, noch de *Acta episcoporum* ons wie het kapitaal verschaft heeft om de werken te bekostigen²⁹. De belangrijkste tiendheffer in Wingene was de Sint-Amandusproosdij in Kortrijk, die ook het patronaatsrecht bezat. De proosdij betaalde inderdaad zes ponden groten of twee derden van de jaarlijkse huur (“*loier*”,

26 *Ibid.*, f.295v-296r.

27 *Ibid.*, f.296r-296v.

28 BAB, B58, f.15r.

29 In de parochiebundel van Wingene (BAB, F407) zit ook nog een brief van De Busschere aan de proost van Sint-Amands in Kortrijk dd. 4 augustus 1744, waarin sprake is van huurkosten (“*loier de maison*”), echter niet van de verbouwing van de pastorie.

“louage” of “huijsheure”) aan de pastoor³⁰. Het andere derde was ongetwijfeld ten last van het Sint-Pieterskapittel in Kassel. Aan deze situatie kwam er pas een einde onder pastoor Rogerius Vynaegie, die in 1771 de overleden De Busschere opvolgde en in 1774 het initiatief nam om met financiële steun van de tiendheffers een nieuwe pastorie te bouwen³¹. In 1775 betaalde de Sint-Amandusproosdij in Kortrijk twee derden van de bouwkosten voor de pastorie, die in totaal 7200 ponden bedroegen³². Uiteraard ontving de pastoor van Wingene daarna geen huurvergoeding meer van de tiendheffers³³.

ANDERE PAROCHIES

In het visitatieverslag van deken De Donckere worden er bij de meeste parochies slechts één of twee regels gewijd aan de pastorie. Voor Ruddervoorde vermeldt het verslag van de visitatie op 11 mei 1716 dat de pastorie al dikwijls hersteld was door de tiendheffer, *in casu* het Brugse Sint-Donaaskapittel³⁴. Dertig jaar later, bij de bisschoppelijke visitatie op 8 juni 1746, vertoonde de pastorie van Ruddervoorde nog altijd tal van gebreken³⁵. Voor Zwevezele geeft het verslag van de decanale visitatie op 10 mei 1716 eveneens aan dat de pastorie hersteld werd door de tiendheffers³⁶. In het bisschoppelijk visitatieverslag van 1 juni 1746 werden er over deze pastorie geen klachten genoteerd³⁷. Voor Vladslo vermeldt

30 BAB, F407, kwitanties 1718-1766; C33, rekeningen Sint-Amandusproosdij, 1742-1774.

31 L.DEVLEIEGHER, *a.c.*, p.140-142.

32 “*En differents jours paijé a Mr. Vinaigie curé de Winghene les 2/3 de la somme de 7200 livres portant quatre milles huit cent livres pour notre coopart de sa maison pastorale qu’il a fait batir toute neuve 4800-0-0*” (BAB, C33, rekeningen Sint-Amandusproosdij, 1775).

33 BAB, C34, rekeningen Sint-Amandusproosdij, 1776-1778.

34 “*Habet domum pastoralem quae plerumque reparatur a decimatore.*” (BAB, B241, DV 1716-1778, p.60).

35 “*Domus pastoralis noviter extracta est male aedificata et multa adhuc deficiunt.*” (BAB, B239, Ruddervoorde, §4.5).

36 “*Habet et domum quae reparata fuit a decimatoribus*” (BAB, B241, DV 1716-1778, p.66).

37 “[pastor] *h[abe]t domum pastoralem, sarta tecta, et ad onus decimatorum.*” (BAB, B239, Zwevezele, § 4.5). In 1779 liet pastoor Renier van der Helst een plan opmaken om de pastorie uit te breiden, maar of dit plan is uitgevoerd is onduidelijk. Er wordt in elk geval geen verbouwing uit die tijd vermeld in: G.LAMS & A.VANDEWIELE, *o.c.*, p.106. Deze auteurs wijzen ook op het gebrek aan medewerking van de deken van het Sint-Donaaskapittel, baron de Vicq, die de voornaamste tiendheffer in deze parochie was (zie ook: BAB, F340, archivalia pastorie, 1752-1779).

het relaas van de decanale visitatie op 19 augustus 1716 enkel dat de pastorie hersteld werd door de tiendheffers, maar uitzonderlijk wordt hierin ook gewag gemaakt van een huis voor de onderpastoor³⁸. In Handzame zwijgt het decanaal visitatieverslag van 15 juli 1716 over de pastorie, maar bij één van zijn latere bezoeken noteerde de deken ter aanvulling dat er een nieuwe pastorie gebouwd was op kosten van de tiendheffer en dat de pastoor zelf de bouw van een keuken en een stal had betaald. Mogelijk betrof het hier Josephus van Savelcuyl, die eerder al veel problemen had ontmoet bij het herstel van zijn pastorie in Werken en die van 1716 tot zijn dood in 1726 pastoor was in Handzame, maar helaas valt deze passage in het verslag niet precies te dateren³⁹. Bij de bisschoppelijke visitatie op 30 juni 1745 bleek dat het dak van de pastorie hersteld moest worden⁴⁰.

Voor Zedelgem is er geen visitatieverslag opgesteld door deken De Donckere, maar wel door zijn opvolger Daems, die in 1743 noteerde dat de pastorie in Zedelgem het jaar voordien volledig vernieuwd was. De tiendheffers hadden daarvoor 75 ponden groten bijgedragen, maar pastoor Joannes Ketels had een onbekend bedrag betaald om de verbouwing aan zijn smaak te kunnen aanpassen⁴¹. In Torhout noteerde deken Daems in de marge van het verslag van zijn voorganger laconiek dat er geen pastorie

38 *"Eccl[es]ia reparatur a fabrica et domus pastoralis a decimatoribus de Vicogne et Tornacensis. Vicepastor habet domum et triginta libras magnas et tertiam partem ex accidentibus."* (BAB, B241, DV 1716-1778, p.74-75). In dit verslag is het jaartal 1716 later gewijzigd in 1726; allicht heeft de deken bij een visitatie in 1726 niets nieuws vastgesteld en enkel de datum "aangepast". De tiendheffers waren de norbertijnenabdij van Vicogne en het kathedraalkapittel van Doornik (*ibid.*, p.71). In 1770 en 1771 werd de pastorie door diverse ambachtshui geïnspecteerd en er werden plannen voor een nieuwbouw opgemaakt (L.DEVLIEGHER, *a.c.*, p.79, 133).

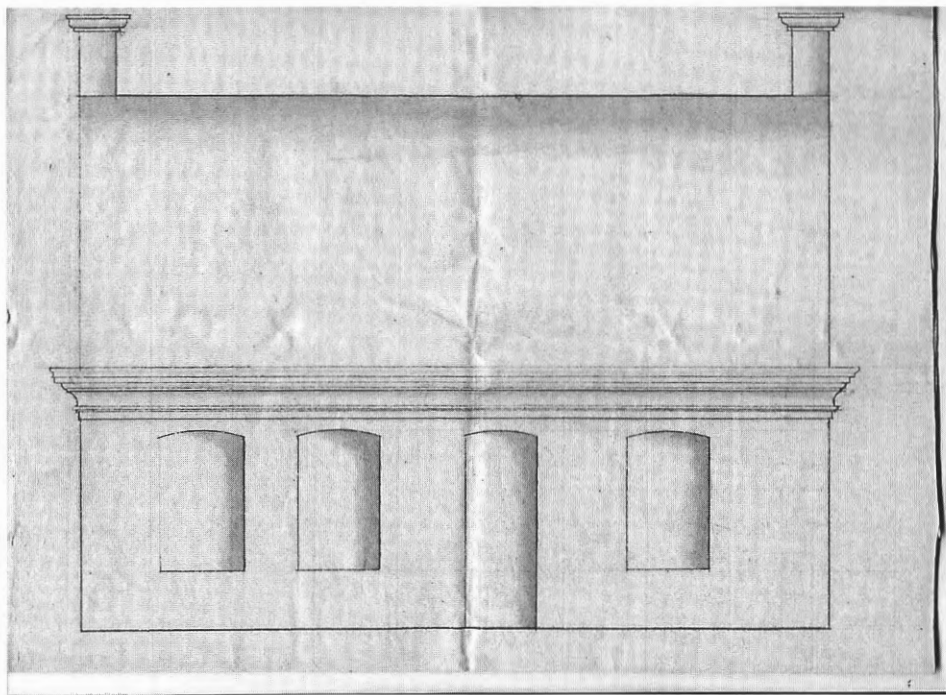
39 *"Habet modo navam (sic) domum edificatam sumptibus decimatoris sed dominus pastor pro sua commoditate construxit suis sumptibus culinam et stabulum."* (BAB, B241, DV 1716-1778, p.22). Het jaartal 1716 van het oorspronkelijke bezoek is omgezet in 1726 en er zijn ook jaartallen toegevoegd. De opvolgers van Van Savelcuyl waren Bernardus Bockstael (1726) en Franciscus Marinus Cordier (1741). De tiendheffer was de benedictijnenabt van Ename (*ibid.*, p.19, 21).

40 *"Habet domum pastorale non habet sarta tecta quae sunt ad onus decimatoris"* (BAB, B239, Handzame, §4.5).

41 *"Domum pastoraalem habet totam innovatam a[nn]o 1742. Contribuerunt decimatores 75 libras magnas; ipse de suis addidit ut aedificaret juxta gustum suum."* (BAB, B241, DV 1716-1778, p.102).

was⁴². De pastoor van Torhout was overigens altijd een kanunnik van het Sint-Pieterskapittel, wat allicht verklaart waarom er voor hem geen ambtswoning was. In het bisschoppelijk visitatieverslag van 24 juni 1746 noteerde pastoor Ambrosius de Busschere dat hij jaarlijks vijftien ponden groten betaalde voor de huur van zijn huis⁴³.

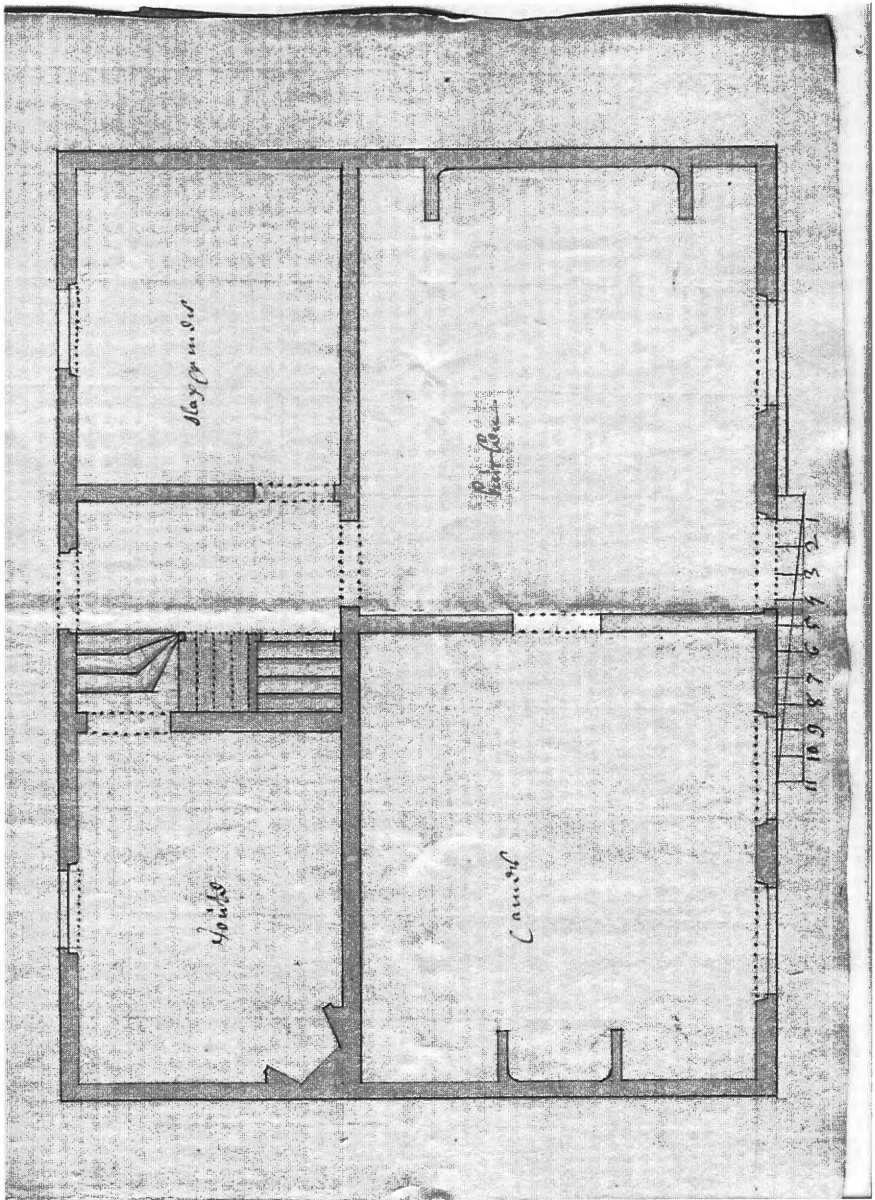
In de zeven resterende parochies van het decanaat Torhout hebben deken De Donckere en zijn opvolgers in het decanale visitatieregister geen enkele aantekening over de pastorie nagelaten. Ook de gegevens uit het bisschoppelijk visitatieregister van 1746

Voorbeeld van de te bouwen pastorie in Zwevezele.
(BAB, F430, zonder datum.)

42 "*non est domus pastoralis*" (BAB, B241, DV 1716-1778, p.4).

43 "*conduco domum meam 15 libris magnis annue*" (BAB, B239, Torhout, §4.5).

Grondplan van de te bouwen pastorie in Zwevezele, met aanduiding van de kamer, keuken, trap, voute en slaapkamer. (BAB, F430, zonder datum.)

zijn beperkt en bovendien vrij stereotiep, omdat de pastoors zelf telkens moesten antwoorden op de voorgedrukte vraag of de parochie een pastorie bezat, of het dak in goede staat was en ten wiens laste de pastorie was⁴⁴. In Oostkamp noteerde deken Daems, die ook pastoor van deze parochie was, dat er een huis was. De rest vond hij voldoende gekend om er niet te moeten op ingaan!⁴⁵ In Loppem verklaarde de pas benoemde pastoor Cornelius Dillebeke zelfs niet te weten ten wiens laste de pastorie was⁴⁶. Hij had natuurlijk wel het voordeel dat één van zijn voorgangers, Donatianus Arents, in 1718 de pastorie grondig had doen verbouwen. Toch liet zijn opvolger Elias Verdick al in 1757 een nieuwe pastorie bouwen, zowel omwille van de slechte staat van zijn vorige woonst, als wegens de ongunstige ligging ervan – naar eigen zeggen minstens een halve mijl van de parochiekerk. In 1857 zou bovenop dit éénlaagshuis een verdieping worden opgetrokken⁴⁷. In Ichtegem geeft het bisschoppelijk visitatieregister enkel aan dat er een pastorie was ten laste van de bisschop van Brugge⁴⁸. In Kortemark had de pastorie behoefte aan een groot herstel, wat de tiendheffer voor binnenkort toegezegd had⁴⁹. In Lichtervelde verklaarde pastoor Petrus de Ruescas dat de pastorie in de zomer van 1745 gerestaureerd was, waarbij hijzelf om ernstige moeilijkheden te vermijden één derde van de kosten had betaald, en de abdis van de Guldenbergabdij van Wevelgem de rest. In het vervolg zou de bisschop van Brugge als tiendheffer opnieuw één derde van de reparaties aan de pastorie bekostigen⁵⁰. In Poeke en

44 “*Titulus Quartus (...). 5. An habeat Domum Pastoralem, an sarta tecta, & ad cujus onus*”. (BAB, B239).

45 “*casam [habet], reliqua nota sunt*” (BAB, B239, Oostkamp, §4.5). Op 22 november 1745 gaf de bisschop van Brugge toestemming aan de deken om enkele bomen op de grond bij de pastorie te vellen ter financiering van herstelwerken aan de pastorie. Op 27 februari 1755 kreeg de pastoor de toelating om drie bomen te vellen om een brug te leggen (BAB, B58, f.71-72r; B63, f.25r).

46 “*affirmative. ad cujus onus nescio.*” (BAB, B239, Loppem, §4.5).

47 A.VERVENNE, *De parochie Sint-Martinus te Loppem en haar pastoors van 1300 tot heden*, Loppem, p.63-64, 71-73, 99; L.Devliegheer, a.c., p.80, n.11.

48 “*habet. et ad onus episcopi Brugensis*” (BAB, B239, Ichtegem, §4.5).

49 “*habet domum pastoralem, sed indiget magna reparatione, que est ad onus decimatoris, qui promisit quam primam illam reparare.*” (BAB, B239, Kortemark, §4.5).

50 “*aestate praeterita est hic restaurata domus pastoralis ad onus abbatissae praenominatae pro duabus tertiis, et pro una tertia ad onus reale mei pastoratus ob notabiles difficultates evadendos, aliouin, et in futurum, prout retro tempore fuit, Ill[ustriss]imus Dom[inus]*”

Waardamme was er tenslotte helemaal geen pastorie. In Poeke, een enclave in het bisdom Gent, moest de pastoor een huis huren als woonst⁵¹.

BESLUIT

In zijn artikel over 18de-eeuwse pastorieën in de Handelingen van ons Genootschap wees Luc Devliegher er al op dat er nog nieuwe gegevens over deze pastoorswoningen zouden kunnen opduiken uit het onderzoek van bijv. bouwrekeningen, processen met tiendheffers en visitatieverslagen⁵². In het hier bestudeerde visitatieregister van het decanaat Torhout blijkt dit inderdaad het geval te zijn, ook al varieert de waarde van de gegevens sterk: bij sommige parochies wordt er vrij gedetailleerde informatie over verbouwingen verstrekt, bij andere treffen we slechts algemeenheden aan. In acht van de zestien parochies van het decanaat ontbreken ofwel alle inlichtingen over de pastorie, ofwel was er in de bewuste periode niet eens een pastoorswoning. Binnen het bestek van dit artikel was het niet mogelijk om systematisch de lacunes in de visitatieverslagen aan te vullen door het onderzoek van de parochiebundels in het bisschoppelijk archief of de rekeningen in lokale kerkelijke archieven⁵³. Toch kunnen we al enkele voorlopige conclusies trekken.

In veel parochies in het decanaat Torhout vormde het onderhoud van de pastorie duidelijk een voortdurend probleem. Sommige parochieherders beschikten niet eens over een passende woonst, ofwel voldeed de bestaande pastorie niet aan hun behoeften. Voor deze pastoors betekende het dan ook een welgekomen hulp dat er op 25 september 1769 een keizerlijke ordonnantie werd

episcop[us] Brug[ensis] ad unam tertiam concurrat in restauratione et omni reparatione domus ejusdem ratione suarum hic decimarum." (BAB, B239, Lichtervelde, §4.5; zie ook het rekest van pastoor de Ruescas s.d. aan de bisschop van Brugge, in: BAB, F228)

⁵¹ "non habet domum pastorale, sed debet locare" (BAB, B239, Poeke, §4.5). In het verslag van Waardamme van 8 juni 1746 is het antwoord over de pastorie beperkt tot "vacat" ("ontbreekt").

⁵² L.DEVLIEGHER, *a.c.*, p.75.

⁵³ In de parochiebundels van de hierboven besproken parochies in het bisschoppelijk archief werden steekproeven uitgevoerd door E.H.Leo Loosveld, adjunct-archivaris, waarvoor dank.

uitgevaardigd om de tiendheffers te herinneren aan hun verplichtingen in de bouw en het onderhoud van kerken en pastorieën⁵⁴. Verschillende pastoors in het decanaat Torhout hadden tot dan toe vruchteloos een beroep gedaan op de tiendheffers om tussen te komen in het herstel van hun eigen pastorie. Zelfs gerechtelijke stappen brachten weinig zoden aan de dijk, zoals duidelijk werd in Aartrijke en Werken. Pastoors die putten uit hun eigen – ambtelijke of persoonlijke – financiële middelen konden daarentegen wel iets bereiken. Op die manier werden in Wingene en Lichtervelde de gewenste verbouwingen aan de pastorie mogelijk, en wel zonder een nutteloos proces. Ook pastoors die hun persoonlijke stempel wilden drukken op de bouwplannen moesten daarvoor zelf in hun eigen beurs tasten, zoals bleek in Handzame en Zedelgem. Een 18de-eeuwse pastoor kon dus niet zomaar gratis op een comfortabele woning rekenen.

54 L.DEVLIEGHER, *a.c.*, p.77-78. Niet toevallig dateren veel van de door Devliegheer bestudeerde bouwplannen, en ook deze van de pastorie van Zwevezele, die hij niet kent, van nà dit edict.

Marc Ryckaert

Het onuitgevoerde ontwerp van architect Oscar De Breuck voor een nieuwe boulevard in de Brugse binnenstad (1889)

In 1889 publiceerde de toen vierendertigjarige architect Oscar De Breuck een ambitieus stedenbouwkundig project onder de titel: *Ville de Bruges – Projet d’assainissement des canaux intérieurs, création de boulevards et division parcellaire des terrains adjacents*. Het is een verzorgd gedrukte uitgave van tien pagina’s op stevig papier, in een royaal oblong-formaat (32,4 x 48,5 cm), met een plan in kleurendruk¹. Op de titelpagina komt geen datum voor, maar op p. 2 en nogmaals op p. 10 is een lijst opgenomen met een overzicht van enkele projecten van dezelfde auteur, mét datum. Hierin is ook zijn *Projet d’assainissement* vermeld, met als jaartal 1889. De aanhef “Ville de Bruges” in de titel zou kunnen laten veronderstellen dat het om een stedelijke opdracht ging, maar dat was niet het geval. De publicatie geschiedde ongevraagd en geheel op eigen initiatief van de ontwerper. Met dergelijke spontane en redelijk utopische projecten kwam De Breuck wel vaker voor de dag.

OSCAR DE BREUCK

Architect Oscar De Breuck werd op 7 juli 1855 in Brugge geboren². Hij volgde opleiding aan de Vrije Academie voor Schone Kunsten in zijn geboortestad. Hij studeerde er bouwkunst bij Louis Delacenserie³ en behaalde een eerste prijs in deze discipli-

- 1 De drukker, noch de oplage zijn bekend. In de Provinciale Bibliotheek in Brugge zijn twee exemplaren van deze publicatie voorhanden.
- 2 Van Oscar De Breuck bestaat nog geen volwaardige biografie. Beknopte biografische informatie is te vinden in: L. Constand, B. Beernaert e.a., *Stenen herleven. 111 jaar ‘Kunstige Herstellingen’ in Brugge 1877-1988*, Brugge 1988, p. 202; B. B[eernaert], ‘De Breuck Oscar’, in: *Lexicon van Westvlaamse kunstenaars*, deel 1, Kortrijk 1992, p. 63-64; R. De Laere, ‘Oscar De Breuck, een bouwmeester met verbeelding’ in: *Brugge die Scone*, 22 (2001), p. 44-45.
- 3 Louis Delacenserie (Brugge, 1838-1909) oefende vanuit zijn openbare functies (directeur der Stadswerken en vervolgens directeur van de Stedelijke Academie) én

ne. Vervolgens ging hij zich in Antwerpen verder vervolmaken aan de Koninklijke Academie, waar hij Jozef Schadde⁴ als docent had. Eminente leermeesters en een onmiskenbaar talent bestemden hem voor tot een mooie loopbaan. Zijn compromisloosheid⁵ en een verkeerde politieke kleur – als liberaal in het overwegend katholieke Brugge – zouden er echter voor gezorgd hebben dat hij uiteindelijk relatief weinig opdrachten kon uitvoeren.

Behalve als architect was hij ook als lesgever actief: van 1892 tot aan zijn overlijden op 17 mei 1921 gaf hij les aan de (sinds 1883 'Stedelijk' geworden) Academie voor Schone Kunsten van Brugge en aan de Stedelijke Nijverheidsschool. Hij doceerde er weliswaar geen architectuur, maar een aantal vakken die onder de noemer 'kunsttoepassing' vielen, zoals het boetseren van loofwerk en nijverheidsteken⁶. In 1893-1895 bekleedde hij bovendien kortstondig de functie van provinciaal bouwmeester-opzichter⁷. Dit was toen een nieuw ambt, dat in de plaats gekomen was van de uit de Franse Tijd (1807) daterende *architecte-voyer*. In tegenstelling tot zijn voorganger, had de bouwmeester-opzichter een ontwerpverbod en beperkte zijn opdracht zich tot controleren en

als neogotisch architect met een belangrijke privé-praktijk een grote invloed uit op de architectuur in Brugge in het laatste kwart van de 19e eeuw.

- 4 De Antwerpse architect Jozef Schadde (1818-1894) was onder meer de ontwerper van het neogotische tweede Brugse spoorwegstation op het Zand, dat in 1879-1886 opgetrokken werd, en van het kasteel de Maere d'Aertrycke in Torhout.
- 5 Bij zijn overlijden schreef het *Brugsch Handelsblad*: "Hij was een artiest, maar geen mensenkenner" (geciteerd in R. De Laere, o.c., p. 45).
- 6 R. De Laere, o.c., p. 44. Zie ook: A. Schouteteet, 'Beknopte geschiedenis van de Vrije Academie voor Schone Kunsten en van de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten te Brugge', in: *250 Jaar Academie voor Schone Kunsten te Brugge, 1717-1967, met een studie over Jan Garemin als kunstschilder*, Brugge 1970, p. 17-72; W.P. Dezutter & M. Goetinck, 'Lijst van de directeurs en van het onderwijzend personeel van de Stedelijke Nijverheidsschool 1853-1923', in: W.P. Dezutter & M. Goetinck (red.), *125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool. Techniek als hefboom voor wetenschap en cultuur*, Brugge 1979, p. 113, 114, 117, 118. Opmerkelijk is, dat Schouteteet verzuimt melding te maken van de benoeming van De Breuck; wél worden zijn overlijden en zijn vervanging vermeld (p. 60). De Breucks opvolger als leraar kunsttoepassing aan de Academie in 1921 was de schilder en graficus Jules Fonteyne (Brugge, 1878-1964), die in 1927 directeur van de Academie zou worden. Aan de Stedelijke Nijverheidsschool werden zijn cursussen overgenomen door Jacques Boels jr.
- 7 De benoeming dateerde van 16 februari 1883 (*Memoriael-Administratief der Provincie West-Vlaanderen*, 68e deel, Brugge 1883, p. 330-335). Met dank aan Jeroen Cornilly, die ons hierop attendeerde.

adviseren. Hoewel De Breuck interesse had om dit ambt verder te zetten, werd de taak in 1885 aan Alfons Naert toevertrouwd⁸.

REALISATIES

De inventaris van De Breucks oeuvre als architect moet nog gemaakt worden. Wij beperken ons hier tot het signaleren van enkele van zijn realisaties in en om Brugge. In het Genthof 12 bouwde hij in 1885 't *Nieuw Torretje*, een eclectisch huis met neorenaissance- en barokinvoeden⁹. In de Brugse rand ontwierp hij het kasteeltje *Wentbridge* aan de Gistelsesteenweg 340 in Sint-Andries (1912)¹⁰ en de voormalige borstelfabriek Delhaize aan de Steenkaai in Sint-Pieters (eveneens 1912)¹¹. Hij had ook twee door het stadsbestuur gesubsidieerde 'kunstige herstellingen' op zijn actief: het laatgotische pand Sint-Amandstraat 7 (gerestaureerd 1881-'82)¹² en het 17de-eeuwse huis *Casterman*, Sint-Jacobsstraat 27 (gerestaureerd 1882)¹³.

Verschillende van de door hem ontworpen of verbouwde gebouwen zijn ondertussen al afgebroken. Dat is onder meer het geval met het station van Sint-Pieters-Brugge, dat in 1906-'10 gebouwd werd op het nieuwe tracé van de spoorlijnen naar de Oostkust. Voor het ontwerp werkte De Breuck samen met een spoorwegingenieur. Omdat men, in het licht van de voorziene ontwikkeling

8 *Administratief Memoriaal der Provincie West-Vlaanderen, 72e deel, Algemeen gedeelte, Brugge* 1885, p. 1144-1145.

9 *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 18n a. Stad Brugge. Oudste kern*, Turnhout 1999, p. 82-83.

10 *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Provincie West-Vlaanderen. Gemeente Brugge. Deelgemeente Sint-Andries*, Brussel 2005, p. 92.

11 *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Provincie West-Vlaanderen. Gemeente Brugge. Deelgemeenten Koolkerke, Sint-Jozef en Sint-Pieters*, Brussel 2005, p. 151.

12 L. Devliegheer, *De huizen te Brugge* (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 2-3), Tielt/Amsterdam 1975, p. 327-328; L. Constand e.a., *Stenen herleven*, p. 104-105; *Bouwen door de eeuwen heen. (...) Stad Brugge. Oudste kern*, p. 291-292; J. Cornilly, *Monumentaal West-Vlaanderen. Beschermd monumenten en landschappen in de provincie West-Vlaanderen. Deel II. De fusiegemeente Brugge*, Brugge 2003, p. 164. In de uitwerking van deze restauratie komt De Breucks hang naar het pittoreske detail duidelijk naar voor.

13 L. Devliegheer, *De huizen te Brugge*, p. 340; *Bouwen door de eeuwen heen. (...) Stad Brugge. Oudste kern*, p. 308-309.

van Zeebrugge, hoge verwachtingen koesterde over het aantal reizigers, werd het een zeer ruim bemeten, sierlijk vormgegeven, welhaast kasteelachtig complex in neorenaissancestijl. Het was wellicht het meest prestigieuze openbare gebouw dat hij ooit realiseerde. Omdat de verwachte reizigersstromen uitbleven, werd het station iets meer dan een halve eeuw later, in 1957, alweer gesloopt¹⁴.

In 1920-'21 leidde hij de grondige verbouwing van de *Vieux Bruges* in de Steenstraat. Vóór de Eerste Wereldoorlog was dit een bioscoopzaal en café, uitgebaat door een Duitse eigenaar. Na de oorlog kwamen er nieuwe eigenaars, die de zaak aanzienlijk uitbreidden en er een uiterst populaire bioscoop, café en feestzaal van maakten¹⁵. Aan de straatzijde voorzag De Breuck de *Vieux Bruges* van een neogotische gevel en een pseudo-middeleeuwse houten gevel. Het geheel verdween in 1961-'62 om plaats te maken voor een warenhuis.

Aan het kasteel bij het Fort van Beieren in Koolkerke voerde hij in 1897 verbouwings- en uitbreidingswerken uit. Hiervan is evenmin iets overgebleven, want het gebouw, dat enigszins gehavend uit de Tweede Wereldoorlog kwam, is in 1956 met de grond gelijk gemaakt¹⁶.

Ook De Breucks meest spectaculaire realisatie in Brugge is alweer uit het stadsbeeld verdwenen. Het gaat om de Hongersnoodmolen aan de Katelijnevest, ook wel Molen Macqué of *Brasserie du Lac* genoemd. Het betrof een oude watermolen op het Bakkersreitje, daterend uit 1481. In opdracht van de eigenaar, Hendrik Macqué (van liberale signatuur), verbouwde De Breuck de molen in 1900-'01 tot een monumentaal geheel in Oud-Brugge

14 F. Waeyaert, *Sporend door Noordwest-Vlaanderen. 150 jaar spoorweggeschiedenis*, Brugge 1988, blz. 83-84; J.A. Rau, *Geschiedenis van de Brugse rand. Sint-Pieters-op-den-Dijk*, Brugge 1992, p. 62-63. In *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. (...) Koolkerke, Sint-Jozef en Sint-Pieters*, p. 147 wordt ten onrechte gesteld dat er twee opeenvolgende stationsgebouwen geweest zijn, waarvan het eerste door De Breuck zou ontworpen zijn.

15 Over de *Vieux Bruges*: N. Dumon & N. Blontrock, *In de Vieux Bruges, beleefd en verteld door Bruggelingen*, Brugge z.d., p. 11-29.

16 *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. (...) Koolkerke, Sint-Jozef en Sint-Pieters*, p. 47.

stijl, met trapgevels, kantelen, pinakels en een sierlijke toren¹⁷. De tijdgenoten waren er vol lof over. Zo schreef het tijdschrift *Kunst*: “Het werk, door den heer Macqué ondernomen, is wel het aanzienlijkste van dien aard dat ooit een bijzondere¹⁸ te Brugge heeft aangedurfd”. En hiertoe heeft de eigenaar een beroep gedaan “op eenen bouwmeester, die evenals hij meer dan eens gedroomd heeft Brugge met een nieuw bouwkundig juweel te verrijken”¹⁹. Van 1903 tot kort na de Tweede Wereldoorlog was in het complex de brouwerij *Le Lac* gevestigd. Dit merkwaardige monument werd in 1972 met de grond gelijk gemaakt: een schrijnend voorbeeld van de wijze waarop de Bruggelingen toen met hun schaarse industriële erfgoed omgingen.

NIET UITGEVOERDE ONTWERPEN

Meer nog dan door zijn uitgevoerde plannen, zal Oscar De Breuck bij zijn tijdgenoten bekendheid gehad hebben vanwege de originele en soms wat extravagante projecten waarmee hij regelmatig op eigen initiatief uitpakte, maar die uiteindelijk nooit gerealiseerd werden. Dat soort projecten, waarop hij een patent leek te hebben, getuigden van een grote creativiteit en verbeeldingskracht. Dat ze nooit uitgevoerd werden, was aan verschillende redenen te wijten: of hun originaliteit viel niet in de smaak, of er was geen behoefte aan, of er werd de voorkeur gegeven aan de plannen van meer gevestigde architecten. Dat laatste was bij voorbeeld het geval met zijn ontwerp voor de oostzijde van de Markt in Brugge. Na de brand van het neoclassicistische Provinciaal Hof in 1878 was hij – toen 23 jaar oud – een van degenen die een bijdrage leverden tot de discussie over de stijl van het nieuw te bouwen Provinciaal Hof. Dat deed hij door een neogotisch geïnspireerde ontwerptekening te maken en die tentoon te stellen in het uitstalraam van kleermaker De Volder in de Steenstraat.

17 J.A. Rau m.m.v. A. Vandewalle, *De Brugse parochies. 3. Het leven in O.-L.-Vrouw, Sint-Walburga, Kristus-Koning*, Brugge 1989, p. 49-51 en 77.

18 ‘Bijzondere’ = particulier, privé persoon.

19 A. Van de Velde, ‘Een nieuw bouwkundig Juweel’, in: *Kunst. Tijdschrift voor Kunst & Letteren*, IV (1900), p. 89-93. Bij dit artikel zijn ook een paar tekeningen afgebeeld van de bijbehorende maar nooit uitgevoerde brug met hoektorentjes, een galerij met kantelen en een waterput met ijzerwerk.

Hiermee trok hij de aandacht, en kreeg hij van kanunnik Adolf Duclos in het tijdschrift *Rond den Heerd* lof maar ook enige kritische kanttekeningen: "... dat M. De Breuck een jongeling is vol talent en die vele hope geeft voor de toekomst. Maar hij en is nog niet genoeg ontdaan van sommige gebreken die de jonkheid medebrengt: hij heeft eene inbeelding die nog te zwierig loopt en springt"²⁰. Het ontwerpen van het nieuwe Provinciaal Hof en het naastgelegen postkantoor zou tenslotte in 1881 toevertrouwd worden aan De Breucks leermeester Louis Delacenserie, die als oudere en meer ervaren architect dergelijke opdrachten gemakkelijker naar zich toe kon halen, en aan René Buyck²¹. Oscar De Breucks verbeelding zou ondertussen nog lang "zwierig lopen en springen", zoals vele van zijn latere projecten getuigen.

Nogal wat van deze projecten betroffen zijn geboortestad Brugge. Zo werkte hij een ontwerp uit voor de restauratie van de Ezelpoort, waarbij hij deze wilde terugbrengen naar de toestand zoals te zien is op het stadsplan van Marcus Gerards uit 1562 – een idee dat naderhand door directeur der Stadswerken Charles De Wulf overgenomen werd²². De binnenplaats van de hallen wilde hij van een overkapping voorzien, om er een polyvalente ruimte van te maken. De gevels en daken van het Gerechtshof op de Burg (voormalig Landhuis van het Brugse Vrije) wilde hij in een overladen Second Empirestijl verbouwen, met een protserig perron ervoor dat rijkelijk voorzien was van leeuwen, standbeelden en lanternen²³. Zijn ontwerp uit 1905 voor de aanleg van het nieuwe stationsplein mag exemplarisch genoemd worden voor zijn ongebreidelde creativiteit en zijn voorkeur voor het pittoreske en het extravagante. Het stond toen al enige tijd vast dat het spoor-

20 A. D[uclos], 'De herbouwing van 't Gouvernement', in: *Rond den Heerd*, XV (1880), p. 258. Zie in diezelfde jaargang ook p. 95 en 121-122.

21 L. Devliegheer, 'Geschiedenis en beschrijving van het gebouw', in: *Het Provinciaal Hof te Brugge*, Brugge 1976, p. 26-27; L. Devliegheer, *Van Waterhalle tot Provinciaal Hof*, Brugge 1994, p. 53-61. René Buyck (1850-1923) was van 1878 tot 1883 provinciaal architect *ad interim*, en tegelijk ook actief als zelfstandig architect.

22 C. Dewulf, 'Notice sur le projet de restauration de la Porte des Baudets à Bruges', in: *Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, XLIX (1899), p. 89-114. Ook als afzonderlijke brochure uitgegeven. Hierin verwijst Dewulf geen enkele keer naar De Breuck.

23 L. Constand e.a., *Stenen herleven*, p. 51-53.

wegstation op het Zand zou moeten verdwijnen en vervangen worden door een nieuw station net buiten de Boeverievest. Om de treinreiziger die op deze perifere plek het station verliet, op passende wijze te ontvangen en voor te bereiden op de esthetische genoegens die de stad hem weldra zou bieden, ontwierp De Breuck een exuberante neogotische pleinaanleg, met een hoefijzervormige gaanderij vol pinakels en torentjes, een monumentale fontein, waterpartijen, sculpturen, grasvelden en bomen²⁴. Hier is meer dan ooit de opmerking van A. Van de Velde van toepassing: "Iedereen weet in welke hooge mate de bouwmeester O. De Breuck de gave bezit een gebouw decoratief te maken"²⁵.

In de reeds vermelde lijst met projecten van De Breuck, afgedrukt in zijn *Projet d'assainissement*, zijn ook enkele ontwerpen buiten Brugge vermeld. Uit 1888-'89 dateert een voorstel tot wederopbouw van het stadhuis van Blankenberge, opgedragen aan het stadsbestuur aldaar. Het oude historische stadhuisje in de Kerkstraat voldeed al enige tijd niet meer aan de behoeften van de groeiende stad, en in februari 1886 had de gemeenteraad een plan voor een nieuw stadhuis van architect Jozef Hoste (die ook de Sint-Rochuskerk ontwierp²⁶) goedgekeurd. Om verschillende redenen kwam het niet direct tot een uitvoering van dat plan²⁷. Daarom waagde De Breuck zijn kans door een eigen ontwerp uit te werken en dat in maart 1889 voor te leggen aan de Blankenbergse gemeenteraad. Net zoals Hoste voorzag ook De Breuck de bouw van het nieuwe stadhuis op de plaats van het oude. Volgens de *Journal de Bruges* ging het om "een mooi gebouw, met een overdekte markt op het gelijkvloers, met feest- en conferentiezalen, enzovoort"²⁸. Van dit voorstel werd verder niets meer vernomen, en het zou tot 1952 duren vooraleer Blankenberge over een volwaardig nieuw stadhuis kon beschikken.

24 J. Van Cleven, 'Project voor het Stationsplein in Brugge. 1905. Architect Oscar De Breuck', in: *Vlaanderen*, 40 (1991), p. 198-199.

25 A. Van de Velde, o.c., p. 91.

26 J. Cornilly, 'Enkele belangrijke architecten uit de Blankenbergse belle époque', in: *In de Steigers*, 11 (2004), p. 72.

27 R. Boterberghe, *De geschiedenis van het oud stadhuis van Blankenberge*, Blankenberge 1977, p. 33-41.

28 *Journal de Bruges*, 17-18 maart 1889, p. 2.

Rond dezelfde tijd werkte hij eveneens voor Blankenberge een *projet d'Installations Hospitalières économiques* uit. Hoewel dit ontwerp evenmin tot een concrete opdracht leidde, behaalde De Breuck er toch een zilveren medaille mee op de internationale tentoonstelling van Keulen van 1889. Met zijn *projet de monument commémoratif de l'agrandissement de la ville et du port d'Ostende*, opgedragen aan de gemeenteraad van deze stad, behaalde hij in 1888 zelfs een gouden medaille. Nog voor Oostende tekende hij in 1889 een ontwerp voor een nieuwe stadsschouwburg, dat hij opdroeg aan hare Majesteit de koningin der Belgen.

HET BOULEVARDPROJECT

Geen enkel van de bovengenoemde ontwerpen heeft echter de omvang en de envergure van het *projet d'assainissement des canaux intérieurs* dat hij in 1889 presenteert. Het gaat niet zozeer om een architecturaal, maar wel om een stedenbouwkundig project, dat zich over een afstand van meer dan een kilometer uitstrekt en de stad raakt in een van haar meest wezenlijke kenmerken: de Brugse reien. De Breuck stelt doodeenvoudig voor om het hele tracé van de zogenaamde 'binnenreien', van het Zand tot de Goudenhandbrug, te overwelfen en te vervangen door een brede laan of boulevard. Aldus zullen de Speelmansrei, de Augustijnenrei en de Goudenhandrei uit het stedelijk landschap verdwijnen. Boven op de overwelfde reien komt niet alleen een laan, maar er worden aansluitend ook enkele nieuwe zijstraten gecreëerd: delen van de Artoisstraat en de Haanstraat worden geïncorporeerd in een nieuwe straat die parallel met de Noordzandstraat naar het Prinsenhof leidt, een tweede straat loopt in het verlengde van de Schouwvegersstraat, een korte straat verbindt de nieuwe laan met de Sint-Jacobskerk, en ook in de Sint-Gilliswijk zijn enkele nieuwe straten voorzien die voor een vlottere verbinding met de Handelskom moeten zorgen.

Zo'n tweehonderd huizen en krotten (*bicoques*) zullen dienen onteigend en gesloopt te worden, maar anderzijds kunnen langs de nieuwe laan en de zijstraten niet minder dan 750 gezonde en comfortabele nieuwbouwhuizen opgetrokken worden. Het hui-

zenblok tussen de Korte Winkel en de Augustijnenrei verdwijnt volledig, en maakt plaats voor een groot, vrijstaand *Paleis van de Kunsten en de Industrie* en twee plantsoentjes. Op de plaats waar de laan op de Lange Rei aansluit, worden eveneens enkele huizen gesloopt – waaronder het thans als monument beschermde pand Lange Rei 1 – om ruimte te scheppen voor een pleintje en... een monument dat deze stedenbouwkundige ingreep herdenkt: *un monument commémoratif de la création*.

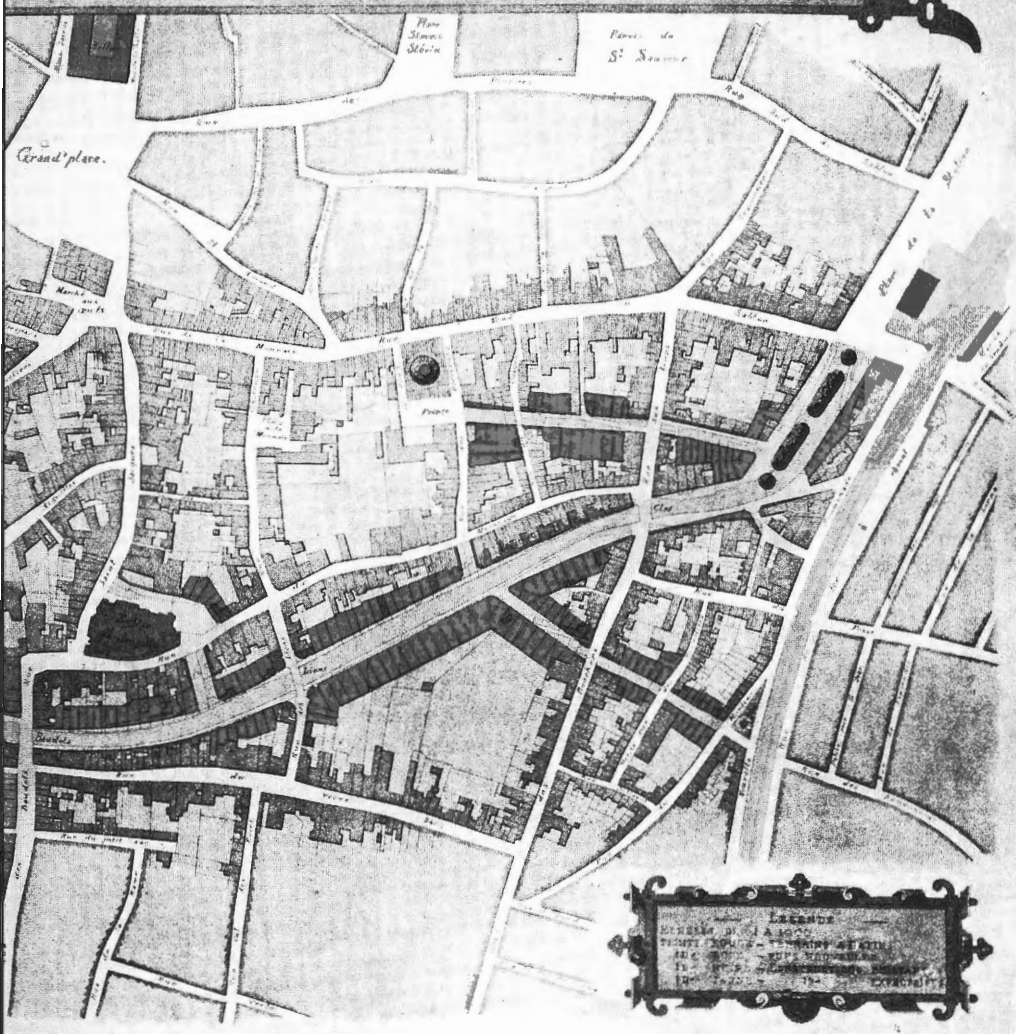
Oscar De Breuck situeert zijn hele project uitdrukkelijk in het kader van de 19de-eeuwse stedenbouwkundige vernieuwingen die geïnitieerd werden door Hausmann in Parijs en overal in Europa navolging gekregen hebben. Het aanleggen van nieuwe brede lanen zonder rekening te houden met het historisch gegroeide stadswefsel heeft een dubbel voordeel: enerzijds draagt dit bij tot de verfraaiing en het prestige van de steden, anderzijds komt het de volksgezondheid en het algemene welzijn ten goede door het opruimen van ongezonde sloppen en stegen. Ook in België – aldus De Breuck – hebben steden als Brussel, Antwerpen, Luik, Bergen en Gent het goede voorbeeld gevolgd, en ze hebben er alle baat bij. Echter: “één enkele stad, de oudste, de mooiste en de elegantste, degene die over de meeste mogelijkheden beschikt, is buiten de algemene stroming gebleven en bekijkt met enige afgunst de uitbreiding van haar zustersteden”. Het voorgestelde project kan hierin verandering brengen en “zal aan onze dierbare stad opnieuw de positie bezorgen die zij destijds met zoveel trots bekleedde, terwijl tegelijk de overvloed en de welvaart die al zo lang verdwenen zijn, bij ons zullen terugkeren”. Het zal meteen werkgelegenheid verschaffen aan de vele bekwame Brugse vaklui die nu, bij gebrek aan werk, om den brode moeten uitwijken naar andere plaatsen en tot in Argentinië toe.

De auteur is er zich van bewust dat zijn voorstel niet door iedereen op instemming zal onthaald worden. “Wij voorzien de kritiek van kunstenaars, archeologen en vooral van de heren *amateur-kunstenaars*, die zullen vrezen dat het uitzicht van de stad aan originaliteit zou inboeten en de banale vorm van al onze moderne steden zou aannemen”. Dat is evenwel onterecht, want de

Linker deel van het boulevardproject van Oscar De Breuck uit 1889. Het noorden is onderaan op dit plan. Herkenningpunten zijn: De Sint-Walburgakerk (linksboven), de Sint-Gilliskerk (linksonder) en de Stadsschouwburg (rechts). Het grote, rechthoekige, centraal gelegen gebouw tussen twee plantsoentjes is het door De Breuck voorziene *Palais des Arts et de l'Industrie* op de plaats van de overwelfde Augustijnenrei en van de te slopen huizenrij tussen deze waterloop en de Korte Winkel. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

CANAUX INTERIEURS, CREATION DE BOULEVARDS ET
TERRAINS ADJACENTS DEDIE AU CONSEIL COMMUNAL

Rechter deel van het boulevardproject van Oscar De Breuck uit 1889. Het noorden is onderaan op dit plan. Rechtsboven het Zand met het toenmalige spoorwegstation, linksboven de Markt. Men bemerkt duidelijk de talrijke bouwkvavels die De Breuck plande langs de nieuwe boulevard op de overwelfde Speelmansrei en langs enkele nieuw te creëren zijstraten. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

nieuw aan te leggen laan zou niet kaarsrecht zijn, maar de schil-derachtige bochten van het huidige kanaal volgen. Bovendien moeten passende bouwvoorschriften opgelegd worden. Uitein-delijk zou, aldus De Breuck, slechts één kunstig bouwwerk moe-ten wijken: de 16de-eeuwse erker met baksteenmaaswerk aan het huis Vlamingstraat 100, opzij van de Vlamingbrug²⁹. Maar dit “juweel uit een andere tijd” kan volgens hem maar beter naar het archeologisch museum overgebracht worden, waar het meer op zijn plaats is. Voor de rest zou het verdwijnen van enkele pitto-reske hoekjes ruimschoots gecompenseerd worden door nieuwe en wellicht nog mooiere hoekjes, en vooral ook door de weelde en het algemene welbevinden die deze stedenbouwkundige in-greep ongetwijfeld zou teweegbrengen. Brugge zou, kortom, in één klap mee zijn met zijn tijd en in plaats van een dode stad op-nieuw een welvarende plek worden.

DE WAARDE VAN WATER IN DE STAD

Het dempen of overwelven van waterlopen voor het creëren van lanen en pleinen was niet nieuw. In vele steden in de 19de (en ook nog in de 20ste) eeuw werden dergelijke ingrepen doorgevoerd, met de overwelving van de Zenne in Brussel rond 1870 als type-voorbeeld³⁰. Het doel was enerzijds van stedenbouwkundige aard: het aanleggen van lanen en pleinen of het optrekken van openbare gebouwen. Maar zeker in de 19de eeuw speelde nog een andere factor mee, namelijk de hygiëne. Waterlopen in de steden waren niet zelden open riolen, en de uitwasemingen van het bedorven water werden geacht ziekten te verwekken. Onder andere de verspreiding van de gevreesde cholera zou door derge-lijke uitwasemingen bevorderd worden³¹. Dat armoede, slechte

29 Door hem omschreven als *la loge du bourreau située sous le pont flamand*. Dit verwijst naar het feit dat de laatste scherprechter van Brugge, Jan-Baptist Botquin, tot 1856 in dit huis woonde: A. Van den Abeele, ‘Scherprechters in Brugge, een nog onontgonnen terrein’, in: *Brugs Ommeland*, 38 (1998), p. 317. Ook auteurs van verhalen en legenden werden hierdoor geïnspireerd: J. Ballegeer, *Gids voor oud Brugge*, Antwerpen/Weesp 1984, p. 48-49.

30 C. Deligne & R. Jacobs, *Op zoek naar (de sporen van) de Zenne... Wandeltrajecten door Brussel*, Brussel 2006, p. 3-9.

31 L. Van Haecke, ‘Epidemische ziekten in Brugge, 1830-1950’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 144 (2007), p. 93.

Het statige (en nu als monument beschermde) 18de-eeuwse huis Lange Rei 1 zou volgens De Breuck dienen gesloopt te worden, voor de aanleg van een pleintje en een herdenkingsmonumentje ter ere van zijn boulevardproject. Foto uit 1943. (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel).

behuizing en gebrekkige drinkwatervoorziening de ware oorzaken van epidemieën waren, zou pas later tot het bewustzijn doordringen.

Ook in Brugge was hygiëne een van de redenen om waterlopen op te vullen of te overwelven, en dit al vanaf de late 18de eeuw. In 1787 was de Sint-Jansbrug afgebroken en een deel van de Reie overwelfd om het Academieplein (nu: Jan van Eyckplein) aan te leggen. In 1793-1795 en 1856 werd de volledige Kraanrei, tussen Jan van Eyckplein en Markt, overwelfd. Met de opvulling van het Pandreitje werd in 1768 begonnen. In 1783 werd een deel van het Vuldersreitje in de Molenmeers gedempt; de laatste restanten van dat waterloopje zouden pas in de jaren zestig van de 20ste eeuw verdwijnen. Het Vuil Reitje in de Annuntiatenstraat werd in twee fasen opgevuld: in 1788 en 1835. Tenslotte zou op het einde van de 19de eeuw de Komvest gedempt worden, in het kader van de aanleg van de Stübbenwijk³².

Het heeft niet veel gescheeld, of ook de Spiegelrei bestond niet meer. In 1788 kwamen enkele omwonenden met een verzoekschrift om het pas aangelegde Jan van Eyckplein uit te breiden tot aan de Koningsbrug. Een goede halve eeuw later, in 1847, hernam stadsarchitect Jean Brunon Rudd het idee, met het oog op de bouw van een nieuwe stadsschouwburg op een deel van de vrijgekomen ruimte³³. Gelukkig voor het stadsgezicht aldaar werd dit plan niet uitgevoerd. Ook in de 20ste eeuw is nog ernstig overwogen om een Brugse rei te laten verdwijnen. In 1965 keurde de gemeenteraad de demping van de Coupure goed. Hier was het de bedoeling om parkeerruimte te scheppen voor personenwagens en ruim veertig toeristenbussen. Na enige tijd werd dit plan echter terug afgevoerd en verdween het definitief in een lade³⁴.

32 M. Ryckaert, *Historische Stedenatlas van België. Brugge*, Brussel 1991, p. 120-121 en 148-150; M. Ryckaert, 'Het Pandreitje te Brugge', in: *Wewend aan het Verleden. Liber Amicorum O. Mus*, Veurne 1992, p. 195-203.

33 K. Rotsaert, 'De Brugse Stadsschouwburg, een «goddeloze» tempel?', in: *Brugs Ommeland*, 29 (1989), p. 10-14.

34 M. Ryckaert, *Brugge van toen & nu. 1. De waterstad*, Zwolle 2005, p. 19.

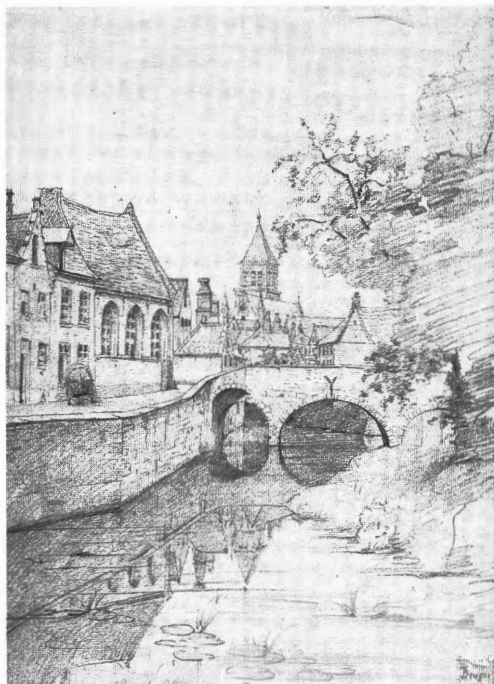
Opmerkelijk is, dat er enige jaren vóór de publicatie van *De Breuck* al eens sprake was van het overwelven van de Speelmansrei. In 1880 kregen de plannen voor een standbeeld van Jan Breydel en Pieter de Coninc in Brugge concreet vorm, en diende een beslissing genomen over de plaats waar dit zou opgericht worden. Er werden verschillende mogelijkheden naar voor geschoven, waarvan drie als ernstige kanshebbers beschouwd konden worden: de Markt, de Burg (na het vellen van de bomen) en... de te overwelven Speelmansrei. De Speelmansrei bleef in de running tot 2 juli 1882, toen de gemeenteraad definitief opteerde voor de Markt als locatie voor het standbeeld³⁵. Hoewel de Speelmansrei enkele fervente verdedigers had, waren er velen die dit een ongelukkige keuze vonden en daar ook goede argumenten voor hadden. Eén van de tegenstanders was kanunnik Adolf Duclos, die fel van leer trok in zijn blad *Rond den Heerd*³⁶. Duclos was tevens één van de twintig mede-ondertekenaars van een gedrukt manifest of *Mémoire* uit mei 1881, dat pleitte voor de keuze van de Markt en tegen de Speelmansrei³⁷. Bij die ondertekenaars waren er architecten (Delacenserie, Verschelde, R. Buyck), archivariësen (Colens en Vanden Bussche) en enkele leden van de *Société Archéologique*, waaronder voorzitter C. Vercauteren.

Naast een aantal steekhoudende argumenten, zoals het niveauverschil ten opzichte van het stationsplein en de banaliteit van de omgeving, haalden de auteurs van het manifest nog een element aan, dat van belang is in de hele discussie rond het omgaan met water in de stedelijke context. Voor hen was een waterloop niet hinderlijk of gevaarlijk, maar wel een bijzonder waardevol element in het stedelijke landschap. Speciaal in het geval van Brugge waren zij van oordeel dat de waterlopen – die ten andere veel minder vervuild waren dan vaak beweerd werd – niet gedempt, maar wel gekoesterd moesten worden. “Wie bewondert niet graag het sierlijke uitzicht aan de bocht van het Speelmansreitje

35 A. Vanhoutryve, *Brugse Beelden. Geschiedenis van standbeelden en andere memorabilia te Brugge. Jan Breydel en Pieter de Coninc*, Brugge 1987, p. 71-79; [A. Duclos], ‘Onze helden zullen op de Markt staan’, in: *Rond den Heerd*, XVII (1882), p. 265-267.

36 A. D[uclos], ‘Het vauteeren van ’t Speelmansreitje’, in: *Rond den Heerd*, XVI (1881), p. 217-218.

37 *Breidel et de Coninc. Emplacement du monument. Mémoire*, Brugge 1881, 14 p.

De Speelmansrei en de Sleutelbrug inspireerden talrijke kunstenaars, waaronder grote namen. Hier een anonieme potloodtekening uit 1876. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

Dit schilderachtige plekje had moeten wijken voor de aanleg van de boulevard van Oscar De Breuck. Foto uit het begin van de 20ste eeuw. (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel).

bij de Kleine Hoefijzerstraat, die zo vaak buitenlandse schilders geïnspireerd heeft! Zelfs al merken sommige Bruggelingen dit niet meer, onverschillig als ze geworden zijn door de macht der gewoonte, hoeveel toeristen daarentegen staan er niet voor in bewondering? Overigens zijn onze kanaaltjes rijk aan dergelijke plekken. Zij dragen in belangrijke mate bij aan het schilderachtige karakter van Brugge, dat een van de belangrijkste charmes van onze stad uitmaakt. Laat ons deze mooie zaken vooral niet bederven”³⁸.

Interessant detail: bij de ondertekenaars van deze tekst behoorde ook Oscar De Breuck! Het zou hem niet verhinderen om acht jaar later met een project uit te pakken dat de verdwijning van meer dan een kilometer stadsgrachten (waaronder de Speelmansrei) betekende en dat onder meer de afbraak impliceerde van een aantal waardevolle huizen en van zes historische bruggen, waarvan de meeste nu als monument beschermd zijn. Het zou hem niet verhinderen om in zijn gedrukte presentatie wat smalend te doen over de *artistes-amateurs* die zouden vinden dat zijn project de authenticiteit van Brugge schaadde.

Met zijn project verloochende hij niet alleen wat hij acht jaar eerder mede ondertekend had. Hij ging ook in tegen de algemene tendens in het toenmalige Brugge. In 1875 was een nieuw, volledig katholiek stadsbestuur aangetreden dat, met name onder impuls van schepen Alfred Ronse, een monumentvriendelijke politiek voerde en in 1877 een stedelijke restauratiesubsidie voor privé eigenaren invoerde. In datzelfde jaar 1877 had koning Leopold II zijn beroemde oproep gedaan: “Je voudrais voir restaurer ses anciens et beaux monuments, afin que Bruges devienne une autre Nürenberg”. In 1882 werd het *Brugge-Nürenberg-comiteit* opgericht, dat zich inzette voor het behoud van Brugges ‘middeleeuwse’ uitzicht en tevens aan toeristische promotie deed. In brede lagen van de bevolking, in het culturele verenigingsleven en bij het stadsbestuur was het besef nu voorgoed doorgedrongen dat Brugge een bijzondere stad was met grote toeristische potentialiteiten. Het kwam er vooral op aan om de talrijke grote

38 *Breidel et de Coninc. Emplacement du monument. Mémoire*, p. 6.

en kleine monumenten te bewaren, om de vele schilderachtige plekken te vrijwaren, en dit alles zo mogelijk nog te versterken door nieuwe gebouwen in traditionele stijlen op te trekken³⁹. De tijd was voorgoed voorbij dat in Brugge (bescheiden) 'hausmanniaanse' ingrepen mogelijk waren, zoals in het verleden het geval was geweest met de Schouwburgwijk in 1864-'66 en de Boeveriewijk in 1874-'83⁴⁰. Een paar decennia eerder zou De Breuck wellicht meer kans gemaakt hebben met zijn moderniseringsproject, maar in 1889 waren de meningen gewijzigd. Een meerderheid van de Bruggelingen was ondertussen van oordeel dat Brugge geen moderne boulevard behoefde. Brugge hoorde Brussel niet na te apen, maar zijn eigenheid te versterken⁴¹.

Het *projet d'assainissement* van Oscar De Breuck bleef dus, zoals veel van zijn andere projecten, een droom. Een onbeantwoorde, en wellicht nooit meer op te helderen vraag is: was dit project louter een geesteskind van De Breuck, of ging het initiatief ook nog van anderen uit, die in de schaduw bleven? Heeft De Breuck de – ongetwijfeld niet geringe – drukkosten voor zijn vrij luxueuze publicatie geheel uit eigen zak betaald, of kreeg hij financiële steun van anderen? Mocht het project ooit uitgevoerd zijn, dan zou dit niet alleen de belangrijkste stedenbouwkundige ingreep ooit in de historische binnenstad geweest zijn, maar tevens een reusachtige vastgoedoperatie, waar voor grondspeculanten en bouwondernemers gouden zaken te doen waren. Het is niet ondenkbaar, maar voorlopig evenmin te bewijzen, dat De Breuck zijn voorstel uitwerkte op vraag van enkele (liberale?) vrienden die hoopten op een lucratieve operatie. . .

39 M. Ryckaert, 'Wonen in een bijzondere stad. De Bruggelingen en hun monumentale erfgoed', in: J. Hannes (red.), *De charme van de rede. Huldeboek Albert Claes*, Brugge/Gent 2004, p. 112-113.

40 M. Ryckaert, *Stedenatlas*, p. 136-141; M. Ryckaert, 'De sanering van de Boeveriewijk te Brugge (1874-1883)', in: *Liber Amicorum André Vanhoutryve*, Brugge 1990, p. 175-184.

41 Al in 1881 had Adolf Duclos in zijn onnavolgbare stijl betoogd dat het aanleggen van een laan op de gedempte Spelmansrei maar een flauw afkooksel van Brussel zou opleveren: "...en gij en zijt nooit gewaar geworden dat een *boulevard* wel drie maal zoo breed moet zijn als de breedte die men daar zou hebben. Wij zouden aldaar een *boulevard* in 't kleene, in 't vernepene hebben, in ons Brugge dat een stap meer zou gedaan hebben om een vernepen Brussel te worden, en een keer te meer gewrocht om zijn uitzicht te verliezen, dat de ware Bruggelingen, die kunstoordeel hebben, en de vreemdelingen van alle streken zoo hoge schatten." (*Rond den Heerd*, XVI (1881), p. 218).

EEN BRIEF AAN CAROLINE POPP

Tot slot nog dit. Een van de exemplaren van het *projet d'assainissement* in de Provinciale Bibliotheek is opgedragen aan een zekere *Madame Popp*. Ook de handgeschreven brief van De Breuck die het exemplaar vergezelde, gedateerd 2 oktober 1889, is bewaard. Uit deze brief blijkt dat de geadresseerde Caroline Popp was, de uitgeefster van de *Journal de Bruges*. De Breuck schrijft namelijk: "Hoewel sinds enige tijd, en om redenen die mij ontgaan, de kolommen van uw geëerde krant mij niet meer gastvrij behandelen, durf ik te hopen dat u, gezien het overduidelijke lokale belang, melding van het voorliggende project zult willen maken in een van de nummers van deze week".

De *Journal de Bruges* werd in 1837 als liberale Brugse krant opgericht door Philippe Christian Popp, die thans nog bekend is als uitgever van kadastrale plannen. Het was voornamelijk Popp's echtgenote, Caroline Popp-Boussart (Binche 1808 - Brugge 1891), die de *Journal* uitbouwde tot een van de belangrijkste bladen in het 19de-eeuwse Brugge. Gedurende ruim een halve eeuw leverde zij redactionele bijdragen, en na de dood van haar man leidde zij de krant verder met vaste hand⁴².

Caroline Popp was de tachtig voorbij toen De Breuck haar zijn werkstuk toestuurde. Niettemin reageerde zij zeer alert. In de rubriek *Nouvelles locales* van de krant van 5 oktober stond al een bespreking. Het stuk was niet ondertekend, waardoor niet kan uitgemaakt worden of Caroline Popp zelf de auteur was, dan wel een van haar medewerkers. In de bespreking werd De Breuck gefeliciteerd voor zijn ijver. Maar tussen de regels kan men tegelijk enige scepsis vermoeden: "... zoals de auteur voorzien heeft, zullen wellicht bezwaren rijzen van de kant van de archeologen en de kunstenaars, die zullen vrezen dat veel van Brugges uiterlijk verloren zal gaan door het verdwijnen van de binnenreien, waar-

42 A. Vanhoutryve, *Journal de Bruges. Een Franstalige, Brugse, conservatieve, liberale krant. Met een herdruk van 'La Tête de Fer' van Caroline Popp*, Zwevezele 2002, p. 15-43. Zie ook: S. Vandenberghe, 'Caroline-Clémence Popp-Boussart, het overlijden van de hoofdredactrice van de «Journal de Bruges» op 2 december 1891', in: *Brugs Ommeland*, 38 (1998), p. 328-333.

van de bebloemde bochten en de met muurbloemen bedekte oude bruggen zo sierlijk zijn. Wat verkiest men: de hygiëne of het schilderachtige, proza of poëzie?⁴³ Ook de *Journal de Bruges* – of de oude mevrouw Popp zelf? – voelde aan dat het project niet (meer) paste in de tijdsgeest en bitter weinig kans maakte om aan te slaan bij de Bruggelingen en het stadsbestuur.

43 *Journal de Bruges*, 5 oktober 1889, p. 2.

De Digitale Ontsluiting van het Zonnebeekse Abdijarchief (Doza).

Een primeur in Vlaanderen en een aanzet tot verder historisch onderzoek

INLEIDING

Op één januari 2004 werd gestart met de digitale registratie en verwerking van het archief van de abdij van Zonnebeke, dat hoofdzakelijk bewaard wordt in het Archief van het Bisschoppelijk Grootseminarie te Brugge (AGSEB).¹ Dit langlopende project, dat mogelijk werd gemaakt door de subsidiëring door verschillende overheden² en ook enkele privé-sponsors,³ gaat stilaan zijn finale fase in. Momenteel, eind september 2007, is zowat driekwart van deze archiefverzameling opgenomen in een voor het grote publiek toegankelijke website onder de naam *Doza* (www.kuleuven-kortrijk.be/doza).⁴ In deze bijdrage wensen we vooral in te gaan op het nut en het belang van een dergelijke ont-

- 1 De abdij van Zonnebeke was tussen 1139 (na 14 april) en 1142 (vóór 5 december) overgegaan tot de orde van Arrouaise (in 1097 ontstaan in het Noorden van Frankrijk), die reguliere kapittels levend volgens de leefregel van Augustinus groepeerde. Volgens deze regeling mocht de proost zich voortaan ook abt noemen, waardoor wij hier steeds de benaming 'abdij' zullen gebruiken. Zie voor de beginjaren van de abdij B. MEIJNS, *Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*, Leuven, 2000, pp. 532-535 en 836-837.
- 2 Het Gemeentebestuur van Zonnebeke, de Provincie West-Vlaanderen, het Vlaams Ministerie van Cultuur. De Heemkring van Zonnebeke was telkens de aanvrager, en verleende samen met de K.U.Leuven Campus Kortrijk de noodzakelijke logistieke steun. Met de middelen werd een full-time wetenschappelijk medewerker aangetrokken, die instaat voor de concrete uitvoering. Onze coördinatie van het project werd zo veel eenvoudiger door de deskundigheid en toewijding van lic. Marjan De Smet, die tevens bereid was om ons van de nodige inlichtingen te voorzien en om deze bijdrage kritisch na te lezen.
- 3 Waaronder het Cera-Fonds en enkele privé-sponsors.
- 4 Eind september 2007 waren er ongeveer 1650 nummers van de ca. 2000 (zie hierna) verwerkt, wat een totaal van 2600 records opleverde. Dit laatste aantal heeft o.m. te maken met het feit dat onder een bepaald nummer soms meerdere archiefstukken zitten. *Doza* kan ook geraadpleegd worden via de site van de Heemkring Zonnebeke: <http://www.heemkring-zonnebeke.be>.

sluiting in het algemeen, en van die van het Zonnebeekse abdij-archief in het bijzonder. Daarbij wordt nagegaan waar dit project moet gesitueerd worden binnen het in toenemende mate digitaal wordende landschap van de archivalische bronnen. Misschien zal een ruimere bekendmaking van dit project ook andere organisaties, instellingen en personen ertoe aanzetten deze vernieuwende weg, die momenteel in het buitenland een veel grotere respons geniet dan bij ons, in te slaan.⁵

EEN BYTE TE VER

Dat er binnen de archief- en academische wereld meer en meer oog is voor een volledige digitale ontsluiting van bepaalde archiefcollecties of van sommige types van bronnen is een trend die zich al enkele jaren geleden inzette – parallel met de snel evoluerende digitale ontwikkeling. In een eerste fase ging het nog om de aanmaak van cd-roms die alleen standalone raadpleegbaar waren. Een mooi voorbeeld daarvan is de *Thesaurus diplomaticus* (ook de ‘nieuwe Wauters’ genoemd), een initiatief van o.a. de Belgische Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Met het project beoogde men een weergave – of beter gezegd een editie – in digitale vorm van alle ‘Belgische’ oorkonden die dateren van vóór 1200. Van die archivalische teksten (in origineel of kopie) wordt ook een fotografische weergave geboden.⁶ Maar na 2000 openden de snellere en bredere internetverbindingen nieuwe en efficiëntere perspectieven, doordat nu ook vanop een bepaalde server veel omvattender bestanden wereldwijd kunnen worden aangeboden, al wordt deze toegankelijkheid soms wel beperkt door het feit dat voor de consultatie van de gegevens betaald moet worden, of men over een paswoord moet beschikken. In het buitenland kwam deze evolutie al in een stroomversnelling terecht,

- 5 Naast de website, verwijzen we ook graag naar de brochure die uitgegeven werd naar aanleiding van de lancering van de website en de organisatie van een tijdelijke tentoonstelling over de abdij, die doorging in het Kasteeldomein te Zonnebeke in oktober-november 2004: P. TRIO en M. DESMET, *Van perkament tot byte. Bijna 1000 jaar Zonnebeekse abdijschiedenis op het PC-scherm*, [Zonnebeke], 2004.
- 6 Zie o.a. R.C. VAN CAENEGEM, *Introduction aux sources de l'histoire médiévale. Typologie. Histoire de l'érudition médiévale. Grandes collections. Sciences auxiliaires. Bibliographie*, Turnhout, 1997, p. 541.

met als koploper Duitsland, zeker wat betreft de digitalisering van middeleeuwse oorkonden. Zowel in 2004 als in 2007 werd in dit buurland een internationaal congres over deze thematiek gehouden, terwijl er ook al een internationale contactgroep met digitale nieuwsbrief bestaat.⁷ België en Nederland hinken op dat vlak duidelijk achterop, aangezien gelijkaardige projecten hier bij ons op de vingers van één hand te tellen zijn.

Ongeveer gelijktijdig en onafhankelijk van ons opzet, werd in Nederland het *Cartago*-project opgestart, thans online te vinden op <http://www.cartago.nl>. *Cartago*, een samenstelling gevormd door de beginletters van het CARTularium van Assen, Groningen en Omstreken of in een trendy vorm ook te lezen als 'Carta, Go', verwijst naar het computersysteem van het project 'Digitaal Oorkondeboek Groningen en Drenthe', waarin vertegenwoordigers zitten van de Rijksuniversiteit Groningen, de Groninger Archieven, het Drents Archief en Drents Plateau. Op termijn zullen ongeveer 15.000 oorkonden opgenomen worden in deze online databank, zowel op foto als in transcriptie. Verder worden gegevens opgenomen over de inhoud (via regest), de datering, de vindplaats, de zegels, de materiële beschrijving, de edities en de literatuur en enkele andere direct op de akte betrekking hebbende bijzonderheden, waarbij via een veelzijdig zoekstelsel (via o.a. de velden namen, toponiemen, trefwoorden en combinaties daarvan) de volledige inhoud kan bevestigd worden. In bepaalde gevallen werden ook vertalingen (bij Latijnse oorkonden) opgenomen. Tot nog toe werd echter nog maar een beperkt aantal vertalingen of volledige transcripties online beschikbaar gesteld. Uiteindelijk werden alleen reeds bestaande vertalingen of transcripties uit vroegere edities overgenomen, met alle fouten van dien en zonder veel aandacht voor uniformisering. Maar deze onvolkomenheden zullen wellicht op termijn weggewerkt worden. Het digitaliseringsproject betreft alle akten die dateren uit de periode tot en met 31 december 1600 en die binnen de huidige grenzen van de provincies Groningen en Drenthe tot stand

7 Een overzicht van de meeste initiatieven rond het 'Charter Encoding Initiative' is te vinden op <http://www.cei.lmu.de/links.html#DigDipl07>.

kwamen. Op termijn zullen ook de archiefstukken die wel aan die twee criteria beantwoorden, maar die thans buiten deze provincies bewaard worden, opgenomen worden. Het initiatief tot deze databank werd genomen in 2002. Momenteel zijn er nog maar enkele honderden archiefstukken opgenomen, maar de verwachting is dat heel snel – op de website was oktober 2007 als einddatum vooropgesteld – enkele duizenden akten volledig online raadpleegbaar zullen zijn. De realisatie van dit project, dat ook qua interface zeer aantrekkelijk en gebruiksvriendelijk oogt, was slechts mogelijk dankzij de wetenschappelijke know how van de regionale archiefinstellingen, een belangrijke financiële dotatie van diverse regionale en nationale fondsen en de decennialange toegewijde verzameling van archiefmateriaal door de inmiddels overleden universitaire docent van de Rijksuniversiteit Groningen, dr. F.J. Bakker. Het dient gezegd te worden dat ons project, dat hierna de revue zal passeren, niet op dergelijke ‘overdadige’ begunstigingen heeft kunnen rekenen. Dankzij die brede en diverse financiële, institutionele en personele mogelijkheden, kon het *Cartago*-project het zich bijvoorbeeld permitteren om alle documenten in te scannen, wat uiteraard een veel betere beeldkwaliteit oplevert dan wanneer alleen foto’s kunnen genomen worden in niet altijd even ideale omstandigheden. Het liet de projectverantwoordelijken ook toe een zeer performant en uitgebreid beheerssysteem met groot gemak voor de gebruiker te ontwikkelen, iets waar wij alleen maar van kunnen dromen met onze – verhoudingsgewijs – beperkte middelen.⁸ Is de kwantitatieve omvang van de uiteindelijke databank die *Cartago* wil aanbieden, veel groter, toch zijn de mogelijkheden voor de gebruiker om documenten te bevragen iets minder vergaand in vergelijking met die van onze website, maar daarover straks meer. Heel leuk en educatief is de spelconsole voor kinderen, die zo spelenderwijs in aanraking kunnen komen met dit unieke middeleeuwse erfgoed.

8 De vertrouwelijke aard van de gegevens die ons door enkele projectmedewerkers, met

DE DOZEN VAN PANDORA⁹

Het fonds Zonnebeke, dat bewaard wordt in het Archief van het Grootseminarie te Brugge, omvat ongeveer 2000 nummers, ondergebracht in 19 grote dozen die genummerd zijn van 1 tot en met 17, met een doos 13bis en 13tris. Het aantal van ca. 2000 nummers of archiefstukken¹⁰ moet voorlopig een ruwe schatting blijven tot alles doorgenomen en verwerkt is. De reden hiervoor is de vrij chaotische nummering of soms zelfs de afwezigheid van nummering van de stukken, zoals hierna zal blijken. Daarnaast zijn er in een aparte opstelling nog 13 registers, genummerd van R1 tot R14. Nr. 7 ontbreekt evenwel. De afzonderlijke archiefstukken die in de dozen zitten betreffen vooral losse akten, waaronder heel wat oorkonden. In sommige gevallen bestaat een enkel nummer echter uit een lias, pak of register. Nagenoeg alle stukken zijn verpakt in bruin papier. Naast de genummerde stukken, geregeld ook met bis- of trisnummers, zijn er ook tientallen stukken die niet genummerd werden. Deze ongenummerde stukken treft men vooral in de laatste doos aan, al kunnen er ook in andere dozen gevonden worden. Tot en met Doos 11 (die stukken bevat tot en met nummer 1363) verloopt de rangschikking en bijgevolg ook de nummering van de stukken vrij chronologisch.¹¹ Zo zitten in Doos 1 archiefstukken vanaf 1072 tot 1342, terwijl de stukken in Doos 11 de periode 1756 tot 1779 betreffen. Vanaf Doos 12 wordt die chronologische schikking niet meer consequent gevolgd. De meerderheid van de stukken die we daar aantreffen valt wel nog te situeren in de zeventiende en de achttiende eeuw, maar er zitten ook af en toe stukken tussen die betrekking hebben

wie wij goede contacten hebben, werden verstrekt, laat ons niet toe om hierop verder in te gaan. Wij danken trouwens de heer Alma en enkele van zijn projectmedewerkers voor bijkomende informatie die niet op de website te vinden was.

- 9 Historische gegevens over de abdij in dit artikel die niet geannoteerd zijn, komen uit de publicaties vermeld in de voetnoten 12 en 17.
- 10 Bij een eerste snelle blik neemt men een opeenvolgende nummering waar van nummer 1 (in Doos 1) tot nummer 1965 (in Doos 17 [de negentiende of laatste doos]). De term 'archiefstuk' wordt hier gebruikt in de archivalische betekenis van het woord, namelijk een blad/een aantal bladen beschreven (of soms bedrukt) perkament of papier, dat/die een eenheid vormt/vormen.
- 11 Dat de ordening niet strikt chronologisch is, blijkt bijvoorbeeld alleen al uit het feit dat het oudste stuk, de stichtingsoorkonde van 1072, nr. 5 draagt.

op de eeuwen daarvoor. Rekening houdend met het voorgaande en ook omdat grosso modo vanaf nr. 1299 (in Doos 11) telkens een 'n' voor het nummer komt, is het vermoeden gewettigd dat er vanaf dan met een soort tweede fase van ordening/inventarisatie gestart werd. De 'n' zou dan kunnen staan voor 'nieuw', tenzij de 'n' gewoon op 'nummer' slaat. Het hoe en het waarom is ons niet helemaal duidelijk. Of deze nieuwe benaming alleen op een andere fase van de inventarisering en ordening slaat, of dat ze ook te maken heeft met het feit dat de desbetreffende archiefstukken ook effectief later aan de collectie werden toegevoegd, is voorlopig niet uit te maken. Dat sommige stukken zeker later aan het fonds werden toegevoegd, bewijst Register nr. 11 dat er niet vóór 1866 in werd geïntegreerd (zie hierna). Vreemd en voorlopig onverklaarbaar is dan weer het feit dat er voor de nummers van 1400 tot 1452, op enkele uitzonderingen na, zowel een 'n'-nummer als een nummer zonder 'n' bestaat, dus telkens twee verschillende stukken met hetzelfde nummer, wat een vijftigtal extra nummers opleverde ten aanzien van de oorspronkelijke schatting. Uit de verwijzingen in het boek van de geschiedschrijver van de abdij bij uitstek, Valère Pil,¹² is er niet veel op te maken betreffende de vroegere gang van zaken bij de ordening en inventarisering van het archief. Men kan er alleen uit afleiden dat er vóór 1909 (datum van de redactie van zijn werk, zoals hierna zal blijken) al een nummering bestond tot 1555, en ook dat diverse stukken toen nog niet geklasseerd waren.¹³

Deze toename van het totale aantal stukken wordt dan weer gedeeltelijk tenietgedaan door het feit dat in het fonds Zonnebeke stukken zitten die er helemaal niet in thuishoren. In afwachting van verdere verwerking konden alvast twee vreemde eenden in de bijt gedetecteerd worden. Enerzijds zijn er de negen stukken die afkomstig zijn uit het archieffonds van Ten Duinen, zoals uit

12 V. PIL, *Zonnebeke. Heerlijk verleden en zonnig heden*, Langemark, 1967. De meeste artikels die hij daarvóór over de abdij publiceerde, werden in het boek verwerkt.

13 Pil vermeldt in voetnoot tientallen nummers van archiefstukken, met als hoogste het nummer 1555. Maar er zijn heel wat archiefstukken waarnaar hij verwijst die geen nummer krijgen (ook van stukken die thans vóór het nummer 1555 vallen) of die de noemer 'ongeklasseerd' krijgen. De zogenaamde 'n'-nummers lijkt hij – vreemd genoeg – helemaal niet te kennen.

de inhoud en de rugnotities kan afgeleid worden. Op één stuk na, dat dateert uit 1496, hebben alle acht andere betrekking op de 17de eeuw.¹⁴ Heel verwonderlijk is hun aanwezigheid niet, aangezien dit archieffonds eveneens op het Grootseminarie wordt bewaard. Anderzijds is er in Doos 14 een vijftiendertigtal stukken aanwezig waarvan de herkomst momenteel erg onduidelijk is. De regio waarop de berentingen, verkopen, etc. betrekking hebben valt te situeren in het gebied tussen Kortrijk en Oudenaarde. Zo zijn er diverse stukken die betrekking hebben op goederen in Kaster. De stukken dateren haast allemaal uit de 18de eeuw. Of deze documenten te herleiden zullen zijn tot een archiefvormer waarvan het archief in het Grootseminarie is terechtgekomen, lijkt minder vanzelfsprekend. Misschien gebeurde de vermening nog vóór het fonds Zonnebeke in het Grootseminarie gedeponeerd werd, en biedt deze anomalie een aanknopingspunt betreffende de eventuele bewaarplaats van het abdijsarchief tussen de opheffing van de abdij in 1796 en het moment waarop het zijn weg vond naar het Grootseminarie. De bewering dat de archiefbestanden die in het Grootseminarie of in het Archief van het Bisdom van Brugge terecht kwamen het voordeel hebben dat ze onderling niet vermengd geraakten¹⁵ – een euvel waardoor heel wat fondsen in het Rijksarchief te Brugge geplaagd worden (denk b.v. aan de verzameling Blauwe nummers of Aanwinsten) – moet dus enigszins gecorrigeerd worden.¹⁶ Ons onderzoek wees in elk geval uit dat een deel van die vermenging toe te schrijven is aan hun gezamenlijk verblijf op het Grootseminarie, terwijl andere samenvoegingen wellicht reeds daarvoor gebeurden. Zo hebben we recent nog kunnen vaststellen dat in het abdijsarchief van Voormezele, bewaard in het Archief van het Bisdom Brugge, stukken van de Ieperse broederschap van O.L.V. van de studen-

14 Voorlopig werden die opgenomen in de databank en kunnen ze via de zoekopdracht 'Ten Duinen' opgevraagd worden. Er is evenwel geen volledige toponymische en prosopografische ontleding en verwerking van deze stukken gebeurd.

15 Aldus Noël GEIRNAERT, 'Het archief van het Grootseminarie te Brugge', in A. DENAUX en E. VANDEN BERGHE (red.), *De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie te Brugge (1833-1983). Bewoners/Gebouwen/Kunstpatrimonium*, Tielt, 1984, p. 113.

16 Zie ook hierna de vaststelling dat enkele documenten van het abdijsarchief Zonnebeke in de reeks Varia zijn terechtgekomen.

ten van Parijs zijn terechtgekomen. Hier kon de verklaring gemakkelijk achterhaald worden: het abdijsarchief van Voormezele stond ooit, vooraleer het naar Brugge werd overgebracht, onder de hoede van de pastoor van de Ieperse Sint-Jacobskerk, waar de broederschap gehuisvest was.¹⁷ Ten gevolge van de voorgaande vaststellingen achten wij het niet geheel onwaarschijnlijk dat in de andere archieffondsden die bewaard worden op het Grootseminarie ook stukken van Zonnebeke terechtgekomen zouden kunnen zijn. Misschien geldt dat ondermeer voor de nummers die nu ontbreken in het fonds Zonnebeke.¹⁸ Zolang niet alle nummers zijn doorgenomen, is het dus voorlopig onmogelijk om het precieze aantal Zonnebeekse stukken te bepalen. 2000 blijft bijgevolg een vrij ruwe benadering.

EEN DOORDEWEEKS ZELDZAAM ABDIJSARCHIEF

Deze bovenstaande tegenstelling behoeft uiteraard enige verduidelijking. Op zichzelf is het archieffonds Zonnebeke, alhoewel kwantitatief redelijk omvangrijk, ook weer niet zo uitzonderlijk. We vinden er de traditionele stukken in terug die menig abdijsarchief bevat, en waarvan er nogal wat in vooral de diverse Rijksarchieven zijn terechtgekomen,¹⁹ al mogen natuurlijk ook de archieven van het Bisdom en van het Grootseminarie te Brugge – beide ontstaan na de heropricting van deze instellingen in 1833-4 – prat gaan op het bezit van enkele waardevolle abdijsar-

17 N. HUYGHEBAERT, 'Prévôté puis abbaye de Sainte-Marie à Voormezele, Flandre Occidentale', in: *Monasticon Belge*, dl. 3, vol. 3, Luik, 1974, p. 692 n. 4. Deze 'nieuw' ontdekte stukken van de broederschap vormen een welkome aanvulling op de reeds relatief rijke bronnenoverlevering van deze broederschap, waarover reeds diverse publicaties van onze hand verschenen. Over het archief zie P. TRIO, 'De statuten van de laat-middeleeuwse clericale O.L.V.-broederschap van de studenten van Parijs te Ieper', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 148 (1982), pp. 96-99.

18 O.a. ontbreken de opeenvolgende nummers 1596-1602.

19 We beperken ons tot het Rijksarchief van Brugge, bij wijze van voorbeeld, maar de situatie is er illustratief voor die in de andere Rijksarchieven. Behalve de website van het Rijksarchief Brugge, terug te vinden op de website van het Algemeen Rijksarchief, zie ook M. VANDERMAESEN, 'Bronnen voor de geschiedenis van West-Vlaanderen op het Rijksarchief te Brugge. Bekende en onbekende toegangen', in: *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis te Brugge* (deze en oudere benamingen voortaan afgekort als *HGGB*), 136 (1999), p. 222.

chieven.²⁰ Het archief werd in deze instellingen gedeponereerd door de laatste kloosterlingen en/of enkele interesseerden, zoals onder meer kanunnik Ferdinand van de Putte (†1882), soms in de hoop om het achteraf terug te krijgen eens de archiefvormende instelling opnieuw opgericht zou zijn.²¹ Op die manier werd verhinderd dat de Administratie der Domeinen, die aasde op het bezit en de inkomsten en dus ook op het archief, die archivalia in beslag zou nemen. De door deze overheidsinstelling ingezamelde documenten geraakten, voor zo ver ze niet vernietigd werden, uiteindelijk in de Departementale (later Provinciale) depots, waaruit het Rijksarchief Brugge is voortgekomen. Over de lotgevallen van het abdijarchief van Zonnebeke in de periode die onmiddellijk volgde op de afschaffing van de abdij in 1796, tot het moment dat de stukken gedeponereerd werden in het Archief van het Grootseminarie te Brugge, tasten we voorlopig in het duister. Wellicht werd een deel of misschien het grootste deel daarvan al in 1839 aan het Grootseminarie overgedragen.²²

De meeste archiefstukken handelen over inkomsten en bezitsrechten en de conflicten die daaruit voortsporen; het betreft schenkingen, koop- en verkoopakten, ruilovereenkomsten, be-rentingen, verpachtingen, processen. Soms zitten er ook volledige of gedeeltelijke overzichten van inkomsten uit roerend of

20 Zie hiervoor K. PRIEM, 'Bronnen voor de kloostergeschiedenis in het Bisschoppelijk Archief en het Archief van het Grootseminarie te Brugge', in: M. NUYTTENS (red.), *Kloosterwezen in West-Vlaanderen. Studiedag georganiseerd te Brugge op 21 oktober 2002*, (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Miscellanea Archivistica Studia, 152), Brussel, 2003, pp. 49-67 (met Zonnebeke op p. 55).

21 Zo kon Van de Putte ervoor zorgen dat na het overlijden van de laatste monnik van Lo, een belangrijk deel van dit abdijarchief naar het Grootseminarie verhuisde. Zie, naast de hierboven geciteerde bibliografie, ook M. VANDERMAESEN, 'Abdijen kloosterarchieven op het Rijksarchief te Brugge. Wettelijk kader, aanwinsten en ontsluiting', en B. ROOSE, 'Bronnen voor de kloostergeschiedenis van West-Vlaanderen in het provinciaal archief', in: NUYTTENS (red.), *Kloosterwezen*, 105-120 en 69-93. Over Van de Putte, zie ook nog A. DE LEYN, 'Esquisse biographique de monsieur Ferdinand van de Putte, vice-président de la Société d'Emulation', in: *HGGB*, 34 (1884), pp. 269-394.

22 Zie de vermelding van F. van de Putte in zijn betoog naar aanleiding van de algemene vergadering van de Emulatie te Brugge op 16 september 1839 in *HGGB*, 1 (1839), p. 307. Dat correspondeert met de formulering van Geirnaert die beweert dat deze kloosteren abdijarchieven tussen 1834 en 1840 op het Grootseminarie terecht kwamen. Zie GEIRNAERT, 'Het archief', 107. Voor latere getuigenissen over de aanwezigheid van het abdijarchief in het Grootseminarie, zie hierna.

onroerend goed bij. De enkele grote, apart geklasseerde registers vallen onder die noemer, terwijl in de dozen vooral beperkte of fragmentaire optekeningen daarvan bewaard worden. Omdat de abdijs haar rechten en inkomsten wou beschermen, treffen we ook heel wat erkenningen daarvan aan door wereldlijke en kerkelijke machthebbers. De loden zegels van de diverse pauselijke bullen zijn nog vrij goed bewaard. Zoals voor de meeste abdijarchieven het geval is, krijgt men veel minder informatie over het interne abdijsleven en de organisatie van de instelling. Wel kennen we twee statutenversies uit respectievelijk 1608 en 1628.²³ Het gebrek aan verhalende bronnen, zoals een kroniek, maakt dat deze leemte niet kan worden opgevuld, terwijl het ontbreken van necrologische documenten een reconstructie van de oorspronkelijke abdijsbezetting, met alle kanunniken en andere abdijsbewoners, sterk bemoeilijkt.²⁴ Tot de meest interessante stukken behoren ondermeer twee cartularia, die ook door Callewaert voor zijn uitgave van de oudste oorkonden werden gebruikt.²⁵ Verder vallen onder die categorie nog twee oudere archiefinventarissen,²⁶ ontwerp tekeningen van de pastorie van Linselles²⁷ en een boek van de dis van Zonnebeke met de renten en gronden in

23 Opgenomen in het Handschriftenfonds van het Grootseminarie onder nr. 146/141. Verschillende handschriften in dit fonds werden onttrokken aan de diverse archivalische fondsen van de kloosters en abdijen, zodat ook hier mag aangenomen worden dat deze statuten ooit één geheel vormden met de rest van het abdijsfonds. Zie ook nog een afschrift van de regel van Augustinus uit de 16de eeuw in het abdijsarchieff onder nr. n 1901.

24 Ook betreurd door N. HUYGHEBAERT, 'Abbaye de Notre-Dame à Zonnebeke, Province de Flandre Occidentale', in: *Monasticon Belge*, dl. 3, vol. 3, Luik, 1974, pp. 855-859, al is het wel zo dat de parochieregisters, die tijdens de Eerste Wereldoorlog verloren gingen, heel wat necrologische notities bevatten.

25 R 11, de zgn. *Inventaire diplomatique*, opgesteld ca. 1600 (pas na 1866 in het AGSEB beland), en R 13 uit 1632; zie telkens een uitvoerige beschrijving in C. CALLEWAERT (ed.), *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge, 1925, pp. vi-ix. Dat niet alle kopieën van oorkonden van vóór 1300 die zich nu nog in het abdijsfonds bevinden door Callewaert zijn opgenomen (o.a. die in het document nr. n 1397), kan te maken hebben met de onvolledige inventarisatie van het archief op dat moment.

26 Eén ervan, nl. deze van 1792 (R 12), opgesteld door griffier Jacob Gerard Bouten, werd recentelijk uitgegeven: P. CLAEYS (ed.), *Generalen inventaris 1792* (Augustijnenabdijs van Zonnebeke, 1), Zonnebeke, 2003. De andere dateert uit ca. 1600 (R 11) en bevat soms uitgebreide uittreksels en treffende beschrijvingen van de validatietekens. Er is ook nog een beperkte overzichtslijst uit 1680 met "argumenta brevia ad librum privilegiorum" (nr. n 1606) en één uit de 18de eeuw (nr. n 1613).

27 Nr. 1293.

1500.²⁸ Ook enig kaartenmateriaal is aanwezig, zij het in zeer beperkte mate, nl. van de landerijen die de abdij bezat in Langemark (het *Clercxhof*) en in Oostnieuwkerke.²⁹ Van de weinige stukken die momenteel geen deel uitmaken van het in het Grootseminarie bewaarde abdijfonds, maar toch ooit de abdij van Zonnebeke als archiefvormer hadden, noemen we hier, ter aanvulling van de opsomming in Huyghebaert,³⁰ het niet oninteressante register met inkomsten uit roerend en onroerend goed van 1370/71 n.s. met latere aanvullingen, dat momenteel bewaard wordt in het Stadsarchief van Brugge,³¹ een pauselijke bulle uit 1757³² en enkele stukken aangaande de baljuw van Zonnebeke.³³ Een belangrijke aanvulling vormt ook farde ‘CCXVIIIbis: abbaye de Zonnebeke’ die op een gegeven moment overgeheveld werd van het Bisschoppelijk Archief naar dat van het Grootseminarie. Dit amalgaam van ongeveer dertig stukken, voornamelijk daterend uit de 17de en 18de eeuw, kan – op weinig uitzonderingen na – zonder meer tot het abdijsarchief van Zonnebeke gerekend worden en heeft er misschien ook ooit toe behoord. Tussen deze stukken zitten ook een notarisakte uit 1490, die uitvoerig ingaat op het ontslag van abt Elooi de Vacht, en enkele kopieën van oorkonden, waaronder die van 1110. Deze afschriften waren aan Callewaert niet bekend.

Het is precies dankzij die oudere inventarissen dat we kunnen nagaan hoeveel archief verloren gegaan is, zoals de “statuten

28 Nr. n 1813, met ook een opsomming van de jaargetijden waarmee de armentafel belast was.

29 Nr. 1293 en Nr. 375. Een heel klein kaartje van een tiende te Beselare is ook nog te vinden in een ongenummerd stuk, dat los in Doos 13tris zit (in de databank te raadplegen als BRU-AGSB-Z-Doos13trisLos3).

30 HUYGHEBAERT, ‘Abbaye’, 855-859, die vooral archivalia situeert in het Rijksarchief te Brugge en in het Algemene Rijksarchief te Brussel (hier vooral uit de zeventiende en achttiende eeuw, afkomstig van centrale instellingen).

31 Brugge, Stadsarchief, nr. 520. Zie hierover voorlopig P. TRIO, ‘Een renteboek van de abdij van Zonnebeke uit 1370’, in: *Het Zonneheem. Tijdschrift voor Volkskunde en Cultuurleven van de Zonnebeekse Heemvrienden*, 18 (1989), pp. 89-99.

32 Kortrijk, Stadsbibliotheek, Fonds Slosse, nr. 44. Zie ook PIL, *Zonnebeke*, 143, die wist dat Slosse het in zijn bezit gehad had, maar niet wist wat er na de Eerste Wereldoorlog van geworden was. Over Slosse, zie A. AUGUSTYN, ‘Leopold Slosse en het biografisch rijke Slossefonds’, in: *De Leiegouw*, 47 (2005), pp. 3-58.

33 AGSEB, *Varia*, V 168, V 171 en V 174 (wat opnieuw wijst op het door elkaar halen van fondsen die in dit depot aanwezig zijn).

ende privilegien van d'abdije" uit 1294, de "oude manuscripten raekende d'eerste fondatien van dese abdije", mogelijk verwijzend naar een soort fundatiekroniek, of het "ouden handbouvck van den heer abt Ogiers [† 1608]" en zo vele andere.³⁴ Vooral te betreuren is de grote afwezigheid van rekeningen, met uitzondering van enkele uit de allerlaatste jaren van het bestaan van de abdij, samen met enkele afrekeningen van na 1796.³⁵ Uit de hiervoor genoemde inventaris kan men opmaken dat de rekeningen van vóór 1582 al veel vroeger, dus mogelijk ten tijde van de Beeldenstorm in 1566 of andere reformatorisch geïnspireerde plunderingen of vernielingen in de daaropvolgende jaren, waren verloren gegaan. Ook enkele branden eisten hun tol. Dit wordt expliciet vermeld naar aanleiding van een brand tijdens het abbatiaat van Elooi de Vacht (1470-1490) toen in het abtsvertrek een kast of koffer met documenten aan de vlammen ten prooi viel.³⁶

Zonnebeke was aanvankelijk een kleine abdij – in 1110 werd het aantal van 3 naar 7 kanunniken gebracht³⁷ – en in de lijsten met de bedragen waarmee de kerkelijke instellingen in het graafschap Vlaanderen belast werden, komt de abdij dan ook eerder op het einde voor. Maar in de loop van de vijftiende eeuw wist Zonnebeke tot de middenmoot op te klimmen.³⁸ Een zekere voorspoed in de late middeleeuwen blijkt ook uit de rijkdom van de bibliotheek, waarvan nogal wat boeken door inbeslagname in de latere Brugse Stadsbibliotheek zijn terechtgekomen.³⁹ Het merendeel

34 Vermeld in CLAEYS, *Generalen inventaris*, 58.

35 Rekeningen vanaf 1794 tot 1813 (nrs. 1943 tot 1948).

36 Zie de nrs. 179 (2 maart 1508) en 209 (19 aug. 1526).

37 Als referentiekader geven we ook nog het aantal inwoners (waaronder ook novicen en geprofesten, maar zonder knechten en andere bedienaars) voor een aantal jaren: 1414 (7), 1491/2 n.s. (8), 1535 (10), 1608 (6), 1751 (18) en 1787 (19). Sommige cijfers zijn wellicht minima.

38 De oudste lijst dateert van 1294 met een 37ste plaats voor Zonnebeke, waar Voormezele (24ste) en Lo (25ste) veel hoger scoorden. In de lijst van 1423 stond Zonnebeke op de 26ste plaats, een beetje onder Lo (22ste), maar vóór Voormezele (32ste). Het Sint-Maartenskapittel van Ieper bekleedde een 15de plaats. W. PREVENIER, 'De verhouding van de clerus tot de lokale en regionale overheid in het Graafschap Vlaanderen in de Late Middeleeuwen', in: *Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België. Middeleeuwen en Moderne tijden* (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 47), Leuven, 1968, pp. 48-134; zie ook H. CALLEWIER, 'Het aartsdiakonaat Vlaanderen van het bisdom Terwaan in 1405', ter perse.

39 J. VANDAMME, *Het bibliotheekwezen in Brugge voor 1920*, Brugge, 1971, pp. 77-78; L.

van de abdijbezittingen situeerde zich in Zonnebeke zelf (met de abdijschuur en de pachthoven Westgoed en Ter Beke), waar de abdij zich zonder twijfel de belangrijkste grootgrondbezitter mocht noemen. Verdere bezitsconcentraties bevonden zich in de naburige parochies Passendale, Langemark, Geluveld, Beselare en Zandvoorde. Wat verder afgelegen had de abdij bezittingen in Noordschote, Bikschote, Gits, Ledegem, Moorslede, Roeselare en Zillebeke, terwijl sommige van haar gronden zich bevonden in het huidige Noord-Frankrijk of Wallonië (belangrijk waren Waasten, Wervick-Sud en Linselles). In Ieper bezat men sinds 1358/59 n.s. een refuge in de Bollingstraat, die later nog werd uitgebreid door de aankoop van de aanpalende woningen. De aanwezigheid in Lampernisse gaat terug tot de beginfase van de abdij. Kan dit niet te maken hebben met de behoefte aan graasweiden op de schorren die zich op dat moment uitstrekten langs het IJzerestuarius tussen Diksmuide en Nieuwpoort? Men mag niet vergeten dat in het opkomende Ieper de snel groeiende textielnijverheid een grote vraag naar wol creëerde.⁴⁰ In die zin vallen wellicht ook de bezittingen in Klemskerke, Bredene, Uitkerke en Oudenburg te verklaren; anderzijds weten wij dat een deel van deze gronden door de abdij verpacht werd in ruil voor boter, wat ook op een andere of een gedeelde functie zou kunnen wijzen. Een overzicht van 1676 meldt ca. 800 gemeten of omgerekend ca. 350 ha in eigendom. Nauw verbonden met de inkomsten waren de patronaatsrechten die in de eerste eeuw na de oprichting aan de abdij van Zonnebeke geschonken werden. Naast Zonnebeke zelf, dat al bij de stichting werd overgemaakt, volgden heel snel de parochiekerken van Beselare (1087), Roeselare (1093: met het latere

VANDAMME, 'Op zoek naar de oorsprong van de Brugse openbare bibliotheek', in: L. VAN BIERVLIET e.a. (red.), *The Founding Fathers. Het bibliotheeklandschap in Brugge omstreeks 1800*, Brugge, 2004, p. 35 (lijst uit 1797 met 4.146 volumes).

40 De opkomst en snelle groei van de textielstad Ieper zou precies te wijten zijn aan de nabijheid van het schorrengebied dat ideaal was voor schapenteelt, zie A. VERHULST, 'Sheep-Breeding and Wool Production in Pre-Thirteenth Century Flanders and their Contribution to the Rise of Ypres, Ghent and Bruges as Centres of the Textile Industry', in: *Ypres and the Medieval Cloth Industry in Flanders. Archaeological and Historical Contributions. Ieper en de middeleeuwse lakennijverheid in Vlaanderen. Archeologische en historische bijdragen*, M. DEWILDE e.a. (red.) (Archeologie in Vlaanderen. Monografie, 2), Asse-Zellik, 1998, pp. 33-42. Vergelijk met het bezit van de abdij van Voormezele in Bredene.

daarvan ontkoppelde Oostnieuwkerke), en Bikschote (1227). In vergelijking met sommige andere kloosters en kapittels binnen het bisdom Terwaan, waaronder Zonnebeke ressorteerde, lag dat aantal eerder aan de lage kant. Het nabije Sint-Maartenskapittel bezat op het einde van de middeleeuwen in maar liefst achttien parochiekerken het patronaatsrecht.⁴¹ Kijken we naar de kleinere naburige aanverwante instellingen, de landelijke kapittels of abdijen, dan valt Zonnebeke niet echt uit de toon: Lo (3), Waasten (2) en Eversam (3). Voormezele met zijn 11 stak er wel boven uit. Het is niet onlogisch dat in bepaalde parochies het bezit van het patronaatsrecht samenhang met tiendeninkomsten; een deel van die tienden was immers nog steeds onlosmakelijk verbonden met de parochiekerk. De abdij van Zonnebeke bezat echter ook heel wat tienden die op een andere manier in haar bezit gekomen waren. Veel tiendenbezit was immers sinds lang onttrokken aan de vroegere parochiekerk, om als gelijk welke andere inkomstenbron verhandeld te worden. Wel vonden nogal wat tiendenrechten onder invloed van het gedachtegoed van de Gregoriaanse Hervorming toch een eindbestemming bij kerkelijke instellingen, een evolutie waarvan ook Zonnebeke wist te profiteren.⁴²

Tenslotte waren ook heel wat inkomsten verbonden aan de heerlijke rechten die de abdij in het algemeen en de abt in het bijzonder bezat. Talrijke feodale rechten brachten een aardige duit in het zakje. Deze heerlijke rechten oefende de abt in nagenoeg heel Zonnebeke uit, zeker na de toevoeging in 1698 van de heerlijkheid Rollegem aan zijn heerlijkheden Zonnebeke en Bourgogne, die hij respectievelijk in 1112 en 1342 verwierf. Op basis van zijn patronaatsrecht en zijn vele bezittingen in het dorp, mocht de abt zich er zowaar een kleine Zonnekoning noemen. De laatste aanwinst van feodale rechten volgde in 1717, toen de kleinere heerlijkheid *Clercxhove* in Langemark werd aangekocht.

41 Cijfers zijn te vinden bij M. CARNIER, *Bidplaatsen en parochies in het bisdom Terwaan vóór 1300: een institutionele studie*, Onuitgegeven doctoraat, K.U.Leuven, 1996, dl. I, pp. 222-223.

42 Meer algemeen *Ibidem*, 244-301.

EEN BEPERKTE HISTORIOGRAFIE

Het onderzoek naar de geschiedenis van kloosters en abdijen van de 'traditionele' grote orden –hiermee bedoelen we in de eerste plaats deze die aan bod kwamen in het *Monasticon Belge*– is voor wat betreft de regio van het vroegere graafschap Vlaanderen de laatste decennia wat stilgevallen.⁴³ Waar vroeger, met een intense activiteit in de negentiende eeuw, deze kerkelijke instellingen een ruime historiografische belangstelling genoten, lijken thans nog weinig academici of amateurhistorici bewogen door een dergelijk onderwerp.⁴⁴ Enige uitzonderingen bevestigen die regel. Zo blijven de heel grote abdijen, zoals b.v. de Gentse Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij of de abdij van Ten Duinen, voortdurend in de schijnwerpers staan.⁴⁵ Kleinere kapittels of kloosters zijn zelden of nooit meer integraal het voorwerp van grondig en vernieuwend onderzoek. Alleen de oorsprongsgeschiedenis van deze instellingen kreeg in het kader van een alomvattend onderzoek naar de kapittelstichtingen in het graafschap Vlaanderen door Brigitte Meijns een belangrijke vernieuwende impuls.⁴⁶ Slechts enkele van die instellingen wisten aan die algemene desinteresse te ontsnappen. Zonder exhaustief te willen zijn, vernoemen we hier o.m. de cisterciënzerinnenabdijen van Spermalie te Sijsele-

43 Zijnde benedictijnen, cisterciënzers, premonstratenzers, reguliere kanunniken en kanunnikessen van Augustinus en kartuizers.

44 Zie het summier overzicht in L. MILLIS, 'De kerkhistorische productie in België (1959-1992) betreffende de middeleeuwen', in: *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het Katholieke leven in de Nederlanden*, 1 (1992), pp. 113-123, met op p. 122: "Toch zijn er omzeggens geen grote studies over individuele huizen meer geweest". Veel materiaal, waaronder bibliografie, werd verzameld in de diverse publicaties van het Algemeen Rijksarchief onder de bezieling van de gewezen Algemeen Rijksarchivaris dr. Ernest Persoons. Van bepaalde orden die nog niet zo lang geleden hun ontstaansdatum hebben herdacht, bestaan ook algemene referentiewerken met veel literatuurverwijzingen, zie *Benedictus en zijn monniken in de Nederlanden*, 3 dln. Gent, 1980; A. HOSTE e.a., *De Glans van Cîteaux in de Nederlanden. 900 jaar cisterciënzerabdijen, 1098-1998*, Brugge, 1997; M. SABBE e.a. (red.), *Bernardus en de Cisterciënzerfamilie in België, 1090-1990*, Leuven, 1990.

45 G. DECLERCQ (red.), *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997. Wij zijn zo welwillend nog een ander, meer recent boek te vermelden, al slaagde de auteur er in om onze studies in haar werk en bibliografie steevast te negeren: E. DHANENS, *De ring van Sint-Dunstan. De voormalige Sint-Pietersabdijkerk en haar kunstpatrimonium*, Gent, 2003; D. VANCLOOSTER (red.), *De Duinenabdij van Koksijde. Cisterciënzers in de Lage Landen*, Tielt, 2005.

46 MEIJNS, *Aken of Jeruzalem?*, en de vele publicaties die daarop volden.

Brugge en van Groeninge te Kortrijk, terwijl ook zeer recent de premonstratenzerabdij van Drongen zich in zulke historische belangstelling mocht verheugen.⁴⁷ Deze beperkte interesse staat in schril contrast met de recente historiografische aandacht voor bijvoorbeeld de bedelorden en hun aanverwante tweede en derde orden, of naar semi-religieuzen zoals de begijnen.⁴⁸

Op die manier blijven de kleine 'traditionele' kloosters en kapittels uit het vroegere Vlaanderen wat verweesd achter. Kijken we alleen maar naar de regio Ieper-Poperinge-Veurne, dan moet men vaststellen dat de voornaamste literatuur over deze instellingen al van veel vroeger dateert. Zo hebben de kerkelijke instellingen van Ieper, Voormezele, Waasten, Eversam, Roesbrugge en Stavele sinds de overzichtspublicatie in het *Monasticon* nauwelijks nog enige belangstelling genoten.⁴⁹ Meer nog, de belangrijkste literatuur over die instellingen dateert vaak nog uit de negentiende eeuw, toen Van de Putte en Carton samen met nog enkele tijdgenoten een eerste vlugge verkenning van het archiefmateriaal maakten en daar nogal onkritisch mee omsprongen.⁵⁰ De geschiedschrijving over de abdij van Zonnebeke vormt daar niet echt een uitzondering op. Met de editie van de oorkonden van vóór 1300 door Callewaert in 1925 en het boek van Valère Pil dat

47 J. VANBOSSSELE, 'Geschiedenis van de Groeningeabdij in Kortrijk 1236-1797', in: *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, nieuwe reeks 69 (2004), pp. 1-527 (ook afzonderlijk verschenen); J.L. MEULEMEESTER (red.), *800 jaar Spermalie*, s.l., 1986; J. DECAVELE e.a. (red.), *De Oude Abdij van Drongen. Elf eeuwen geschiedenis*, Leuven, 2006.

48 Ook hier geen exhaustieve bibliografie. Zie de schitterende studies van W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België. Klasse der Letteren, jrg. 49, nr. 121), Brussel, 1987; IDEM, *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, Philadelphia, 2001.

49 Ook hier bevestigen de uitzonderingen de regel. Zo mochten de abdij en het kapittel van Mesen een niet aflatende belangstelling genieten, dankzij de vele publicaties van Johan Beun; zie één van zijn laatste bijdragen hierover: J. BEUN, 'Het kapittel van de collegiale kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Mesen, 1060-1797', in R. OPSOMMER (red.), *Van Ieperse scholen en lenen, schilderijen en criminelen, uit velerlei eeuwen* (Ieperse Historische Studies, 3), Ieper, 1999, pp. 7-76.

50 We verwijzen graag naar de twee historiografische overzichten: A. SCHOUTEET en E.I. STRUBBE, *Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen, 1839-1939*, Brugge, 1950; S. VRIELINCK en R. VAN EENOO, *Ijveren voor geschiedenis: 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis Société d'Emulation te Brugge*, Brugge, 1989.

gepubliceerd werd in 1967 zijn meteen de belangrijkste werken aangehaald.⁵¹ Daarbij moet men weten dat Pil de tekst van zijn boek al grotendeels vóór de aanvang van de Eerste Wereldoorlog schreef,⁵² zodat de karakterisering van 'verouderde' literatuur nog meer van toepassing wordt.⁵³ Tijd dus om het tij te keren.

HAND IN HAND: BEWARING, ONTSLUITING EN STUWING VAN HET ONDERZOEK

De databank *Doza* mag men gerust uiterst vernieuwend en naar Belgische maatstaven zelfs uniek noemen. In de eerste plaats wordt nu voor het eerst een wetenschappelijke ontleding (regest) van ieder archiefstuk gemaakt. Tot hiertoe moest men zich behelpen met een vrij summiere, vaak ook foutieve of onvolledige inventarisatie, die bovendien slechts op steekkaarten in het Archief van het Grootseminarie raadpleegbaar was. Deze inventarisering is wellicht grotendeels het werk geweest van priesters in opleiding. Ook Valère Pil, die er in de jaren 1907-1909 zijn opleiding volgde,⁵⁴ maakte deel uit van de groep seminaristen die deze taak was toevertrouwd.⁵⁵ Toch werden bepaalde archiefstukken al veel vroeger genummerd en mogelijk geïnventariseerd. Zo moeten in de jaren 1865-67 zeker al de eerste 142 (eventueel 144) nummers hun huidige klassering gekregen hebben.⁵⁶ Wel-

51 Cf. supra. Voor een vrij omvattende bibliografie, zie F. BOSTYN, *Bibliografie van Zonnebeke en zijn deelgemeenten 1830-2001, Uitgave van de Zonnebeekse Heemvrienden*, 2001, pp. 8-12, waarin ook publicaties staan die de recente opgravingen toelichten.

52 Zie de handgeschreven teksten bewaard in het Documentatiecentrum van de Zonnebeekse Heemkring; een kopie van één van deze teksten is ook te vinden in AGSEB, Fonds Handschriften, nr. S 40 (geschiedenis van de abdij tot a° 1699). Dit manuscript werd oorspronkelijk op 21 februari 1911 door Pil geschonken aan pastoor Slosse. Ook enkele artikels die Pil publiceerde, dateren uit die en volgende jaren. BOSTYN, *Bibliografie*.

53 Men merkt dit ook aan de verwijzing naar literatuur in de voetnoten van dit boek, waarin weinig of geen literatuur van na 1914 wordt aangehaald.

54 Hij werd op 18 december 1909 tot priester gewijd. Over Pil: E. BALDUCK, 'Valeer Pil, zestig jaar', in: *Iepers Kwartier*, 6 (1970), pp. 1-6; IDEM, 'Pastoor-historicus Valeer Pil (1885-1975)', in: *De IJzerbode*, 6:2 (1970), pp. 1-6; Zonnebeke, Documentatiecentrum Zonnebeekse Heemkring, *Notities Pil*. Over de opdracht tot inventariseren die Callewaert aan hem en andere seminaristen gaf, zie ook PIL, *Zonnebeke*, 11.

55 In het AGSEB zitten ook nog enkele versnipperde inventarisaties (afzonderlijk bewaard en dus geen nummer), die - naar we vermoeden - aan de basis hebben gelegen van de Steekkaarteninventaris.

56 Zie de publicaties van (A.) DE LEYN, 'Donations faites à l'abbaye de Zonnebeke par

licht mag daarom het cijfer '1864' dat op een geschreven inventaris van L.F.X Vander Maerliere⁵⁷ staat, die bewaard wordt in het Archief van het Grootseminarie, terdege als 'anno 1864' gelezen worden. In deze inventaris worden naast oorkonden van de abdij van Lo ook de nrs. 1 tot 278 – deze komen thans overeen met de akten in de eerste vier dozen – van de abdij van Zonnebeke geïnterpreteerd. Het is dan ook logisch dat kort na het opmaken van deze inventaris en dus de gedeeltelijke openbaring van het archief, twee artikels met de uitgave van enkele archiefstukken verschenen, zij het voor een beperkte kring.⁵⁸

Ongetwijfeld heeft de relatieve onbekendheid van dit abdijsfonds ervoor gezorgd dat, met uitzondering van enkele ingewijden (b.v. Pil), de meeste historici deze rijke documentatie links hebben laten liggen. Dezelfde vaststelling gaat evenzeer op voor de archieffondsen van die andere kleine kapittels en kloosters als Voormezele, Lo, Eversam, etc., die thans in het Archief van het Grootseminarie of in dat van het Bisdom gehuisvest zijn. Het belang van het abdijsarchief van Zonnebeke, net als van die andere hier juist genoemde, is echter door de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog enorm toegenomen. Heel de frontstreek, waartoe Zonnebeke en het omliggende behoorden en waarover het abdijsarchief relatief veel informatie bevat, zag in enkele maanden tijd haar talrijke parochie- en gemeentearchieven bijna helemaal verdwijnen.⁵⁹ Het verlies van het zeer rijke Stadsarchief van Ieper – dat ook veel documenten bevatte van en over de omgeving⁶⁰ – maakt dat verlies voor deze streek nog erger. Op die

Philippe d'Alsace, comte de Flandre', in: *ASEB*, 2 (1865), pp. 333-334; A. ANGILIS, 'Analectes pour servir à l'histoire de Roulers', in: *ASEB*, 19 (1867), p. 40 e.v. Zie ook een regestenlijst van tientallen abdijs-oorkonden uit dit fonds (meestal met vermelding van de archiefnummers) in Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Fonds Merghelynck, nr. 91 (opgemaakt in de jaren 1886-88). Zie A. MERGHELYNCK, *Vade-mecum...*, Doornik, 1896-7, p. 293.

57 Deze persoon hebben we niet kunnen identificeren.

58 Zie noot 56.

59 Wie de inventarissen van het Rijksarchief Brugge en Kortrijk doorneemt, bemerkt onmiddellijk de opvallende afwezigheid van deze archieven. Slechts weinig archieven van frontgemeenten ontsnapten aan dit lot.

60 De inventaris van E. DE SAGHER, *Notice sur les Archives communales d'Ypres et documents pour servir à l'histoire de Flandre du XIIIe au XVIe siècle*, Ieper, 1898 (en twee aanvullingen: IDEM, *Supplément*, Ieper, s.d. en IDEM, *Deuxième supplément*, Ieper,

manier is het abdijsarchief van Zonnebeke één van de weinige omvangrijke archiefcollecties die deze regio nog resten. Hoger hebben we al gewezen op de uitgebreide rechten, bezittingen en inkomsten van de abdij, en de gemeenten of parochies waar de abdij zulke rechten of bezittingen had, komen goed aan hun trekken in de Zonnebeekse documentatie. Zo kan b.v. de geschiedenis van Roeselare niet geschreven worden zonder dit abdijsfonds te raadplegen. De bestaande geschiedenissen van Roeselare hebben er tot nu toe maar weinig gebruik van gemaakt.⁶¹ Heel wat gemeenten uit de streek rond Zonnebeke zullen kunnen profiteren van gegevens uit de *Doza*-databank voor hun nieuwe dorps- of stadsgeschiedenissen. In de nog steeds onafgewerkte databank kan men b.v. voor Ieper 1010,⁶² voor Beselare 249,⁶³ voor Linsele (Linselles) 149 en voor Lampernisse 31 'records' of individuele documenten aantreffen waarin het toponiem in kwestie voorkomt (ook indirect via b.v. een familienaam). We hopen dan ook dat dankzij deze databank de geschiedschrijving van die plaatsen die in het abdijsarchief veelvuldig aan bod komen, een flinke duw in de rug krijgt, vooral daar waar sinds de Eerste Wereldoorlog de historiografie als het ware is blijven stilstaan.⁶⁴ Ook de

1910) is te weinig gedetailleerd om de omvang van het verlies volledig te kunnen inschatten, maar geeft wel aan dat heel wat archiefstukken van belang waren voor het historisch onderzoek buiten Ieper. Bovendien was de klassering ervan, zeker voor de zeventiende en achttiende eeuw, nog verre van voltooid. Drie rekeningen, lopende over de jaren 1579-82, gingen uit van het Calvinistische Bestuur dat op de inkomsten van de naburige kerkelijke instellingen, waaronder Zonnebeke, aasde (*Ibidem*, 357). Meer algemeen H. DE SAGHER, 'Les archives et la guerre: Ypres', in: *HGGB*, 65 (1915-22), pp. 170-176.

- 61 Zie b.v. F. DE POTTER, *Schets eener geschiedenis van de stad Rousselare*, Roeselare, 1875 (anastatische herdruk, Roeselare, 1975), die in bijlage enkele documenten uit het abdijsarchief weergeeft. Het is vreemd dat D. DENYS, *Toponymie van Roeselare*, Roeselare, 1962, het fonds Zonnebeke niet gebruikte, wat meteen een belangrijk minpunt van deze studie is, omdat op die manier de oudste registratie van bepaalde plaatsnamen vaak niet werd opgenomen.
- 62 Zie voorlopig het nog altijd niet vervangen werk van J. CORNILLIE, *Ieper door de eeuwen heen*, Langemark, 1952, waarvoor het abdijsfonds niet geraadpleegd werd.
- 63 De verdienstelijke boeken van J.-H. MAES over de geschiedenis van Beselare zijn niet gebaseerd op archiefonderzoek in het abdijsarchief.
- 64 Wie enigszins vertrouwd is met de geschiedenis van deze parochies en gemeenten, weet goed genoeg dat hun geschiedenis na deze wereldtragedie nog nauwelijks bestudeerd werd, ook al omdat – soms ten gevolge van commerciële bedoelingen – de geschiedenis van de Grote Oorlog alle middelen, mensen en aandacht blijkt op te slopen.

geschiedenis van de abdij en van de gemeente Zonnebeke dient te worden herschreven, aangezien het boek van Valère Pil – hoe waardevol het ook is – verre van exhaustief gebruik gemaakt heeft van het abdijsarchief. In het recente verleden heeft de digitale publicatie van archivalia al meermaals een belangrijke drijfveer gevormd voor vernieuwend onderzoek.⁶⁵ Allerlei vorsers, gaande van taalkundigen tot genealogen, zullen in *Doza* zeker hun gading vinden. Zo zullen vele genealogen in hun zoektocht naar vroegere verwanten in de toekomst via diverse zoektermen het volledige fonds kunnen bevragen. Dit zal ertoe leiden dat een aantal oudere genealogische studies betreffende families die relaties onderhielden met de in de databank vernoemde plaatsen, aangevuld, gecorrigeerd of eventueel zelfs herschreven zullen moeten worden.⁶⁶

Het grote voordeel van een website als deze is dat naast allerlei informatie omtrent datering, inhoud, literatuurverwijzingen, etc. ook een afbeelding van het oorspronkelijke document aanwezig is, zodat iedereen zelf de inhoud van het document of de schrijfwijze van een bepaald woord kan verifiëren. Op die manier draagt deze databank ook in belangrijke mate bij tot de conservering van het archief, dat nu niet meer te lijden zal hebben van licht en andere negatieve invloeden ten gevolge van de manipulatie van gebruikers. Dat geldt in het bijzonder voor de zeer broze zegels die nog aangehecht zijn aan sommige oorkonden.

65 Beperken we ons tot de *Thesaurus Diplomaticus* door te wijzen op Arnoud-Jan A. BIJSTERVELD en Paul TRIO, 'Van gebedsverbodering naar broederschap. De evolutie van het *fraternitas*-begrip in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 6 (2003), pp. 7-48 en 9 (2006), pp. 7-46.

66 B.v. over de familie Keignaert. Zie A. BONAERT, *Les Keingiaert: Seigneurs de Denterghem et de Gheluwelt*, Brussel, 1983, die dit fonds helemaal links liet liggen. Momenteel zijn er al 32 records over deze familie ter beschikking in de databank. Verder denken we aan de adellijke families Van der Gracht met 44, en De Voogd met 48 ingangen. Slechts één genealogische studie, nl. die over de familie Donche, heeft uitgebreid van het abdijsarchief gebruik gemaakt: P.A.V.P. DONCHE, *Geschiedenis en genealogie van de familie Donche, 1365-2004. Geschiedenis over zeven eeuwen van een familie uit de kasselrij Veurne, te Diksmuide en de kasselrij Ieper*, 2 vols., Berchem-Antwerpen, 2004. Deze uitgebreide monografie mag tot de beste in haar soort gerekend worden.

De meest revolutionaire vernieuwing, in vergelijking met de traditionele ontsluiting van archieven door gedrukte inventarissen, is de gemakkelijke bevraging van het archief via diverse zoekfuncties (met velden voor naam, plaats, functie, ...). In een minimum van tijd krijgt de website-bezoeker de gevraagde informatie gepresenteerd, zonder dat hij zich daarvoor hoeft te verplaatsen. Dat bespaart een heleboel tijd, geld en energie. Daarenboven werd ervoor gezorgd dat plaats- en persoonsnamen, die in de documenten in verschillende spellingsvarianten aanwezig zijn, met één zoekterm bevragd kunnen worden, een optie die bijvoorbeeld ontbreekt in de Nederlandse databank *Cartago*. Voor de voornamen en familienamen kan er steeds voor geopteerd worden om alle aanwezige varianten voor de uit de lijst gekozen naam in de zoekopdracht te betrekken: zoeken naar 'Peter' met varianten leidt dan ook naar alle Pieters, Petrussen, Pierres, ...; zoeken naar 'Meersman' plus varianten zal dan ook informatie opleveren over alle (De) Meerssemannen. Wat betreft de plaatsnamen kan steeds gekozen worden voor ofwel de spelling van het toponiem zoals dat in de bron voorkomt (b.v. 'Iprensis', 'Ypram', 'Jpre'), ofwel voor de nog steeds gangbare plaatsnaam in hoofdletters (als deze nog bestaat, b.v. 'IEPER'), die de gebruiker naar alle documenten met informatie over deze plaats leidt.

We hopen dan ook dat in de nabije toekomst de geschiedschrijving van de regio zeer veel baat zal ondervinden van deze gedigitaliseerde databank en dat ook andere, al dan niet gelijkaardige abdijsarchieven, op deze manier ontsloten zullen kunnen worden. Dat alleen al zou de inspanningen en financiële middelen die werden aangewend voor *Doza* ruimschoots compenseren.

Ludo Valcke

Prosper-Joseph Massez (1778-1846),
de eerste voorzitter van de provincieraad
van West-Vlaanderen

Het is een algemene vaststelling dat er relatief weinig gedegen informatie bestaat over de voorzitters van de Provincieraad van West-Vlaanderen in de 19de eeuw. Dit is zeker het geval voor de man die, na het in voege komen van de nieuwe Belgische provinciewet in 1836, als eerste dit ambt bekleedde: Prosper Joseph Massez.

EEN POLITIEKE LOOPBAAN

De politieke carrière van de Oostendenaar P.J. Massez is goed bekend. Hij is schepen van Oostende in 1818 en gemeenteraadslid van 1831 tot 1836. In 1819 wordt hij lid – voor de stedelijke stand – van de Provinciale Staten van West-Vlaanderen. Een jaar later is hij lid van de Gedeputeerde Staten. Hij blijft dit tot 1836.

Tijdens de eerste verkiezingen onder de nieuwe Belgische provinciewet op 29 september 1836 wordt hij verkozen tot provincieraadslid voor het kanton Oostende. Tijdens de eerste zitting van de Provincieraad kiezen de provincieraadsleden hem tot voorzitter. Hij blijft dit tot 1844. Dan staat hij dit ambt om gezondheidsredenen af. Nog in 1836, op 7 oktober, wordt hij aangeduid als lid van de Bestendige Deputatie. Dit ambt bekleedt hij tot aan zijn dood op 10 augustus 1846¹.

1 De provinciewet van 1836 (titel 7) bepaalt dat de Bestendige Deputatie bestaat uit 6 leden, telkens 1 uit de 4 gerechtelijke arrondissementen (Brugge, Ieper, Kortrijk, Veurne) en 2 vrije leden. Massez wordt verkozen als vrij lid.

Massez wordt betiteld als orangist. Gezien zijn mandaten in de Hollandse tijd is dit voor de hand liggend. In de gemeenteraadsverkiezingen van 14 juli 1836 lopen de Oostendse orangisten echter een zware nederlaag op en ook Prosper Massez verdwijnt uit de gemeenteraad². Uiteindelijk komt hij, zoals zoveel orangisten een tijdje na de onafhankelijkheid, terecht in het liberaal deel van het unionistische huis. Tijdens de verkiezingscampagne van 1844 meldt de *Journal de Bruges* (24 april 1844) dat de clerus de 2 Oostendse kandidaten niet zal bestrijden. Dit wijst op een Massez die zeker niet sterk anti-clericaal is. Het etiket wordt iets later bevestigd. Bij zijn dood volgt provincieraadslid Aimé, Paul De Knuyt hem op als gedeputeerde. Deze schepen (1825-1843) en burgemeester (1843-1847) van Bredene staat bekend als gematigd liberaal.

In de provincieraad wordt Prosper Massez, na een buitengewone verkiezing, opgevolgd door Jean-Auguste-François Brasseur (Oostende 1802-1885) handelaar en bankier met een duidelijke liberale kleur.

Naast de politieke informatie weten we ook dat hij provinciaal inspecteur was van de zeevisserij en vanaf 1842 algemeen rijksinspecteur van de zeevisserij. In 1831 was hij in Oostende de voorzitter van de commissie voor de studie van de sluizen en van de verdieping van de haven. Hij was lid van de Cercle littéraire en ook Ridder in de Leopoldsorde³.

HET FAMILIALE NETWERK

Aanvullende informatie die Prosper Joseph Massez sociaal, cultureel maar vooral economisch helpen situeren, ligt, mede gezien de grote vernieling aan het archief veroorzaakt door oorlogsomstandigheden, niet voor het grijpen⁴.

- 2 W. DEBROCK, 'Jean-Joseph-Pierre Maclagan, Oostends Orangist', in: *Ostendiana*, IV (1982), 116.
- 3 Bovenstaande gegevens zijn grotendeels geput uit: L. SCHEPENS, *De provincieraad van West-Vlaanderen 1836/1921. Socio-politieke studie van een instelling en haar leden*. Tielt-Amsterdam, 1976, en C. VERMAUT: <http://archief.Oostende.be/Biografieën/>.
- 4 Met dank aan Claudia Vermaut, stadsarchivaris te Oostende voor de waardevolle hulp.

Toch kan nog één en ander bijeengesprokkeld worden o.m. aan de hand van officiële akten.

Prosper-Joseph Massez blijkt geen Oostendenaar van origine te zijn. Hij werd immers geboren te Gent, op de Sint-Michielsparochie, op 3 februari 1778⁵ als zoon van Louis Joseph Massez, bij leven lid van de Raad van Vlaanderen⁶ en Maria Eleonara Meuris (beiden reeds overleden in 1804). Onbekend met de datum waarop hij aan de kust verschijnt, maar als “negociant wonende te Oostende”, huwt hij te Oostende op woensdag 4 pluviöse an XII (25 januari 1804) met Thérèse Eugénie Dewaele. Zij is geboren in Oostende op 13 juni 1776. Haar vader Jean is overleden en was bij leven handelaar te Oostende. Haar moeder, Thérèse Eugénie Degenant leeft nog en woont nog in Oostende. Bij dit huwelijk treden vier getuigen op die alle vier te Oostende wonen en aangeduid worden als “négociant” en “amis des époux”.

Zeleren ons, enigszins verwonderlijk, niets over de families Massez, Dewaele of Degenant want geen van de getuigen is familie. Bruid en bruidegom tekenen met de nodige zwier en dat doen ook de vier getuigen. Het zijn Jean Willems (43 j.), Balthazard Vanderheyde (38 j.) en Nicolas Joseph (36 j.) en Charles Joseph Delmotte (37 j.). Wellicht is Charles Joseph Delmotte dezelfde man die tussen 1814 en 1821 burgemeester is van Oostende. Hij is eveneens geboortegetuige in 1805 en staat ook dan geboekt als négociant⁷. Zo is het ook een reële mogelijkheid, geen zekerheid, dat Balthazard Vanderheyde zijn brood verdiende in de visindustrie en dat er een verbinding ligt naar de weduwe Vanderheyde die nog in 1848 een oesterbank uitbaatte en in de Albertusstraat woonde⁸. Veel later verschijnt nog een Edouard Vanderheyde (1831- 91) als directeur van de Oostendse vismijn⁹.

5 Stadsarchief Oostende: Burgerlijke stand, huwelijken 1804/9v. De huwelijksakte vermeldt duidelijk 3 februari 1778. L. SCHEPENS, o.c., 530 vermeldt 1 maart 1778.

6 Raad van Vlaanderen: gerechtshof, zetelde tot 1795, vonniste o.m. in eerste aanleg delicten tegen het vorstelijk gezag bv. majesteitsschennis, valsemunterij, en in hoger beroep over alle zaken die reeds voor Vlaamse rechtbanken hadden gediend.

7 Stadsarchief Oostende: Burgerlijke stand, geboorten 1805, 70.

8 *Provinciaelen Wegwyzer van Westvlaanderen en bezonderlyk der Stad Brugge voor het schrikkel-jaar 1848*, Brugge s.d., 158.

9 W. MAERVOET, 'Biografische gegevens nopens Oostendse politici 1830-1914', in: *De Plate*, 1984 (Maervoet XV), 150.

Uit het huwelijk Massez-Dewaele wordt op 13 mei 1805 een dochter geboren nl. Sabina Theresia die op 13 februari 1828 huwt met Petrus Eduardus Adolphus Kempeners¹⁰.

Een andere beschikbare akte is de overlijdensakte van Prosper Massez. Hij sterft te Oostende op 10 augustus 1846 en het is Henry Serruys, burgemeester die notuleert als ambtenaar van burgerlijke stand. Theresia Eugenie Dewaele verschijnt hier als particulier en dat doet ook haar broer Donatus Dewaele die mede-aangever is.

De andere aangever is een 'vriend van de overledene'. Het gaat om 'Godefridus' Dutremez, 60 j., directeur van de bank van lening¹¹. We vinden Dutremez terug in de Wegwijzer als directeur van de 'Berg van Leening', als secretaris van het Bureel van Weldaedigheid en, met Henry Serruys als voorzitter, als bestuurder van de Academie van Teeken- en bouwkunde¹².

Het is een zeer beperkte aanvullende oogst, mager als het om een economische situering gaat. Er zijn alleen een paar begrippen als "commercant" en particulier(e) die op een duidelijke welstand wijzen.

Ook de huwelijksakte van Sabina Massez geeft dit aan. Haar man, Petrus Eduard Adolphe Kempeners is geboren in Parijs (28 oktober 1796) en is ontvanger van de directe belastingen te Sint-Denijs, district Kortrijk. Zijn vader is reeds gestorven. Zijn moeder Anna-Maria Hubertine Delcourt is "grondeigenarige", woont te Luik en stemt in het huwelijk toe bij notariële akte. De 2 vrienden-getuigen van Kempeners zijn Edmond Mathon, 39 jaar, "Ridder van het Legioen van Eer van Vrankrijk, luitenant-kolonel bij de zesde afdeling nationale Infanterie, alhier in garnizoen" en Augustus Wieland 71 jaar, district-commissaris¹³.

10 Stadsarchief Oostende: Burgerlijke stand, huwelijken, 1828, 19.

11 Stadsarchief Oostende: Burgerlijke Stand; overlijdens 1846, 185.

12 *Wegwijzer*, 156 en 157. De academie krijgt de mededeling mee dat er 152 leerlingen zijn.

13 W. DEBROCK, o.c., 108 vermeldt "Auguste Wieland als "ancien commissaire du district d'Ostende, een voornaam en rijk ingezetene van de stad, voormalig voorzitter van de Evangelische Synode". Was stichtend lid in 1787 van de Cercle Littéraire.

Ook de familie Dewaele blijft vrijwel helemaal in het donker (particulier, particuliere) en de erfenisaangiften die soelaas zouden kunnen bieden, zijn eveneens vernietigd in het oorlogsge-
weld.

VERBONDEN MET GENT

Het feit echter dat Prosper Massez in Gent geboren is, leidde de zoektocht naar jonkheer Philippe Blommaert (Gent 1808-1871). Deze flamingant van het eerste uur was reeds in 1832 auteur van "Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche taal" (Gent 1832). Vroeger onderzoek leerde dat hij op 17 november 1841 trouwt met Theresia Charlotte Massez, particuliere. Eén van de huwelijksgetuigen is Prosper Massez "vaderlijke oom van de bruid, wonend te Oostende en voorzitter van de provintialen raad van West-Vlaanderen"¹⁴.

Voor de Gentse Massez-tak zijn heel wat meer financieel-economische gegevens beschikbaar want daar is het archief van registratie en domeinen met de erfenisaangiften wel bewaard.

Een eerste vaststelling is dat Prosper Massez zich niet in de traditionele familielijn beweegt. Vader Louis-Joseph was lid van de Raad van Vlaanderen. Broer Charles – vader van mevrouw Blommaert – staat te boek als "juris consulte"¹⁵ en later als eerste voorzitter van het hof van Appel te Gent. Ook de familie Blommaert zit in de wereld van het recht. Vader Jacques Ferdinand is "homme de loi"¹⁶. Zoon Philippe is advocaat van opleiding. De andere dochter van Charles Massez, Sophie, huwt met Louis Van der Bruggen, rechter bij de rechtbank van eerste aanleg te Gent. In die tekening past Prosper niet als Oostendse 'commercant'. Voor de rest biedt het bronmateriaal over de Gentse Massez-familie vele malen begrippen als rentier-rentière; particulier-particuliere; grondeigenaar-grondeigenaarster.

14 Burgerlijke stand Gent, huwelijken 1841, 17 november.

15 Burgerlijke stand Gent, geboorten, 1803, 15 okt.

16 Burgerlijke stand Gent, huwelijken, an XXIII, folio 185.

Het materiaal maakt ook duidelijk dat Louis Joseph Massez minstens vier kinderen had: Charles (°1768!), Auguste (°1771!); Marie Eleonore en Prosper (°1778). Marie Eleonore sterft op 15 januari 1838. Haar broers Charles en Prosper doen de erfenisaangifte. Uit hun aangifte blijkt dat Auguste Massez reeds gestorven is, want zij zijn de enige erfgenamen.

Marie Eleonore laat haar 2 broers een goede 10 ha grond na in Ronse, Russégnies en Amougies voor een waarde van 20.000 fr. Haar “garde robe et effects mobiliers” worden op 600 fr. geschat en er is 300 fr. liggend geld¹⁷.

Auguste Massez treedt in 1803 op als geboortegetuige voor zijn nichtje Thérèse. Als beroep vermeldt de akte “ex-chanoine”. Dezelfde Auguste Massez, met de vermelding ‘bezondere, Gent’ is terug te vinden in de jaren 1798-1803, in 1810 en in 1820 als koper van “nationale goederen”. Het gaat om ruim 250.000 m² land, 200.000 m² bos en wat weiland voordien toebehorend aan de Abdij Maagdendaale in Oudenaarde (gronden in Nukerke-Melden), de Abdij Terhagen (gronden in Moerkerke-Waas) de Abdij van Sint-Amand (gronden in Schorisse), het kapittel van Ronse (gronden in Ronse) de kerk van Rozenaken, het klooster van Pe-tegem-Oudenaarde...

Ook zijn broer Charles, vermeld als ‘advocaat Gent, ook gerechtelijk ambtenaar’ heeft nationaal goed gekocht. Zowel alleen als samen met een verder niet geïdentificeerde L.B.J. Hier gaat het om zowat 120.000 m² land en weide in Etikhove-Maarke (Abdij van Ename), Gavere (pastorij van Gavere), Ronse (Kapitel), Oostakker (bisdom Gent)...¹⁸.

Bij zijn overlijden laat Charles Massez ruim 200 ha grond (en een beetje weide en bos) na, samen met de helft van 11 hoeven, 2 huisjes, een huis in de Gentse Hoogstraat en een landhuis in

17 Rijksarchief Gent, Modern Archief, Registratie en domeinen, Gent reeks 187, al 70, nr. 315.

18 J. LAMBERT, *Chronologische tabel van de nationale goederen, verkocht in het departement van de Schelde. 1796-1814 en in de Provincie Oost-Vlaanderen* (Documentatie bij de verhandeling als doctoraal proefschrift RUG, 1959-1960).

Oostakker. Heel wat gronden liggen in West-Vlaanderen (Koe-kelare, Aartrijke, Ichtegem, Ingooigem) maar het bezit ligt toch voornamelijk in Oost-Vlaanderen, waarbij namen zoals Etik-hove, Schorisse, Hundelgem, Ronse en Ruien, die we ook bij het nationaal goed vinden, terugkeren. Zelfs Prosper duikt hier even op omdat hij nog samen met zijn broer 77a weide in Ronse in on-verdeeldheid bezit¹⁹.

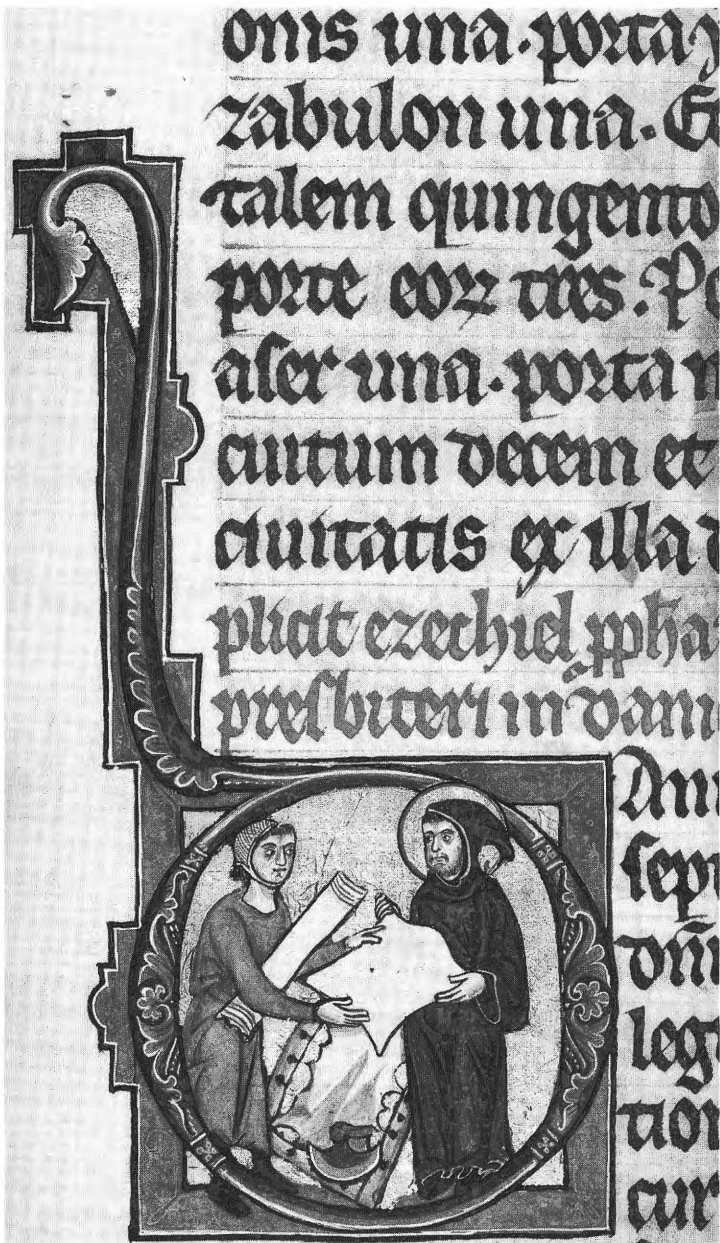
Dat Charles niet “in armoede” getrouwd is, bewijst de erfenis van zijn vrouw Thérèse Grossémy. Zij sterft 20 jaar later en laat (in eigen bezit en de andere helft van een deel van Charles ‘er-fenis) haar beide dochters nogmaals 176 ha gronden na met een waarde van ruim een half miljoen frank²⁰.

Bovenstaande financiële gegevens laten toe te concluderen dat ook Prosper Massez beschikte over een zeer stevige financieel-economische basis die hem vrijstelde van de noodzaak tot werken en hem toeliet zijn ambt(en) probleemloos uit te oefenen. De familie van zijn vrouw was welstellend maar blijft (hopelijk voorlopig) in het donker. Ook het dagelijks verkeer van de fami-lie Massez-Dewaele zweeft in de mist. In de Franse tijd was hij lid van de Cercle littéraire. Was de orangist Massez ook lid van de loge ‘Les Trois Niveaux’ die in Oostende, na de onafhankelijkheid de Nassaus nog lange tijd trouw bleef?

En tenslotte, waarom emigreerde hij van Gent naar Oostende?
De liefde of ...

19 Rijksarchief Gent, Modern Archief, registratie en domeinen, reeks 187, dl 92 nr. 410.

20 Rijksarchief Gent, Modern Archief, registratie en domeinen, reeks 187, dl 156 nr 567.

Perkament maken en verkopen in een gehistorieerde initial van : Kopenhagen, KB, ms. 4, 2°, f. 183v (C. DE HAMEL, *A history of illuminated manuscripts*, Londen, 1997, 87).

Perkament maken en verkopen in Brugge op het einde van de 16de eeuw

In de late middeleeuwen doet papier op grote schaal zijn intrede. De mogelijkheid om op industriële schaal papier te produceren was overigens een basisvoorwaarde voor het ontstaan en de verspreiding van de boekdrukkunst. Perkament, de traditionele schrijfstof, werd toen hoe langer hoe meer uit de markt geprijsd. In 2003 documenteerde Pieter Santy op overtuigende wijze de opmars van papier in Brugge tijdens de 14de eeuw.¹ Wat hij kon aantonen voor de stadsadministratie kan daarenboven worden geëxtrapoleerd voor andere wereldlijke en kerkelijke instellingen. Het gebruik van perkament zag zich herleid tot oorkonden, cartularia, rekeningen en andere documenten waar een blijvende waard werd aan gehecht. Vanaf de 15de eeuw werden vooral boekdrukkers de grote papiergebruikers. Uiterst zelden waagden ze het om boeken te drukken op perkament. In de 16de eeuw had deze evolutie zich in grote lijnen voltrokken.

Kiezen voor papier hield voor Brugge in dat geopteerd werd voor een importproduct. In de late middeleeuwen en ook nog in de 16de eeuw werd in Vlaanderen overwegend papier uit productiecentra in Frankrijk en Italië ingevoerd. Van perkament kan daarentegen worden verondersteld dat het lokaal werd geproduceerd. De wijze waarop deze productie was georganiseerd en, vooral, of ze zelfvoorzienend was, zijn voor de hand liggende vragen waarop vooralsnog geen antwoord kan worden gegeven. Met betrekking tot de 14de eeuw wees Pieter Santy er op dat de Brugse stedelijke administratie vooral perkament betrok bij perkamenthandelaars uit Torhout.² Dit kan verwijzen naar een specifieke stedelijke perkamentproductie maar evenzeer naar der rol van

1 P. SANTY, 'Een papieren revolutie? De introductie van het papier te Brugge (13de-14de eeuw)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 140 (2003), 202-268.

2 P. SANTY, *art. cit.*, 247-248.

Torhout, één van de Vlaamse jaarmarktsteden, als transitcentrum in de perkamenthandel. Ook de perkamentmakers die in de tweede helft van de 15de en het begin van de 16de eeuw deel uitmaken van het Brugse librariërs-gilde kunnen bezwaarlijk het bewijs leveren van een lokale industrie.³ Veeleer maakten zij deel uit van het gilde uit hoofde van het afwerken en schrijfklaar maken van perkament.

In het laatste decennium van de 16de eeuw was Antoon de Tollenaere de belangrijkste librariër in Brugge. Ook De Tollenaere verkocht in zijn winkel perkament. Het Brugse ambacht van de beurzenmakers en de witledertouwers waarvan de perkamentmakers als afzonderlijk let deel uitmaakten, oordeelde toen dat perkament verkopen enkel leden van dit ambacht toekwam. En dat De Tollenaere onbewerkte huiden opkochte, tot perkament liet bewerken, en vervolgens weer in zijn winkel introk, kon, volgens de Brugse perkamentmakers en hun ambachtsbestuur, zeker niet door de beugel. Deze discussie leidde in 1593 en 1595 tot een proces voor de Brugse schepbank. Dit conflict inspireerde betrokkenen vanuit verschillende hoeken tot een reflectie over de organisatie van het perkament maken in Brugge, vroeger en nu.⁴

PERKAMENTPRODUCTIE

Francijn

Perkament is gedroogde en niet gelooide dierenhuid. Huiden van schapen, geiten en runderen werden ontvleesd en onthaard en vervolgens strak opgespannen en gedroogd. Na de afwerking (*prepareren*) en het schrijfklaar maken, werden de vellen perka-

- 3 A. VANDEWALLE, 'Het librariërs-gilde te Brugge in zijn vroege periode', in: *Vlaamse kunst op perkament: handschriften en miniaturen te Brugge van de 12de tot de 16de eeuw*, Brugge, 1981, 41.
- 4 Het onvolledige procesdossier bevat stukken uit 1593 en 1595, en laat veronderstellen dat het om twee opeenvolgende processen gaat die voor de Brugse schepbank werden gevoerd. De vonnissen zijn niet bekend. Zie BRUGGE, Stadsarchief, Oud Archief, 316: ambacht beurzenmakers en witledertouwers, proces- en losse stukken. Tenzij anders aangegeven komen de gegevens en de aanhalingen in dit artikel uit dit dossier.

ment in de handel gebracht. Dit alles was het werk van de perkamentmakers.

De begrippen perkamentmakers en zelfs perkament komen in de laat 16de-eeuwse procesteksten niet voor. Er is uitsluitend sprake van *francijn* en de perkamentmaker wordt *francijscrepere* genoemd. In de late middeleeuwen lijkt er een betekenisnuance te zijn tussen perkament en francijn. Met francijn zou dan perkament afkomstig uit Frankrijk bedoeld zijn. In een 16de-eeuwse context beantwoorden aan begrippen als perkament, velijn en francijn niet langer afzonderlijke betekenissen en is er in het dagelijks gebruik een verschuiving van 'perkament' naar 'francijn'.⁵ *Screpere* verwijst naar schrepen of schrapen, met een scherp voorwerp van een dun laagje ontdoen.⁶ Dit schrepen heeft betrekking op een deelbewerking in het productieproces dat, als een *pars pro toto*, geëvolueerd is naar de benaming van het volledige proces.

In de *reproche*, één van proceststukken, wordt dit met zoveel woorden gezegd: *daeromme dat zy de naeme dragen van de francijscrepers* omdat niemand anders dan *den zelve francijscrepers* toekomt om al deze handelingen, vanaf het bewerken van de *blooten* tot het verkopen van het afgewerkte perkament, uit te voeren. De perkamentmakers vergelijken zich in dit opzicht graag met de huidenvetters: ook hen komt als enige toe (runder)huiden te bewerken tot leer en het afgewerkte leer te verkopen.

Perkamentmakers of *francijscrepers* maakten deel uit van het ambacht van de beurzenmakers en witledertouwers. Een aantal producenten worden bij naam genoemd. Staesen vander Strate was een overleden *francijscrepere* uit wiens inboedel Antoon de

5 WNT (*Woordenboek der Nederlandse Taal*, toegankelijk via de Geïntegreerde Taalbank op <http://gtb.inl.nl>), s.v. francijn. E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Den Haag, 1889, II, kol. 847 (francijn); 1907, VI, kol. 140-141 (parcament, parcamentier). R. REED, *The nature and making of parchment*, Leeds, 1975, 79 beschouwt de verschillende benamingen als gelijkwaardig. Nog in 1471 leverde een Brugse kopiist (*boucscrievre*) riemen, *pampiers, fransyn, parkement*, wat op een betekenisverschil wijst (cfr. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges, I: Introduction*, Brugge, 1878, 139-140).

6 WNT, s.v. schrepen.

Tollenaere een pak perkament had gekocht. Ook Cornelis Bourbau was een groot producent geweest. Adriaen Cantreel, 25 jaar lang knaap of gezelschap bij Bourbau, had het vak aldaar geleerd, was vervolgens zelfstandig aan de slag gegaan, en had tenslotte kort voor 1595 het ambacht al de rug toegekeerd. De familie Verbeke telde meerdere perkamentmakers. Ook Franchois had het vak verlaten en had zich als landbouwer in Dudzele gevestigd; Michiel en zijn broer Cornelis waren nog wel actief als *francijscrepere*. Bertram Verbuere belichaamde het weinig transparante grensgebied tussen librariërs en perkamentmakers. Verbuere, 50 jaar oud in 1595, had zijn hele leven het ambacht van perkamentmaken uitgeoefend, steeds als lid van het ambacht van de beurzenmakers en witleedertouwers. Zijn vader Jan en vervolgens zijn moeder-weduwe behoorden daarentegen tot het librariërs-gilde. De weduwe verkocht in elk geval vrij perkament in haar boekwinkeltje op de Burg.⁷

Perkament maken was in het laat 16de-eeuwse Brugge op zijn retour en actieve ondernemers keerden het vak de rug toe. De enkele actieve perkamentbewerkers verwezen wel naar de sterke traditie van de Brugse perkamentnijverheid, die pas de voorbije jaren was geïmplodeerd. Deze traditie was onder meer gekenmerkt door een sterke exportgerichtheid, waarbij werd uitgevoerd naar verschillende gewesten in de Nederlanden en ook naar het buitenland.⁸ De grote vraag naar Brugs perkament liet zich ook verklaren door de hoge kwaliteit.⁹ De perkamentmakers verklaarden de achteruitgang van hun ambacht – *zo een deel vergaen es* – gedeeltelijk door de oneigenlijke toeëigening door librariërs en anderen. Ook de nauw verwante beurzenmakers waren

7 De getuigenissen van Jan Deurwaerdere, kapelaan van de Sint-Donaaskerk en van Bertram Verbuere. Over Jan Verbuere: A. ROUZET, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle*, Nieuwkoop, 1975, 233. De weduwe Verbuere woonde in de Waalsestraat, een straat tussen het kwartier van de witleedertouwers en de huidenvetters.

8 ... *francijn van dezer stede van allen tyden ghezonden ende ghetrocken es gheweest in Arthois, Henegauwe, Spaeyne, Duytschlandt ende elders*. Cfr. L. VANDAMME, 'Boeken', in: M. MARTENS (ed.), *Brugge en de Renaissance: van Memling tot Pourbus*, Brugge, 1998, 280.

9 ... *daer nochtans tfrancyn te Brugge ghereet in voorleden tyden plach over al den prys ende croone te draghene*.

op het einde van de 16de eeuw uit het stadsbeeld verdwenen. Zeger van Male geeft aan hoe ze een generatie eerder nog vele stallen in de hallen, kant Wollestraat, bemanden en er nu – Zeger schrijft in 1590-91 – volledig verdwenen waren.¹⁰ De neergang van het huidenvettersambacht in de 16de eeuw hield in dat deze lederbewerker niet langer elkaars gezelschap opzochten in een looierswijk omheen de Eekhoutstraat maar hun activiteiten via enkel individuele vetterswerkplaatsen verspreidden over de stad.¹¹ Perkamentmakers zagen zich geconfronteerd met de inkrimpende markt van een stad in crisis maar zagen zelf als oorzaak van hun achteruitgang de onderlinge rivaliteit tussen ambachten.

Over welke soort huiden tot perkament werden verwerkt, wordt slechts sporadisch iets gezegd. Antoon de Tollenaere geeft aan dat hij in zijn winkel op de Burg *calvercouverturenvellen* als trommelvellen verkocht en verder dagelijks perkament van kalver- en andere vellen gebruikte in zijn werkzaamheden als boekbinder. Het feit dat perkamentmakers samen met de witledertouwers deel uitmaakten van hetzelfde ambacht kan er op wijzen dat in dit ambacht enkel ‘kleine’ huiden werden bewerkt, met name schapen, geiten, wellicht ook kalveren, geen runderen.¹² Dat alle getuigen het over het bewerken van bloten tot perkament hebben laat nog een verdere restrictie toe. Bloten slaan in de eerste plaats op schapehuiden.

10 J. DE SMET, ‘Het huis ‘Den Hane’ en de lederbewerking te Brugge in vroeger eeuwen’, in: *‘t Beertje: volkskundige almanak*, 1974, 36. A. DEWITTE en A. VIAENE (ed.), *De lamentatie van Zeghere van Male: Brugge na de Opstand tegen Spanje, 1590*, Brugge, 1977, 44-45: *Ambacht vande azack maeckers ende beursemaeckers es gheheel te nieten ende vergaen. ...ick hebbe het gesien: een groot ambocht in mijnen tijt. Ende ick en vind inder stadt maer eenen die staet in een wynckel op den burgh’*. Het gaat hier wellicht om de beurzenmaker Samspon Clyncckaert die in het proces getuigt voor Antoon de Tollenaere, *dat hy deposant nu [1595] over neghen jaeren ghezeten heeft in de wyynckle neffens de proostdie daer hy nu noch zidt...*

11 K. D’HOOGHE, ‘Een belangrijke vestiging van leerlooiers in Brugge tussen 1300 en 1480: de gegevens uit de geschreven bronnen’, in: *Stad Brugge, Stedelijke Musea: jaarboek*, V (1989-90), 124-138.

12 De specificiteit van de witledertouwers werd onderzocht in de Gentse ambachtelijke context: J. DEROO, ‘De lederneringen en de techniek van het lederbewerken te Gent (ca. 1500-ca. 1800)’, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 111 (1992), 133-137. Vanzelfsprekend speelt bij de witledertouwers ook nog de bewerkingstechniek (touwen, ‘tanning’) mee wat hen onderscheidde van de looiersambachten.

Bloten

Waar de perkamentmakers hun huiden betrokken, wordt niet gezegd. Huiden waren beschikbaar via dieren die in de stad werden geslacht of in de vorm van vachten die werden geïmporteerd. In het eerste geval kan – naar analogie met Gent – gedacht worden aan de stedelijke vlees- of slachthuizen. Alle getuigen spreken evenwel over het bewerken van *blooten*. Dit is een verwijzing naar vachten die ook in deze jaren massaal in Brugge werden geïmporteerd, onder meer vanuit Schotland. Mits het betalen van licenten werden deze ladingen in het Zwin overgeladen op lichters en binnen Brugge gebracht. Alleen al in maart 1596 ging het om 40.000 Schotse vachten, *lammer vellen ende schapen*.¹³ In Brugge werden ze behandeld door vellenploters¹⁴; de wol vond zijn weg in de textielproductie, de huiden kwamen in aanmerking voor huidenvetters, perkamentmakers en aanverwante beroepen. Vellenploters – in Brugge ook *muelemeerschers* genoemd, naar hun woonplaat in de omgeving van de Molenmeers¹⁵ – voerden de eerste bewerkingen uit. Nadat ze de vachten hadden *ghe-wult ofte ghebloot* lieten ze de huiden drogen of gooiden ze ze in kalkputten, *zynde alzo het calcken van de muelenmeerschers ofte drooghen alleeneelick omme de zelve blooten goet en bequame te houden*. De afnemers van deze elementair gedroogde of gekalkte huiden konden dan alle kanten uit. Zo kwamen huiden ook bij perkamentmakers terecht, *welcke de zelve blooten alsdan veele sterckere ende hooghere calcken*.

Dit laat ons toe om bloten (*blooten*) te omschrijven als schapenhuiden die van wol werden ontdaan, maar het is duidelijk dat de

13 BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, 274: licenten Sluis, rekening Maximiliaan de Corte, maart-september 1596, f. 2r, 22r. Zie L. VANDAMME, 'Sluis en Brugge (1587-1604): de handelsvaart op het Zwin herleeft', in: A. BAUWENS (ed.), *Niemandslan in Staatsverband: West-Zeeuws-Vlaanderen ten tijde van de Republiek en daarna*, Aardenburg, 2004, (*Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen*, 32), 17-32, 29.

14 WNT, s.v. blooten, ploten: (schapenhuiden) van de wol ontdoen.

15 ... *ghelaeden voor het ambacht vande vachgteplotters deser stede gheseyt de meulemeschers*...: BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, licentenrekening Maximiliaan de Corte, maart-september 1596, f. 2r. Zie ook J. GAILLIARD, *De ambachten en neringen van Brugge, of beschryving hunner opkomst, bloei, werkzaamheden, gebruiken en voorregten*, Brugge, 1854, 134.

vellenploters daar ook eerste conserverende behandelingen aan verbonden (drogen, eerste kalkbad). De Tollenaere spreekt naar aanleiding van het *calcken vanden blooten* over een productiefase die niet zozeer de perkamentmakers toekomt maar veeleer de molenmeersers.

Een ervaren perkamentwerker als Bertram Verbuere gaf aan dat het specifieke van hun ambacht lag in het bewerken van de huiden tot perkament, *het wercken van blooten ten franchine*. Daarin onderscheidt hij twee belangrijke processen. Enerzijds is er het *werck van calcken en schrepen*. Anderzijds is er de afwerking (*prepareren*), waarin vijf handelingen worden uitgevoerd: schaven, ponsen, schroden, stoppen en sorteren.

Kalcken en schrepen

De eerste fase, het grove werk, wordt beschreven in handleidingen voor het maken van perkament. Deze klimmen op tot de twaalfde eeuw. De daarin opeenvolgende handelingen ondergingen doorheen de eeuwen nauwelijks veranderingen en worden ook vandaag bijna ongewijzigd toegepast.¹⁶

Huiden – al dan niet voorlopig gekalkt – worden langdurig in water gespoeld en vervolgens in een bad van water en kalk ondergedompeld. Na één à twee weken worden de huiden er uitgehaald, op een boom of bok uitgestrekt en met een gebogen, bot mes onthaard. Dan volgt opnieuw en gedurende een week een bad in kalkwater. Daarop worden de huiden langdurig in een waterbad gespoeld en vervolgens met touwen in een houten raam opgespannen.

16 Zie vooral R. REED, *Ancient skins parchments & leathers*, (*Studies in Archaeological Science*), Leeds, 1972 en ID., *The nature and making of parchment*. Een goede samenvatting in W. SMIT en H. PORK (eindred.), *Richtlijnen voor de conservering van leren en perkamenten boekbanden*, Den Haag, 1987, 30-34; A. LIENARDY en Ph. VAN DAMME, *Interfolia: handboek voor de conservatie en de restauratie van papier*, Brussel, 1989, 40-43; J. LEMAIRE, *Introduction à la codicologie* (UCL. *Publications de l'Institut d'études médiévales. Textes, Etudes, Congrès*, 9), Louvain-la-Neuve, 1989, 11-23, wijst er terecht op dat bij de oude technieken de huid niet werd gesplitst, wat het vandaag mogelijk maakt om bij perkament perfect de vleeszijde van de haarzijde te onderscheiden.

Op deze manier wordt de huid gedroogd en met een scherp mes worden overtollige resten en lagen verder afgeschaapt. De bewerking met puimsteenpoeder zorgt voor een gladde vleeszijde. Intussen blijft het vel voor langere tijd opgespannen.

Deze eerste fase loopt op het eerste gezicht gelijk voor wat betreft leerlooiers, leertouwers, molenmeersers (of handschoenwerkers) en perkamentmakers. Het zou best kunnen dat het kalken en ontharen, met andere woorden alle stappen die het opspannen van de huid voorafgaan, door lederbewerkingen gebeurde. Het gaat dan om witledertouwers voor de kleine huiden en huidenvetters voor de grote runderhuiden. Huidenvetterswerkplaatsen uit de late middeleeuwen omheen de Eekhoutstraat leverden naast sporen van looibewerkingen inderdaad materialen (kalk, schraapmes) op die aangeven dat de voorbereidende bewerkingen ook ter plaatse door de huidenvetters zelf werden uitgevoerd.¹⁷

Anderzijds spreken de getuigenissen van de Brugse perkamentmakers dit tegen. Het primair materiaal dat zij introkken waren bloten, eventueel elementair gedroogd en gekalkt. De verdere ruwe bewerking via kalkbaden en schrepen voerden zij ook zelf uit. Dit kan er op wijzen dat de voorbereidende werkzaamheden in het bewerken van huiden toch een andere benadering vroeg in functie van het eindproduct. De verdere bewerking is duidelijk verschillend: huidenvetters looiden de huiden, witledertouwers touwden de huiden en perkamentmakers spanden ze op in een raam en droogden ze.

Tenslotte eisten ook de molenmeersers de volledige voorbereidingsfase voor hen op. Molenmeersers, zo zegden Pieter Cobryse, één van de grote ondernemers in Brugge in 1595¹⁸, en Cornelis

17 B. HILLEWAERT en A. ERVYNCK, 'Leerlooierskuipen langs de Eekhoutstraat', in: *Stad Brugge, Stedelijke Musea: jaarboek, V* (1989-90), 109-123, 118. De aangetroffen hoornen uit de 14de en 15de eeuw verwijzen uitsluitend naar runderen, de vroegste vondsten die dateren uit het midden van de 13de eeuw hebben betrekking op runderen én geiten, wat een aanwijzing kan zijn dat de lederbewerking in dat vroege stadium nog niet in verschillende ambachten was opgesplitst.

18 Pieter Cobryse als grote importeur van vachten uit Schotland: L. VANDAMME, 'Sluis en Brugge', 29.

Rielandt, zorgden zowel voor het elementaire kalken en schrepen maar gingen ook verder, *veel sterckere hooghelick calcken* als ze wisten dat lederbewerkers en perkamentmakers hun afnemers waren. Maar zoals boven aangehaald hielden perkamentmakers vast aan het inzicht dat het volledige proces hun toekwam, van het kalken tot de afwerking.

Prepareren

De tweede of de afwerkingsfase (*prepareren*) omvat, zoals gezegd, een vijftal handelingen. Schaven is duidelijk het ultimate verwijderen van opperhuid en/of resten. Ponsen verwijst naar het glad en egaal maken van het vel door het wrijven met puijsteen(poeder). Dat gebeurt aan beide zijden, vooral aan de haarzijde waar de 'korrel' meer uitgesproken is. Met het ponsen verdwijnen ook de achtergebleven kalkresten. Het onderscheid tussen ponsen en schroden is niet duidelijk.¹⁹ Ook schroden houdt een proces in van wrijven en afschuren.²⁰ Stoppen richtte zich naar het vullen van gaten in het perkament. Het sorteren hield in dat de vellen in verschillende categorieën werden ingedeeld, volgens prijs en grootte, en gemerkt met letters van A tot D, en eventueel verder. Perkamentmakers hielden zelf winkel en boden op deze manier perkamentvellen te koop aan.

Het perkament dat op deze manier in de handel kwam was niet steeds schrijfklaar. Zo kochten de klerken in dienst van het Brugse stadsbestuur perkament aan dat ze verder met een mes of op ander manieren bewerkten, met name *scrooden ende preparende omme daare inne te scryvene*. Tot het schrijfklaar maken behoorde ook het plooiën en snijden van vellen tot katernen en het liniëren (*reghelen*) van de vellen/bladen. Enkel de librariër Jan Vyncx brengt dit laatste ter sprake, en haast er zich aan toe te voegen dat hij dit nooit heeft gedaan. Dit alles kan er op wijzen dat het maken en liniëren van katernen toch eerder in de sfeer van de gebruikers moet worden gesitueerd.

19 WNT, s.v. schroden.

20 ... *te scrooden, de rudicheit belettende tscryven te weeren, ...*

AMBACHTELIJK PROTECTIONISME

Librariërs en perkamentmakers

De context waarbinnen dit proces zich voltrok was een protectionistische houding van ambachten die zorgvuldig hun prerogatieven bewaakten en er op toezagen dat alle stappen in de warenproductie werden uitgeoefend door ambachtsslui die 'vrij' waren in het betreffende ambacht. Enkel wie lid was van het ambacht mocht het product aanmaken én verkopen. Zonder deze bescherming lag het voor de hand dat vermogende ondernemers de ruwe materialen opkochten, lieten bewerken door enkele ambachtssluiden *en daer mede benemen tbroot ghewin vanden anderen supposten*.

Op vraag van het ambachtsbestuur van de beurzenmakers en witleertouwers passeerden schoenmakers en andere ambachtssluiden in dit proces de revue om in dezelfde zin te getuigen. Schoenmakers verkochten lederen schoenen maar dit liet hen niet toe om in hun winkel te verkopen *onghewrocht ledere, int gheele ofte by sticken*.

Uiteraard was deze opdeling niet houdbaar en ontwikkelden zich allerlei tussenniveaus. Er werd toegetreden tot verschillende verwante ambachten, het ambacht kon consent geven om zijn producten te verkopen, uitzonderingsmaatregelen golden voor meerseniers die precies in allerlei kleingoed handelden enz. Onduidelijke afbakening leidde dus ook tot dit conflict tussen perkamentmakers en librariërs. Binnen een scenario van een groeiende markt viel daar wellicht mee te leven maar nu Brugge en zijn afzetmarkt op het einde van de 16de eeuw verschrompelden werden de ambachtskeuren aan een *close reading* onderworpen.²¹

In concreto werd Antoon de Tollenaere aangewreven om zich als librariër het werk van perkamentmakers te hebben toegeëigend

21 Zie algemeen: C. LIS en H. SOLY, 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15de -18de eeuw', in: ID., *Werelden van verschil: ambachtsgilden in de Lage Landen*, Brussel, 1997.

en dat hij aldus *huerlieder broot ghewin benimpt*. Als librariër verwerkte hij perkament, *int maken van eenighe boucken ofte quoyeren van rekenynghen ofte totter couverture van diere*. Maar De Tollenaere gebruikte deze perkamenttoepassingen ook om bloten te laten bewerken en afwerken – de eerste fase –, en daarop werd hij aangesproken. Het verweer van De Tollenaere richtte zich naar het ontkennen dat hij perkament ‘maakte’. Wel gaf hij toe dat hij als librariër gemachtigd was perkament te prepareren²² en zeker om afgewerkt perkament bij perkamentmakers in te kopen en verder in zijn winkel te verkopen. Ook zijn voorouders hadden dat gedaan – *clandestine en secretelicke*, zegden de perkamentmakers – en daar was niets mis mee. Het verkopen van perkament was duidelijk een grijze zone en De Tollenaere maakte daar gebruik van, zeker in een tijd dat zijn inkomen uit zijn activiteiten als boekhandelaar en boekbinder onder druk stonden. Opvallend is dat De Tollenaere geen vakgenoten bereid vond om hem bij te springen. Enkel de librariër Jan Vyncx kwam aan het woord. Ook hij beheerde een boekwinkel op de Burg bij de Sint-Donaaskerk. Maar verder dan aangeven dat hij perkament verwerkte in zijn bindwerk en dat hij *stopt oock wel de gaten alst van noode es* ging deze boekverkoper-boekbinder niet.

Antoon de Tollenaere

Antoon de Tollenaere was in 1595 de belangrijkste librariër die in Brugge winkel hield. Hij werkte binnen een familietraditie die vier of vijf generaties terugging, een unicum in het Brugse boekenbedrijf. Deze opeenvolgende generaties baatten een winkel uit op de Burg, naast de poort van en aangebouwd tegen de Proosdij van Sint-Donaas.

Antoon nam samen met zijn moeder de winkel over toen zijn gelijknamige vader in 1573 overleed. Antoon de Tollenaere sr. had in dat jaar *alle het alaem ten wyncle ende stile van boucbynden*

22 *Dat fransyn te bonden in quohieren om boucken te maken tselue te scrooden, de rudicheit belettende tscryuen te weeren, de gaten te stoppen, ende allesins ghereet te maken tot boucken om stede rekenyn[ghen], oft andere fransyne registers ghelyck van witte pampiere ende andere gheprente boucken dependeert privatelick vanden styl vande librariers.*

dienende aan zijn zoon Antoon overgelaten.²³ Vader en zoon waren overigens niet alleen actief als boekbinder. Ze stonden ook bekend als boekverkoper en betrokken hun fonds in hoge mate vanuit Antwerpen. Evenzeer boden ze in hun winkel schrijfbodigheden aan. De vader trad sporadisch ook als uitgever op.²⁴

Ook het klantennetwerk dat zich van onder meer perkament, registers en boeken in deze winkel bevoorraadde bleef deze winkel generaties lang trouw. Hierbij kwam het kapittel en de kerk, vervolgens kathedraal van Sint-Donaas op een prominente plaats. Kapelaan Jan Duerwaerdere, die voor de zoon getuigde in het proces, was een goede bekende van vader De Tollenaere. Kanunnik en cantor Laurentius de Molendino kende niet alleen Antoon maar ook zijn vader en zijn grootvader. Hij kocht er, net als vele anderen, steeds zijn perkament. Ook de intussen stokoude Jan Perez de Malvenda, oud-burgemeester, had er drie generaties De Tollenaere gekend, die steeds in hun winkel perkament hadden verkocht.²⁵

BESLUIT

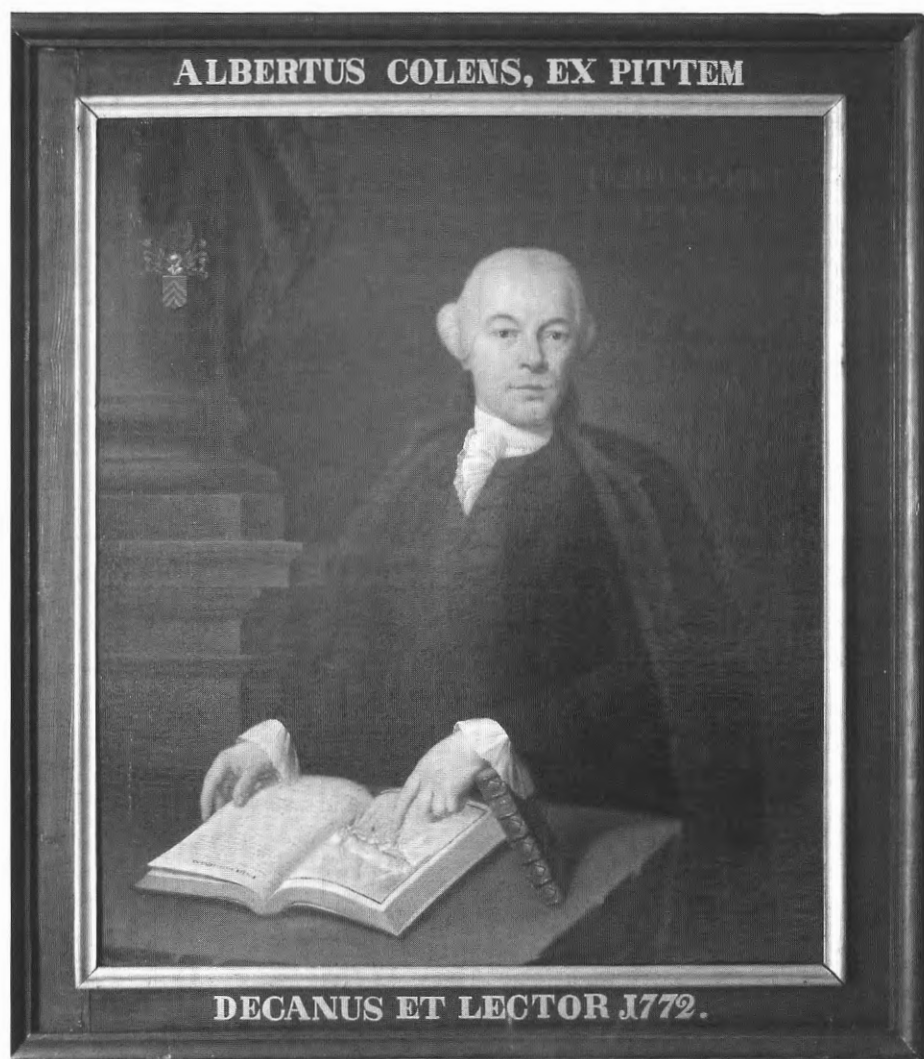
Ook na de 'papieren revolutie' bleef perkament zijn weg vinden in het boekenbedrijf en de vele bestuurlijke niveau's. Brugge kon buigen op een lokale productie die op het einde van de 16de eeuw onder spanning stond. Processen die daar uit voort kwamen gaven een inkijk op de wijze waarop het maken en verkopen van perkament in Brugge gebeurde. Bloten werden door perkament-

23 BRUGGE, Stadsarchief, Staten van Goed, reeks 2, 17.627.

24 A. ROUZET, *op.cit.*, 221-223. Boekenleveringen aan Antoon sr. (BRUSSEL, Archief Raad van Beroerten, 29, f. 33r: leveringen door Pieter van Keerberghen) en Antoon jr. (M. LEFEVRE, 'Libraires belges en relations commerciales avec Christophe Plantin et Jean Moretus', in: *De Gulden Passer*, 41 (1963), 16). *Zyne wyncle stande anden zuudoosthuck vander proostiepoorte*: BRUGGE, Rijksarchief, ambachten 207, rekening 1555.

25 De De Tollenaeres hadden een familiegraf in de Sint-Donaaskerk. Leveringen aan Sint-Donaas: A. DEWITTE, 'Gegevens betreffende het muziekleven in de voormalige Sint-Donaaskerk te Brugge', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 111 (1974), 167. Antoon sr. schonk bij het eerder vermelde testament, aan kapelaan Duerwaerdere een *cleen tafereel zonder dueren twelcke een crucifix es*.

werkers verder bewerkt via kalkbaden en schrepen. De afwerking verliep in vijf trappen. Uiteindelijk organiseerden perkamentmakers ook de verkoop van het schrijfklare perkament in hun winkels. Vooral de perkamenthandel werd ook door de librariërs opgeëist.

Bernard Bauwens, *Portret van Albertus Colens*, 1773

© De auteur

De familie Colens in Brugge
vanaf de 18de eeuw

EEN PORTRET DOOR BERNARD BAUWENS

Antiquair Cedric Moermans in Antwerpen heeft onlangs een portret verkocht dat van de hand is van de Brugse kunstschilder Bernard Bauwens. Het draagt, naast zijn naam, het jaartal 1773. Het schilderij (103 x 80 cm) heeft duidelijk behoord tot de portrettengalerie van het Brugse gild van chirurgijnen en dokters. De musea van de stad Brugge bezitten vijftien van die portretten¹.

Bernard Bauwens is een bijna onbekende. Als hij al eens vermeld wordt, dan is het, in navolging van zijn tijdgenoot Pierre-François Ledoulx (1730-1807), met een verkeerde geboortedatum². Hij werd immers in Brugge geboren op 17 februari 1734 en niet 1736³. Hij studeerde als laatbloeier aan de Brugse Kunstacademie, eerst onder de leiding van Matthias De Visch, nadien van Jan Garemyn. In 1768 werd hij tweede in de klas van het tekenen naar model⁴ en in 1774 was hij primus voor het examen architectuur. In een gezapig tempo schilderde hij historische onderwerpen en portretten. Althans volgens Ledoulx in zijn *Levens der Brugsche*

- 1 H. Vlieghe, *Groeningemuseum Catalogus schilderijen 17de en 18de eeuw*, Brugge, 1994, blz. 21-39; D. Marechal, *Vergeten verleden in het Brugse Groeningemuseum. Sporen van de kunstenaars Bernard Bauwens, Rochus Serneels, Philippe Van Houtte, en Henri Julien De Stoop, 18de-19de eeuw*, in: Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge (ASEB), 2005, blz. 147-163. De portretten kwamen in het bezit van de in 1815 opgerichte *Société médico-chirurgicale de Bruges*, die ze later aan de stedelijke musea schonk.
- 2 Ik heb er vroeger al, in artikels over Matthias De Visch en over de gebroeders Neyts evenals in mijn boek over *De Witte Beer*, op gewezen dat de gegevens opgetekend door Ledoulx kritisch te bekijken zijn.
- 3 *Lexicon van West-Vlaamse beeldende kunstenaars*, IV, Brugge, 1995, blz. 43. Bauwens werd op de dag van zijn geboorte gedoopt in de Sint-Jakobskerk en had als peter Bernardus Matthys.
- 4 Zijn proefstuk wordt bewaard in het Groeningemuseum, Steinmetzkabinet.

*konstschilders*⁵, die als enig werk het portret citeert dat Bauwens maakte van burgemeester Karel-Aeneas de Croeser (1746-1828), bestemd voor de voogdengalerie van het hospitaal van de Potterie⁶. Een ander portret van zijn hand berust in het Groeningemuseum, dat van chirurgijn Franciscus Beyts (1737-1823)⁷, gedateerd 1783. Nog meer portretten uit dezelfde reeks van geportretteerde chirurgijnen, als ‘anoniem’ gemarkeerd en in het bezit van het Groeningemuseum, kunnen van zijn hand zijn⁸. Dit geldt meer bepaald voor het portret van zijn vader, chirurgijn Johannes Bauwens (1701-1789). Van ‘historieschilderijen’ blijkt geen enkele bekend te zijn. Het hier behandelde portret is dus pas het derde werk dat met zekerheid op zijn naam kan worden gezet.

Bauwens was handelaar in schilderijen en ‘histoire naturelle’ (plant- en dierkunde dus) en schilderde wellicht eerder uit liefhebberij, gelet op de uiterste zeldzaamheid van door hem gesigneerd werk. Hij was herhaaldelijk bestuurslid bij de Brugse academie (gedeputeerde van de kunstenaars in 1779, assessor in 1781-84 en opnieuw in 1801)⁹. Tussen 1780 en 1805 stelde hij catalogi op voor verkopen van schilderijen en gravures, waarbij hij optrad als veilingmeester. Zo vinden we zijn naam terug bij de veiling Bucquoy in 1785¹⁰, Jan Garemyn in 1799¹¹ en André Van den Bogaerde in 1803¹². In 1796 werd zijn fortuin geschat op 5000 livres¹³. Er werd geschreven dat plaats en datum van zijn overlij-

5 Stadsarchief Brugge (SAB), handschriften, *Levens der konstschilders*, blz. 205.

6 A. DE SCHIETERE DE LOPHEM, *Iconographie brugeoise. II. L'Hôpital de la Potterie (suite)*, in: *Tablettes des Flandres* 8, Brugge, 1960, blz. 334-335.

7 I. DE MEYER, *Analectes médicaux ou recueil de faits qui ont rapport à l'art de guérir et qui se sont passés dans le ressort de la ville et du Franc de Bruges*, Brugge, 1851, blz. 309-310; D. MARECHAL, a. w.

8 De handtekening van Bauwens op het portret Beyts kwam pas bij recente restauratie te voorschijn, zodat dit evengoed het geval kan zijn voor nog andere portretten uit die reeks (D. Marechal, a. w.)

9 D. DENDOOVEN, *De Brugse Academie in de achttiende eeuw*, licentiaatthesis (onuitgegeven), VUB, 1994.

10 P. DE LAEY, *Boekenuilingen in Brugge, 1750-1810. Een repertorium van de gedrukte veilingcatalogi*, in: ASEB, 2005, blz. 54-131.

11 A. VAN DEN ABEELE, *De kunstverzameling Jan Garemyn*, in: Biekorf, 1983, blz. 41-61.

12 A. VAN DEN ABEELE, *Andries Van den Bogaerde, politiek, botanica en grootgrondbezit in Brugge en omgeving tijdens de achttiende eeuw*, in: ASEB, 2002, blz. 80-124.

13 W. BOUSSY, *De goeie standte Brugge op het einde van de XVIII eeuw*, licentiaatthesis (onuitgegeven), RUG, 1963.

den onbekend waren¹⁴. We kunnen integendeel melden dat de vrijgezel Bauwens in de Vlamingsstraat E3-66 woonde, de hoge leeftijd van 92 jaar bereikte en stierf op 6 mei 1826. Op de overlijdensakte werd hij gemeld als 'konstschilder, lid der Koninklijke Academie van bouw-, schilder- en beeldhouwkunst'¹⁵. Men was dit dus, zovele jaren nadat hij als schilder actief was geweest, niet vergeten. Daarentegen is hij thans bij de grote overzichtswerken zoals Thieme-Becker, Saur, Bénézit, enz. helemaal onbekend.

Bernard Bauwens was de zoon van meester-chirurgijn Johannes-Franciscus Bauwens, wat bijkomend uitlegt waarom het portret in kwestie bij hem werd besteld. Zijn vader, getrouwd met Isabelle van Liebeke, was chirurgijn geworden in 1724 en werd het jaar na Albert Colens deken van de chirurgijnen (het was toen al de derde keer dat hij die functie vervulde). Hij werd in 1774 uitbundig gevierd naar aanleiding van zijn gouden beroepsjubileum en hij nodigde familie, vrienden en collega's uit op een groot feest in de lokalen van het Oudhof van de Sint-Jorisgilde.¹⁶ Zoon Bernard en collega Albert Colens waren er zonder twijfel bij.

ALBERT COLENS

De naam en kwaliteiten van de door Bauwens geportretteerde man staan op de originele omlijsting van het schilderij¹⁷ vermeld als volgt: *Albertus Colens, decanus et lector, ex Pittem 1772*. Hij wordt afgebeeld met de vinger wijzend naar de afbeelding van een Siamese tweeling in een boek van de bekende 17de-eeuwse gynaecoloog François Mauriceau (1637-1709). Ook op de meeste portretten in stadsbezit, staan de chirurgijnen afgebeeld met bij zich boeken over geneeskunde of geneeskundige instrumenten.

Dr. Isaac De Meyer heeft betreffende Colens enkele inlichtingen

14 *Lexicon*, a. w.

15 SAB, Overlijdensakten 1826.

16 I. DE MEYER, *Esquisses biographiques des praticiens distingués de la ville et du Franc de Bruges, depuis 1400 jusqu'à nos jours*, Brugge, 1842, blz. 225-226.

17 Van de portretten die in het Groeningemuseum zijn terecht gekomen heeft men blijkbaar de lijsten verwijderd, en werd de identificatie in de 19de eeuw op de keerzijde van de doeken aangebracht.

gegeven in zijn studie over Brugse artsen¹⁸. Albert-Jacob Colens werd op 25 juni 1731 in Pittem geboren. Hij werd in 1756 meester-chirurgijn met een diploma van de Brugse school en liet zich inschrijven als poorter van de stad Brugge, waarbij hij werd opgetekend als afkomstig uit Tielt¹⁹. Hij huwde datzelfde jaar met de Bruggelinge Johanna-Theresia Van der Straete (1733-1789), die wees was. Haar vader, Augustinus Van der Straete, was in 1750 overleden²⁰ en haar moeder Maria Follet al in 1738²¹. Het huwelijk vond plaats in Pittem en werd ingezegend door Philippus-Antonijs Colens (1721-1789), de broer van de bruidegom, die er onderpastoor was. Bijna twintig jaar later werd Albert Colens in 1772 deken van de corporatie van chirurgijnen in Brugge. Het is dus zonder twijfel bij die gelegenheid dat het portret van de veertigjarige werd gemaakt. Dat ook 'lector' vermeld staat, wijst er op dat hij les gaf, ongetwijfeld aan de chirurgijnschool in Brugge. Rechts op het portret staat een spreuk: *Tempus docet et usus* wat ik vertaal als *Tijd en praktijk zijn onze leermeesters*. Ook op andere portretten van Brugse chirurgen, niet op allemaal nochtans, staat een spreuk vermeld.²²

Albert Colens stamde uit een familie die in de 17de-18de eeuw een rol heeft gespeeld in Pittem, in Tielt en in de kasselrij Kortrijk. In 1651 werd Frans Colens, die in 1640 in Rijsel was getrouwd met Catharina Morel, tot baljuw benoemd in Pittem. Hij kwam wellicht uit het Westkwartier (waar het huidige Franse arrondissement Duinkerken grotendeels toe behoorde) maar het kan ook uit het huidige arrondissement Douai zijn. Hij woonde in Pittem op het *Kasteelgoed*, waar hij overleed in 1669. Zijn tweede zoon,

18 I. DE MEYER, *Esquisses*, a. w., blz. 221-222.

19 R. A. PARMENTIER, *Indices op de Brugsche poortersboeken*, Brugge, 1938, Tweede stuk, blz. 931.

20 SAB, Staten van Goed, 2de reeks (SvG2), n° 11225.

21 SAB, SvG2, n° 10280.

22 H. VLIEGHE, a.w. Enkele van die spreuken: *Aedificando ascendo* (Bouwende verhef ik mij) voor Bauwens, *Sedens docebat eos* (Zittende gaf hij ons onderwijs) voor De Sutter, *Numerum curat lupus* (De Wolf geneest er vele) voor François De Wulf (een woordspeling op zijn naam en een omdraaien van de spreuk *Lupus non curat numerum ovium*, de wolf bekommert zich niet om het aantal schapen), *Exacte et prudenter* (Nauwkeurig en voorzichtig) voor Petrus Lanbiot, *Ama Concordiam* (Bemin de eendracht) voor Carolus Danckaert, *Vincit qui patitur* (Wie lijdt overwint) voor Johannes van Ockerhout, *Nosce te Ipsum* (Ken jezelf) voor Jacques Lanbiot.

Philip Colens volgde hem op. Hij vervulde het ambt gedurende meer dan 50 jaar, naast ook nog andere ambten en stierf in 1721, 83 jaar oud. In 1733 werd zijn zoon, Philip Colens jr., tot baljuw benoemd. Hij overleed in Pittem in 1742 en was de vader van de Albert Colens die chirurgijn werd in Brugge²³.

Albert Colens en zijn echtgenote hadden tussen 1756 en 1774 zeven kinderen²⁴. Hij overleed in Brugge op 8 maart 1779, amper 47 jaar oud. Zijn echtgenote volgde hem op 24 augustus 1789.²⁵ Er rijzen hierbij een paar vraagtekens. Het eerste is dat hun zoon Joseph niet voorkomt in de doopakten van de stad Brugge. Het is nochtans zeker dat hij rond 1768-69 geboren is²⁶. Wellicht zag hij buiten Brugge het levenslicht. Het tweede is de afwezigheid van een staat van goed bij het overlijden van de vader, nochtans een onvermijdelijke procedureakte, gelet op de minderjarige kinderen. Bezat Colens totaal niets? De onverwachte dood van een jonge huisvader betekende onvermijdelijk een zware klap en misschien had hij nog geen spaarcenten verzameld. Toch lijkt deze afwezigheid vreemd²⁷. Er werd in 1790 wel een staat van goed opgemaakt na het overlijden van de weduwe, met daarin de precieze opsomming van de ervende kinderen. De nalatenschap was uiterst bescheiden, met slechts 52 pond baten en 34 pond lasten. Netto bleef er dus onder de vijf kinderen slechts 16 ponden te verdelen. Voogden waren bij die gelegenheid Philippe, de oudste zoon en de oom, edelsmid Pieter De Thieu – Van der Straete (1725-1794).²⁸

Gelukkig voor hen werden de kinderen rond dezelfde tijd erfgenamen van hun tante Maria-Theresia Colens (†1787) en van hun heerroom Philip Colens (†1789), beiden in Ruiselede overleden. Als oudste zoon trok Philippe Colens zich deze erfenis-

23 V. ARICX, *Geschiedenis van Pittem*, Pittem, 1951, blz. 221-222.

24 Philippe, Augustinus (18/12/1758), Albert (26/02/1761), Johanna (6/03/1766 – 17/03/1782), Joseph (ca 1769-1835), Thérèse (18/07/1770-4/05/1773), Ferdinand (12/01/1774).

25 SAB, SvG2, n° 13890.

26 Zijn vermelding in de SvG2 n° 13890 neemt elke twijfel weg.

27 Ook bij de 'becommerde boedels' komt hij niet voor.

28 J.-L. MEULEMEESTER, *Pieter De Thieu*, in: *Lexicon van West-Vlaamse beeldende kunstenaars*, Deel 2, blz. 79.

sen aan, wat niet zonder problemen ging, want een neef Van der Beke vocht het testament aan dat de kinderen Colens tot de enige erfgenamen maakte en het lijkt er op dat hij inderdaad zijn deel kreeg toegewezen²⁹. Priester Colens bezat eigendommen, alle in Ruiselede: een grote tweewoonst in het dorp en heel wat landbouw- en bosgrond, waarvan een deel verhuurd was aan de zusters van het klooster bekend onder de naam 'Spinhuys'³⁰. Alles werd verkocht en de opbrengst bedroeg nagenoeg duizend pond, geen fortuin maar toch een niet onaardig bedrag voor de erfgenamen. Philippe Colens kon alvast een hele reeks voorschotten aanzuiveren van vroegere betalingen en meteen nieuwe betalingen uitvoeren ten behoeve van de twee jongste broers die nog onder zijn hoede stonden.³¹

PHILIPPE COLENS EN ZIJN NAGESLACHT

De oudste zoon van Albert Colens was dus Philippe Colens (Brugge 16/12/1756 - 8/01/1828). Hij behaalde in 1777 in de school voor medici in Brugge zijn diploma van meester-chirurgijn en vestigde zich in Oedelem, waar hij een reputatie van uitstekende dokter verwierf, vooral tijdens de epidemie van rodeloop in 1794³². Hij speelde er ook een zekere politieke rol tijdens de revolutiejaren. Zo werd hij op 31 januari 1793, tijdens de kortstondige Eerste Franse overheersing, voorlopige vertegenwoordiger voor het Brugse Vrije³³. Op 22 januari 1795 werd hij tot raadslid benoemd van de stad Brugge. Het ging om het eerste stadsbestuur dat door de Fransen werd aangesteld, na hun tweede inval van juni 1794. Het bestuur van het Brugse Vrije was afgeschafte en de stad Brugge werd aanzienlijk uitgebreid met een

29 Beide nalatenschappen werden afgehandeld voor het bestuur in Tielt. Omdat er dispuut was en teneinde verslag uit te brengen bij de Wezenkamer in Brugge, werd dan nog een samenvattende Staat van goed en een verslag over het gerezen dispuut door Philippe Colens neergelegd.

30 Uit dit 'Spinhuys' ofte 'vergaedinghe van geestelijcke dochters, houdende pensionnaireren voor lesen, schrijven, spellewercken, enz', opgericht in 1688, ontstond de Congregatie van Onze Lieve Vrouw van de VII Weeën, die nog altijd in Ruiselede is gevestigd.

31 SAB, SvG2, n° 14056 en 16906.

32 I. DE MEYER, *Esquisses*, a. w.

33 Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen en traditionalisten*, Brussel, 1972.

hele reeks omringende gemeenten, tot en met Torhout en Blankenberge. Uit Oedelem kwamen twee raadsleden: Pieter-Livinus Carton³⁴ en Philippe Colens³⁵. In maart 1796 koos men voor meer traditionele gemeentegrenzen en Oedelem werd een afzonderlijke gemeente. Colens verdween dan ook uit de Brugse politiek³⁶.

De korte politieke intermezzi verhinderden niet dat hij een behoorlijk patrimonium opbouwde en nogal wat eigendommen in en om Oedelem verwierf³⁷. Ze hinderden ook zijn dokterspraktijk niet, die hij tot in 1815 verder zette. Toen plaatste hij er een punt achter en kwam weer in Brugge wonen, waar hij in de geneeskundige middens actief bleef. In 1826-27 was hij voorzitter van de in 1815 opgerichte *Société médico-chirurgicale de Bruges*. In 1827 werd zijn gouden doktersjubileum gevierd³⁸ en enkele maanden later overleed hij in zijn woning Freren Fonteinstraat B15-23. Zijn echtgenote Anna-Maria De Vliegheer was al een aantal jaren voordien overleden³⁹.

Philippe Colens had een zoon die voor arts studeerde, maar jong stierf. Een andere zoon, Jean-Baptiste Colens (°Oedelem 1793) was controleur ('visiteur' werd hij genoemd) van de Douane. Nog een zoon, Pieter-Leopold Colens (Oedelem 1791-Brugge 1864), werd notaris in Sijsele (van 1817 tot 1820) en in Brugge (van 1820 tot 1859), waar hij zich vestigde op het adres Freren Fonteinstraat. Hij was getrouwd met een nicht, Virginie Colens (1803-1871) uit Gent en ze hadden twee zonen en tweedochters. Hun zoon Philippe-Charles Colens (20/12/1832-14/01/1894), getrouwd met Marie De Brouwer (1839-1906), volgde hem op als notaris in Brugge (van 1859 tot 1894) en was gevestigd eerst in de Ridderstraat en vanaf 1868 Mallebergplaats

34 Pieter-Livinus Carton, geboren in Aalter 14/06/1742, getrouwd met Maria De Kock.

35 A. VAN DEN ABEELE, *De eerste gemeenteraad van Brugge na de inlijving bij de Franse republiek*, (in voorbereiding).

36 In Oedelem zal men wellicht kunnen opzoeken indien hij daar een rol in het nieuwe gemeentebestuur speelde.

37 Rijksarchief Brugge, Fonds Mestdagh, kaarten en plannen.

38 I. DE MEYER, *Esquisses*, a. w.

39 Er staat 'Oostkamp' vermeld als plaats van haar overlijden, op de overlijdensakte van Philippe Colens. Ik vraag me toch af indien hier niet 'Oedelem' had moeten staan.

6°. Hij werd op zijn beurt opgevolgd (van 1895 tot 1950) door zijn zoon **Philippe Colens** (30/04/1870-29/03/1950), getrouwd met Maria Viaene. Een notariële traditie die zich over bijna anderhalve eeuw uitstreckte en die eindigde bij gebrek aan mannelijke opvolgers⁴¹. De notarissen Colens waren ongetwijfeld voorbeeldig in hun ambt en in hun levenswandel, zonder nochtans een markante rol te vervullen in het maatschappelijke leven in Brugge.

INGENIEUR JOSEPH COLENS EN NAGESLACHT

Philippe-Charles Colens had nog twee andere zonen en drie dochters. Een dochter, **Aline Colens** (1866-1927) werd overste bij de Zusters van Sint-Vincentius à Paulo in Leuven. **Joseph Colens** (Brugge 1873 – Brussel 1944), trouwde in 1904 in Brugge met **Gabrielle De Necker**, dochter van **Jules De Necker** (1827-1909), voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg in Brugge en van **Gentile Valcke** (1844-1895), dochter van de voorzitter van de rechtbank in Veurne. Ook de broer van **Gabrielle**, **Louis De Necker**, werd later voorzitter van diezelfde rechtbank. Een milieu van magistraten, maar **Joseph Colens** sloeg een andere richting in. Hij doorliep een loopbaan als ingenieur bij de Belgische spoorwegen en werd na de Eerste wereldoorlog en tot in 1938 secretaris generaal van het Ministerie van spoorwegen en P.T.T. Hij had twee zonen, **Antoine** en **Joseph**.

Antoine Colens (1908-1993) studeerde aan het Sint-Bonifacius-college in Brussel, waar hij tot hetzelfde jaar behoorde als **Georges Remi**, de latere **Hergé** (1907-1983). Gehuwd met de Leuvense **Alberte Prins** (1911-2006), werd hij advocaat en – onder invloed van zijn heeroom? – een belangrijke auteur van werken over so-

40 Dit prachtige herenhuis met uitzonderlijk goed bewaarde 14de-eeuwse kelder, aangekocht door de Belgische staat na het overlijden van **Marie Colens** (1906-1959), werd in 1987 opgeofferd aan projectontwikkeling (J. ESTHER, *Het Burgplein en de Mallebergplaats. De huizen en hun bewoners in de 19de eeuw*, in: H. DEWITTE (red.), *De Brugse Burg*, Brugge, 1991, blz. 278-281). Het gaat om één van de meest schandalige vernielingen van de voorbije decennia in Brugge

41 Familiegegevens op basis van opzoekingen in doodsberichten, akten Burgerlijke stand, enz. De opvolgers in dit notariaat zijn: **Auguste Soenen**, **Pierre Soenen**, **Steven Fiews**.

ciaal recht, naast andere juridische onderwerpen⁴². Hij behoorde tot de *Centrale politique des jeunesses catholiques*, (de Franstalige tegenhanger van de 'Jonge Wacht', de politieke jongeren van de Katholieke partij) die in 1934 voor het eerst een groot congres hield met als thema *Les jeunes et la transformation du régime*. Antoine Colens was één van de rapporteurs en, wellicht gecoacht door zijn oom Louis, hield hij een referaat onder de titel *Les organisations ouvrières chrétiennes et le corporatisme*. Hij kwam daar in een midden terecht met een paar belangrijke politici en vooral briljante jongelui, die in de volgende jaren uiteenlopende wegen zouden bewandelen⁴³.

Joseph Colens (1909-1978) werd eveneens advocaat en huwde met Agnès Clerbaux (°1912), langs wie hij verwantschap kreeg met bekende Waalse families: Cloquet, Molitor, onder wie zijn schoonbroer, professor en kabinetschef van de koning André Molitor (1911-2005)⁴⁴, en Woitrin, onder wie de medestichter van Louvain-la-Neuve Michel Woitrin (°1919). Colens stapte over naar de magistratuur en beëindigde zijn carrière als advocaat-generaal. Antoine en Joseph Colens hebben respectievelijk 4 en 6 kinderen gehad, zodat er, hoofdzakelijk in het Brusselse, nog nazaten zijn van deze Pittems-Brugse familie.

De gebroeders Colens, zonen van Philippe senior, studeerden aan het Sint-Lodewijkcollege en voltooiden hun rhetorica in 1887 (Philippe), 1891 (Joseph) en 1895 (Louis). Joseph won de gouden medaille als 'primus perpetuus'. Louis was secretaris van

42 A. COLENS, *La nouvelle constitution en U.R.S.S.*, Bruxelles, 1937; A. COLENS, *Une tentative d'économie dirigée en Belgique? Etude critique de l'arrêté royal n° 62, instituant une réglementation de la production et de la distribution*, Bruxelles, 1938; A. COLENS, *Les dommages aux biens par faits de guerre*, Bruxelles, 1946; A. COLENS, *Loi sur les baux commerciaux en vue de la protection du fonds de commerce*, 30 avril 1951. *Texte et commentaire*, Bruxelles, 1951; A. COLENS, *Le contrat d'emploi*, Bruxelles, Larcier, 1957 (talrijke verbeterde uitgaven tot in 1973, nadien voortgezet door Monique Colens); A. COLENS, *Le progrès. La maîtrise des moyens et le problème de la fin. Essai*, Bruxelles, 1957; A. COLENS, *Les sociétés de personnes à responsabilité limitée*, Bruxelles, Larcier, 1960.

43 Onder hen: de katholieke ministers Paul Crokaert en Edmond Rubbens, de PSC-voorzitter Albert Parisi, de Rexist Carlos Leruitte, de collaborateur Raymond De Becker, de genealoog Charles van Renynghe de Voxxrie, de vice-gouverneur van de Nationale Bank Franz De Voghel, enz, enz.

44 La Revue Nouvelle, septembre 2005, Dossier Molitor.

het caritatieve Sint-Vincentiusgenootschap (de 'Conférences')⁴⁵, waarvan zijn broer Philippe later ondervoorzitter voor Brugge werd. Tijdens zijn studententijd in Leuven, was Joseph Colens lid van de studentenclub 'Moeder Brugse'⁴⁶.

KANUNNIK LOUIS COLENS, STICHTER VAN HET ACW

De jongste zoon, Louis Colens (Brugge 1 december 1877 – Brussel 16 maart 1936), trok naar het seminarie en werd direct naar het Leo XIII college in Leuven gestuurd, waar hij in 1899 tot doctor in de filosofie promoveerde, met de latere kardinaal Albert Mercier als zijn leermeester.⁴⁷ Van 1899 tot 1901 volbracht hij zijn seminariejaren in Brugge. In 1901 werd hij, net als zijn studiegenoot Achiel Logghe (1878-1965)⁴⁸ tot priester gewijd, hij in juni, Logghe in december. Beiden trokken weer naar Leuven waar ze in het H.-Geestcollege woonden en er in 1905 promoveerden tot doctor in de theologie. Colens werd hulp priester in Torhout (1905) en onderpastoor in Oostende, op de Sint-Petrus-en-Paulus parochie (1906), waar zijn sociale bewogenheid open bloeide. Vanaf 1912 plande hij een technische school, die pas in 1922 kon worden opgericht. Ook nog in 1912 trad hij op als medestichter van het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV). In 1919 benoemd tot bestuurder-proost van de maatschappelijke werken voor het arrondissement Oostende, werd hij in 1921 de stichter, algemeen proost en feitelijke leider van het ACW-MOC, een federatie van bestaande maar heterogene arrondissementale bonden, als opvolger van de *Belgische Volksbond*⁴⁹. Op het stichtingscongres van 17 juli 1921 was hij de verslaggever en de inspirerende kracht. Het doel van de nieuwe organisatie bestond erin de inspanningen van vakbonden, ziekenbonden, mannen-

45 J. GELDHOF, *150 jaar Sint-Lodewijkcollege te Brugge*, Brugge, 1986, blz. 115 en 162.

46 J. DE MEY & M. VAN HOONACKER, *Moeder Brugse*, Brugge, [1986], blz. 60.

47 Zijn thesis in 1899 bestudeerde de Wet van Weber. (*Catalogue des thèses de l'Université Catholique de Louvain.*)

48 A. OSAER, *Kanunnik Achiel Logghe en de arbeidersbeweging in West-Vlaanderen*, in: E. GERARD (red.), *De kracht van een overtuiging. 60 jaar ACW (1921-1981)*, Brussel, 1981, blz. 115-141.

49 E. GERARD (red.), a. w.; E. GERARD & J. MAMPUYS (red.), *Voor kerk en werk. Opstellen over de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging 1886-1986*, Leuven, 1986; E. GERARD (red.), *De christelijke arbeidersbeweging in België*, Leuven, 1991.

en vrouwenbewegingen te bundelen en ze aan te vullen met coöperatieve, educatieve en politieke belangenbehartiging. Het lag voor de hand dat Colens de geschikte man was om aan zijn ideeën gestalte te geven. Ook op het belangrijke forum van de Vlaamse sociale weken, dat sinds 1908 alle belangrijke actoren uit de christelijke sociale sector samenbracht, was hij al vlug één van de belangrijke sprekers⁵⁰.

De eerste jaren wijdde hij zich volop aan de organisatie van zijn geesteskind. Gemakkelijk was het niet, maar het lukte hem toch behoorlijk. *Hij had een ongehoord gezag en de twijfelaars volgden uit schrik*, schreef een tijdgenoot⁵¹. *Gevreesd en geducht – zeer ongeduldig – veel temperament – men moest met hem afrekenen*, zo typeerde hem de Bruggeling pater Jules Perquy (1870-1946)⁵². Colens werd aanzienlijk geholpen door het netwerk van voltijdse arrondissementele proosten, voor wie hij de precieze plaats binnen de organisatie had gedefinieerd⁵³, die zijn zienswijzen deelden (en die hij hiertoe ook opleidde) en die elk in hun arrondissement als de baas optraden⁵⁴. Kanunnik Logghe was hiervan in Brugge het typische voorbeeld. Na een paar jaar was Colens nationaal al zo stevig gevestigd dat hij kon meewerken aan de oprichting van een Katholieke Arbeiders-Internationale. Het initiatief kwam van de Nederlandse Mgr. Hendrik Poels (1868-1948). Vanaf de eerste bijeenkomst in 1923 in Konstanz was Colens erbij en hij trok mee naar Rome om – zonder veel succes – aan de Paus goedkeuring te vragen voor de oprichting van deze Internationale en voor het principe van de vooropgestelde organisatie van de katholieke arbeidersstand. De twee volgende bijeenkomsten in 1924 en 1926 organiseerde Colens in Antwerpen. In 1928 werd

50 L. COLENS, *Psychologie van den Vlaamschen werkliedenstand in opzicht van volksontwikkeling*, referaat op de 9de Vlaamse sociale week, Antwerpen 1922.

51 S. H. SCHOLL (red.), *150 jaar katholieke arbeidersbeweging in West-Europa, 1789-1939*, Brussel, 1961, blz. 89-90.

52 J. PERQUY, *Kanunnik Colens*, in: *De Gids op maatschappelijk gebied*, februari 1936, blz. 124-129.

53 L. COLENS, *Rechtspositie van den priester bestuurder in de organisatie van den christen werkliedenstand*, referaat op 12de Vlaamse Sociale week, Leuven, 1925.

54 L. COLENS, *De priesterlijke zending van de proosten in de christelijke arbeidersorganisatie voor volwassenden*, Brussel 1935.

de Internationale in Keulen gesticht, maar de internationale evolutie maakte dat er nooit echt veel actie van kwam⁵⁵.

Colens was in 1924 de grondlegger van de *Belgische Arbeiderscoöperatie* en van zijn Welvaartwinkels⁵⁶ organisatie waarvan hij jarenlang directeur en voorzitter was, in 1925 van de *Spaarbank der christelijke werklieden* (de latere BAC of BACOB)⁵⁷ en in 1927 van de centrale van volksbakkerijen *De Hoorn*. Hij was ook medeoprichter in 1929 van de *Volksverzekering* (D.V.V.). In 1929-31 was hij de stichter en actieve leider van de *Centrale voor Volksontwikkeling* (C.V.O.), die later tot K.W.B. werd omgevormd, en waaruit ook K.A.V., K.A.J. en V.K.A.J. ontstonden. Vanaf 1927 liet Colens zich bijstaan door P. W. Segers (1900-1983)⁵⁸, die zijn opvolger werd⁵⁹. Voor Wallonië werd zijn medewerker vanaf 1928 Oscar Behogne (1900-1970)⁶⁰. Voor de behartiging van de ACW-aanwezigheid op het politieke terrein en binnen de Katholieke Partij, stelde hij Philip Van Isacker (1884-1951) tot secretaris aan⁶¹. In 1922 was Colens medestichter van de Sociale school in Leuven, waar hij succesvol les gaf, net zoals aan de Sociale school voor vrouwen in Brussel. *Men hing aan zijn lippen, men werd voor het leven gevormd*, schreef één van zijn oud-leerlingen⁶². Naast talrijke rapporten en redevoeringen naar aanleiding van congressen en bijeenkomsten van het ACW, nam hij deel aan het publieke

55 L. VANDEWEYER, *De Katholieke Arbeiders-Internationale. Standsorganisatie in internationaal perspectief*, in: De kracht van een overtuiging, a.w., blz. 61-80.

56 J. VAN BOUCHAUTE, *Het Algemeen Christelijk Werkersverbond en de Coöperaties (1924-1935)*, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 1991, blz. 129-185.

57 E. GERARD, *Van arbeiderscoöperatie tot bank. De Geschiedenis van BACOB*, Tielt, 1995.

58 P. W. SEGERS, *Oud Papier*, Brussel, 1974. Eigenaardige vaststelling: Segers heeft het in deze memoires nauwelijks over de man die hem 'gemaakt' heeft. Meer zelfs: hij eindigt zijn verhaal in 1918 en neemt de draad weer op in 1927. Het lijkt alsof een volledig en essentieel hoofdstuk gewoon werd weggelaten.

59 Kan. Antoon Brys (1891-1962), die Colens als algemeen proost opvolgde, beperkte zijn rol tot die van geestelijk raadgever. Hij werd benoemd door de bisschoppen, maar was niet de keuze van de ACW-leiding, die liever kanunnik Dondeyne had gewild.

60 F. LORIAUX, *Oscar Behogne*, in: Nouvelle biographie nationale, T. VIII, 27-29.

61 H. DE LANNOY, *Philippe-Joseph Van Isacker*, in: Nationaal Biografisch Woordenboek, T. XIII, Brussel, 1990, 427-434.

62 J. VERSTRAELEN, *Op nieuwe banen met het ACW: Colens, Perquy, Brys*, Brussel, 1966; [S. H. SCHOLL & F. RICHARD] (red), *Zij bouwden voor morgen. Figuren uit de christelijke arbeidersbeweging*, Brussel, 1966. De blz 131 en vv. over Colens zijn door J. VERSTRAELEN geschreven.

debat met boeken, artikels⁶³ en letterlijk honderden bijdragen in allerlei publicaties⁶⁴. Hij was ook de hoofdredacteur van de *Gids op maatschappelijk gebied* en van de *Dossiers de l'action sociale catholique*. Colens werd een invloedrijke personaliteit, ook op het politieke vlak, wat soms tot controverses leidde⁶⁵. Onder meer behoorde hij tot de hevigste critici van REX en Degrelle⁶⁶.

Vanaf 1922 en tot aan zijn dood was Colens de onbetwiste leider van de christelijke arbeidersbeweging in België. Op enkele jaren tijd had hij de moeizaam voortlevende *Belgische Volksbond* en zijn kortstondige opvolger het *Algemeen Christen-democratisch Verbond* achter zich gelaten en van een aantal versnipperde verenigingen, een machtige organisatie gemaakt, tevens een aantal nieuwe initiatieven eraan toevoegend. In 1929 kon hij met voldoening meedelen dat de financieel moeilijke jaren voorbij waren en *de armoede waaraan wij geleden hebben tot het verleden behoort*. In 1934 werd hij tot erekanunnik van de kathedraal van Brugge benoemd. Gelet op de functie die hij bekleedde was dit behoorlijk laat⁶⁷, maar bisschop Waffelaert (1847-1931) had hem deze eretitel niet gegund en bisschop Lamiroy (1883-1952), die hij tot zijn vrienden rekende, moest even een fatsoenstermijn naleven alvorens een 'vergetelheid' van zijn voorganger goed te maken. Op 16 maart 1936 werd kanunnik Colens, die al geruime tijd maag- en hartklachten had, dood in bed aangetroffen. Hij werd plechtig in zijn geboortestad begraven, in aanwezigheid van vele prominenten en begeleid door een stoet die vertrok van de Gilde der Ambachten in de Oude Burg. Het was de nestor van de proosten uit de arbeidersbeweging, pater en senator Georges Rutten (1875-1952) die de homilie uitsprak en hem typeerde als

63 L. COLENS, *De vorming van leiders voor sociale werken*, Leuven, 1929; L. COLENS, *Het Concordaat tusschen den Heiligen Stoel en het Derde Duitse Rijk*, Brugge, 1935.

64 Lijst der hoofdartikels, studies, nota's en schema's van Kan. Colens, in de "De Gids" verschenen sinds 1931, in: *De Gids op maatschappelijk gebied*, februari 1936, blz. 160-166.

65 E. GERARD, *Het Algemeen Christelijk Werkersverbond, omstreden standsorganisatie*, in: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1981, blz. 291-326.

66 L. COLENS, *Ce que nous pensons de Rex*, Antwerpen, 1935; L. COLENS, *L'examen critique du Rexisme*, Bruxelles, 1936.

67 Achiel Logghe, nochtans ook geen grote vriend van bisschop Waffelaert, maar wel 'incontournable' in Brugge, werd al in 1927 erekanunnik.

bezitter van twee gaven: *Hij zag klaar en zijn wil was rotsvast*. In Oostende werd de Stockholmstraat, zetel van de *Volksbond*, omgedoopt tot Kanunnik Dokter Louis Colensstraat. In 1938 werd een Kanunnik Colensfonds gesticht ter bevordering van werken van volkswontwikkeling, maar het heeft de oorlogsjaren niet overleefd.

Louis Colens was in niets voorbestemd voor de rol die hij heeft gespeeld. Hij schreef het zelf in een brief aan kardinaal Mercier: *Je n'y étais préparé ni par mes goûts, ni par mon milieu, ni par mes études*⁶⁸. Hij had het liefst filosofie gedoceerd in het spoor van zijn leermeester Mercier. Toch werd hij de voornaamste grondlegger van de georganiseerde christelijke arbeidersbeweging in België. Bij de aanvang stond hij tamelijk eenzaam in zijn overtuiging dat men de 'arbeidersstand' grondig moest organiseren, zelfstandig (hij maakte komaf met de 'gilden' die patroons, ambachtslieden en arbeiders groepeerden) maar in harmonie met boeren, middenstand en burgerij. Dit ging in tegen de socialistische overtuiging die voorstander was van de 'arbeidersklasse' en van de 'klassenstrijd', in radicale oppositie met de andere klassen. Anderzijds werd zijn overtuiging dat educatieve, religieuze, maatschappelijke en politieke aspecten in één enkele beweging moesten worden verenigd niet door iedereen gedeeld, minst van al door diegenen die al een zelfstandige ontwikkeling hadden gekend en afkerig waren van een overkoepelende baas. De vakbond wilde onafhankelijk blijven en op verre afstand van de politiek; de ziekenbonden werden in grote mate beheerst door de burgerij; Maria Baers (1883-1959) wilde haar vrouwenbeweging apart houden. Later kwam daar nog de discussie bij, zoniet de strijd, tussen de opkomende Katholieke Actie die zich, gesteund door de bisschoppen, exclusief verantwoordelijk achtte voor de opvoedende actie onder de katholieken, terwijl Colens van mening was dat de religieuze, sociale, materiële en politieke belangen van de arbeiders één en ondeelbaar waren.

68 Archief Aartsbisdom Mechelen, Fonds Mercier, carton 29, brief Colens 1924.

Ratte Colens, zoals hij in het Sint-Lodewijkscollege werd genoemd, heeft naast zijn reputatie als architect van een groots project, als onvermoeibare werker, organisator en inspirator, de herinnering nagelaten van een olijke man en grapjas, bij wie de humor kon overslaan in sarcasme of zelfs in ongenadige satire. Dit komt duidelijk tot uiting in herinneringen die werden geschreven door mensen die hem binnen het ACW hadden gekend⁶⁹. Al onmiddellijk na zijn dood schreef pater Perquy: *De kleine kant van dingen en mensen sprongen hem onmiddellijk in het oog. Meestal guitig, maar ongenadig, kon hij er dan mee spotten en niemand bleef gevrijwaard van de uitspattingen van zijn spotlust.*⁷⁰

Ook al komt Louis Colens veelvuldig voor in de studies die over de christelijke arbeidersbeweging zijn gepubliceerd, is het verbazend dat aan deze toch nogal formidabele personaliteit nooit een biografie is gewijd, niet eens een biografische nota in het Nationaal Biografisch Woordenboek. Het is alvast duidelijk dat zijn tijdgenoten beseften hoe belangrijk hij was geweest⁷¹.

JOSEPH COLENS EN ZIJN NAGESLACHT

Een andere zoon van het 18de-eeuwse echtpaar Albert Colens – Johanna-Theresia Van der Straete, was Joseph Colens (ca1768-Sint-Andries 1835)⁷², getrouwd met de uit Aalter afkomstige Isabelle Carton (°1764). Hij werd bakker en in 1789 was hij in Knesselare gevestigd⁷³. In de Franse tijd keerde hij naar Brugge terug en werd conciërge in ‘het lokaal der administratie’, wat het stadhuis of – meer waarschijnlijk – de departementale administratie, later prefectuur, betekende. Hij genoot dus duidelijk het vertrouwen van de machthebbers van het ogenblik en zal geen argwaan

69 [S. H. SCHOLL & F. RICHARD], a. w.

70 H. PERQUY, a. w.

71 De Gids op maatschappelijk gebied, februari 1936, *Speciaal nummer gewijd aan de nagedachtenis van Z. E. H. Kanunnik L. Colens*. Met teksten door pater Rutten, pater Perquy, Maria Baers, Kanunnik Cardijn, F. Richard, enz.

72 SAB, Akten burgerlijke stand Sint-Andries, vermeldt dat hij de zoon was van ‘Anna Verstraete’, maar het is uit andere bronnen duidelijk dat het ging om Johanna-Theresia Van der Straete.

73 SAB, SvG2, n° 14056.

hebben opgewekt door op 5 september 1799 de hoogste bieder te zijn bij de openbare verkoop van de Sint-Salvatorkerk, ook niet toen hij verklaarde te zijn opgetreden in naam van kuiper Joseph Lauwers en timmerman Hubert De Clercq, van wie men mocht denken dat ze 'de slag van hun leven' wilden slaan, net zoals timmerman Maeyens dit voor de kathedraal had gedaan. Het bleek al vlug dat het om een complot ging, georganiseerd door de kerkmeesters, met als doel de kerk te redden van de ondergang en te behoeden voor het droevige lot dat de Sint-Donaaskathedraal te wachten stond. De kopers en hun occulte opdrachtgevers slaagden erin de betaling op de lange baan te schuiven en die was nog altijd niet uitgevoerd toen de kerk begin 1801 door de overheid voor de eredienst werd teruggegeven⁷⁴.

Van het echtpaar Colens-Carton vermelden we vier zonen. **Augustin Colens** (1800-1864), in 1844 getrouwd met Rosalie Van Heerswyngels, was ontvanger van de Burgerlijke godshuizen en van de Armenkamer in Brugge. **Ferdinand Colens** (1803-1867), getrouwd met Clémence Banckaert, was notaris in Moerkerke (van 1832 tot 1848) en nadien in Brugge (van 1848 tot 1867). Zijn schoonzoon was de bekende apotheker Richard Vande Vyvere († 1912), sinds 1862 gevestigd in Hoogstraat 39⁷⁵. **Hippolyte Colens** (1806-1878), was ambtenaar eerste klas bij het bestuur van de provincie West-Vlaanderen en getrouwd met Pauline Hoys. Bij zijn overlijden woonde hij Mallebergplaats 12.

De oudste zoon, **Albert Colens** (Brugge 1 mei 1797- 2 juli 1882)⁷⁶ werd eerst deurwaarder en nadien pleitbezorger en advocaat en was voorzitter van het Bureau voor gratis consultaties. Hij tekende in op het 'patriotiek banket' dat in 1829 het eerste officiële teken was in Brugge van groeiende oppositie tegen het Hollandse regime. Hij speelde ook een actieve rol in het Brugse verenigingsleven. In 1829 werd hij lid van het schermersgilde van

74 L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskerk te Brugge. Geschiedenis en architectuur*, Tielt, 1981, blz. 39 en 218-227.

75 B. BEERNAERT & B. SCHOTTE, *Over de koe, het hert, de uil... zes huizen, zes verhalen*, Brugge, 2000, blz. 78.

76 Het echtpaar had al een eerste maal een zoon die Albert werd gedoopt, maar die op 30 januari 1796 overleed.

Sint-Michiel, waarvan hij in 1846 de secretaris werd en in 1877 de voorzitter⁷⁷. In Sint-Andries werd een Gilde van Sint-Sebastiaan opgericht, waarmee vader Joseph (stichtend lid in 1833) en broer Hippolyte (lid en griffier in 1833) verbonden waren. Ook Albert was lid vanaf 1833 en in 1848 werd hij stadhouder of tweede in bevel na de hoofdmans. Hij schonk aan de vereniging zijn portret, geschilderd door de directeur van de Brugse Kunstacademie Albert Gregorius (1774-1853)⁷⁸. Hij was getrouwd met Louise Duthoit, dochter van Seraphin Duthoit en zo werd hij eigenaar van het laat 15de-eeuwse huis Mallebergplaats 12 en van het Empirehuis Hoogstraat 1 (hoek Burg), dat door zijn schoonvader was gebouwd⁷⁹. Hijzelf woonde Kelkstraat 4. Het echtpaar had minstens acht kinderen.⁸⁰

ARCHIVARIS JULES COLENS

Eén van de zonen van Albert Colens-Duthoit was Jules Colens (Brugge 20 april 1840-17 maart 1918)⁸¹. In zijn jeugd jaren onderging hij een beenamputatie en moest noodgedwongen een sedentair leven leiden. Gehuwd met een Van Hollebeke, werd hij adjunct-archivaris (1868) en rijksarchivaris (1884-1907) in Brugge en publiceerde bijdragen in historische tijdschriften, eerst in *La Flandre*⁸², daarna in de *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*.⁸³ Hij maakte ook de inventaris op van de archieven van de gemeente Blankenberge⁸⁴. In 1885 publiceerde de *Emulation* het aanzienlijke werk van de door hem bestudeerde stadsrekening voor de interessante periode lopende van mei 1302 tot

77 SAB, Gilde van de Hallebardiers van Sint-Michiel, verslagboeken.

78 W. MOEYAERT, *Schuttersgilden te St.-Andries*, Brugge, 1983.

79 Ook deze twee huizen werden het slachtoffer van de nietsontziende sloopwoede die in de jaren 1980-90 de stad Brugge teisterde. (J. ESTHER, a.w., blz. 266-68.)

80 Leonie (1839-1905), getrouwd met Lieven Van Meldert (1834-1893); Jules Colens - Van Hollebeke; Hélène; Florimond Colens - Ray; Adèle; Céline; Maria; Isidore Colens.

81 J. CUVELIER, *Jules Colens*, in: *Biographie nationale*, T. XXI, col. 470-472.

82 Bvb. *Les archives de l'évêché de Bruges*, in: *La Flandre*, 1874-75, blz. 253-258; *Seigneuries et Vierschaere ressortissant à la Salle d'Ypres*, in: *La Flandre*, 1876, blz. 251.

83 O. m. *L'église Saint-Jean à Bruges; ses tombes polychromées. Notice historique et archéologique accompagnée de quatre planches, dont trois hors texte*, Brugge, De Plancke, 1894.

84 J. COLENS, *Inventaris van de oude archieven der stad Blankenberge*, Brugge, 1894.

februari 1303⁸⁵. Hij speelde ook een rol door het ontdekken van fragmenten van Jacob van Maerlants' *Spiegel Historiae*⁸⁶.

Colens werd secretaris van het Archeologisch Genootschap in Brugge, dat het Gruuthusemuseum stichtte. Hij maakte ook, met de hulp van stadsarchivaris Louis Gilliodts-Van Severen, een stamboom Van Vyve op, familie waar hij via zijn schoonbroer Van Meldert mee verwant was⁸⁷. In 1907 was hij één van de raadgevers voor de historische stoet en toernooi van de Gouden Boom⁸⁸. In de huiskring musiceerde hij en hij maakte ook enkele composities die nooit publiek werden uitgevoerd. De Koninklijke Bibliotheek bewaart van hem *Immortelle science!, stances pour voix de contralto, basse ou bariton*, waar hij zowel tekst als muziek voor schreef. Na zijn dood werd zijn boekenverzameling openbaar verkocht. Hierbij bleek dat hij ongeveer alles bezat wat de historisch geïnteresseerde Bruggeling van zijn tijd graag in huis had, tot en met het onlangs verschenen *Bruges, histoire et souvenirs* van Duclos⁸⁹.

De jarenlange inspanningen die Jules Colens leverde om het rijksarchief weg te halen uit de zolders van het Justitiepaleis en het een ruimer onderdak te verschaffen, kenden in 1896 succes toen beslist werd naar de Academiestraat te verhuizen. Dit gebeurde echter pas in 1911 en toen was hij al vier jaar gepensioneerd. Van liberale strekking, was hij de secretaris van de liberale vereniging *Les Amis du Progrès* (1864-1884), die een uitleenbibliotheek organiseerde⁹⁰. Hij onderging ongetwijfeld de liberale invloed van zijn voorganger, rijksarchivaris Emiel Van den Bussche (1840-1909)⁹¹, maar hij volgde hem niet in de vrijmetsela-

85 J. COLENS, 1302, *le compte communal de Bruges, Mai 1302 à Février 1303 (n.s.) avec une table des noms*, in: ASEB, 1885, blz. 1-404.

86 K. DE FLOU, *Twee nieuwe fragmenten van den Spiegel Historiae*, in: Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1902, blz. 399-467; K. DE FLOU, *Nieuw fragment van Maerlant's Spiegel Historiae*, in: idem, 1905, blz. 41-80.

87 J. VAN VYVE, *Histoire et généalogie de la famille Van Vyve*, Bruxelles, 1982, blz. 23.

88 *Album souvenir des fêtes inaugurales des ports de Bruges*, Brugge, 1908.

89 *Catalogue der verzameling boekwerken van het sterfhuis van wijlen Jules Colens, staetsarchivaris (...) op 3 december 1918*.

90 J. VANDAMME, *Het bibliotheekwezen in Brugge voor 1920*, Brugge, 1971, blz. 141 en vv.

91 *In memoriam E. Van de Bussche*, in: ASEB, 1910, blz. 193.

rij. Zijn opvolger, rijksarchivaris Albert van Zuylen de Nyevelt (1870-1936) typeerde hem als 'un vrai modèle du fonctionnaire' en vermeldde dat hij de archieven in chaos had aangetroffen en ze systematisch gereorganiseerd en geïnventariseerd had⁹².

Andere zonen van het echtpaar Colens-Duthoit waren Isidore Colens (°1842), ambtenaar op het arrondissementscommissariaat van Brugge-Oostende, getrouwd met zijn verre nicht Marie-Pauline Colens (1849-1897) uit Gent en Florimond Colens, getrouwd met een Ray.

FAMILIEWAPEN EN FAMILIEGESCHIEDENIS

Op het portret van Albert Colens door Bauwens, figureert een wapenschild. Dit wapen 'azuur met drie kepers van goud' stelt enig probleem. Het moet normaal om het familiewapen gaan want bij nazaten wordt een zegel bewaard, bestaat een ex-libris Colens en droegadvocaat-generaal Joseph Colens een zegelring, alles met dit wapen. Het wapen is in België (bij Rietstap) niet bekend, tenzij in andere kleurencombinaties. Wellicht, voorealer in de 17de-18de eeuw de familie Colens in Pittem neerstreek, behoorde ze in het Noorden van Frankrijk al tot de notabelen. De kleine gemeente Aubigny-du-Bac bij Douai draagt het identieke wapen 'd'azur à trois chevrons d'or', zodat de Pittemse familie Colens misschien van daar afkomstig was. Het blijft echter giswerk.⁹³

Het opduiken van het portret van Albert Colens was de aanleiding om wat nader op zijn familie in te gaan. Opeenvolgende generaties Colens hebben een rol gespeeld in Pittem en omstreken. Hun nazaten hebben gedurende vijf generaties een niet onbelangrijke rol gespeeld in Brugge en het Brugse ommeland. De normen, waarden en tradities die binnen families benadrukt worden, zijn vaak af te lezen uit de levenslopen van de elkaar opvolgende generaties.

92 A. van ZUYLEN de NYEVELT, *Jules Colens*, in: ASEB, 1923, blz. 60-61.

93 Th. LEURIDAN, *Armorial du Nord. Familles et institutions, I et II*, Lille, 1926 et 1930 (reprint Marseille, 1981); Th. LEURIDAN & R. RODIERE, *Armorial du Nord et Table héraldique du département du Nord*, Lille, 1938, n° 652 (geeft een ander wapen onder Colens: 'd'argent au chevron de sable, accompagné de trois coquilles de même').

Families komen en gaan, fenomeen dat zich steeds opnieuw herhaalt en mee voor evolutie en vernieuwing zorgt. Ook al stichten sommige van haar leden kinderrijke gezinnen, toch is de be-
gaafde familie Colens niet zeer talrijk uitgegroeid en vindt men thans maar 35 vertegenwoordigers op de webstek van de Belgische familienamen. In Brugge en het oude graafschap Vlaanderen helemaal verdwenen, leeft de familie verder in Brussel en Brabant⁹⁴.

94 Met mijn dank aan Cedric Moermans, Monique Colens, Alain Colens, Jean-Luc Meulemeester, Frank Deleu, Flavie Roquet, Jan De Maeyer, Patricia Quaghebeur en Lucien Van Acker voor bijkomende informatie.

De ambachten aan de top.
Het heraldisch programma van
de Burgerlijke Griffie in Brugge

Een van de opmerkelijkste gebouwen op de Burg in Brugge is de Burgerlijke Griffie. De gevel springt vandaag de dag vooral in het oog door zijn kleurrijke beschildering, die het sluitstuk vormt van de recente restauratie, afgewerkt in 2001. Maar reeds bij zijn ontstaan in 1534-1537 maakte het gebouw ophef, toen minder door de kleur, die ook op de omgevende gevels aanwezig was, maar door zijn architecturale vormtaal. Het stadsbestuur koos toen voor zijn hoofdwartier van de civiele rechtspraak resoluut voor de nieuwe stijl van de renaissance, waar nog geen voorbeelden van bestonden bij de openbare gebouwen in Brugge en zelfs in Vlaanderen. Inherent aan deze bouwtrant was de rijke sculpturale ornamentiek waarmee de gevel werd verfraaid.¹ Hierdoor stak de Griffie fel af tegen de typisch gotische bouwwijze van het stadhuis, waar zij in feite een verlengstuk van vormt.

Opmerkelijk is ook, en bij de toeristen welbekend, de doorgang naar de Blinde Ezelstraat die vrijgelaten is tussen het stadhuis en de Griffie, dankzij de overwelling van de benedenverdieping van de rechtertravee van dit laatste gebouw. Wie deze weg kiest wordt enkele stappen verder opnieuw verrast door het bevalige achtergeveltje van dit deel van de Griffie. Het is een geliefde pleisterplaats voor de stadsgidsen, die er een al dan niet uitvoerige uitleg wijden aan de rijke architecturale en sculpturale versiering. Deze versiering moet uiteraard gezien worden in samenhang met wat er op de voorgevel is afgebeeld en waar ze in feite

1 J. Esther en M. Meulemeester, 'Kleurrijk eerherstel van een 19de-eeuwse restauratie. De Burgerlijke Griffie op de Burg in Burgge', in: *Monumenten en Landschappen*, 16-2, maart-april 1997, p. 36-54; K. Norro, *Monumentenzorg te Brugge in de XIXe en XXe eeuw. Historisch en kritisch onderzoek van Stadhuis, Griffie en Belfort*, onuitgegeven licentiaatsvernamdeling, R.U.G., 1970; K. Wittevrongel, 'De bouwgeschiedenis van de Burgerlijke Griffie te Brugge', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, CX, 1973, p. 186-197.

de voortzetting van is. Pas door de sculpturen in hun samenhang te zien vindt men de sleutel tot het hele programma van deze versiering. Ter gelegenheid van de recente restauratie kon ondergetekende deze sleutel, althans voor wat betreft het heraldische luik, aan de Dienst Monumentenzorg aanreiken.

EEN GEVEL VOL SYMBOLEN

De Civiele of Burgerlijke Griffie werd opgetrokken om de uit haar voegen groeiende administratie van de civiele rechtspraak van de stad meer armslag te bieden.² Ook het Stadhuis zelf kreeg in de eerste helft van de 16de eeuw een paar uitbreidingen, onder meer ten behoeve van de wezenrechtspraak.³ Vanzelfsprekend werd de sculpturale versiering van de Griffie aan de juridische functie van het gebouw aangepast. Het beeld op de middenste en hoogste volutetop, dat wegens zijn positie kan beschouwd worden als de bekroning van het hele gevelprogramma, geeft de toon aan: Vrouwe Justitia met de weegschaal. Pal eronder, in het timpaan en nog steeds op een hoger niveau dan de overige sculpturale elementen, bevindt zich het wapenschild van Keizer Karel. Hier treft men dus een dualiteit aan van het hoogste rechterlijke gezag, enerzijds de antieke godin van de gerechtigheid en anderzijds de regerende hoogste wereldlijke rechter. De overige sculpturale elementen van de gevels sluiten daarop aan en kunnen worden ingedeeld op basis van dezelfde dualiteit: enerzijds zijn er beelden van antieke goden, deugden en bijbelfiguren, anderzijds gaat het om afbeeldingen van de actuele rechterlijke overheid: vorsten, stad en ambachten.⁴

- 2 De bewaarde archiefreeksen "civiele sententiën" vangen aan in de loop van de 15de eeuw: A. Vandewalle, *Beknopte Inventaris van het Stadsarchief van Brugge, deel I: Oud Archief*, Brugge, 1979, p. 83-85.
- 3 A. Vandewalle, 'Het Brugs Stadhuis: 600 jaar geschiedenis', - in: *600 jaar Brugs stadhuis 1376-1976*, Brugge, 1976, p. 11.
- 4 Wat de niet-heraldische elementen betreft laten we ons niet in met de datering van de sculpturale elementen, of deze dateren uit de oorspronkelijke bouwperiode ofwel vernieuwingen zijn of toevoegingen van de 19de-eeuwse restauratie. Zie hiervoor n.1.

1. De gerestaureerde gevel van de Burgerlijke Griffie
© Brugge, Cel Fotografie, J. Termont

Schematisch weergegeven ziet het figuratieve sculpturenprogramma er als volgt uit:

Voorgevel

- het centrale beeld van de Gerechtigheid wordt links geflankeerd door de beelden van de Trouw en de Wijsheid, respectievelijk links en rechts geplaatst van de zijdelingse volutetop; en rechts door de beelden van de Matigheid en de Sterkte op een gelijke positie naast de andere zijdelingse volutetop. Deze volutetoppen zelf zijn bekroond met beelden van bijbelse figuren, links Mozes en rechts Aaron. Alle tot hiertoe vermelde vrijstaande beelden zijn verguld;
- het fronton van de middenste volutetop bevat links van het centrale venster een bas-reliëf met het Oordeel van Cambyses, en rechts een met het Oordeel van Salomon;
- het fronton van de linkse volutetop bevat medaillons met koppen van Griekse goden, met name Zeus links van het venster en Hera rechts; in de rechtse volutetop zijn het respectievelijk Apollo en Athena;
- de middenste volutetop met het wapenschild van Keizer Karel wordt op zijn zijkanten nog geflankeerd door vrijstaande beelden van links een zittende leeuw houdende een gekroonde Brugse b op een wapenschild, en rechts een zittende beer houdende het wapenschild van de stad Brugge; midden onder het venster is nog een klein wapenschild met het Lam Gods aangebracht;
- onder de vensters van de eerste verdieping is een rij van zeven even grote schilden geplaatst, met name twee onder het linkervenster zijnde van de wevers en van het vleesambacht, één onder het volgende venster zijnde van de timmerlieden, één onder het middenvenster zijnde van de smeden, één onder het volgende venster zijnde van de corduaniers, en opnieuw twee onder het rechtervenster (dit boven de doorgang) zijnde van de scheppers en van de bakkers;
- de met arabesken versierde fries tussen de eerste en de gelijkvloerse verdieping wordt ter hoogte van de halfzuilen onderbroken door uitspringende penanten met medaillons waarin portretbustes van vorsten, van links naar rechts Keizer Karel,

zijn echtgenote Isabella van Portugal, Filips de Schone, zijn echtgenote Johanna de Waanzinnige, Ferdinand van Aragon en zijn echtgenote Isabella van Castilië;

- in het timpaan boven de ingangsdeur prijkt een stadswapen met schildhouders en bekroning.

Achtergevel

- op de volutetop het beeld van Salomon, links van deze het beeld van de Voorspoed en rechts dat van de Vrede;
- links en rechts van het venstertje de goden Demeter en Hermes;
- midden onder het grote venster het wapenschild van de makeelaars;
- op de penanten aan de uiteinden van de onderste fries de koppen van Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië.

DE HERALDISCHE BEELDENTAAL

In de nu volgende beschouwingen beperken we ons tot de heraldische elementen. Het wapen van Keizer Karel de Vijfde in de top is van goud met een tweekoppige adelaar van sabel, op de borst een hartschild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild is getopt met een helm van goud, heeft dekkleden van goud en als helmteken een gouden keizerskroon waarop een adelaar met opengesperde vleugels van sabel. Het is omgeven door de ordeketting van het Gulden Vlies. Eronder een lint van keel met de wapenspreuk *Plus Oultre*, gedrapeerd rond twee herculeszuilen van zilver die het wapenschild schragen. Of dit wapen vanaf de oorspronkelijke bouw aanwezig was is niet duidelijk maar zeer waarschijnlijk.⁵ Het kan worden vergeleken met de nagenoeg even oude houten wapenschilden van de schouw van het Brugse Vrije (in de onmiddellijke omgeving gelegen) en van het stadhuis van Oudenaarde.⁶

5 Het schilderij met de Burg van Pieter Ledoux uit 1751 is de enige afbeelding van voor de Franse Tijd waarop het enigszins herkenbaar lijkt afgebeeld te zijn: J. Esther en M. Meulemeester, 'Kleurrijk eerherstel', p. 39.

6 L. Devliegheer, *De Keizer Karel-schouw van het Brugse Vrije*, Tielt, 1987 (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 10), afb. 69, 107, 158.

Hiërarchisch gezien zou het wapenschild van de stad Brugge zich op het tweede niveau moeten bevinden, hoger dan de rij ambachtswapens. Blijkbaar kwam het compositorisch echter beter uit het stadswapen boven de ingangseur te plaatsen, dus op het onderste niveau. De aanwezigheid van dit wapen vanaf de oorspronkelijke bouwfase is met een grotere waarschijnlijkheid dan bij het keizerlijk wapen vast te stellen, zelfs met quasi zekerheid.⁷ Het werd, samen met de andere heraldische elementen en de beelden die het Ancien Regime symboliseerden stukgeslagen door de Franse revolutionairen in 1792.⁸ Gedurende een groot deel van de 19de eeuw bleef het gebouw voortbestaan in zijn troosteloze ontmantelde toestand. Halfweg de eeuw was op de plaats van het vroegere stadswapen een bord met opschrift “Schade Beletters” aangebracht. Het gebouw deed toen dienst als hoofkwartier van de politie (schadebeletters waren ordehandhavers) en bleef dit tot aan de restauratie van 1875-1883.⁹ Tijdens deze restauratiecampagne liet Delacenserie er opnieuw het stadswapen aanbrengen, echter in een uitvoering van zijn tijd, enigszins verschillend van de oorspronkelijke. Het kan als volgt worden beschreven: “Een schild met acht dwarsbalken van zilver en van keel, met over alles heen een leeuw van lazuur, geklauwd en getongd van keel, gekroond en gehalsband van goud, de halsband voorzien van een kruisje van hetzelfde. Het schild getopt met een kroon met vijf bloemblaadjes met in het midden een letter b, alles van goud, en gehouden rechts door een aanzierende leeuw van goud, geklauwd en getongd van keel, en links door een aanzierende beer van natuurlijke kleur, gehalsband van zilver”.¹⁰

- 7 Twee schildhouders die een wapenschild vasthouden zijn duidelijk te herkennen op de gravure in Sanderus (1641) en op het schilderij van Van Meunicxhove (ca. 1672): A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, Keulen, 1641 (anastatische herdruk, Tielt, 1978), p. 189; J. Esther en M. Meulemeester, ‘Kleurrijk eerherstel’, p. 38.
- 8 K. Norro, *Monumentenzorg*, p. 164; J. Esther en M. Meulemeester, ‘Kleurrijk eerherstel’, p. 39.
- 9 K. Norro, *Monumentenzorg*, p. 165; A. Duclos, *Bruges. Histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, p. 174 en 448.
- 10 A. Vandewalle, ‘Nestant principauté ni duché. The city arms of Bruges and the crowned b’, in: A. Vandewalle, L. Viaene-Awouters en L. Duerloo (eds.), *Genealogica & Heraldica. Handelingen van het XXVI Internationaal Congres voor Genealogische en Heraldische Wetenschappen*, Brussel, 2006, p. 445.

In de officiële beschrijving van het toenmalige stadswapen werden de vijf bloemblaadjes aan de kroon niet vermeld: "... *L'écu timbré d'une couronne au milieu de laquelle la lettre b...*". In feite ging het om een Nederlandse markiezenkroon, die op het Brugse wapen ingevoerd was bij de erkenning door koning Willem I van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden op 20 oktober 1819. Ze werd ongewijzigd overgenomen in de erkenning door koning Leopold I van België op 22 februari 1842.¹¹ Dergelijke kroon was echter een onterechte ingreep door de Nederlandse overheid, die afweek van de eeuwenlange Brugse traditie: een kroontje met drie fleurons rond de schacht van een gotische letter b. Door de nieuwe Nederlandse interpretatie werd de zichtbaarheid van de stadsletter fel verminderd ten voordele van het oorspronkelijke secundaire element, de kroon. Het onterecht toekennen van dit en andere uitwendige versierselen was toen echter geen alleenstaand geval en valt te kaderen in de gehaaste en chaotische wapenverlening in die periode. Deze fout werd meegesleept gedurende een groot deel van de 19de en van de 20ste eeuw, tot ze door het Ministerieel Besluit van 1 juli 1986 betreffende erkenning van het Brugse stadswapen na de fusies van gemeenten werd rechtgezet.¹²

Hiermee werd echter het door Delacenserie op de Burgerlijke Griffie aangebrachte stadswapen niet uitgewist, tot verwarring van menige argeloze toeschouwer, die denkt met het huidige stadswapen te maken te hebben. Het verschil is natuurlijk miniem en bevindt zich niet in het wapenschild zelf maar in een uitwendig versiersel. Althans wanneer men geen rekening houdt met een ander, minder essentieel maar door heraldici toch betekenisvol geacht verschil, met name de voorstelling van de staart van de leeuw in het schild. In de 19de-eeuwse versie is een gespleten staart te zien, in de huidige versie gaat het om een niet-

11 Brugge, *Stadsarchief*, Wapendiploma 22 februari 1842; zie ook A. Vandewalle (ed.), *Te Wapen! Heraldiek, teken van gezag en identiteit*, Brugge, 2004, p. 55-56; M. Servais, *Wapenboek van de Provinciën en Gemeenten van België*, s.l., s.d., p. 94.

12 A. Vandewalle, 'The city arms', p. 444-445; L. Viaene-Awouters en E. Warlop, *Gemeentewapens in België. Vlaanderen en Brussel*, Brussel, 2002, p. 236-242.

gespleten en daarom fierdere staart.¹³ De 19de-eeuwse gespleten staart is eigenaardig genoeg niet herhaald in het kleinere stadswapen gehouden door een beer naast de middenste volutetop, hoewel dit beeld ook een 19de-eeuwse versie is. Het pendant van dit beeld links van de volutetop bevat dan wel weer de 19de-eeuwse fout in de kroon van de Brugse b: er zijn vijf bloemblaadjes op aangebracht. Dit geeft de sierlijke stadsletter een wat lomper uitzicht dan gewoonlijk. Tenslotte valt wat het wapenschild boven de ingangdeur betreft nog te wijzen op het ontbreken van de wapenspreuk S.P.Q.B. in letters van goud op een lint van lazuur, die normaliter in de uitvoeringen met uitwendige versierselen voorkomt.

Het derde en laatste heraldische element van de sculpturale versiering van de Griffiegevel bestaat uit de wapens van de ambachten. Het gaat om een reeks van negen schildjes, die in samenhang moeten gezien worden. De reeks wordt geopend door het wapen met het Lam Gods onder het bovenste venster. Op het schild in keel is een lam afgebeeld met een nimbus en een tweepuntige banner, alles van zilver. Het is het wapen van de Brugse poorterij, vertegenwoordigd door de hoofdman van het Sint-Janszestendeel, vandaar de afbeelding van het lam van Sint-Jan de Doper.

De rij onder de vensters van de eerste verdieping opent met het wapen van de wevers: in keel een leeuw van zilver, getongd en gekroond van goud, houdende een schietspoel van goud.

Ernaast komt het wapen van de "vleeshouwers" of slagers: in goud een leeuw van sabel, getongd van keel en vergezeld van een rund van hetzelfde.

Het wapen van de timmerlieden is van keel met een keper van goud, vergezeld van drie bijlen van hetzelfde.

Het wapen van de smeden is van keel met een keper van zilver, geborduurd van goud en beladen met drie hamers van sabel, elk met een kroon van goud.

De corduaniers of schoenmakers voeren in keel een laars van sabel, gespoord van goud en omgekeerd gekroond van goud.

13 A. Vandewalle, 'Het Brugse stadswapen officieel erkend', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 124 (1987), p. 150-151.

2. Wapens van de kleermakers en de bakkers boven de bouwdatum in de gevel van de Burgerlijke Griffie
© Brugge, Cel Fotografie, J. Termont

De scheppers of kleermakers voeren in keel een schaar van goud.

De bakkers bevinden zich uiterst rechts: in keel drie schuingeplaatste broodpalen van goud waarop telkens drie broden van zilver.

De reeks wordt vervolledigd door het wapen van de makelaars op de achtergevel: gepaald van zes stukken, sabel en goud.¹⁴

DE 'NEGEN LEDEN VAN DE GEMEENTE'

Het samen beschouwen van deze reeks van negen wapenschilden leidt tot de interpretatie dat het gaat om de voorstelling van de zogenaamde 'negen leden van de gemeente', een indeling van

14 Deze ambachtswapens zijn afgebeeld in J. Gailliard, *De ambachten en neringen van Brugge*, Brugge, 1854 (anastatische herdruk, s.l., 1977). Zie ook B. Kervyn 'Heraldiek en andere symbolen op de Burgerlijke Griffie', in: *Brugse Gidsenkroniek*, 2001, p. 194-201.

de bevolking met het oog op haar vertegenwoordiging in het bestuur. Het eerste lid werd gevormd door de poortery, dit is de gegoede burgerij die leefde van de groothandel of van een vermogen. Deze werd vertegenwoordigd door de hoofdman van het Sint-Janszestendeel, de voornaamste van de hoofdmannen van de zes stadssecties. Het tweede en de volgende leden bestonden uit acht groepen van ambachten, telkens vertegenwoordigd door een hoofdambacht. De volledige reeks van negen wapens, die wel degelijk tijdens de oorspronkelijke 16de-eeuwse bouwcampagne werd aangebracht en dus geen toevoeging is van de 19de-eeuwse restauratie,¹⁵ illustreert op visuele wijze het belang dat in de bouwperiode van de Griffie aan de structuur met de negen leden werd gehecht.

Het recht op een vaste vertegenwoordiging van de ambachten in het bestuur van de stad was een uitvloeisel van de Guldensporenslag en werd geregeld in de stadskeure van 1304. De hierin opgelegde verhouding van vier poorters tegenover negen ambachtlieden in het schepencollege en in de raad werd echter in de loop van de 14de eeuw, wegens de aanhoudende sociale woelingen en wisselende machtsverhoudingen, niet steeds even nauwgezet nageleefd. Bovendien kon van een vaste indeling van de ambachtsgilden in negen groepen, met het oog op een vertegenwoordiging volgens hun onderling belang, nog geen sprake zijn. De ambachten waren toen nog in volle ontwikkeling en hun samenstelling veranderde voortdurend. Pas na de opstanden van 1359-1361 kwam meer stabiliteit in het systeem tot stand, maar dit leidde vóór het einde van de 15de eeuw niet tot een definitieve indeling van de ambachten. Van veel belang zou dit dan trouwens niet meer zijn, want vanaf 1399 benoemde de graaf opnieuw de schepenen zonder rekening te houden met een vaste verhouding poorters-ambachtlieden. Hiervan is pas opnieuw sprake in het privilege dat Maria van Bourgondië bij haar aantreden in 1477 aan de Bruggelingen moest toestaan en waarin zij het vertegenwoordigingsregime van 1304 in ere diende te herstellen. De 'restauratie' was evenwel van korte duur, want na een jarenlange

15 Best te zien op het schilderij van Pieter Ledoux: zie n. 5.

en bitsige strijd zou Maximiliaan van Oostenrijk erin slagen alle toegevingen van zijn overleden echtgenote terug te schroeven en de vorstelijke centralisatie te laten zegeviereren.¹⁶

De in het privilege van 1477 formeel vermelde 'negen leden' werden in documenten uit dezelfde tijd als volgt opgesomd (de toelichting tussen haakjes is van ons):

1. de poorterij
2. de vier neringen (dit waren de grote textielambachten: wevers, vollers, scheerders, ververs)
3. vleesambacht (waarbij ook de visverkopers)
4. de zeventien neringen (timmerlieden en alle ambachten van de bouw en houtconstructie)
5. de hamer (smeden en metaalconstructie)
6. het leder (schoenmakers en leerbewerkers)
7. de naalde (kleermakers en pelsbewerkers)
8. bakkers (waarbij nog ambachten uit de voedings- en verzorgingssector)
9. makelaars (waarbij ook de schippers en enkele kleine neringen).¹⁷

In de leden 2 tot 9 waren dus alle ambachten begrepen, toen 54 in totaal. Deze volgden een hiërarchie die gedurende de 15de en de 16de eeuw onveranderd bleef.¹⁸ De deken van elk leidend ambacht werd 'zwaardeken' genoemd.¹⁹ Naarmate vanaf het einde van de 14de eeuw minder rekening werd gehouden met de vertegenwoordiging van de ambachten in het schepencollege en de raad, kregen de ambachten of hun vertegenwoordigers de zwaardekens inspraak in een nieuw orgaan: de Grote Raad. In de 15de

16 A. Vandewalle, 'De Brugse stadsmagistraat en de deelname van de ambachten aan het bestuur, 14de-15de eeuw', in: W. Prevenier en B. Augustyn (eds.), *De Vlaamse instellingen tijdens het Ancien Régime: recent onderzoek in nieuw perspectief. Symposium georganiseerd te Brugge op 18 mei 1998*, Brussel, 1999 (Miscellanea Archivistica Sudia, 11), p. 27-40.

17 L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, dl. 6, Brugge, 1876, p. 138; W. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen van middeleeuwen naar nieuwe tijden*, Brussel, 1978 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, jg. 40 nr 90), p. 76-77 en 83-86.

18 Brugge, *Stadsarchief*, Oud Archief, r. 114: Wetsvernieuwingen.

19 A. Vandewalle, *Beknopte inventaris*, p. 128-129, r. 312.

eeuw was deze nog in volle ontwikkeling en zijn samenstelling nog wisselend. Vaak werden de hoofdmannen van de zesteden samen met de zwaardekens van ambachten samengeroepen voor overleg met de schepenen en raadsleden. Dit gebeurde meest in tijden van crisis, zoals tijdens de opstanden van 1436-1438 of na de dood van Maria van Bourgondië in 1482. Maar op het einde van de 15de eeuw bleek men er de voorkeur aan te geven er alle ambachtsdekens bij te betrekken. Zo vormde zich dan een Grote Raad die was samengesteld uit 'drie banken', met name de zittende magistraat (met inbegrip van de hoofdmannen), de oud-burgemeesters en notabelen, en de 54 ambachtsdekens. In de 16de en 17de eeuw ging men dit orgaan doorgaans de Generale Vergadering noemen. Deze werd regelmatig samengeroepen om beslissingen te nemen op gebied van financiën, openbare werken, fortificaties, enz. Het was de breedste vertegenwoordiging van de stedelijke gemeenschap.²⁰

Het optreden van het korps van zwaardekens als politiek orgaan had dus in de eerste helft van de 16de eeuw reeds een groot deel van zijn betekenis verloren. Het kwam alleen nog tot uiting in een meer ceremoniële vorm, die gepaard ging met het toezicht op de bewaring van het stadszegel, de privileges en de stadsrekeningen. Deze kostbaarheden werden bewaard achter slot en grendel in de thesaurie van het Belfort, en werden slechts in uitzonderlijke omstandigheden tevoorschijn gehaald. Elk van de zwaardekens was in het bezit van een sleutel van de smeedijzeren deuren van de brandkast in de thesaurie, de tiende sleutel was in handen van de burgemeester van de schepenen. Dit betekende dat het gebruik van de symbolen van de macht enkel mogelijk was als zowel de burgemeester als alle zwaardekens aanwezig waren. Dergelijke opening ging dan ook met enig ceremonieel gepaard.²¹ Deze functie is de enige die bij de zwaardekens wordt

20 De werking van dit orgaan is nog niet grondig bestudeerd. Toch wijst alles erop dat niet de zwaardekens erin zetelden maar het voltallige korps ambachtsdekens. L. Gilliodts, 'Histoire de la magistrature brugeoise', in: *Annales de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique*, 3, Brugge, 1888, p. 197-217.

21 Vermeld in het privilege van 1477 maar in de loop van de 16de en 17de eeuw nog toegepast: L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire*, dl. 6, Brugge, 1876, p. 146; *Ibidem*, *Introduction*, Brugge, 1878, p. 53-54 en 69.

vermeld in het bekende tractaat over de 'stadsregering' van Joost de Damhouder, de Brugse rechtsgeleerde die in de bouwperiode van de Griffie leefde en werkte.²² Het was een overblijfsel van de reële politieke macht die de ambachten vooral in de 14de eeuw in Brugge hadden gekend. In de 16de eeuw was deze fel afgezwakt, maar de structuren zouden nog tot het einde van het Ancien Régime blijven bestaan. Het is veelbetekenend dat de wapenschilden van de leidende ambachten, samen met die van de keizer en van de stadsmagistraat nog in de eerste helft van de 16de eeuw werden aangebracht op de gevel van de nieuwe Burgerlijke Griffie als symbolen van de macht.

22 Zijn in het Latijn geschreven tractaat werd in de 17de eeuw in het Nederlands vertaald en gepubliceerd: J. De Damhouder, *Van de Grootdadigheyt der Breedt-vermaerde Regeringhe van de Stadt Brugge*, Amsterdam, 1684, p. 532-534.

Romain Van Eenoo

De Brugse pers en de Vlaamse Beweging, 1849-1857

In juli 2002 verdedigde Gevert H. Nörtermann aan de 'Facultät für Geschichte und Philosophie der Universität Bielefeld' zijn 'Dissertation' met als titel *Im Spiegelkabinett der Historie. Der Mythos der Schlacht von Kortrijk und die Erfindung Flanderns im 19. Jahrhundert*¹. Die studie vormt een belangrijk moment in de historiografie van de Vlaamse Beweging. Hierin kende hij aan de evolutie van de 'Vlaamse Beweging' in de Europese 'Nationalismusforschung' een bijzondere positie toe. 'Einen eigentümlichen blinden Fleck der Forschung bildet jedoch Belgien, hinsichtlich dessen es allenfalls Ansätze gibt, die nationalen Erinnerungsorte auszuloten. Dies ist umso erstaunlich, als Belgien im Rahmen der viel europäischen Sonderwege zur modernen Staatlichkeit einen ganz besonderen und interessanten Fall darstellt.' In zijn betoog neemt de 'Breydelbeweging', de dubbele inhuldiging van het standbeeld van Jan Breydel en Pieter de Coninck te Brugge en de verspreiding van de herdenking van 1302 een centrale plaats in. Zijn vierde hoofdstuk: 'Die Inszenierung des Mythos in Fest und Denkmal in Brügge und in Flandern (1867-1910)' dat ongeveer een vierde van zijn studie beslaat, is zelfs helemaal aan die gebeurtenissen gewijd. Verder bewijst hij uitstekend op de hoogte te zijn van de evolutie van de Vlaamse Beweging. Hij nam ook de voornaamste eigentijdse periodieken en kranten door en betrok in zijn zoektocht de archiefdepots van Antwerpen, Brugge, Gent en Kortrijk. Nooit eerder werd de problematiek betreffende de Vlaamse Beweging met dergelijke ernst en grondigheid op een internationaal forum getild. Zijn stellingen zullen ongetwijfeld nog geruime tijd het voorwerp van instemming, bevraging of betwisting uitmaken.

Vandaar dat we aan de verleiding niet konden weerstaan om enig

1 Berlin, Logos Verlag, 2002, 492 p.

voorbehoud te maken in verband met enkele van zijn uitspraken. Het viel ons op dat sommige niet altijd strookten met ons vroeger onderzoek. Die verschillen werden duidelijk veroorzaakt door de aard van het gebruikte bronnenmateriaal: Nörtermann steunde zijn onderzoek vooral op literaire bronnen, wij maakten uitsluitend gebruik van de pers. Het leek ons niettemin interessant om beide aspecten even met elkaar te confronteren.

De bewuste passussen luiden:

– Am Beispiel von Conscience, insbesondere der Vorworte zu seinen ersten drei Veröffentlichungen aus den Jahren 1837/1838, lässt sich aber auch demonstrieren, dass dabei etwas Neues entstand: die Idee eines flämischen Volkes innerhalb des belgischen Staates. Das schon etwas früher von den Flaminganten formulierte Argument, dass die Sprache die Grundlache der Nation bilde, wurde bei ihm im Vorwort zum ‘Leeuw’ dahingehend konkretisiert, dass die flämische Sprache die Grundlage des flämischen volkes in Abgrenzung von den Wallonen sei (p. 454).

... Aber dennoch lässt sich eine flämische Geschichte konstruieren oder erzählen, in der sich ‘Flandern’ sukzessive als historisches Subjekt konstituiert, wobei die entscheidende ‘Fort-schritte’ so zu charakterisieren sind: erstens die Formulierung des ‘Vlaamsche ideaal’ in den 1830er Jahre; zweitens, dessen Popularisierung durch Literatur und politische Agitation, vor allem in der durchweg ‘vlaamsgezinde’ flämischen Presse, durch das weitverzweigte Vereinswesen im 19. Jahrhundert und eben die ‘Guldensporenvieringen’, drittens, die ersten Sprachgesetze zwischen 1873 und 1898.... (p. 458).

– Insofern ware es verkürzt, den Konflikt zwischen Flamen und Wallonen auf einen Sprachenstreit zu reduzieren. Makroökonomische Fragen der Verteilung staatlicher ressourcen wie auch der individuelle Zugang zum öffentlichen Dienst oder zu Leistungsfunktionen in der Privatwirtschaft haben zumindest im 20. Jahrhundert eine zunehmend wichtigere Rolle gespielt.

Andererseits war aber die ganze Logik der flämischen Identitätskonstruktion eine kulturelle und eine ethno-nationalistische, basierend auf der Sprache und der glorreichen flämischen Vergangenheit (p.458).

Die stellingen zijn trouwens niet helemaal nieuw. Ook L. Gevers in haar synthetisch overzicht *Geschiedenis van de Vlaamse beweging* kwam tot hetzelfde besluit: 'In enkele decennia voltrok zich de evolutie van Belgisch-patriottische beweging voor de volkstaal naar een V.B. [Vlaamse Beweging]. Omdat ze de taal als het voornaamste kenmerk van haar nationaliteit beschouwde kon ze immers moeilijk volhouden dat het Vlaams de taal van het ganse Belgische volk was. Met het ontstaan van de V.B. groeide heel spoedig ook het bewustzijn van een Vlaams-Waalse tweeledigheid in België die mettertijd zou verscherpen tot een tegenstelling².

Van onze kant zijn we niet overtuigd dat alleen de talentegenstelling en de kennis van het verleden geleidelijk de grenslijn hebben bepaald tussen Wallonië en Vlaanderen. Dat besef bestond al van veel vroeger. We stelden immers vast dat economische overwegingen, en dat bijna vanaf 1830, in de 'flämische Identitätskonstruktion' een niet te verwaarlozen rol hebben gespeeld. Vandaar dat we moeilijk geloven, met uitsluitend de casus Brugge voor ogen, dat de 'Fortschritte' zich trapsgewijze hebben voorgedaan.

We steunen ons op volgende overwegingen. Bij een onderzoek naar de reactie van de Brugse pers op de economische crisis van vorige eeuw (1830-1848) stelden we vast 1. dat er bijna geen enkel aspect van het economische leven te noemen viel waarop de pers niet reageerde in de vorm van een tweeledigheid: Vlaanderen versus de Walen (wegen, handelsverdragen, steun aan de nijverheid, verdeling der belastingen...); 2. dat alle kranten het zeer regelmatig hadden over 'Les Flandres, La Flandre, les Flamands' - 'Vlaanderen, Vlamingen'. De tegenpool werd steeds gevormd door 'de Walen, les provinces wallonnes, de Waalse provincies'... Hierbij dient opgemerkt dat het niet uit te maken was of de kranten het huidige Vlaanderen voor ogen hadden dan wel 'de Vlaanderens' hetzij West- en Oost-Vlaanderen; 3. dat de pers nauwelijks notitie nam van de Vlaamse schrijvers als Conscience, Ledeganck enz... (daarmee willen we de invloed van 'De

2 *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, Deel A-F, p. 40.

Leeuw van Vlaanderen' in geen geval minimaliseren. Een krachtig bewijs daarvan is dat de enige linkse vereniging die Brugge rond 1848 telde, de naam van 'Jan Breydel en Pieter De Coninck' droeg); 4. dat de Vlaamse taalbeweging de meeste aandacht in de liberale pers kreeg.³ Eén van die bladen, 'Het Brugsche Vrye' (1848-1853), beet hierbij in alle opzichten de spits af.⁴

Gelet op de crisissfeer van de veertiger jaren was het niet uitgesloten dat de resultaten van ons onderzoek als tijdsgebonden oprispingen van radeloze kleinburgers moesten geïnterpreteerd worden en dat ze van zeer korte duur waren. Daarom hebben we de opzoekingen uitgebreid tot de periode van 1849 tot de val van de regering De Decker in 1857. In tegenstelling met andere Belgische steden waar vanaf 1849 radicale arbeidersverenigingen als paddestoelen uit de grond schoten, was dat te Brugge niet het geval: 'Jan Breydel en Pieter de Coninck' verdween spoorloos en er deden zich zelfs geen opstootjes meer voor.

We namen opnieuw systematisch de zes bestaande kranten door: twee liberale dagbladen 'Le Journal de Bruges' en 'L'Impartial de Bruges', drie min of meer katholieke: het dagblad 'La Patrie' en 'De Standaard van Vlaanderen' en de 'Gazette van Brugge' die driemaal in de week verschenen. Het liberale 'Brugsche Vrye' behandelden we al eerder. Het verdween onder het ministerie de Brouckère. Het liberaliserende weekblad 'Burgerwelzyn', dat voor het eerst het licht zag op 21 december 1850 konden we niet terugvinden⁵.

3 'Economische crisis en Vlaamse Beweging: reacties in de Brugse pers (september 1830-februari 1848)', in: *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, XIV, 1969, 1, pp. 3-43.

4 'Post-revolutionaire contestatie: priester Beeckman en zijn blad 'Het Brugsche Vrye' (1848-1853)', in: *Standen en Landen*, LX, 1972, pp. 211-300. Een aantal opmerkelijke uitspraken betreffende de 'Vlaamse grieven' werden in 'bijlage' samengebracht.

5 Meer informatie bij: R. Van Eenoo, *De pers te Brugge, 1792-1914*, Leuven-Parijs, 1961; id. 'De initiatieven op persgebied van de West-Vlaamse bisschoppen (1834-1852)', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, II, 1970, 1, pp. 55-99; Andries van den Abeele: 'De drukker Bogaert in Brugge' en: 'Bogaert, drukkers in Brugge. Enkele biografische toetsen.' (Integraal gepubliceerd op Internet onder: 'Andries Van den Abeele').

HET MINISTERIE ROGIER OPNIEUW ONDER VUUR

Vanaf 1849 begon de ster van Rogier, na de succesrijke beginjaren, opvallend te tanen. De panische schrik voor sociaal oproer ebde weg en de politieke tegenstellingen staken weer het hoofd op. Vooral de wetten op de liefdadigheid, op het tijdelijke van de eredienst, op het Middelbaar Onderwijs en het wetsontwerp in verband met de successierechten stuitten op verzet. Zijn ruime meerderheid in het parlement brokkelde zienderogen af.

De houding van de Brugse bladen onderging onder deze regering weinig veranderingen. De twee liberale dagbladen 'Le Journal de Bruges' en 'L'Impartial de Bruges' en het weekblad 'Het Brugsche Vrye' gaven tijdens de eerste periode de hoofdtoon aan. Ze voerden wel geen oppositie maar gaven niettemin onomwonden te kennen dat ze van het ministerie meer daadkracht verwachtten. 'Het Brugsche Vrye' gebruikte hierbij de scherpste taal. Vanaf 1849 vatte 'L'Impartial de Bruges' helemaal post aan de zijde van de regeringsleider, uitte geen enkel kritisch woord meer en nam de hoofdartikelen van het semi-regeringsblad 'Le Journal de Liège' vrijwel in extenso over. 'Le Journal de Bruges' bleef de regering genegen, maar legde meer reserve aan de dag. Ze trokken aan hetzelfde zeel van zodra de regeringsinitiatieven op klerikaal verzet botsten.

'L'Impartial de Bruges' en 'Le Journal de Bruges' weigerden echter 'Het Brugsche Vrye' te volgen in zijn actie voor het behoud en de verspreiding van de Vlaamse taal. Een zeldzame keer nog liet 'L'Impartial' zich ontvallen dat de kredieten tussen Vlaanderen en Wallonië onrechtvaardig verdeeld waren⁶. Elders merkte het blad op dat het bestaan van de twee 'rassen' geen hinderpaal mocht zijn voor de groei van de nationale eendracht. Het kon evenwel niet aanvaarden dat het Vlaams als officiële taal erkend werd, maar pleitte voor ondersteuning van zijn toneel, zijn letterkunde en zijn historici⁷. 'Le Journal de Bruges' beschouwde de Vlaamse beweging als een bedreiging voor het voortbestaan van

6 Impartial de Br.: 7.6.1851, p. 1.

7 Impartial de Br.: 9.7.1849, p. 1.

België⁸ en het Vlaams als ‘un obstacle permanent au déplacement des ouvriers’. De uitgeefster Caroline Popp repte met geen woord meer over economische achteruitstelling van Vlaanderen. Ze koesterde wel een gemeende waardering voor de Vlaamse taal en letterkunde⁹. Het ‘Brugsche Vrye’ liet geen twijfel bestaan omtrent zijn Vlaamse overtuiging.

De klerikale bladen vormden de tegenpool en vertoonden minder uitgesproken tegenstellingen: ‘La Patrie’ probeerde aanvankelijk wat te schipperen tussen het liberale en het katholieke kamp; ‘De Gazette van Brugge’ beweerde een neutraal standpunt in te nemen maar ontleende haar standpunten aan ‘Het Handelsblad’ van Antwerpen. ‘De Standaerd van Vlaanderen’ noemde zich ronduit klerikaal en voorstander van de Vlaamse Beweging: ‘De Vlaemsche Beweging zal onze moedertaal doen eeren, en ter zelve tijde onze rechten doen gelden; en ons verlossen van de fransche overheersing, die zich in het midden van ons is komen plaetsen’¹⁰. Ze behielden die eigen koers totdat de bisschop, begin 1852, de hand wist te leggen op de eigendom van ‘De Standaerd van Vlaanderen’ en ‘La Patrie’ en de redactie ervan toevertrouwde aan Amand Neut¹¹. Ze voerden voortaan eensgezind oppositie en namen de verdediging op van de landbouw- en de katholieke belangen. Zo waren ze van oordeel dat de economische politiek van Rogier uitsluitend gericht was op de stedelijke belangen en de Waalse nijverheid¹². Dat thema kwam regelmatig en onder verschillende vormen aan bod. Ze bestendigden aldus de kritiek die ze in de veertiger jaren hadden geuit. De landbouwtentoonstellingen en het landbouwonderwijs waren volgens hen echte mystificaties. De handelsverdragen met de buurlanden werden afgedaan als een imbrogljo waarmee ‘het waelsch ministerie’ en de ‘Luiker-waelen’ de veeteelt, de landbouw en de visvangst

8 Journ. de Br.: 19.7.1849, p. 1.

9 Journ. de Br. 19.10.1948, p. 1, 19.7.1949, p. 1. Het blad nam wel op 21.7.1849, p. 1 een weinig vleiend artikel van *Le Messenger de Gand* over ‘les flamingants’ over.

10 Stand. van Vl. 1.1.1848, p. 1.

11 La Patrie 21.4.1851, p. 1: de hoofdredacteur Pierre Lebrocqy verliet de redactie.

12 Gaz. van Br.: o.a. 16.4.1851, p. 1; 11.8.1851, p. 2, 27.2.1852, p. 1. – La Patrie: 23.1.1850, p. 3; 1.2.1850, p. 2.

dreigden te wurgen¹³. In zijn nieuwjaarswens van 1851 drong ‘De Standaerd van Vlaenderen’ aan op een evenredige verdeling van de belastingen, op dezelfde rechten en een eerlijke verdeling van de regeringssteun tussen de Vlaamse en Waalse industrie¹⁴. ‘De Standaerd van Vlaenderen’ schreef op 4 februari 1851: [De volksvertegenwoordigers blijven inactief]... ‘In plaats van onze belangen te moeten zien verwaarloosd worden voor de Walen die alles aan den Vlaenderen zouden willen weygeren, die zelfs de voortdelving der vaerten van Schipdonck en Zelzaete hebben doen ophouden’...¹⁵. Even later klonk het: [De regering trekt 25.000.000 fr. uit voor de Maas en 2.000.000 fr voor Vlaenderen, meteen het bewijs]... ‘dat de Walen alles willen hebben en de Vlaenderen nog meer zoeken te onderdrukken’¹⁶ of ‘De belangen der Vlaenderen worden aen die der Waelsche provintiën geslacht-offerd’¹⁷. De landbouwpolitiek werd als volgt neergesabeld: ‘In den tyd dat ons land van geene komedianten bestierd was, noch boereschoolen had, noch geene reuze landbouwfeesten kende, waren de landbouwers in onze provincie gelukkig en kwamen

13 Stand. van Vl. : 22 en 25.11.1851, p. 1, 3, 8 en 22.1.1852, p. 1; 3.2.1852, p. 1; 29.6.1852, p. 1: Vlaamse nijverheid opgeofferd aan de Luikse; 8.7.1852, p. 1: De producten die Vlaanderen produceert mogen vrij worden ingevoerd, de Waalse worden beschermd en bij de invoer zwaar belast; 26.8.1852, p. 1: Verdrag met Frankrijk gunstig voor de Luikse industrie maar niet voor Vlaanderen. 31.8.1852, p. 2; 2-7-9-11-21-28-9; 12, 26 en 28.10.1852, p. 1. Het verdrag met Frankrijk betekent een doodsteek voor Vlaanderen; 27.1.1853, p. 1.

14 Stand. van Vl.: 2 en 4.1.1851, p. 1.

15 Stand. van Vl.: 4.2.1851, p. 1; 13.3.1851, p. 1 en 2; 20.5.1851, p. 1; 29.7.1851, p. 1.

16 Id. 1.7.1851, p. 1: Vlaanderen wordt in elk opzicht onrechtvaardig behandeld. De verhoging van de belastingen op de tabak valt alweer in hun nadeel uit. 5.7.1851, p. 1: de Vlaamse nijverheid en landbouw worden belast, de Waalse niet; de Vlamingen betalen meer belastingen dan de Walen; 23.8.1851, p. 2: alles voor en door de Walen.

17 Ibid; 11 en 20.11.1851, p. 1. (in verband met de geplande openbare werken). 23.8.1851, p. 2; 25.5.1852, p. 2: ‘Alles voor Luik. [...] Wat moet men daer nu uit besluiten? Dat de ministers voor hunne geliefde Walen boven de eerste 9.000.000 fr. er nog 9 andere zullen komen vragen? Dat is ministeriële regtveerdigheid.’ 22.1.1852, p. 1; 5.2.1852, p. 1: [de cijfers over de Vlaamse ellende zijn correct]: ‘zouden onze Luikse verlossers ons gelieven te logenstraffen?’; 12.2.1852, p. 1: geld voor alles, maar niet voor Vlaanderen; 14.2.1852, p. 2: overtroming van de Yzer, maar geen geld beschikbaar voor Vlaanderen; 17.2.1852, p. 1; 17-19 -22 .6.1852, p.1. Gelijkaardige uitvallen op: 5-7-10-12-14-17-21.8.1852, p. 1; 6.1.0852, p. 2: ‘Wat het nieuw ministerie te doen staet?’ [Elke provincie moet evenveel ontvangen]: ‘Het moet het geld der Vlamingen in den Maes niet gaen storten, want wy hebben er waerachtig geen te veel’; 22.1.1853, p. 1: het ministerie drijft de spot met de Vlaamse werklieden in de textielnijverheid.

gemakkelijk aen het brood, maer nu dat wij fransche en waelsche gelukzoekers en ministers hebben, die zich met den landbouw hebben komen bemoeien, waervan zij niet meer kennen dan de blinde van de kleuren, gaet den landbouw om zeep en den boer te gronde¹⁸. Het commentaar was niet malser in verband met het handelsverdrag met het Zoll-Verein: ‘... volgt uit dit alles niet dat de ministers de oprijzende Vlaemsche nijverheid snoodelijk ver-raden hebben? [...] De ministers en rijke lieden worden door onze ministers beschermd, en de arme vlaemsche werklieden worden onmenschelijk geslagtofferd!?! [...] En dat doet het nieuw poli-tiek!’¹⁹. Het woordgebruik van ‘De Gazette van Brugge’ verschil-de nauwelijks²⁰. Op 1 maart 1852 klonk het ‘[De regering]... die onze armoede tot spot, aen den overvloed der Waelsche provin-tiën doen dienen’ en het wierp op 29 september 1851 minister Frère-Orban voor dat hij ‘wilt den voorspoed der verlatene Vlae-nderen aen de Waelsche provintiën slagtofferen...’²¹. ‘La Patrie’ bleef hierbij niet achterop: ‘... Les grandes villes, la partie du pays qui produit peu ou point de céréales, qui ne s’adonne pas à l’élève du bétail, doit se trouver parfaitement bien de ce système; mais nous Flandres, mais nous éleveurs, mais nous fermiers, mais nous pêcheurs, nous y trouvons une ruine complète...’²².

Opmerkelijk was hun eensgezindheid op het gebied van de Vlaamse taalbeweging. De strijd voor het behoud van het West-Vlaams dialect werd opgegeven. Mgr. Malou had trouwens van bij zijn aantreden het gebruik van de algemeen erkende spelling

18 Ibid. 20.2.1851, p. 1.

19 Ibid. 30.3.1852, p. 1.

20 Gaz. van Br. 2.1.1851, p. 1; 19.3. 1851, p. 1; 18.4.1851, p. 1; 23.5.1851, p. 1 (ivm. ‘De nieuwe regten op den tabak’; 11.8.1851, p. 2 ivm. Openbare werken: ...Het komt hier op neer: ‘Alles voor Luik en niets voor de Vlamingen... [...] de belangen der Vlamingen aan de Luikerwaelen te slagtofferen...’; 7.1.1852, p. 1: ‘...In myn oogen is dit traktaet [met Nederland] het doodkleed van onzen koophandel en nijverheid, en den ondergang van het bestaan van Vlaenderen’; 27.2.1852, p. 1: ‘Vlaamse nijverheid opgeofferd aan Luik en Frère, maar niets voor Vlaenderen’; 14 en 21.7.- 25.8.- 27.8.- 6.9.1852, p. 1: Het handelsverdrag met Frankrijk is uitsluitend in het voordeel van de Waalse nijverheid en levert geen voordeel op aan Vlaenderen’; 4.11.1852, p. 2: Minister Liedts sloot een verdrag af met Nederland: ‘...die schandelijk onze veeteelt en de belangen van onzen landbouw opgeofferd heeft aan de gulzigheid der Luikerwalen...’

21 Ibid. 19.9.1851, p. 2.

22 La Patrie: 10.4.1819, p. 2.

voorgescreven²³. De lichtontvlambare ‘Gazette van Brugge’ zocht nu alle denkbare grieven op en samen met de ‘Standaard van Vlaenderen’ en ‘La Patrie’ ijverden ze voor Vlaams in het onderwijs, de rechtbanken en de administratie²⁴. ‘La Patrie’ beweerde op 30 juni 1849 dat de Vlamingen onderdrukt werden door de Walen, voorspelde op 9 juli van hetzelfde jaar ‘une fatale scission entre flamands et wallons’²⁵ om de week daarop op een volle paginabreedte te verkondigen dat er geen rassenonderscheid bestond tussen Vlamingen en Walen en dat beiden afstamden van de Germanen²⁶.

HET KABINET-HENRI DE BROUCKÈRE (31 OKTOBER 1852 -
4 MAART 1855) ZORGDE VOOR EEN ADEMPAUZE

De formateur kon een tijdlang profiteren van een gespannen internationale context en van een evenwichtig verdeelde Kamer. De tegenstelling tussen de voor- en tegenstanders van de vrijhandel bleven zorgen voor verdeeldheid in eigen rangen. Dat was ook te Brugge het geval.

‘L’Impartial de Bruges’ evolueerde verder naar een gematigd liberalisme en ontweek stelselmatig alle polemieken. ‘Le Journal de Bruges’ werd de uitgesproken tolk van de doctrinair liberalen. Ze duldde geen enkele toegeving aan de klerikalen meer. ‘Le mixte déguisé’ van het kabinet de Brouckère beviel haar allerminst. De klerikale pers richtte haar aandacht vrijwel uitsluitend op de eco-

23 Malou aan [...], Brussel, 13 maart 1849, Bisschoppelijk archief Brugge, B. 291: ‘Il faut absolument suivre l’orthographe de Gand et de Malines pour le flamand. Il n’y a aucun motif de faire bande à part et de vouloir être plus sage que tout le monde. Du reste qu’on fasse cela sans bruit et sans éclat...’

24 Gaz. van Br.: 2.1.1850, p. 1; 3.4.1850, p. 1; 2.1.1851, p. 1; 14.2.1851, p. 1 en 2; 10.5.1851, p. 1: ‘Den franschen Rogier en de vlaemsche tael; 5.1.1852, p. 1: ‘De Vlaemsche Tael’: dringt aan op een Nederlandse vertaling van het Staatsblad; 25.8.1852, p. 1; 1.9.1852, p. 1; Stand. van Vl.: 10.7.18549, p. 1: publiceerde een petitie uitgaande van de ‘Maatschappij ter bevordering van de Nederlandse Taal en Letterkunde; 14.7.49, p. 1: beweerde dat het Vlaams geminacht wordt door de Walen; 16 en 21.8.1849, p. 1; 2, 11 en 18.1.1851, p. 1; 13.3.1851, p. 1 en 2; 9 en 18.9.1851, p. 1. C: ‘beschaving zonder Vlaemsch is een leugen; 30.1.1851, p. 1 en 1.4.1852, p. 1 vraagt om uitsluitend vlaamse vertegenwoordigers te kiezen; 28.8.1852, p. 1; 20.1.1853, p. 1.

25 La Patrie: 9.7.1849, p. 1; 14.2.1852, p. 2; 5.6.1852, p. 1; 36.6.1852, p. 2.

26 Ibid. 13.7.1849, p. 2, 17.7.1849, p. 2; Verder ook: 18.12.1849, p. 3; 9.1.185, p. 3; 22.8.1850, p. 2; op 11.12.1850, p 3 had ze het tegen ‘Le Français Rogier’ en ‘le Wallon Frère’.

nomische problemen en vooral op de wet die de vrije invoer van graan en vee moest verhinderen. Ze ontweek de politieke wrijvingspunten. 'De Gazette van Brugge' zegde zelfs luidop dat ze alle discussies over de liefdadigheid, het onderwijs en de kiesherforming uit de weg ging. 'La Patrie' stemde niet in met een paar regeringsmaatregelen maar sloeg ook een kalme toon aan. 'De Standaard van Vlaanderen' bedwong zo goed mogelijk haar wrevel maar liet niet na erop te wijzen dat Vlaanderen de vragende en benadeelde partij bleef²⁷. Men dulde de Brouckère maar geliefd was hij niet. Algemeen gezien viel op dat de artikelen waarin de tegenstelling Vlaanderen-Wallonië werd bespeeld, in aantal en kracht verminderden.

Het terrein van de Vlaamse taalbeweging werd zeer zelden door de liberale pers betreden maar behoudens 'La Patrie', des te meer door de klerikale. 'De Standaard van Vlaanderen' en 'De Gazette van Brugge' bleven hameren op slogans als: Vlaams in het onderwijs, de administratie en het gerecht²⁸. De waardering voor een ophefmakend artikel dat in de 'Journal historique et littéraire' was verschenen, maakte duidelijk dat beiden het eens waren met het toenmalig minimum-programma van de flaminganten. 'De Gazette van Brugge' onderscheidde zich van het duo 'La Patrie' - 'Standaard van Vlaanderen' door haar groot geloof in de functie van het Vlaams kulturele leven²⁹.

27 Stand. van Vl.: 1.2.1853, p. 1; 'Niets voor Vlanderen'; 8.2.1853, p. 1; ministerie heeft wel geld voor Luik en Wallonië, maar geen openbare werken voor Vlaanderen; 17.3.1853, p. 1; 26.4.1853, p. 1; 24.9.1853, p. 1; 29.9.1853, p. 1; 13.10.1853, p. 1; 20.10.1853, p. 1; 11.5.1854, p. 1.

28 Stand. van Vl.: 20.1.1853, p. 1; 24. 3.1853, p. 1; 15.10.1853, p. 1; 14.2.1854, p. 1; 14. 18 en 21.3.1854, p. 1; 18.4.1854, p. 1; 20.5.1854, p. 1 Gaz. van Br.: 14.1.1853, p. 1. C; 25.3.1853, p. 1; 2.11.1853, p. 2; 20.5.1854, p. 1: akkoord met een petitie van het Vlaams Middenkomiteit.

29 Stand. van Vl.: 13.1.1853, p. 2; Gaz. van Br.: 12.1.1854, p. 1; 31.10.1853, p. 3: een artikel over het succes van het nederlands toneel; La Patrie: 18.10.1854, p. 1.

HET KABINET PIETER DE DECKER (30 MAART 1855 -
30 OKTOBER 1857) REDT HET NIET

Deze regering was de laatste poging van de koning Leopold I om de vorming van partijregeringen tegen te houden. De viering van het 25 jarig bestaan van België, de oprichting van een commissie voor onderzoek van de Vlaamse taalgrievan, en een kordate houding ten aanzien van Frankrijk op het gebied van persvrijheid, verwekten een tijdelijke euforie, maar volstonden niet om een blijvende verzoening te verwezenlijken. De bespreking van de examenjury, een conflict met de professoren van de Gentse universiteit en vooral de wet op de liefdadigheid zorgden voor de anticlimax. De uitslag van de gemeenteverkiezingen van oktober 1857 gaven dat laatste unionistische kabinet de doodsteek.

Ondanks het feit dat de tegenstellingen tussen de klerikalen en de liberalen onder De Decker aangroeyden, was er geen spoor van toenadering te bespeuren tussen de twee Franstalige liberale bladen. Integendeel zelfs. 'Le Journal de Bruges' wees elke vorm van unionisme consequent af en zette zich krachtig in om De Decker te verwijderen. Het aantal hoofdartikelen gericht tegen de machtswellust en geldhonger van de geestelijkheid nam geen einde. De houding van 'L'Impartial' vertoonde minder rechtlijnigheid. De ruzie met 'Le Journal de Bruges' over vrijhandel of protectionisme werd niet bijgelegd. Wel viel 'L'Impartial' even scherp uit tegen de klerikalen en kreeg Mgr. Malou het er even regelmatig van langs. Sommige tekenen wezen echter op een heroriëntatie – de zoveelste – van de redactie. Aldus vroeg 'L'Impartial' onverwachts weer aandacht voor de Vlaamse beweging, erkende het de gegrondheid van zijn desiderata en waarschuwde zijn liberale partijgenoten dat deze jonge en beloftevolle vleugel bij een blijvende onverschilligheid van de zijde van de Franstalige liberalen zich wel eens in de armen van de klerikalen zou kunnen storten³⁰.

Aan het katholieke persfront onderging 'La Patrie' een ware me-

30 Impartial de Br.:16.6.1855, p. 1; 22.8.1856 p. 1. 18.8.1856, p. 1 brengt verslag uit over 'le congrès linguistique' te Antwerpen; 1.3.1857, p. 1.

tamorfose. De opmaak van het blad werd herschikt en de voorpagina werd voorbehouden aan binnenlands politiek nieuwe en redactionele standpunten. Daarmee trok het blad zich kwalitatief op tot het peil van de meest vooraanstaande nationale bladen. Samen met 'De Standaard van Vlaenderen' en 'De Gazette van Brugge' slaagden ze er niet in om de illusie in stand te houden dat het kabinet De Decker wel een unionistisch maar geen partijpolitieke regering was. Graag hadden ze alle 'antiklerikale' wetten van Rogier willen zien verdwijnen.

Van de hoop die de komst van De Decker in Vlaamsgezinde mid-1850 had gewekt, brak alleen in de vlaamstalige pers iets door. 'La Patrie' stelde zich van nu af duidelijk ongeïnteresseerd op. De hoofdredacteur Amand Neut hield niet van Vlaams toneel, ook niet van toneel in een andere taal, hij verachtte het Gentse hoogstudentenverbond 't Zal wel gaan' en hield de lezers van 'La Patrie' vrijwel volkomen in de onwetendheid over de evolutie van de taalgrieven³¹. In 'De Standaard van Vlaenderen', waarvan hij eveneens de hoofdredactie waarnam, ging hij op een andere wijze tewerk. Daar wist hij enthousiasme op te brengen voor elke vooruitgang en onderschreef hij enkele punten van het Vlaams eisenprogramma³². De vroegere controversale Walen versus Vlamingen verdween nu zo goed als helemaal op de achtergrond. Op 6 februari 1855 beschreef hij in een lyrisch gestemd hoofdartikel het belang van de 'De Vlaemsche Tael': 'hoeksteen van België, grondslag van het volksbestaan, barrière tegen vreemde overweldiging, revoluties en zedeloze boeken, beschermer van de godsdienst, verspreider van volksbeschaving'. Op 8 februari 1855

31 La Patrie: 12.7.1856, p. 1. Op 25.8.1856, p. 1 toonde hij zich wel voorstander van de grievencommissie; 18-20-25-29.10.1856, p. 1: 'La littérature flamande à l'université'.

32 Stand. van Vl.: 3.2.1855, p. 1 en 2: het Vlaams bevordert de zedelijke ontvoogding; 3.11.1855, p. 1 en 2: het is geen oneer meer om in het Vlaams te schrijven; 20.1.1855, p. 1: protesteert tegen de eentalig Franse uitgave van het budget van de stad; 28.4.1855, p. 1: maakt publiciteit voor het tijdschrift 'De Vlaemsche school'; 31.5.1855, p. 1 en 19.7.1855, p. 2: stelt vast dat het Vlaams vooruitgang boekt in de Akademie voor Geneeskunde; 20.3.1856, p. 1 steunt 'het Vlaemsch toneel'; 12.7.1856, p. 1 publiceert het Koninklijk Besluit dat de grievencommissie instelde; 19 en 28.8.1856 brengt een omstandig verslag over 'Het Taelkongres'; 27.1.1857, p. 1. dringt aan op Vlaams in het onderwijs; 17.2.1857, p. 1: brengt kritiek uit op een gespieerde petitie van Michiel Van der Voort.

had hij het nog op de 'Waalse ambtenaren' gemunt, maar op 4 augustus 1855 klonk de toon helemaal anders: 'Echter willen wij geenszins dat de Vlamingen ten nadeele der Walen begunstigd worden: voor ons zijn Walen en Vlamingen gelijk. Allen zijn Belgen, en alle Belgen moeten voor de wet gelijk zijn'. 'De Gazette van Brugge' volgde dezelfde koers, zij het op een minder dubbelzinnige wijze³³. Naar aanleiding van de bespreking van de handelspolitiek van de regering, en specifiek de invoer van vreemde vis, kwam de tegenstelling Walen en Vlamingen nog eenmaal te berde: 'Maer het zyn slechts de Vlaemsche provincien die door dien invoer lyden zullen, en aen de vlaemsche belangen laten de Walen zich toch weynig gelegen'³⁴. Voor het overige volgde het blad met sympathie maar zonder veel enthousiasme de evolutie van de Vlaamse Beweging buiten Brugge³⁵.

BESLUIT

In de *Nieuwe geschiedenis van België, deel I. 1830-1905* schreven Eliane Gubin en Jean-Pierre Nandrin: 'Op het einde van de jaren 1840 blijft de Vlaamse Beweging een marginale stedelijke stroming, bezielde door een handvol mannen: ze is als een generale staf zonder troepen. Ze vindt ook geen weerklank bij de Vlaamse bevolking, die, zoals we reeds zagen, is overgeleverd aan een ernstige economische en sociale crisis en meer in beslag wordt genomen door de zorg om niet van de honger te sterven dan door de verdediging van de rechten van de Vlaamse taal of door het verkrijgen van een Vlaamse academie. De dramatische toestand van de Vlaamse bevolking is niet onbekend bij de Vlaamse militanten; hij vormt zelfs de achtergrond van talloze romans maar wordt nooit geïntegreerd in hun eisenprogramma'³⁶.

Gezien vanuit het standpunt van de auteurs die vooral de acties

33 Gaz. van Br.: 5.12.1855, p. 1; 28.4.1856, p. 2; 12.7.1856, p. 1: uit zijn tevredenheid over de instelling van de Grievencoïmissie; 5.7.1856, p. 2: dringt aan op het gebruik van het Vlaams voor de rechtbanken.

34 Gaz. van Br. 28.12.1857, p. 1.

35 Ibid. o.a. 5-7-31.7.1856, p. 1; 19.11.1956, p. 1.

36 E. WITTE, J.-P. NANDRIN, E. GUBIN, G. DENECKERE, *Nieuwe geschiedenis van België I. 1830-1905*, Tiel, 2005, p. 399.

van de Vlaamse protagonisten bestudeerden, is deze analyse, ook voor wat Brugge betreft, correct. Tijdens de behandelde periode treden er inderdaad geen uitgesproken Vlaamsgezinde organisaties of militanten op de voorgrond en de Vlaamse kranten volgen met sympathie maar van op verre afstand de Vlaamse Beweging. Ze onderschreven eisenprogramma's die elders werden ontwikkeld maar namen zelf geen eigen initiatieven. Ook troffen we geen aanwijzingen aan van het bestaan van invloeden die de literatoren zouden uitgeoefend hebben. Nochtans blijven we geloven dat de economische crisis en de hevige reacties op de gevoerde economische politiek een zeer belangrijke – maar ook door Nörtermann verwaarloosde – factor is geweest bij de vorming van een Vlaams bewustzijn en een eigen 'identiteit'. Gedurende een kwart eeuw heeft de Brugse pers, aanvankelijk zowel de Franstalige als de Vlaamse en uiteindelijk alleen de Vlaamse, de grieven telkens en telkens weer vertaald in een tegenstelling Vlamingen tegen Walen. Het is moeilijk voorstelbaar dat die perscampagnes geen sporen zouden hebben nagelaten.

Johan Vannieuwenhuysse

De Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen op kruissnelheid. Een stand van zaken

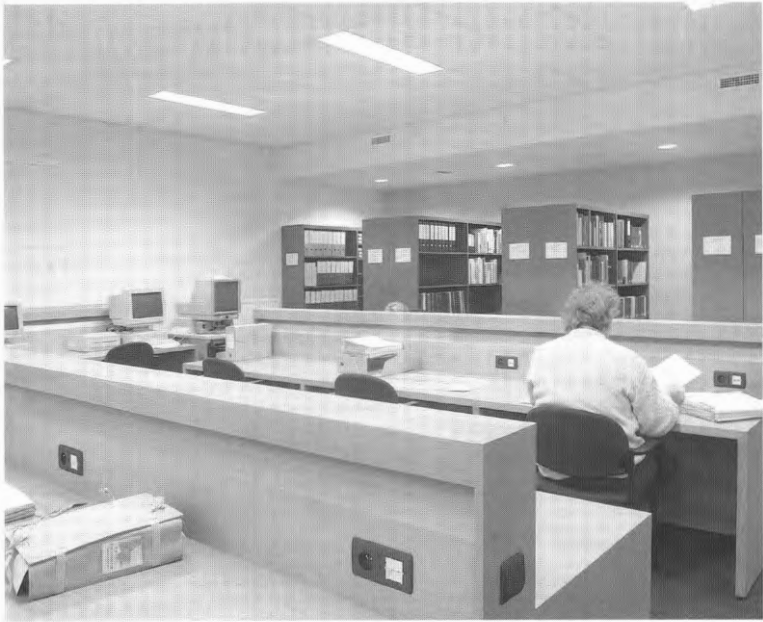
In de voorbije 13 jaar heeft de Provincie West-vlaanderen heel wat financiële en andere inspanningen geleverd om het archief- en documentenbeheer binnen het eigen bestuur en binnen de lokale openbare besturen te organiseren.¹

HET PROVINCIAAL ARCHIEF

Vooreerst is er in infrastructuur geïnvesteerd. In Sint-Andries, op wandelafstand van het Provinciehuis Boeverbos, werd een

1 Voor eerdere werkoverzichten betreffende het Provinciaal Archief West-Vlaanderen, zie J. VANNIEUWENHUYSE, 'Nieuwe bezems vegen doorgaans schoon. Naar een efficiënte archiefzorg en -beheer bij het Provinciebestuur West-Vlaanderen', in *Qui valet ingenio. Liber amicorum aangeboden aan dr. Johan Decavele ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum als stadsarchivaris van Gent*, Gent, Stichting Mens en Cultuur, 1996, p. 489-502 en ID., 'Wie maaien wil, moet zaaien. De archiefpolitiek van het Provinciebestuur West-Vlaanderen', in *Door de archivistiek gestrikt. Liber amicorum prof. dr. Juul Verhelst - Archiefinitiatie(f) 4*, Brussel, VUPress, 2000, p. 363-372.

industriële complex daterend van 1961 aangekocht dat grondig gerenoveerd en verbouwd werd. Vanaf mei-juni 2003 is het effectief in gebruik genomen als archiefbewaarplaats. Het omvat een voorbouw in twee bouwlagen en een achterliggende loods. In de voorbouw zijn de kantoren van de archiefmedewerkers ondergebracht, sanitair, een vergaderzaaltje, een garage met een aansluitend triagelokaal, een restauratielokaal, een leeszaal voor 16 bezoekers en een – van de rest van het gebouw afgescheiden – technische ruimte. De leeszaal is genoemd naar gedeputeerde Fernand Peuteman, die in 2002 overleed. Hij was de oprichter van de Provinciale Archiefdienst en startte de werken aan het archiefgebouw. De achterbouw telt ook twee niveaus en is ingericht met mobiele metalen rekken, een klein aantal vaste rekken en ladenkasten. De opslagcapaciteit bedraagt 12 strekkende kilometer. De achterbouw of het depot is uitgerust volgens de hedendaagse vereisten: volledig brand-, diefstal- en klimaatbeveiligd, onderhoudsvriendelijk en met een correcte verlichting.² Een goederenlift bedient voor- en achterbouw en zorgt voor een vlotte toegankelijkheid.

De Archiefdienst is door middel van glasvezel verbonden met het nabij gelegen Provinciehuis Boeverbos en de andere locaties van het Provinciebestuur. Dertien pc's staan in het Archiefgebouw zelf ter beschikking en zijn actief binnen het Provinciale intranet. Eén pc blijft buiten dit intranet en is in de Fernand Peutemanleeszaal dienstig voor raadpleging en opzoekingen door navorsers. Voor het archiefbeheer en de documentenontsluiting werd een specifiek Accessprogramma uitgewerkt onder de benaming 'Probat' (= Provinciaal Beheerprogramma voor Archief-toepassingen). In het datacomlokaal van het archiefgebouw is een tweede reserve back-upinstallatie voor de provinciale documenten ondergebracht en heel onlangs werd een storage server (NAS) voor het archiveren van digitale bestanden en het uitbouwen van een 'digitaal depot' aangekocht en er geplaatst.

2 Ter vergelijking zie W. ROMBAUTS, 'Minimumeisen voor de bouw en inrichting van archiefbewaarplaatsen en archiefruimten', (*Miscellanea Archivistica. Manuale* 31), Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, 1999.

Daarnaast werd natuurlijk ook personeel aangeworven. Thans omvat de personeelsgroep van de Provinciale Archiefdienst twaalf voltijdse en twee deeltijdse functies: een archivaris (met administratieve rang van adjunct-adviseur), een archiefconsulente (eveneens adjunct-adviseur), een adjunct-adviseur met een startbaanovereenkomst, vijf medewerkers, drie assistenten, een geschoold arbeider en twee halftijds werkende poetsvrouwen. Naast het kaderpersoneel zijn er nog tien vrijwilligers werkzaam. Omgerekend op weekbasis presteren zij samen zes volle dagen werk. De vrijwilligers worden vooral ingezet bij het ontwikkelen van nadere ontsluitingen in de handbibliotheek, in de fotoverzameling, in het archief van de Provinciegouverneur en in het archief van de voormalige 4de Afdeling (onderwijs). Twee vrijwilligers typen papieren inventarissen over in het geïnformatiseerd ontsluitingsprogramma 'Probat'. Ten slotte verrichtten nog geregeld studenten van de interuniversitaire Master na Master 'Archivistiek: Erfgoed- en Hedendaags Documentbeheer' een stageopdracht in het Provinciaal Archief. Tijdens die begeleide stages bestudeerden zij inhoudelijk een onderdeel van de bewaarde bestanden en maakten daarover een eindwerk.³

Er is naar gestreefd met al deze middelen een goed en efficiënt archief- en documentenbeheer tot ontwikkeling te brengen⁴; eerst

- 3 Tot hertoe zijn vier stagiairs in het Provinciaal Archief West-Vlaanderen bedrijvig geweest. Hun eindwerken werden met goed gevolg aan de opleiding voorgelegd: E. STRUBBE, *Dubbel-bewaring in provinciale en gemeentelijke archieven inzake het administratief toezicht uitgeoefend door de provincie in naam van de federale en de Vlaamse Regering: de bewaar- en vernietigingslijst*, promotor prof. dr. F. Scheelings, VUB-RUG-KULeuven, academiejaar 2000-2001; D. POTS, *Het Speciaal Onderstandsfonds en het Fonds voor Medische, Sociale en Pedagogische Zorg voor Gehandicapten in de provincie West-Vlaanderen. Een voorstel tot selectie en een bijdrage tot de valorisatie van sociale dossiers*, promotor prof. dr. F. Scheelings, VUB-Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer, academiejaar 2001-2002; H. VANDEGINSTE, *Inventaris van het archief van de groep West-Vlaanderen, afdeling Brugge van de Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen (1895-1977)*, promotor prof. dr. G. Janssens, VUB-Master na Master Archivistiek: Erfgoed- en Hedendaags Documentbeheer, academiejaar 2004-2005; J. VERMOTE, *De 3de Afdeling van het Provinciebestuur van West-Vlaanderen (ca. 1885-1973): beschrijving van de archiefuormer en het archiefbestand*, promotor prof. dr. M. Vandermaesen, VUB-Master na Master Archivistiek: Erfgoed- en Hedendaags Documentbeheer, academiejaar 2006-2007.
- 4 Jaarlijks wordt over de werkvoordringen een verslag opgemaakt. Het meest recente is op de website www.west-vlaanderen.be/archiefdienst/jaarverslag te raadplegen. Alle verslagen zijn ook in gekopieerde vorm en in beperkte oplage uitgegeven, zie

en vooral naar de Provinciale diensten zelf toe. Daartoe werd een archiefoverdrachtmethodiek uitgewerkt (zie *Dienstorder-Archiefafspraken Provincie West-Vlaanderen* van 5 januari 2007 in bijlage 1). In deze methodiek speelt de *Selectielijst Provinciaal Archief West-Vlaanderen*⁵, waarin afspraken over bewaring en vernietiging vastgelegd zijn, een essentiële rol. Alle overdrachten worden door personeelsleden van de Archiefdienst zo goed mogelijk opgevolgd en archiefbeschrijvingen van de overgedragen items worden ingevoerd in 'Probat'.

Ook aan het 'historisch Provinciaal Archief' wordt gewerkt. Maar efficiënt beheer en transparantie naar de gebruikers toe worden hier bemoeilijkt door vertroebelde relaties met het Rijksarchief. Na langdurige onderhandelingen was op 29 juni 1999 met de algemeen rijksarchivaris een formele 'Overeenkomst voor in bewaring geven van archief en teruggave van provinciaal archief aan het Provinciebestuur West-Vlaanderen' afgesloten. In uitvoering van deze overeenkomst is reeds het volledige Provinciaal Archief uit de periode 1875-1940 vanuit het Rijksarchief Beveren in eigen beheer teruggenomen, evenals het 'Hollands fonds' (1814-1830) en de militieregisters (1813-1922) vanuit het Rijksarchief Brugge. Toen ook aanstalten gemaakt werd om de laatste circa 850 meter resterend Provinciaal Archief van de periode 1794-1875 uit het Rijksarchief Brugge over te nemen, verzette de – intussen vernieuwde – leiding van het Rijksarchief zich en betwistte de wettelijkheid van de eerder afgesloten Overeenkomst.⁶

Provinciale Archiefcommissie – Provinciale Archiefdienst. Jaarverslagen, vanaf 1997-. Voor 1994, 1995 en 1996 zijn de verslagen terug te vinden in: *Stand van het Bestuur in West-Vlaanderen in 1994* (p. 119-121), *in 1995* (p. 58-60), *in 1996* (p. 13-15).

5 Thans is er reeds een derde versie van de *Selectielijst Provinciaal Archief West-Vlaanderen* (of een tweede gecoördineerde uitgave van de oorspronkelijke lijst uit 1996) in beperkte oplage beschikbaar.

6 Sindsdien zit deze aangelegenheid muurvast. Provinciale archiefdiensten zijn relatief nieuwe spelers in het archievenlandschap en van oudsher gevestigde instellingen, zoals het Rijksarchief, lijken het moeilijk te hebben zich op nieuwe situaties en dynamische ontwikkelingen in te stellen. Overigens is de algemene staatsvorming reeds zover geëvolueerd dat federale instellingen, in dit kader dan het Rijksarchief, *de facto* geen zeggenschap zonder meer kunnen hebben op instellingen die ingevolge (Vlaamse) decreten – Provinciedecreet, Erfgoeddecreet, enz. – organiek geregeld zijn. Het vasthouden aan de verouderde Archiefwet van 1955 (die geenszins rekening houdt met die intussen sterk geëvolueerde staatsvorming) kan

De betwisting inzake het historisch archief veroorzaakt alles behalve een malaise: ook met het reeds teruggenomen archief en al het bewaarde ouder dan 1940 blijft de Provinciale Archiefdienst intensief bezig. Er is en wordt geïnventariseerd aan de begrotingen en rekeningen van de lokale besturen en aan het archief van de voormalige 4de Afdeling die inzake onderwijs bedrijvig was; het 'Hollands fonds' wordt herverpakt; bestaande en nieuwe archiefbeschrijvingen worden in 'Probat' geïmporteerd; er zijn grote restauratieprojecten uitgevoerd in verband met de atlanten van de buurtwegen (ontstaan ingevolge de wet van 1841) en de atlanten van de onbevaarbare waterlopen (ontstaan ingevolge de wet van 1877); de militieregisters worden gemicrofilmd en gedigitaliseerd; het archief in verband met de buurtwegen, dat de kaartenboeken en de wijzigingsdossiers omvat, wordt eveneens gedigitaliseerd, in samenwerking met andere Provinciale diensten.

Een speciale vermelding verdienen de aanvraagdossiers betreffende de gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven. Met de financiële steun van het Max-Wildiersfonds (Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO)-Vlaanderen) liep rond deze dossiers uit het Provinciaal Archief gedurende 4 jaar een ontsluitings- en studieproject.⁷ Samen met de Universiteit Gent-vakgroep Ecologische Geschiedenis was de Provincie West-Vlaanderen- Archiefdienst onthaalinstelling. Een projectmedewerker finaliseerde de archivalische ontsluiting van alle dossiers uit de periode 1863-1970 en onderzocht de mogelijkheden van deze belangwekkende bronnenreeks voor de studie van de industria-

slechts een achterhoedegevecht zijn tot een publiekrechtelijk Archiefdecreet de zaken samenhangend en sluitend binnen Vlaanderen regelt. Zie hieromtrent ook J. VANNIEUWENHUYSE, 'Archivarissen en documentenbeheerders in een veranderend Vlaams archievenlandschap. De sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer van de VVBAD, 1998-2006', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 143 (2006) nr. 1-2, p. 359-389 en ID, 'Het Vlaamse archievenlandschap', in: *Gids sociaal-cultureel en educatief werk / Cultureel erfgoed*, afl. 47, (oktober 2006), p. 73-118.

7 Zie J. VANNIEUWENHUYSE, 'Dossiers hinderwetgeving van de Provincie West-Vlaanderen', in: 'Het Max Wildiersfonds geëvalueerd. Archief en wetenschappelijk onderzoek', (*Archiefkunde. Verhandelingen aansluitend bij Bibliotheek- & archiefgids 9*), Berchem, Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen vzw, 2007, p. 190-193.

lisering en de industriële vervuiling in de provincie West-Vlaanderen.⁸ Daarnaast hield het project ook een conserveringsluik in: de meer dan 37.000 plannen en technische tekeningen uit de dossiers werden gemicrofilmd en gedigitaliseerd, en de digitale beelden gekoppeld aan de beschrijvende inventarisfiches van die dossiers in 'Probat'.

Geregeld wordt door privé-personen, door culturele thema-archieven (vooral dan het Centrum voor Vlaamse Architectuurarchieven-CVAa) of door andere archiefdiensten zonder bewaarplaats of met plaatsgebrek gevraagd om bestanden van privaatrechtelijke oorsprong in het Provinciaal Archiefgebouw op te nemen. Voor zover het aangeboden enige band heeft met de reeds aanwezige archiefreeksen wordt daar op ingegaan. Bij elke overname wordt een contract van permanente bruikleen afgesloten tussen de bewaargever(s) en de deputatie. Zijn reeds opgenomen in het Archiefgebouw: bestanden van de verschillende West-Vlaamse visserijscholen, betreffende de buurtspoorwegen, van de milieuactivist Peter Bossu, van het Zeewetenschappelijk Instituut (ZWI)/Instituut voor Zeewetenschappelijk Onderzoek (IZWO) vzw, van de Interprofessionele Kamer van het Bouwbedrijf van het arrondissement Brugge, van het bouwstoffenbedrijf Vermeire (Brugge), van het aannemersbedrijf Camille en Pierre Monballiu, van de architecten Charles, Charles en Hamel, van architect Axel Ghysaert en een film- en klankbandenarchief van de cineast Erik Weymeers. Al deze bestanden worden, voor zo-

- 8 Reeds gepubliceerde artikels voortvloeiend uit het project: J. MESTDAGH, 'Ontsluiting en valorisatie van archiefreeksen over hinderwetgeving: pilootproject in Vlaanderen', in: *Bibliotheek- & archiefgids*, 80 (2004) nr. 5, p. 22-27; ID., 'Hinderwetvergunningen: een multidisciplinaire bron', in: *Erfgoed van Industrie en Techniek*, 14 (2005) nr. 2, p. 43-50; ID., 'Historische briefhoofden: niet meer dan een marketing tool voor de ijdele ondernemer?', in: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, 92 (2005) nr. 4, p. 3-22; ID., 'De hinderwetvergunningen: een multidisciplinaire bron, ook voor bedrijfshistorici?', in: 'Leveranciers en klanten. Valorisatie van het archiefaanbod voor bedrijfshistorisch onderzoek. Handelingen van de studiedag georganiseerd op 7 oktober 2005 in het kader van het project "Registratie en valorisatie van bedrijfsarchieven als bron voor de studie van de industrialisatie in de provincie West-Vlaanderen"', (*Miscellanea Archivistica. Studia* 167), Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, 2006, p. 33-53.
- Een afsluitende totaalstudie rond het project van de hand van M. MARRIN is in voorbereiding.

ver de mogelijkheden het toelaten, in hun samenhang geïnventariseerd en beschreven in 'Probat'.

Soms komen er ook kleinere schenkingen voor en zelfs aankopen die dan ondergebracht worden in de verschillende verzamelingen of documentaire bestanden. Er zijn nu: een afficheverzameling, een cd-verzameling, diverse kleine verzamelingen, een filmverzameling, het gedrukt archief, een geluidsbandverzameling, de handbibliotheek, een kaart- en planverzameling en een penningverzameling. Deze documentaire bestanden zijn eigenlijk ontstaan vanuit de archiefreeksen zelf. In de regel worden stukken die om materiële redenen niet tussen de papieren dossiers kunnen blijven of die een gedetailleerde ontsluiting vereisen uit de dossiers weggehaald en met de nodige kruisverwijzingen in die afzonderlijke documentaire reeksen, in specifieke bewaaromstandigheden ondergebracht.

In het geheel is thans circa 5.650 strekkende meter archief in het Provinciaal Archiefgebouw opgenomen. De hoofdmoot betreft de periode 1875 tot heden; er zijn kleinere aanvullingen met de documenten en dossiers uit de Hollandse tijd (1814-1830) en met de militieregisters (1813-1922). Het overige archief (periode 1794-1874) bevindt zich nog in het Rijksarchief Brugge.

Het Provinciaal Archief omvat de documenten die afkomstig zijn van de verschillende beleidsorganen (Provinciegouverneur, Deputatie, Provincieraad, Provinciegriffier, Arrondissementscommissaris) en van de administratieve en technische diensten, die instaan voor de voorbereiding en uitvoering van de beslissingen genomen door het beleid. Daarnaast zijn er ook dossiers ontstaan ingevolge taken die van hogerhand door middel van federale wetten of Vlaamse decreten toevertrouwd zijn aan het Provinciaal niveau, zoals het bestuurlijk toezicht op de lokale overheden, de verlening van milieuvergunningen-eerste klasse, de behandeling van beroepen tegen bouwaanvragen, het toezicht op buurtwegen en onbevaarbare waterlopen, enz.

Er kan een onderscheid gemaakt worden in stukken van algemene aard en van bijzondere aard.

Van algemene aard zijn de processen-verbaal van de Provincieraad en de notulen van de Deputatie met onder meer de erin opgenomen reglementen en verordeningen, de Provinciale begrotingen en rekeningen. De reglementen en verordeningen worden ook officieel gepubliceerd in het nu digitale 'Bestuursmemoriaal'. Van bijzondere aard zijn de dossiers gevormd binnen de verschillende diensten. Deze worden in de regel opgemaakt rond één zaak en bevatten doorgaans gelijksoortige stukken: het aan een Raads- of Deputatiebesluit voorafgaand onderzoeksrapport met een eindadvies van de betrokken dienst, een afschrift van het effectief genomen Raads- of Deputatiebesluit en de uitvoeringsstukken die erop volgen. De dossiers van bijzondere aard hebben betrekking op alle terreinen waar de Provincie actief is: patrimonium, openbare werken, openbare orde, milieu, ruimtelijke planning, welzijn, economie, cultuur, sport, toerisme, recreatie, gebiedsgerichte werking, communicatie, enz. In verband met de van hogerhand toevertrouwde taken ontstonden enkele specifieke documentenreeksen: de atlanten van de buurtwegen en de atlanten van de onbevaarbare waterlopen, de aanvraagdossiers betreffende de gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven of de milieuvergunningsdossiers, de dossiers van het (recent weer weggenomen) toezicht op de verkiezingen bij de lokale besturen, enz.

Provinciale archieven kunnen geraadpleegd worden voor studies over lokale of provinciale politieke- en institutionele geschiedenis, economische geschiedenis, geschiedenis van het transport, van de welzijnszorg, van cultuur, toerisme, vrije tijd en sport, van onderwijs, van openbare orde en veiligheid, van het bouwkundig erfgoed, van individuele personen, enz.⁹

Om de archief- en documentaire bestanden goed te bewaren gaat heel wat aandacht uit naar de materiële zorg. De vernieuwde en moderne depotinfrastructuur laat toe alles in de beste omstandigheden te stapelen en voor de archiefverpakking zelf wordt er

9 Zie www.west-vlaanderen.be/archiefdienst/archiefonderzoek-onderzoeksthema's en P. VAN DEN EECKHOUT, 'De Provincies', in: ID. en G. VANTHEMSCHE (ed.), *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de-20ste eeuw*, Brussel, VUBPress, 1999, p. 133-164.

enkel gekwalificeerd zuurvrij opbergingsmateriaal (mappen en dozen) gebruikt. Verder draagt een geschoold arbeider die een specifieke opleiding volgt, de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van conserverende maatregelen, voor het materieel beheer van het depot en voor het beheer van een beperkt restaurantier. Nog in 2007 wordt er werk gemaakt van het uitschrijven van een calamiteitenplan voor het Provinciaal Archief.

Naast het goed bewaren en het ontsluiten is de Archiefdienst ook bezig met het ter beschikking stellen van de documenten aan een zo breed mogelijk publiek. In de Fernand Peutemanleeszaal kan men tijdens de kantooruren de handbibliotheek met werken over de Provinciale instellingen, de West-Vlaamse geschiedenis en de archivaliek consulteren of er de zoekmodule van 'Probat', de inventarissen en plaatsingslijsten raadplegen om de gewenste documenten op te vragen. Er is een microfilmlezer/-printer ter beschikking, een apparaat voor video-raadpleging, een apparaat voor cd-/dvd-raadpleging en een fotokopietoestel. Alle dossiers kan men vrij en kosteloos inzien; enkel voor documenten van minder dan 30 jaar oud moet eerst toestemming gevraagd worden bij de Provinciegriffier.

Bezoekers kunnen zich op de archiefraadpleging thuis voorbereiden door de website¹⁰ te bekijken of de gedrukte archieffolders¹¹.

De Archiefdienst tracht ook bewust publiek te werven en promotie te voeren voor het bewaarde archivalisch erfgoed. Dit gebeurt door zelf tentoonstellingen te organiseren met begeleidende catalogi, waarbij steeds een bepaald archiefgedeelte nader voorgesteld wordt¹², door geleide bezoeken in het Archiefgebouw te

10 www.west-vlaanderen.be/archiefdienst/archiefonderzoek.

11 'Provinciaal Archief West-Vlaanderen', 'Leeszaalreglement' en 'Catalogus publicaties' (folders), Provincie West-Vlaanderen-Archiefdienst, 2007³.

12 Tot hertoe werden er zes tentoonstellingen georganiseerd en vijf catalogi uitgegeven in de publicatiereeks van de Archiefdienst 'De Provincie West-Vlaanderen in honderd (archiefstukken): *Vrijheid, Gelijkheid en Broederlijkheid in West-Vlaanderen, 1792-1799*, Brugge, 1995, 99 blz.; *Goed garen gesponnen? Industrialisatie in de provincie West-Vlaanderen, 1800-1940*, Brugge, 1998, 237 blz.; *In kaart gebracht. De Provincie West-Vlaanderen en het beheer van de onbevaarbare waterlopen, 1800-heden*, Brugge, 2001 en 2002³, 119 blz.; *In goede banen? De Provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen, 1800-heden*, Brugge-De Panne, 2005, 156 blz.

organiseren, door mee te werken aan algemene promotionele activiteiten zoals Erfgoeddag, Cultuurmarkt Vlaanderen, het 'Provinciaal Jaarboek'¹³, tentoonstellingen van derden, de historisch-documentaire film "Zeeuwsch-Vlaanderen Nederlandsch!" (samen met het Zeeuws Archief en de gemeentebesturen Beveren, Hulst, Sluis en Terneuzen), enz.

DE LOKALE ARCHIEVEN¹⁴

Jaarlijks wordt een krediet van 77.717 euro in de Provinciale begroting ingeschreven voor de tijdelijke subsidiëring van het lokale archiefbeheer in West-Vlaanderen. Het subsidiereglement is in de Provincieraad van 30 oktober 1997 (met wijzigingen van 30 maart 2000 en 27 maart 2003) vastgelegd. Elke nieuw opgerichte gemeentelijke of intergemeentelijke archiefdienst kan voor de duur van drie opeenvolgende kalenderjaren financiële steun bekomen. De subsidiëring omvat een tegemoetkoming van 50%, 55% of 60% op de wedde van de nieuw aangestelde of aangeworven archivaris. De subsidie is wel aan een aantal voorwaarden verbonden. Zo moet de nieuwe archivaris minstens halftijds tewerk gesteld zijn en de cursus archiefbeheer aan de School voor Bestuursrecht of een andere specifieke archiefopleiding met vrucht gevolgd hebben. De gemeente dient zelf voldoende personeels- en geldmiddelen te voorzien om het archiefbeheer goed te organiseren en ook na de drie subsidiejaren in stand te houden. De archiefdienst moet openbaar en toegankelijk zijn, en bijgevolg over leeszaalfaciliteiten beschikken. Om overdrachten van andere lokale archieven (van OCMW's, kerkfabrieken, polders en wateringeng) naar de gemeentelijke of intergemeentelijke archiefdienst te stimuleren, kunnen de overdragende besturen onder welbepaalde voorwaarden eveneens gedurende drie jaar beroep doen op een subsidie voor de archiveringskosten.

13 Vanaf *Provincie West-Vlaanderen. Jaarboek* 1996 is er jaarlijks een korte archiefbijdrage terug te vinden.

14 Zie hiervoor een vierde uitgave in de folderreeks: 'Archiefbeheer bij de lokale besturen' (folder), Provincie West-Vlaanderen-Archiefdienst, 2007.

Reeds 18 West-Vlaamse gemeenten maakten gebruik van de subsidiemogelijkheid en richtten structureel een archiefdienst op. In 2007 zijn er niet minder dan 5 nieuwe aanvragen (waar zes gemeenten en een OCMW bij betrokken zijn) die wel nog moeten geadviseerd worden door de Provinciale Archiefcommissie en goedgekeurd door de Deputatie. Samen met de reeds van voor de opstart van de Provinciale archiefpolitiek bestaande gemeentelijke archiefdiensten, zal – mits goedkeuring – in 32 of in juist de helft van de 64 West-Vlaamse gemeenten het archiefbeheer daadwerkelijk georganiseerd zijn.¹⁵

In het kader van de Provinciale School voor Bestuursrecht (SBR) wordt sinds september 1998 een cursus archiefbeheer van 50 lestijden georganiseerd voor lokale en Provinciale ambtenaren. Inhoudelijk omvat de opleiding theoretische vakken over de archieforganisatie en de archiefinrichting bij de lokale besturen, praktische lessen over documentenbeheer, selectie, bewaring, ordening, beschrijving, automatisering, en concrete voorbeelden van de archiefaanpak in West-Vlaanderen op verschillende bestuursniveaus (provincie, gemeente, OCMW). Aan de cursisten worden lessenboeken ter beschikking gesteld.¹⁶

Er is vrij grote belangstelling voor deze basiscursus, die reeds 6 keren georganiseerd kon worden sinds de opstart. Juist 140 cursisten behaalden tijdens de verschillende edities een getuigschrift van de opleiding. De opgedane kennis en vaardigheden

15 De gesubsidieerde lokale archieven zijn: Blankenberge, Bredene, De Haan, Diksmuide, Gistel, Harelbeke, Ingelmunster, Koksijde, Kortemark, Kortrijk, Oostkamp, Staden, Torhout, Waregem, Wervik, Wingene, Zedelgem en Zonnebeke. De nieuwe aanvragers zijn: Heuveland, Houthulst, Langemark-Poelkapelle, Nieuwpoort en Poperinge-Vleteren. Onder de nieuwe aanvragers zijn er twee vernieuwende dossiers: voor het eerst in Vlaanderen wordt er voor archiefbeheer een samenwerkingsverband gecreëerd tussen twee gemeenten, met name tussen Poperinge en Vleteren en voor het eerst - in West-Vlaanderen dan - wordt een samenwerkingsverband opgezet voor archiefbeheer tussen een gemeente en een OCMW in Langemark-Poelkapelle.

16 De laatste versie: M. CONSTANDT, A. VANDEWALLE en J. VANNIEUWENHUYSE, *Archieforganisatie*, School voor Bestuursrecht-Module Archiefbeheer, 2006-2007, 90 blz.; I. VERHEIRE en C. VERMAUT, *Archiefwerkzaamheden*, School voor Bestuursrecht-Module Archiefbeheer, 2006-2007, 45 blz.; S. COOREVITS, H. DEBRUYNE, J. D'HONDT en J. VANNIEUWENHUYSE, *Archiefbeheer in de praktijk*, School voor Bestuursrecht-Module Archiefbeheer, 2006-2007, 76 blz.

kunnen de geslaagden op hun werkplekken, in de verschillende administratieve en technische diensten implementeren of toepassen in echt gestructureerde archiefdiensten.

Aan de Provinciale Archiefdienst is een archiefconsulente verbonden, die instaat voor de follow-up van de archiefpolitiek en voor de heel praktische begeleiding van de lokale archieven. Zij kan op vraag meehelpen bij de opstart van de selectie, ordening en inventarisering. Daarnaast adviseert zij als deskundige in archiefaangelegenheden de archiefdiensten inzake depotinrichting, preservering en conservatie, restauratie, ontsluitingssystemen, informatisering, valorisering en publieksgerichte activiteiten, en alle andere aspecten van het archiefbeheer.¹⁷ Zij werkt verder nog mee aan de opmaak van selectielijsten voor gemeentee- en OCMW-archief, en dit binnen het kader van VVBAD¹⁸-werkgroepen.

Een jaarlijkse overlegvergadering met alle gesubsidieerde archieven en de elektronische *Archiefbrief Provincie West-Vlaanderen* (die driemaal per jaar verschijnt sinds oktober 2000) zijn bedoeld om aan deskundigheids- en informatie-uitwisseling te doen.

'Probat' wordt gratis ter beschikking gesteld van de lokale besturen en er wordt ondersteuning verleend bij de implementatie ervan. Alle 'Probat'-gebruikers komen minstens eenmaal per jaar

17 Om de archiefnoden en -knelpunten in West-Vlaanderen op te sporen en om duurzame oplossingen uit te werken werden door de archiefconsulente enquêtes verricht naar de archiefzorg en het archiefbeheer bij de West-Vlaamse Gemeenten, OCMW's, Polders en Wateringen. Deze enquêtes werden gepubliceerd in een tweede reeks publicaties uitgaande van de Archiefdienst, 'De Provincie West-Vlaanderen en de archivistiek': *Uit de vergeethoek. Archiefbeheer en archiefzorg in de West-Vlaamse Gemeenten* (2000), *Uit de vergeethoek. Archiefbeheer en archiefzorg bij de West-Vlaamse Polders en Wateringen* (2001) en *Uit de vergeethoek. Archiefbeheer en archiefzorg bij de West-Vlaamse Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn* (2002). Bedoeling is om in 2008 een vierde deeltje in de reeks uit te geven over de archivering bij de West-Vlaamse kerkfabrieken. De gegevens uit de enquêtes worden voortdurend nog aangevuld en zo actueel mogelijk gehouden, en gepubliceerd op de WAP-databank die te raadplegen is op www.west-vlaanderen.be/archiefdienst/WAP.

18 De VVBAD of de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen vzw is de beroepsvereniging van de Vlaamse bibliothecarissen, archivariissen en documentalisten.

samen in een 'gebruikersgroep' om verdere ontwikkelingen van het programma te bespreken.

De Provinciale Archiefdienst organiseert ook met de gesubsidieerde West-Vlaamse lokale archiefdiensten gezamenlijke aankopen van hoogwaardig zuurvrij verpakkingsmateriaal.

Medewerking wordt verleend aan een nieuw archiefproject 'Het gekwetste gewest. Behoud, beheer en ontsluiting van de wederopbouwarchieven in de Westhoek', dat vermoedelijk gedurende twee jaar zal kunnen lopen. Het project, dat gesubsidieerd wordt door de Vlaamse overheid, wil de archieven van de wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog in de frontregio in kaart brengen, beschrijven en ontsluiten. Samenwerkende partners hierbij zijn: het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven-CVAa, het Stadsarchief Diksmuide, de Gebiedsgerichte Werking Cultuur regio Westhoek, de Provinciale dienst Cultuur en de Provinciale Archiefdienst.

Uitbouw van het eigen Provinciaal archief- en documentenbeheer, afstemming met andere actoren in het West-Vlaamse archievenlandschap en acties naar de lokale besturen toe inzake archief- en documentenbeheer moeten er toe leiden dat er een coherente, moderne en efficiënte aanpak gerealiseerd wordt. De ambitie is dat er op middellange termijn een sluitend netwerk van publiekrechtelijke archiefdiensten in West-Vlaanderen tot stand komt.

BIJLAGE 1

DIENSTORDER

Archiefafspraken Provincie West-Vlaanderen

Archiefbeheer door de Diensten

Zolang de documenten een administratief nut bezitten, berusten ze onder de verantwoordelijkheid van de Dienstchefs. De Dienstchefs staan in voor hun goede en geordende bewaring en voor de toegangen erop.

Met elke Dienst is een jaarlijks contactmoment vastgelegd in de "archiveringskalender" (zie bijlage 1). Tijdens dit contactmoment worden afspraken gemaakt rond de archivering van de niet langer administratief nuttige dossiers en hun eventuele overdracht naar de Archiefdienst.

Elke Dienst kan jaarlijks zijn documenten en dossiers – inbegrepen de elektronische – die niet langer een administratief nut hebben, overdragen aan de Archiefdienst. Elke Dienst kan slechts eenmaal per jaar archief overdragen. In overleg met de archivaris kunnen documenten met wel nog administratief nut toch voortijdig overgebracht worden naar het Archiefgebouw.

De overdrachten gebeuren volgens de hierna beschreven werkwijze.

De ambtenaren selecteren en schonen zelf hun dossiers. Selecteren gebeurt aan de hand van de *Selectielijst Provinciaal Archief West-Vlaanderen*. De documenten worden in drie reeksen opgedeeld:

- de documenten die in aanmerking komen voor onmiddellijke vernietiging;
- de permanent te bewaren documenten;
- de documenten die in aanmerking komen voor tijdelijke bewaring.

Aanvragen voor vernietiging gebeuren door middel van een vernietigingsborderel (zie bijlage 2), dat aan de Archiefdienst overgemaakt wordt. De archivaris zorgt voor de vereiste schriftelijke toelatingen en organiseert de effectieve vernietiging.

De reeks permanent te bewaren documenten wordt geschoond. Schonen omvat het verwijderen van alle dubbels, blanco formulieren en schadelijke elementen zoals metalen papierklemmen, mappen, ordners of clas-seurs, enz. Na het schonen worden de documenten in zuurvrije archiefdozen en/of mappen opgeborgen of – wanneer het buitengewone formaten betreft – verpakt in speciaal verpakkingspapier. Alle opbergmateriaal is te bekomen bij de Archiefdienst. De dozen worden op de juiste manier gevouwen en steeds volledig met archief gevuld. Dit betekent dat men in een archiefdoos verschillende omslagen of pakken kan plaatsen. De over-

dragende ambtenaren noteren op de korte zijde met grijpopening van de archiefdoos in potlood de nodige identificatiegegevens. Deze gegevens omvatten steeds de benaming van de Dienst(en) die de documenten aanmaakte(n), een archiveringsnummer – gevormd door het jaartal van de overdracht, een schuine streep en het doosnummer binnen de overdracht vanaf 1 tot ... en de aanduiding "P.B." (= permanent te bewaren). Zijn er verschillende dossiers voor één archiefdoos, dan worden ze individueel in zuurvrije mappen verpakt en gemerkt door het voormelde codenummer gevolgd door een Arabische letter (a, b, ..., aa, bb, enz.)

De tijdelijk te bewaren documenten worden duidelijk van de permanent te bewaren documenten onderscheiden. Ze vormen een afzonderlijke reeks die op dezelfde wijze behandeld wordt, in hetzelfde verpakingsmateriaal opgeborgen en van dezelfde identificatiegegevens voorzien. In plaats van de aanduiding "P.B." zal evenwel de aanduiding "T.B. tot ..." (tijdelijk te bewaren tot ... = jaartal) vermeld worden.

Na de selectie en beschrijving maken de ambtenaren een overdrachtsborderel (zie bijlage 3) op. Dit overdrachtsborderel bevat algemene gegevens omtrent de overdracht en een lijst met de inhoud per archiefdoos. Wanneer er zich plannen, foto's, affiches of andere merkwaardigheden tussen de documenten bevinden, blijven deze bij de dossiers bewaard en wordt dit uitdrukkelijk in het overdrachtsborderel vermeld.

Archiefbeheer door de Archiefdienst

De archivaris is ten aanzien van de Dienstchefs belast met:

- het houden van toezicht op de goede, geordende en toegankelijke staat van de archivalische informatie, en dit zowel voor de documenten op papier of in microvorm als op elektronische drager;
- het inspecteren van de documenten bij de verschillende Diensten en zo nodig de overbrenging ervan te gelasten naar het Archiefgebouw;
- het adviseren inzake ordeningsmethodes en het toegankelijk maken van de informatie;
- het instrueren inzake de materiële bewaring;
- het houden van toezicht op de selectie, vernietigingen en overdrachten van documenten.

De archivaris is ten aanzien van het beleid belast met:

- het redigeren van een jaarverslag en van adviezen ten behoeve van de Provinciegriffier en de Deputatie;
- het uitbreiden van het archiefbezit door het aanvaarden van schenkingen en inbewaringgevingen of door het aankopen van particulier archief, en dit met instemming van de Deputatie.

De archivaris is ten aanzien van de archiefgebruikers belast met:

- het bewaren van het archief met permanente waarde, het ordenen, het inventariseren en het opstellen van nadere toegangen;
- het ter beschikking stellen van de documenten in de archiefleeszaal Fernand Peuteman volgens de regels vermeld in *Leeszaalreglement Archiefdienst*;
- het oriënteren van de archiefgebruikers;
- het valoriseren van het archief en de verzamelingen door onder meer tentoonstellingen, tekstuitgaven of andere publicaties.

Archiefruimten – archiefmagazijn

Archiefruimten zijn lokalen waar de Diensten hun documenten met administratief nut bewaren. De archiefruimten zijn steeds afgesloten. De Diensten stellen archiefverantwoordelijken aan, die over toegangssleutels beschikken en instaan voor het uithalen en het ordelijk terugplaatsen van de documenten en dossiers.

De toegang tot het centraal magazijn in het Archiefgebouw staat onder het toezicht van de archivaris. Het magazijn is steeds afgesloten en de sleutels berusten bij de archivaris. Ter beveiliging van de documenten wordt een *Calamiteitenplan Provinciaal Archief West-Vlaanderen* opgesteld en permanent geactualiseerd.

Administratieve uitleningen

Verzoeken om administratieve uitleningen door de ambtenaren worden op de Archiefdienst geregistreerd. Op de plaats van de uitgeleende documenten of dossiers in het archiefmagazijn worden voor de duur van uitleening steeds formulieren “aanvraag van documenten” geplaatst.

Bij ontvangst van de gevraagde stukken tekent de ontlenende ambtenaar het begeleidend formulier (zie bijlage 4) af en bezorgt het binnen een termijn van 14 dagen terug aan de Archiefdienst.

De uitgeleende documenten worden na verloop van ten hoogste drie maanden teruggebracht. Bij de teruggave bezorgt de Archiefdienst de ontlenende ambtenaar een schriftelijke bevestiging van de ontvangst van de documenten of dossiers. Indien nodig kan de termijn van ontlening verlengd worden.

Deze voorschriften vervangen Dienstorder 11/1995 ‘archiefoverdrachten’.

De Provinciegriffier,
H. OST

BIJLAGE 2

Praktische inlichtingen

Provinciaal Archief West-Vlaanderen
Gistelse Steenweg 528, Sint-Andries
Tel.: 050/40.72.90 of 050/40.72.68
Fax: 050/34.90.79
E-mail: archiefdienst@west-vlaanderen.be
Internetadres: www.west-vlaanderen.be/archiefdienst

Correspondentieadres
Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen
p.a. Provinciehuis Boeverbos
Koning Leopold III-laan 41
B-8200 Sint-Andries

Openingsuren leeszaal Fernand Peuteman
Maandag tot en met vrijdag:
9.00 uur - 12.00 uur
13.00 uur - 17.00 uur

Rondleidingen
Gratis voor groepen tot max. 20 personen,
na telefonische afspraak

Te bereiken vanaf het station Brugge
Lijn 5, station - Sint-Andries (Hermitage),
halte Sint-Andrieskerk
Lijn 15, station - Sint-Andries (De Prange),
halte Sint-Andrieskerk

Parkeermogelijkheden
Vlak voor het archiefgebouw op een ruime,
kosteloze parking

Boekbesprekingen

Brigitte BEERNAERT e.a.

De Visitatie, Brugse huizengeschiedenis en Jan Breidel

De reeks "Leven in Oude Huizen" werd tien jaar geleden opgestart om de resultaten van het huizenonderzoek, dat in het Stadsarchief van Brugge sinds 1992-1993 door een aantal werkgroepen op een actieve manier wordt beoefend, aan een ruimer publiek kenbaar te maken. Elk onderzoek wordt vastgelegd in een rapport en in sommige gevallen leidt dit ook tot een publicatie. Met het huis "de Visitatie" is dit nu voor de vierde keer in acht jaar het geval, afgezien van de kleinere publicaties in de andere reeks "Cahiers Oude Huizen". Eén deel in de reeks "Leven in Oude Huizen" werd een "Vademecum" (deel 3), dat de onderzoeksmethode voor iedereen ter beschikking stelt. Zo telt de reeks nu vijf delen, die een gelijkaardig formaat en een vergelijkbaar volume hebben.

Initiatiefnemer voor dit vijfde deel was Baudouin de la Kethulle de Ryhove, een familielid van de huidige bewoner en eigenaar van het betreffende huis. Hij deed een beroep op Baudouin D'hoore, historicus en werkzaam in het Algemeen Rijksarchief, om het werk te coördineren. Samen met drie van de meest gerespecteerde Brugse huizenonderzoekers, Brigitte Beernaert, Jan D'hondt en Bernard Schotte, stelden zij deze bijzonder goed gedocumenteerde studie samen.

Het huis Wulfhagestraat 18 is een relatief groot pand dat ontstaan is door samenvoeging van meerdere huizen. Naar een ontwerp van de bekende Brugse architect Charles De Wulf werd het in 1897-1900 in Vlaamse neo-renaïssancestijl verbouwd. De geschiedenis van dit imposante huis wordt in het boek behandeld in de voor de reeks kenmerkende opdeling in enerzijds de bewonersgeschiedenis en anderzijds het bouwhistorisch verhaal.

In het eerste hoofdstuk worden de eigenaars en bewoners van het huis, of van de verschillende onderdelen waaruit het vroeger bestond, opgelijst vanaf de 14 de eeuw en in hun familiale en sociale context beschreven. Heel wat vooraanstaande families en economisch, sociaal en politiek actieve burgers komen erin voor. Vanaf het midden van de 18 de eeuw, wanneer de huizen reeds tot één geheel waren samengevoegd, werd dit bewoond door een opeenvolgende reeks adellijke families, waarvan de la Kethulle de Ryhove de laatste is. Het boek weerspiegelt

hiermee stukken stadsgeschiedenis die het opzet van een huizenonderzoek ruim overstijgen.

Een wat onevenredig grote plaats in het boek wordt ingenomen door één van de oudst bekende bewoners, met name Jan Breidel. De inleider Baudouin de la Kethulle de Ryhove stelt onomwonden dat “de Vlaamse held van de Groeningekouter in 1302 duidelijk geïdentificeerd werd als Jan Breidel, zoon van Lauwers. Ook zijn woonst in de Wulfhagestraat 18 werd gelocaliseerd”. Dit is natuurlijk erg mooi voor de de glorie van het beschreven huis, maar zo zeker is dat allemaal niet. De auteur Bernard Schotte geeft zelf toe dat tot op heden niemand met onweerlegbare bewijzen de ware Jan Breidel heeft kunnen aanwijzen, en dat zijn keuze voor Jan fs. Lauwers op “aanwijzingen” berust. Het kluwen van de vele Breidels uit die tijd, met vaak gelijke voornamen, is voor de huidige historici al even onontwarbaar als het voor die van de 19de-eeuwse Breidelcommissie is geweest. Ook Schotte is er blijkbaar in verstrikt geraakt, want hij voert zijn ware Jan Breidel, fs. Lauwers, nog op in 1363 (p. 24) als hij waarschijnlijk als lang dood is of in elk geval minstens in de tachtig. En hij laat hem in 1395 nog vermelden als “wijlen” (p. 21), wat wijst op een wel erg lang doorlevende faam voor iemand die gestorven is “na 1339” (p. 27). Dat die persoon in 1339 een huis bezat in de Wulfhagestraat kan niet worden betwist, maar of het op de plaats van het huidige nummer 18 was is opnieuw onzeker.

Maar hiermee heeft ook deze recensie een onevenredige aandacht besteed aan Jan Breidel, waar het in feite gaat om een huizengeschiedenis. Het is een met zorg samengestelde en goed geïllustreerde studie geworden, waarvoor heel wat origineel archiefonderzoek is verricht. Naast de zuiver historische gegevens worden andere details die het verhaal tot leven brengen niet uit de weg gegaan: het interieur van de familie De Schietere, de huwelijksproblemen van baron Edmond le Bailly, de devotie van baron Charles Gillès de Pélichy voor het Heilig Bloed, enzovoort. Over de laatste bewoners de families Gillès en de la Kethulle zijn de gegevens begrijpelijkerwijze overvloedig.

Het tweede en laatste hoofdstuk bevat een gedegen architectuurhistorische studie van de 19de-eeuwse restauratie en het huidige interieur. Hier verneemt men ook waar de huisnaam “De Visitatie”, die voor het eerst vermeld is in 1543, naar verwijst. Het is het bezoek van de maagd Maria aan haar nicht Elisabeth, een verhaal uit het evangelie van Lucas, dat trouwens ook in een gevelsteen ontworpen door Charles De Wulf is uitgebeeld. Zoals bij de meeste huisnamen met een middeleeuwse of latere oorsprong, is het niet duidelijk waarom men ooit deze naam

gekozen heeft. Zo zijn ook weer niet alle vragen rond het bestudeerde pand in dit voortreffelijke boek opgelost.

André Vandewalle

Brigitte BEERNAERT, Baudouin DE LA KETHULLE DE RYHOVE, Jan D'HONDT, Baudouin D'HOORE en Bernard SCHOTTE, *De Visitatie. Bewonings- en bouwgeschiedenis van het huis Wulfhagestraat 18 te Brugge*. - Brugge : Levend Archief vzw, 2005. - 144 blz., ill. - (*Leven in Oude Huizen*, 5)

Johan ROELSTRAETE

Familiegeschiedenis schrijven

In 1998 publiceerde Johan Roelstraete zijn *Handleiding voor genealogisch onderzoek in Vlaanderen*. Nu volgt *Je stamboom, je familiegeschiedenis: stap voor stap*. Het boek bestaat uit 2 delen. Het eerste deel bevat een aantal hoofdstukken waar in op een volledig logische en pedagogisch verantwoorde manier uiteengezet wordt hoe een familiegeschiedenis wordt opgemaakt. Terecht legt de auteur er de nadruk op dat het uiteindelijke doel een familiegeschiedenis moet worden en niet een droge graatgenealogie. De rode draad in dit eerste deel is zijn eigen familiegeschiedenis, waardoor het werk wellicht beter *Mijn stamboom...* zou heten. De optie van de auteur om zijn eigen familiegeschiedenis als uitgangspunt te nemen heeft zijn voor- en nadelen. Het grote voordeel is dat hij met kennis van zaken spreekt, hij heeft trouwens jarenlang opzoekingen gedaan waardoor zijn rijke ervaring aangaande bronnen en hun vindplaatsen in de verschillende hoofdstukken rijkelijk aan bod komt. Het nadeel is dan wel dat een aantal zaken sterk streekgebonden zijn. Een voorbeeld: wanneer hij het heeft over de staat van goederen (in het werk geregeld staat van goed genoemd) en de andere documenten uit het weesbeheer, wordt nauwelijks buiten de Kasselrij Kortrijk getreden. Dit is jammer, vooral omdat juist deze documenten uit de andere delen van Vlaanderen zeer veel geraadpleegd worden door de vorsers. Het boek is vlot geschreven en rijkelijk voorzien van foto's en kopieën van allerhande documenten (helaas vallen deze wat klein uit). Wat meer uitleg bij bepaalde afbeeldingen zou niet misstaan, zoals op pagina 152. Het voorgestelde schema geeft de data waarop bepaalde personen in de buitenpoorterslijsten voorkomen, dit is echter niet aangeduid zodat men zou kunnen vermoeden dat het om data van geboorte en overlijden gaat.

Het tweede deel is een genealogisch ABC. Het gaat hier om een omvangrijke index waarin nagenoeg alle in de genealogie gangbare termen aan bod komen. Ook de meest recente werken worden opgenomen. Alleen wat genealogische software betreft hinkt het werk wat achterop, zo wordt het enige Vlaamse computerprogramma onder Windows stiefmoederlijk behandeld.

Jammer is dat het werk geen echte bibliografie bevat, men is verplicht het volledige werk te doorlopen om een bepaald werk vermeld te vinden. Ook een index op de persoonsnamen die niet met de familie Roelstraete te maken hebben zou niet misstaan.

Uiteraard dringt een vergelijking met zijn Handleiding op. Eigenlijk gaat een vergelijking niet op. De auteur is vanuit een totaal ander uitgangspunt gestart, hier primeert het pedagogische eerder dan het opsommen van een aantal items uit de genealogie. Alles bij elkaar is het een zeer leesbaar werk geworden dat zowel door de beginnende vorser als de ervaren genealoog zeer gewaardeerd zal worden.

Paul Vandewalle

Johan ROELSTRAETE, *Je stamboom, je familiegeschiedenis: stap voor stap*. - Leuven: Davidsfonds, 2006. - 293 p. : ill.

Koen ROTSAERT

Brugse parlementariërs

Het 'Lexicon van de parlementariërs uit het arrondissement Brugge, 1830-1995' van Koen Rotsaert beantwoordt aan een echte behoefte. Wie er zich ooit met de geschiedenis van Brugge tijdens de laatste eeuwen, heeft ingelaten, werd vroeg of laat geconfronteerd met de noodzaak om één of andere parlementariër snel te identificeren of te leren kennen. Dan deed zich steeds hetzelfde verschijnsel voor: na veel tijdrovend zoekwerk naar het meest adequate repertorium of naar een bestaande biografie werd vastgesteld dat je eerder de levensloop van een Brugse schepen uit de veertiende of vijftiende eeuw achterhaalt dan die van een senator of volksvertegenwoordiger uit de vorige eeuw. De auteur heeft die lacune definitief weggewerkt en zal dan ook op de gemeente dankbaarheid van alle gebruikers kunnen rekenen.

Het arrondissement Brugge zond in de behandelde periode een zestigtal volksvertegenwoordigers en een veertigtal senatoren naar het parlement. De auteur bracht van elk van hen een aantal gegevens bijeen – plus een foto – die hij dan volgens een relatief soepel schabloon voorstelt. Zo krijgen we van elk van hen de geboorte- en overlijdensplaats en -datum, zijn – in zeldzame gevallen haar – beroep, de periode van het parlementaire mandaat, enkele functies die hij of zij binnen of buiten het politieke wereldje uitgeoefend hebben en een korte typering van zijn/haar politieke overtuiging en realisaties. De auteur rondt het geheel af met wat hij al te bescheiden een 'naschrift' noemt en waarin hij een poging onderneemt om de veranderingen in het profiel van de Brugse volksvertegenwoordigers en senatoren te omschrijven. Zo zag de 19-koppige afvaardiging in de Kamer der Volksvertegenwoordigers tijdens de periode 1831-1893 er ongeveer als volgt uit: gemiddeld 45 jaar, gemiddelde duur van het mandaat 12 jaar, waaronder 12 advocaten/dr. in de rechten, 4 grondeigenaars/renteniers en 3 handelaars/ondernemers. Het verschil met de periode 1970-1995 was niet gering: gemiddelde leeftijd 43 jaar; duur: 8 jaar, 3 handelaars/ondernemer, 2 advocaten/dr. in de rechten, 2 ambtenaren, 2 bedienden, 1 apotheker, 1 leerkracht en 1 maatschappelijk assistent.

De opmaak van dergelijk lexicon is een cumulatief proces. De auteur wordt geacht het materiaal van vele voorgangers bijeen te harken, te schiften, te interpreteren, te uniformiseren of aan te vullen. Niemand verwacht van hem dat hij zich zou thuis voelen in alle periodes en alle bronnen zou gebruiken, maar toch mochten we misschien hopen dat

hij vanuit de ideale positie waarin hij zich bevond, voldoende autoriteit aan de dag zou leggen om de gebruiker telkens zeer expliciet die biografie aan te wijzen die hij de beste vond of minstens zijn persoonlijk aandeel in de redactie van elk item duidelijk zou aan te geven. Nu moet de gebruiker het stellen met de vaag omschreven 'Bronnen' wat impliceert dat hij het gedane werk moet overdoen om zekerheid betreffende de waarde van de notitie te krijgen. Verder kan men ook aanvaarden dat de auteur vaste grenzen oplegde aan de omvang van elke notitie en weigerde te verzanden in pietluttige details. Niettemin betreuren we dat hij niet van elke parlementariër de ouders vermeldt en dat hij zijn informatie niet in een rigider kader heeft voorgesteld. In het uitstekende lexicon van Jean-Luc De Paepe en Christiane Raindorf-Gérard, *Le Parlement belge, 1831-1894, données biographiques*, Brussel 1996 (Académie royale de Belgique), dat hij in zijn bibliografie niet vermeldt, had hij terzake nuttige inspiratie kunnen vinden. Ondanks alle begrip voor het opzet en de gevolgde werkwijze valt het ook moeilijk de afwezigheid te aanvaarden van elke literatuur die buiten zijn bibliografie tot stand kwam. Om het bij één voorbeeld te houden: zo is er recentelijk over de figuur van Achiel Van Acker heel waardevol onderzoek verricht dat hier onvermeld bleef. We zijn overtuigd dat een korte verwijzing naar die studies het lexicon zoveel rijker had gemaakt. En tenslotte, waarom moeten we onder de biografie van Florimond Fonteyne – een pareltje – elke verwijzing naar zijn persoonlijke studies missen?

Romain Van Eenoo

Koen ROTSAERT, *Lexicon van de parlementariërs uit het arrondissement Brugge, 1830-1995*. - Brugge: uitgeverij Van de Wiele, 2006. - 72 p., ill.

Lokaal en regionaal onderzoek over Oudenaarde en omgeving

Het initiatief van de 'Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde' om aan zijn Brugse zustervereniging het jaarboek ter bespreking door te sturen, verdient aanbeveling. Het is evident dat niet elke bijdrage buiten zijn werkgebied, hoe waardevol ook, belangstelling kan wekken, toch blijft een confrontatie boeiend al is het maar omdat er zich in de loop der eeuwen gemeenschappelijke omstandigheden hebben voorgedaan waarop men nu eens op dezelfde manier en dan weer helemaal afwijkend gereageerd heeft. Ook kan de behandelingswijze van historiografische problemen inspirerend werken. Voorliggend jaarboek biedt hiervan een treffende illustratie en is bijkomend representatief voor de nieuwe wind die sinds enige tijd door de ietwat ingesluimerde vereniging waait.

Net zoals Brugge heeft ook Oudenaarde tijdens de negentiende eeuw zwaar geleden onder de teloorgang van de linnennijverheid. Zowel het spinnen als het weven werden verlieslatend. Arbeiders verloren hun job en een algemeen verarmingsproces nam overhands toe. In de strijd om die neergang te stuiten vatte het stadsbestuur, samen met enkele handelaars, het plan op om met de batistweverij een nieuw product te vervaardigen dat in Frankrijk wel winstgevend was. Het stadsbestuur zou subsidies verlenen terwijl de handelaars het materiaal zouden aanschaffen, een leeratelier oprichten en de afgewerkte stukken aan de man brengen. Dergelijke ateliers kwamen in de vijftiger jaren tot stand te Zingem, Mater en Oudenaarde. Niettemin faalde het initiatief over de ganse lijn: de uitkering van de subsidies verliep hortend, het gebruik van handgesponnen garen was een vergissing, het eindproduct viel te duur uit en dus quasi onverkoopbaar, de beste leerlingen zochten een stabielere toekomst in Frankrijk. De auteur en aspirant FWO, W. Ronsijn, lichtte deze mooie bijdrage uit zijn scriptie maar sprong te karig met zijn bronvermeldingen om (*Een hopeloze onderneming. De werkateliers van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert, en hun poging de bevolking van het Oudenaardse een nieuwe stiel aan te leren*, pp. 3-21).

Oudenaarde neemt zich voor om in 2008 de Slag van Oudenaarde die 300 jaar geleden heeft plaats gegrepen, op een spectaculaire wijze te herdenken. In die veldslag waren Engelse, Franse, Oostenrijkse en Nederlandse legers betrokken. Hij culmineerde in een vlakte uitlopend op

de stad Oudenaarde en omgeven door een heuvelrug beheerst door de dorpjes Ooike, Lede, Huise en Mullem. De weg van Gent naar Oudenaarde vormde de rechterzijde. Door een uitzonderlijk toeval is die site tot op vandaag vrijwel intact gebleven en heeft men geen verbeelding nodig om met een goede gids op het terrein de verwickelingen tot leven te brengen. Deze slag (11 juli 1708) had geen uitstaans met lokale of regionale spanningen, maar kaderde uitsluitend in een internationale machtsstrijd met als inzet de controle over het continent. Op 15 mei 1702 besloten Queen Anne van Engeland, de Oostenrijkse Keizer Leopold I en de afgevaardigden van de Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën, op grond van een ingewikkeld kluwen van motieven en overwegingen, de oorlog te verklaren aan Frankrijk. Dat leidde tot een reeks veldslagen met als meest bekende die van Blenheim. Gevolg hiervan was dat de Zuidelijke Nederlanden tijdelijk onttrokken werden aan de Franse overheersing. Een frontale botsing tussen beide legers, aangevoerd aan Franse kant door Louis Joseph de Bourbon, hertog van Vendôme, en de hertog van Bourgondië, kleinzoon van Lodewijk XIV, en aan de zijde van de alliantie door de veldheren John Churchill, hertog van Marlborough en Eugenius van Savoye, werd onvermijdelijk en deed zich toevallig te Oudenaarde voor. '...Usque ad tenebras equali morte pugnatum est...' en liep uit op een overwinning van de geallieerde legers.

De Geschied- en Oudheidkundige Kring deed er goed aan om in voorbereiding op de herdenking, de ontrafeling van de zeer complexe internationale context toe te vertrouwen aan de jonge historicus Frederik Dhondt, zoon van de betreurde dr. Luc Dhondt (*De Spaanse Successieoorlog en de slag bij Oudenaarde (11 juli 1708)*, pp. 23-73). Steunend op een uitgebreide internationale literatuur en persoonlijk archiefonderzoek, is die erin geslaagd om in een gebald maar zeer helder exposé de contouren van het probleem af te bakenen, het in te passen in de ontwikkeling van de Spaanse successieoorlog, de militaire achtergrond en het 'interregnum van de Zuidelijke Nederlanden' te schetsen en uiteindelijk de veldslag zelf te evoqueren.

Het artikel van Paul Veraghtert, *Het goed en de heerlijkheid Ter Bouverijen* (p. 161-183) beperkt zich tot een microanalyse van de ontwikkeling van het gehucht ter Bouverijen dat voor het grootste deel ten zuidwesten van Mullem, op de grens van Eine, ligt. Daarin worden de goederen, eigenaars, renten, lenen en achterlenen in detail toegelicht.

De zeer uitvoerige studie van Pol Borremans, *Alexander Farnèse be-*

vrijdt *Oudenaarde in 1582* (p. 203-274) vormt het resultaat van een merkwaardig experiment. Over Farnese is reeds heel wat historisch onderzoek verricht en zijn optreden in Oudenaarde is bekend. Het lag niet in de bedoeling van de auteur om het werk van zijn voorgangers aan de hand van nieuw bronnenonderzoek over te doen. Hij maakte uitsluitend gebruik van de standaardwerken van Leon Van Der Essen (1934, 1937), de eigentijdse kronieken van Bartolomeus De Rantere en Ludovicus Robijn, de uitgegeven correspondentie van Willem Van Oranje (beschikbaar op internet) en het doctoraat van Etienne Rooms over de 'organisatie van de troepen van de Spaans-Habsburgse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1998) om stapvoets elke fase in de context (beeldenstorm, geuzen, schrikbewind...) en de belegering te beschrijven en de uiteenlopende interpretaties met elkaar te vergelijken. Het resultaat is een zeer levendig verhaal waarin de effecten van de turbulente jaren op de stad duidelijk uit de verf komen.

De bijdrage van Patrick Devos over *De bouwgeschiedenis van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal te Oudenaarde (deel 1)* (p. 275-370) vormt een stuk gedegen maar taaie literatuur die vooral de vakgenoten bijzonder zullen weten te waarderen. De studie van dat hospitaal wordt bemoeilijkt door de afwezigheid van archeologisch onderzoek van bepaalde gedeelten, de grondige versterking van andere en de zwakke informatie die de monumentale en iconografische bronnen opleveren. De auteur werd wel gelukkig gediend door de rijkdom aan archivalisch materiaal bewaard in het oud archief van het hospitaal. Hij slaagt er dan ook in om de stukjes van de ingewikkelde puzzel voorbeeldig in elkaar te passen. De waarde van die studie schuilt vooral in een brok bronnenkritiek (323 voetnoten!) die getuigt van een groot vakmanschap en in een exposé waarin het hospitaal omzeggens steen na steen gestalte krijgt.

Kevin Poschet behandelt in zijn artikel *Het Bourgondische kasteel te Oudenaarde als onderdeel van een laatmiddeleeuwse defensiestrategie* (p. 371-432). Dat kasteel aan de Schelde, opgericht in 1385 en grondig gesloopt in 1967, heeft noch bij de Oudenaardse bevolking en noch bij de historici, veel belangstelling gevonden. Toen het monument werd gesloopt, deed men zelfs de moeite niet om een voorafgaande archeologische prospectie uit te voeren. Gelukkig kon de auteur terugvallen op belangrijk iconografische bronnen en op bouwtekeningen. Ook hier wordt het verloop van de bouwcampagnes (1385-1386 en 1394-1403) op de voet gevolgd. Zijn voornaamste conclusie luidt 'dat de bouw en de geschiedenis van dit kasteel niet uit het algemene kader van de

Bourgondisch-Vlaamse defensiepolitiek kan worden losgetrokken' en 'veel gelijkenissen vertoont met de nog bestaande 'Tour Salamndre' te Beaumont, Henegouwen'.

Romain Van Eenoo

Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde, van zijn kastelnij en van de Lande tusschen Maercke en Ronne. - Deel XLIV, 2007. - 462 p., ill.

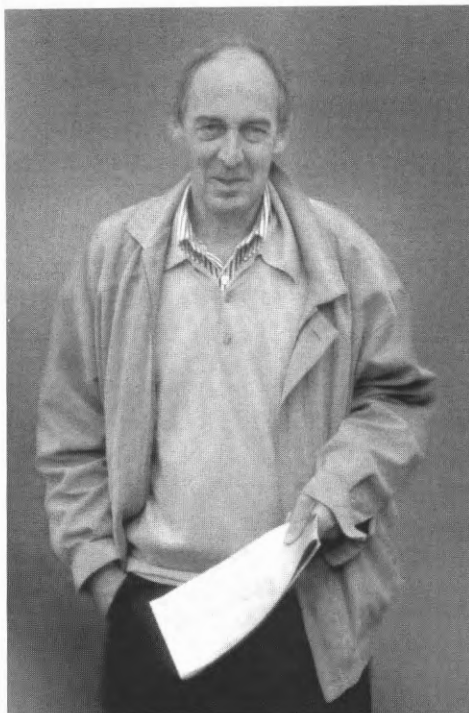
Kroniek

PERSONALIA

In memoriam Prof. em. dr. Chris Vandenbroeke. – Chris Vandenbroeke werd geboren in Waregem op 6 juli 1944. Na zijn Grieks-Latijnse humaniora in het Heilig-Hartcollege aldaar trok hij naar de Rijksuniversiteit Gent om er geschiedenis te studeren. Zijn licentiaatsverhandeling “De graanpolitiek onder het Oostenrijks bewind” (1966) met als promotor E. Scholliers werd hoog gewaardeerd. Hij verkreeg een beurs van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek en promoveerde in 1970 tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte op een proefschrift met als titel “Landbouw en levensmiddelenpolitiek in de Oostenrijkse Nederlanden” (prom. E. Scholliers).

Reeds in 1971 bekwam de jonge doctor aan de RUG een onderzoeks- en onderwijsopdracht in de economische geschiedenis van de Nieuwe Tijd. Na een mandaat als assistent werd hij werkleider, later docent en hoogleraar om te eindigen als buitengewoon hoogleraar. Binnen de ruime economische geschiedenis ging zijn eerste aandacht naar landbouw en landbouwpolitiek. Zijn proefschrift werd in het Frans gepubliceerd *Agriculture et alimentation* door het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis/Centre belge d’histoire rurale (nr. 49, Gent-Leuven, 1975, 694 p. met 29 kaarten en grafieken). Aansluitend bij de rijke Gentse traditie onderzocht Vandenbroeke ook de ontwikkeling van prijzen en lonen, de koopkracht, de pre-industriële ontwikkeling e.d.

De sociale geschiedenis kreeg eveneens zijn volle aandacht. Zijn belangstelling voor het dagelijks leven van ‘gewone mensen’ stimuleerde hem in de richting van de historische demografie. Hij studeerde in 1971 aan het ‘Institut National d’ Etudes Démographiques’ te Parijs waar hij zich de wetenschappelijke basis van deze discipline eigen maakte. Hij werd de pionier van de historische demografie in Vlaanderen. Nataliteit, nuptialiteit, fecunditeit, mortaliteit, gezinnen, huishoudens, de evolutie van de bevolkingsomvang en alle beïnvloedende factoren werden door hem en zijn talrijke leerlingen systematisch bestudeerd. De Vlaamse historiografie sloot meteen aan bij de internationale tendensen en werd er aanzienlijk door verrijkt. Vandenbroeke werd sterk beïnvloed door de bekende Franse ‘Ecole des Annales’, die het leven van gewone mensen centraal stelde. Vandenbroeke, zelf van bescheiden afkomst – zijn beide ouders waren textielarbeiders –, was onmiddellijk gewonnen voor deze vernieuwende aanpak. Naast grensverleggende

economische bijdragen en statistisch-demografische studies schreef hij ook meer vulgariserende werken voor een breed publiek. De bekendste zijn de “Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk” (1982, herdrukken in 1983, 1984 en 1985) en “Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden” (1986).

Zijn cursussen en onderwerpen voor verhandelingen trokken vele studenten aan. Hij trad 176 maal op als promotor, aldus Isabelle Devos en Thijs Lambrecht in hun bio-bibliografie Chris Vandenbroeke; beiden verzorgden de redactie van *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden. Verzamelde studies van Prof. dr. Chris Vandenbroeke* (Academia Press, Gent, 2004). De redacteurs selecteerden zeven bijdragen over sociaal-economische geschiedenis en vijf over historische demografie.

Chris was ook een gevierd spreker. Naast zijn strikt wetenschappelijke lezingen voor academici en specialisten hield hij heel veel voordrachten om de nieuwe onderzoeksmethodes en -resultaten bij een breder publiek bekend te maken. Een voorbeeld. Van 1995 tot 2003 werkte hij vrijwel jaarlijks mee aan de lessen- en voordrachtencyclusen van

de Universiteit Vrije Tijd, over heel Vlaanderen georganiseerd door het Davidsfonds. Uit de systematische bevragingen van deze voordrachten bleek telkens opnieuw hoezeer ze werden gewaardeerd, met als gevolg dat hij steeds weer werd gevraagd. En hij kon nagenoeg nooit weigeren... Ook voor de heemkundige kringen sprak hij even graag als voor geleerde gezelschappen.

Chris had ook een bijzondere band met ons tijdschrift. Hij was lid van de redactieraad sinds 1981. In de 'Emulatie' publiceerde hij niet minder dan 8 bijdragen (1976, 1986, 1993(2), 1997, 1998, 2001 en 2003), waaronder het zeer belangrijke en zeer vaak geciteerde *Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen* (113, 1976, p. 1-85). Zijn boek *Hoerijk was arm Vlaanderen? Vlaanderen in de 18de eeuw: een vergelijkend overzicht* verscheen in de reeks 'Vlaamse Historische Studies' uitgegeven door ons Genootschap (1995). Zijn tussenkomsten op redactievergaderingen waren steeds weldoordacht. Na zijn emeritaat kon hij helaas maar zelden meer aanwezig zijn.

Vandenbroekes engagement kende ook een politieke vertaling. In 1989 werd hij ondervoorzitter en in 1992 algemeen secretaris van de Volksunie. Van 1995 tot 2004 was hij Vlaams Parlementslid en Gemeenschapssenator, eerst voor de Volksunie en later voor de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA). Ook de lokale politiek interesseerde hem. Van 2001 tot 2004 was hij gemeenteraadslid in Waregem. Toen zijn politieke mandaten niet meer te combineren vielen met een voltijdse academische opdracht, zette hij aan de universiteit een stap terug en werd deeltijds, wat hem volgens ingewijden niet belette in zijn vakgroep zeer gedreven en inspirerend te blijven.

Chris Vandenbroeke heeft zich volledig ingezet en enthousiast zijn vele taken vervuld. Hij was een harde werker, hij leefde voor zijn vakgroep, zijn studenten en zijn Vlaamse volk. Zijn grote dienstvaardigheid heb ik meermaals zelf mogen ondervinden. 'Mijn' thesisten historische demografie waren steeds zeer welkom op de Blandijnberg en jarenlang hebben wij Gentse en Leuvense verhandelingen demografie uitgewisseld. Ik voelde me verwant met hem, beiden wilden we de geschiedenis van de 'kleine man' centraal stellen. Hij vooral op sociaal en demografisch gebied, ik vooral op religieus en kerkelijk gebied. Parochieregisters, communicantencijfers, bevolkingstellingen en *status animarum* waren onze gemeenschappelijke bronnen en stapstenen. Als de belangrijkste pionier van de historische demografie in Vlaanderen verdient Chris een ereplaats in de wetenschappelijke wereld en meer bepaald in de galerij van toonaangevende Gentse historici. Vriendelijkheid en hulpvaardigheid

waren m.i. de grootste kenmerken van zijn rijke persoonlijkheid. Velen verliezen niet alleen een collega of medestander maar ook en vooral een goede vriend. Ons bestuur verliest, veel te vroeg, een eminent lid.

Chris overleed in Waregem op 16 oktober 2007 na een slepende ziekte. Familie, vrienden en vele dankbare mensen namen afscheid van hem tijdens een massaal bijgewoonde uitvaart in de dekenale kerk van zijn geliefde Waregem. We betuigen zijn echtgenote, zijn kinderen en zijn hele familie ons intens meelevens.

Michel Cloet

Bij het heengaan van H. Janse en J. R. Mertens. – Op 21 maart 2006 overleed te Lelystad de bouwhistoricus dr. Herman Janse (° Amsterdam 20 september 1926). Het was in 1955 dat hij in de dakbekapping van de Oude Kerk te Amsterdam het systeem van de telmerken ontdekte dat sindsdien een belangrijk hulpmiddel is geworden in de wereld van de bouwgeschiedenis. In 1958 kwam Janse in dienst bij de Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg en al snel werd hij er de specialist van de historische kappen, een tot dan meestal verwaarloosd onderdeel in het gebouwenonderzoek. Het was in 1962 dat ik op hem een beroep deed om samen enkele middeleeuwse kerkkappen in Vlaanderen te bestuderen, teneinde voor mijn inventariswerk over betrouwbaar vergelijkingsmateriaal te kunnen beschikken¹. Dit onderzoek betekende voor ons land de eerste systematische studie over bekappingen in een bepaald gebied. Het zou voor Wallonië enkele jaren later worden gevolgd door publicaties van prof. dr. L. F. Génicot² en dr. P. Hoffsummer³.

In 1989 verwierf Janse de doctortitel aan de universiteit te Leiden met zijn “magnum opus” *Houten kappen in Nederland. 1000-1940* (promotor prof. dr. ir. R. Meischke). Het was voor mij een grote eer als lid van de zg. oppositiejury aan de promotiezitting te mogen deelnemen.

H. Janse was een ongelooflijk veelzijdig en ijverig man voor wie de bouwwereld en al wat er bij hoorde een onbegrensde bron van onderzoek was. Stadspoorten, kerken en huizen, balklagen en trappen, hand-

- 1 H. JANSE en L. DEVLIEGHER, Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen, in: *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, 13 (1962), p. 299-380.
- 2 L. F. GENICOT, Charpentens du XIe au XIXe siècle en Wallonie, in *Bulletin de la Commission royale des monuments et des sites*, n. s., 4 (1974), p; 27-51; 6 (1977), p. 139-162.
- 3 P. HOFFSUMMER, *Les charpentens de toitures en Wallonie. Typologie et dendrochronologie (XIe-XIXe siècle)*. Namen, 1995.

gereedschap en vensters: het inspireerde hem tot nieuwe studies en inzichten. Een boekje als *Amsterdam gebouwd op palen* (1993) zou men ook aan veel Vlaamse steden toewensen.

In 1997 verscheen het door hem gans herwerkte naslagwerk van dr. E. Haslinghuis *Bouwkundige termen* (1953, 1986²), nu met ondertitel *Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*. Een standaardwerk voor dagelijks gebruik! Alle historisch materiaal was hem bruikbaar, en hij was er dan ook altijd dankbaar om als hem onbekende architectuurtermen uit oude rekeningen en contracten of uit de volkstaal werden gesignaleerd.

Twee jaar vóór zijn overlijden verscheen in 2004 zijn omvangrijke monografie over de Oude Kerk te Amsterdam, de kerk waarin zijn bouw-historische roeping een aanvang had genomen. De ring was gesloten.

Op 1 juli 2007 overleed te Wezembeek-Oppem prof. em. dr. Jozef Mertens (° Tienen 17 januari 1921). Als dr. in de Klassieke Filologie (KU Leuven) begon hij in 1950 te werken bij de Dienst voor Opgravingen (dir. J. Breuer) van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, voor welke dienst hij reeds in 1949 de opgraving bij de Sint-Hermeskerk te Ronse had meegemaakt⁴. Het oudheidkundig kerkenonderzoek zou – samen met de archeologie van de Romeinse tijd – de grote specialiteit van Mertens worden. Systematisch oudheidkundig bodemonderzoek in kerken was ook iets nieuws voor een opgravingsdienst van een museum die uiteraard meer belangstelling had voor opgravingen die eventueel voorwerpen konden opleveren⁵. In 1955 werd J. Mertens docent aan de KU Leuven en in 1978 gewoon hoogleraar. Naast tientallen opgravingen (met bijhorende publicaties) in ons land, leidde Mertens in Italië ook het archeologisch onderzoek in Alba Fucens en Ordona.

In ons land situeren twee van zijn belangrijkste opgravingen zich in West-Vlaanderen. Op initiatief van ons toenmalig bestuurslid dr. A. Janssens de Bisthoven – op 1 oktober 1954 te Brugge Directeur voor Kunst en Cultuur geworden – kreeg de Dienst voor Opgravingen in 1955 de mogelijkheid een archeologisch onderzoek in te stellen op de plaats waar de Sint-Donaaskerk te Brugge had gestaan. J. Mertens kreeg de leiding van de opgraving en hij vroeg mij hem te assisteren, inzonderheid voor het vondstenmateriaal (o.m. voor de middeleeuwse grafschilderingen) en voor de dagelijkse leiding als hij afwezig zou zijn. Ik had pas

4 De publicatie van deze opgraving door H. ROOSENS en J. MERTENS verscheen in 1950 als nr.1 van de prestigieuze reeks overdrukken *Archaeologia Belgica*.

5 De "Dienst voor Opgravingen" van de Koninklijke Musea werd in 1958 een afdeling van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.

gedoctrineerd aan de Rijksuniversiteit Gent en ik vond het dan ook een enige gelegenheid om het praktische werk van een archeologische opgraving mee te maken. Alhoewel Mertens eerder zwijgzaam was, heel kritisch kon zijn en soms stug overkwam voor wie hem niet kende, was de leertijd in "Sint-Donaas" onvergetelijk, te meer dat de resultaten van het onderzoek zeer belangrijk waren en een grote weerklank kregen. De voorromaanse 10de-eeuwse centraalkerk bleek inderdaad de beste kopie – op tweederde grootte – te zijn van de wereldberoemde Dom van Aken (ca. 790-800)⁶.

Zoals reeds vermeld, had Mertens speciale belangstelling voor de Romeinse tijd, o. m. voor het wegennet. Op enkele km van Brugge ligt Oudenburg waarvan verscheidene historische gegevens – de naam, een 11de-eeuwse beschrijving van de zware omheiningsmuren, het vierzijdig plan van de gemeente – het bestaan van een Romeins castellum waarschijnlijk maakten. De opgraving begon in 1956 en werd gedurende verscheidene jaren voortgezet. In moeilijke omstandigheden bracht het onderzoek een burgerlijke nederzetting, grafvelden en drie opeenvolgende castella aan het licht, gedateerd van de 1ste tot de 4de eeuw⁷. De versterking te Oudenburg – evenals het castellum te Aardenburg – is te situeren in het kader van de kustverdediging tegen invallen van over zee. Er wordt nu nog sporadisch verder onderzoek gedaan in Oudenburg, maar de naam van Jozef Mertens zal voor altijd verbonden blijven aan het Romeinse Oudenburg.

Luc Devliegheer

6 Over de opgraving (1955) op de Sint-Donaassite, zie o.m.: J. MERTENS, Quelques édifices religieux à plan central découverts récemment en Belgique, in *Genava*, n. s., 11 (1963), p. 141-161 (= *Archaeologia Belgica* 73). In het boek *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern* (red. H. De Witte), Brugge, 1991, is het "Voorwoord. Brugge - Sint-Donaas" (p. 4-5) van J. MERTENS; van L. DEVLIEGHER zijn "De voorromaanse Sint-Donaaskerk en de romaanse westelijke kloostervleugel (opgravingen 1955 en later)" (p. 46-92) en "De voorromaanse, romaanse en gotische Sint-Donaaskerk. Evolutie en invloeden" (p. 118-136).

Het blijft te betreuren dat de stad Brugge de uitzonderlijke historische en archeologische waarde van de Sint-Donaassite nog altijd niet heeft begrepen.

7 Zie over de eerste opgravingen te Oudenburg o. a.: J. MERTENS, Oudenburg en de Vlaamse kustvlakte tijdens de Romeinse periode, in *Biekorf*, 59 (1958), p. 321-340 (= *Archaeologia Belgica* 39); J. MERTENS en L. VAN IMPE, Het Laat-Romeins grafveld van Oudenburg (= *Archaeologia Belgica* 135, Brussel, 1971), J. MERTENS, Oudenburg, Romeinse legerbasis aan de Noordzeekust (= *Archaeologicum Belgii Speculum* IV, Brussel, 1972, 1987*); I. CREUS, De Gallo-Romeinse nederzetting onder het Laat-Romeins grafveld van Oudenburg (= *Archaeologia Belgica* 179, Brussel, 1975). Voor de in 1957 opgegraven Sint-Pieterskerk (1056-1070), gebouwd met materiaal uit de overgebleven muren van het castellum: L. DEVLIEGHER, Oudheidkundig onderzoek van de Sint-Pieterskerk te Oudenburg, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 95 (1958), p. 137-162 (= *Archaeologia Belgica* 43).

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincies West- en Oost-Vlaanderen

Katholieke Universiteit Leuven (2007)

- ADRIAENSEN, Maarten. *Jurisdictie, machtsmisbruik en corruptie in de Nieuwe Tijd. De soevereinbaljuw van Vlaanderen en zijn officieren.* (E. Put)
- DEKIMPE, Wim. *Kortrijk als vestingstad in de Nieuwe Tijd: het beleg van 1646 en 1648.* (W. Thomas)
- DESLOOVER, Jole. *De logistieke organisatie en de bevoorrading van de stad Oostende tijdens de belegering (1601-1604).* (W. Thomas)
- DILLEN, Jan. *De geschiedenis van Club Brugge (1914-1931).* (D. Vansacker)
- GARDIN, Tijl. "Blauw-zwart", een vaste waarde in het Belgisch voetballandschap. *De geschiedenis van Club Brugge (1939-1950).* (D. Vansacker)
- LUYCKX, Elisabeth. *Gheaprobeert ende van werden. De lazarij van Oudenaarde in de 15de eeuw aan de hand van rekeningen.* (P. Trio)
- MAHIEU, Lien. *De repressie in het katholiek lager onderwijs na de Tweede Wereldoorlog in het bisdom Brugge.* (L. Gevers)
- MORREN, Annelies. *Op nieuwe wegen. Het lager onderwijs in Zuid-West-Vlaanderen tijdens de periode 1815-1830.* (E. Put)
- RYON, Marie. *Het tiendenbezit in de streek van Veurne in de twaalfde en dertiende eeuw: het Sint-Walburgakapittel versus de Sint-Niklaasabdij.* (B. Meijns)
- SCHAEPPDRYVER, Annelies. *Het sociaal profiel van de vrouwelijke gemeenteraadskandidaten en -leden in West-Vlaanderen, 1946-1964.* (L. Van Molle)
- VANSTEENKISTE, Bram. *Limelight: 25 jaar kunstencentrum in Kortrijk (1980-2005).* (J. Tollebeek)
- VERCOUTERE, Gijs. *Slosse, dien eeuwigen peuterare. Leopold Slosse (1842-1920) en analyse van de reeksen Rond Kortrijk en West-Vlaanderen uit het Kortrijkse Slossefonds.* (T. Verschaffel)

Michel Cloet

Universiteit Gent (2007)

- BLONDEEL, Pieter. *Produceren in oorlogstijd: de Tréfileries Léon Bekaert en Leon Bekaert 1930-1946*. (Dirk Luyten)
- BRABANT, Lien. *Tweedehandsmarkten op het einde van de 18de eeuw: Brugge en het Brugse Vrije*. (Isabelle Devos)
- BREYNE, Leen. *Het dagelijks leven in Wervik tijdens de Franse periode (1790-1815)*. (Eric Vanhaute)
- BUSSCHAERT, Sophie. *Historiek: De 'open' scoutsbewegingen te Brugge 1943-2006*. (Gita Deneckere)
- CAPPELLE, Charlotte. *Interstedelijke conflicten in de Bourgondische periode: een machtsstrijd tussen Brugge en haar voorhaven Sluis met economische drijfveren*. (Marc Boone)
- COUCKE, Martijn. *Prosopografisch onderzoek naar de leden van de Raad van Vlaanderen, medio 17de eeuw*. (René Vermeir)
- COUSAERT, Bertel. *Notaris in de 18de eeuw: Notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens (2e helft 18e eeuw)*. (Jan Parmentier)
- DAUWE, Gaston. *Valsemunterij in het graafschap Vlaanderen in de 18de eeuw*. (René Vermeir)
- DE CLERCK, Sharon. *Het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog te Brugge en omstreken*. (Bruno De Wever)
- DE CLERCQ, Tinneke. *Een mentaliteitsgeschiedenis van overspel en promiscuïteit in de negentiende eeuw op basis van echtscheidingsdossiers in Brugge*. (Gita Deneckere)
- DECUYPER, Pieter. *De Bourgondische artillerie onder Karel de Stoute (1465-1477)*. (Marc Boone)
- DE MEYER, Vincent. *Sea-scouting: scheiding en reïntegratie, 1960-1983*. (Gita Deneckere)
- DENDOOVEN, Hannes. *De Brugse klerken in de veertiende eeuw*. (Thérèse de Hemptinne)
- DE RYCKE, Bert. *Herkomst, opleiding en toekomst van de leerlingen in het Vrij Middelbaar Onderwijs. Casus: het Sint-Lodewijkscollege te Brugge (1850-1914)*. (Jan Art)
- GOOSSENS, Pieter. *De Slag bij Nieuwpoort in 1600, vanuit een Zeeuws logistiek perspectief*. (Jan Parmentier)
- LONCKE, Eline. *De Kronieken van Vlaanderen. Uitgave en studie van het handschrift 436 van de Stadsbibliotheek te Brugge*. (Jan Dumolyn)
- LOWAGIE, Hannes. *Par desperation. Zelfmoord in het graafschap Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode (1385-1500). Een sociologische aanpak*. (Marc Boone)

- ROELS, Pieter. *Jeugdverenigingsleven in West-Vlaanderen in de 20ste eeuw. De geschiedenis van de K.S.A.-Noordzeegouw (1962-1979)*. (Jan Art)
- ROZEK, Jan. *De barges tussen Brugge, Nieuwpoort en Duinkerke (17de-18de eeuw)*. (Jan Parmentier)
- SENTRIE, Pieter. *Een demografische schets van West-Vlaanderen 1500-1850*. (Isabelle Devos)
- VANDE VOORDE, Vania. *Prostitutie te Brugge tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog*. (Gita Deneckere)
- VANDEWOUDE, Thijs. *Het hagiografische vertoog in de abdij van St.-Winoksbergen (10e-12e eeuw). Een analyse monastieke mentaliteit en ideologie*. (Jeroen Deploige)
- VAN GIJSEGHEM, Filip. *Graanhandel langs Leie en Schelde en het monopolie van Gent (1436-1533)*. (Marc Boone)
- VANHEE, Peter. *Herbergen en brandewijnhuizen in het graafschap Vlaanderen in de tweede helft van de achttiende eeuw*. (Isabelle Devos)
- VANHOUTTE, Pieterjan. *Een onderzoek naar de rol van de Brugse wevers in de Gentse opstand (1379-1385)*. (Jan Dumolyn)
- VANHULLE, Katlijn. *Alleenstaande moeders in het Brugse Vrije, 1730-1760*. (Isabelle Devos)
- VAN REYBROUCK, Tom. *Chère et brave musique. De muziekkorpsen van de Burgerwacht in West-Vlaanderen (1848-1914)*. (Jan Art)
- VERLINDE, Bram. *Het pachtcontract in Dentergem en Oeselgem, 1700-1850*. (Isabelle Devos)

Luc François

Exotische Primitieven. – Iedereen die wel eens bij de Vlaamse Primitieven op bezoek komt, zal ongetwijfeld wel een tafereel met de “Aanbidding der Koningen” hebben gezien, met daarop een zwarte koning. Misschien zal men zich dan wel hebben afgevraagd of de schilder zo iemand in werkelijkheid heeft ontmoet. En soms zijn op schilderijen nog andere vreemde dingen te zien: mensen in eigenaardige klederdracht, uitheemse dieren of vreemde gebouwen. Vlaamse Primitieven en het exotisme: het is een boeiend en weinig bestudeerd onderwerp waaraan de Brugse Stedelijke Musea een kleine maar belangwekkende tentoonstelling hebben gewijd (“Exotische Primitieven”, Groeningemuseum, 11 mei – 7 oktober 2007; concept van de tentoonstelling en begeleidende publicatie: Elvira Velghe).

In een stad als Brugge, de middeleeuwse handelsplaats tussen Noord en Zuid, zat men wel goed om met het vreemde in contact te komen. Handelaars, hovelingen en soldeniers leefden er samen met de inheemse bevolking die de verhalen hoorde van hun reizen en van hun verre vaderland. Vlaamse pelgrims trokken op bedevaart, tot in Palestina, vertelden hun wedervaren en brachten onbekende voorwerpen mee. Prenten gaven visuele toelichting en waren een dankbare inspiratiebron voor de kunstenaars, bijv. als deze een voorstelling in een vreemde wereld wilden uitbeelden. Reisverhalen en encyclopedische werken over vreemde volkeren, dieren en planten – al dan niet gekruid met veel fantasie – waren reeds lang vóór de eeuw der Vlaamse Primitieven bekend, maar het was op het einde van de 15de- begin van de 16de eeuw dat de kennis over de wereld in een tijdspanne van 30 jaar ingrijpend veranderde: 1492, Colombus ontdekt Amerika; 1522, Magellaan zeilt rond de wereld. En dat heeft uiteraard gevolgen voor de vreemde wereld die de kunstenaars wilden uitbeelden. De kleine, maar educatief goed onderbouwde tentoonstelling geeft daarvan een goed beeld. Het zou een mooi onderwerp zijn voor een grote tentoonstelling.

Luc Devliegher

NBW 18. – Op 5 november 2007 werd het 18de deel (redactiesecretaris drs. H. Rombaut) van het *Nationaal Biografisch Woordenboek* voorgesteld in het Paleis der Academiën te Brussel. Vanaf dat deel wordt het NBW begeleid door het nieuwe Vlaams Instituut voor Geschiedenis (voorzitter prof. dr. Els Witte), opgericht door de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde.

Het eerste deel van het NBW verscheen in 1964, na vele jaren van voorbereidend werk. Met deel 18 – dat 159 personen behandelt – zijn nu in totaal bijna 3.700 biografieën verschenen. In de inleiding van het nieuwe deel wordt nadrukkelijk verwezen naar de evolutie die het NBW inhoudelijk heeft ondergaan: nieuwe onderzoeksgebieden (bijv. de sport) en studie van de recente geschiedenis geven nu ook biografische informatie over een groep figuren die tot nu minder aan bod zijn gekomen. Maar uiteindelijk hangt men toch nog altijd af van de keuze van de auteurs die wel eens de neiging hebben om eerder weinig belangrijke figuren – uit eigen streek of kennissenkring – te verheerlijken, wat het objectief karakter van een woordenboek niet ten goede komt.

Het klinkt wat eigenaardig als men in de inleiding leest dat vanaf deel 16

meer vrouwen aan bod komen en minder rooms-katholieke geestelijken, maar dat “in de lijn van de traditie” deel 18 nog altijd 25 geestelijken bevat, maar ook al 24 vrouwen en 6 vrijzinnigen. Dat geeft de indruk dat vroeger deze categorieën min of meer opzettelijk werden bevoor- en benadeeld. En hoe weet men dat er maar 6 vrijzinnigen zijn opgenomen? Een oud zeer is de soms storende ongelijkheid in de lengte van de biografieën; enkele bedragen meer dan 20 kolommen.

Het is hier uiteraard niet de bedoeling naar bepaalde personen te verwijzen, maar als voorbeeld van de inhoudelijk nieuwe koers volgen hier enkele namen uit twee ver uiteenliggende gebieden uit de “West-Vlaamse” maatschappij: Lodewijk van Gruuthuse, Willem Moreel en Jeronymus Lauwerein uit Bourgondisch Vlaanderen, en Odiel Defraeye, Romain Maes en Sylveer Maes uit de 20ste- eeuwse Vlaamse wielerved. Al wat daartussen ligt kan in het NBW worden ontdekt.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Suveé-tentoonstelling in Brugge. – De Brugse Musea vieren de tweehonderdste verjaardag van de dood van Joseph Benoît Suvéé (Brugge 1743- Rome 1807) met een groots opgezette tentoonstelling ‘*Brugge-Parijs-Rome. Joseph Benoît Suvéé & het neoclassicisme*’ (19/10/2007 – 6/1/2008). Verspreid over zes zalen in het Groeningemuseum en over twee salons in het Arentshuis hangen 107 werken waarvan ca. 59 tekeningen. De verwachtingen waren groot, ware het niet dat aan het evenement weinig publiciteit werd gegeven en bovendien de vlag de lading niet dekt. Om te beginnen trokken noch vlag noch wimpel aan de betreffende locaties de aandacht voor Suvéé en slechts een kleine affiche werd spaarzaam verspreid. De internationale toeristische propaganda voor een trip naar het ‘feeëriek winterse’ Brugge 2007-2008 druipet van de chocolade maar rept met geen woord over Suvéé, een merkwaardige Brugse kunstschilder .. in Parijs en Rome. Wie dan toch weet kreeg van de tentoonstelling en naar het Groeningemuseum trok – waar men met enig geluk te horen kreeg dat er een tweede luik in het Arentshuis te zien was – moest Suvéé zoeken, zonder enige aanwijzing, midden de zalen met de permanente collectie. Voor wie toevallig op een bepaald ogenblik naar het plafond keek, stond daar de tentoonstellingstitel op de balken geschilderd. De doorsnee bezoeker zonder audiogids loopt argeloos en onwetend langs muren met plaatjes-zonder-praatjes. De openingszaal toonde enkele schilderijen van Suvéé en van sommige van zijn Brugse leerlingen. De daarna volgende vijf kamers waren ge-

vuld met prenten, vrnl. academische studies van tijdgenoten en stads-
genoten. Vele ervan zijn ondermaats, bovendien irrelevant voor de ten-
toonstelling en waren beter in de lade gebleven. Alleen in de laatste zaal
kwam Suvée enigszins aan bod met enkele traditionele landschapsta-
ferelen met ruïnes uit zijn Romeinse tijd. Noch bord, noch paneel noch
muurtekst leverden informatie over het thema van de tentoonstelling,
evenmin als over de aandachtspunten in elke zaal apart. De bezoeker
vond enkel een geplastificeerd blad in vier talen met een korte, moeilijk
geschreven tekst, met dikwijls weinig steekhoudende opmerkingen, en
bepaald ontoereikend. Welke Bruggeling, Parijzenaar of Romein zou
hieruit wijzer worden?

Het tweede luik van de Suvée-tentoonstelling in het Arentshuis was
niet anders. Daar waren twee zalen gevuld met een portrettengalerij
van Brugse tijdgenoten van Suvée en – voor wie goed keek – gelukkig
ook met enkele portretten van de kunstenaar zelf. De salons van het
18 de-eeuwse Arentshuis zouden een gedroomd kader kunnen geweest
zijn voor de ‘neoclassicistische’ werken die er waren voorgesteld, ware
het niet dat men zonder respect en zonder inzicht de architectuur van
het interieur heeft vernield door centraal (onnodig, lelijk en onnuttig)
enorme kubussen te hebben geplaatst en de ramen te hebben gebarricadeerd.

Suvée en het neoclassicisme lieten de bezoeker op zijn honger. Er was
geen verhaal en men kon zich afvragen wat de inrichters hebben willen
aantonen of bewijzen. Was hij al of niet een voorloper van Louis Da-
vid en een wegbereider van de neoclassicistische stijl? Welke was zijn
betekenis in Brugge, Parijs en Rome? De bijgaande tentoonstellingsca-
talogus uitgegeven door Snoeck, Gent, met wetenschappelijke bijdra-
gen (p. 9-55) en catalogus (p. 98-220), geeft wat soelaas. De opstellen
van Dominiek Dendooven met een ‘schets van Suvée’s carrière’, van
Sandra Janssens over Suvée als ‘sleutelfiguur van het neoclassicisme’
en van Dominique Maréchal over ‘Suvée en zijn Brugse leerlingen’ zijn
gestoffeerd en geven zoveel meer dan de tentoonstelling zelf, blijk van
het belang van de figuur. Het opstel van Paul Knolle over de ‘bekend-
heid van Brugse schilders rond J.-B. Suvée in de Noordelijke Nederlan-
den 1800-1840’ lijkt ons eerder een uitvloeisel dan een bestanddeel van
het onderwerp zelf. De arme Suvée is hoe dan ook jammerlijk in de verf
blijven zitten en moet nu nog 100 jaar wachten vooraleer hij er mis-
schien weer eens kan uitkomen. Hebben de inrichters te kampen gehad
met tijd en middelen? Had men niet beter enkel Suvée’s pronkstuk *De
uitvinding van de tekenkunst* ‘en vue’ gezet en uitgekiemd met tekenin-

gen en documenten betreffende de kunstenaar en zijn betekenis? Misschien wordt het Hollandse publiek er wijzer van, want de tentoonstelling trekt nadien naar het Rijksmuseum Twenthe in Enschede.

Lori Van Bierliet

Open Monumentdagen in Brugge. – Volgens een nu al 20 jaren lange gewoonte, wordt elk jaar een uitgebreide brochure gepubliceerd naar aanleiding van Open Monumentendag. Dit jaar was het algemene thema ‘Wonen’ en dat bood natuurlijk talrijke en gevarieerde mogelijkheden aan. Over elk van de huizen, hun eigenaars en bewoners worden boeiende verhalen verteld.

In de brochure komen in totaal dertig gebouwen met historische waarde en belang aan bod, allen open voor bezoek tijdens de monumentendagen 2007. Het geheel van brochures – volgend jaar wordt het de twintigste – die jaar na jaar de op monumentendag opengestelde gebouwen en hun geschiedenis beschrijven, zijn nu al een onuitputtelijke bron van wetenswaardigheden geworden voor wie zich aan de geschiedenis van Brugge en van zijn bouwkundig erfgoed interesseert. Deze publicaties plukken de vruchten van de vlijtige opzoekingen die door veel historici en amateur-historici sinds jaren worden uitgevoerd, meer bepaald in het Stadsarchief door de leden van de werkgroep ‘Huizengeschiedenis’, onder de leiding van archivaris Jan D’Hondt.

Onder de titel ‘Binnen en buiten’ werd, ook al ter gelegenheid van de Open Monumentendagen 2007, in samenwerking tussen verschillende instanties een boekje uitgegeven met als ondertitel: ‘de winter- en zomerverblijven van de Brugse elite vanaf de late middeleeuwen’. De presentatie vond plaats in Oostkamp op het kasteel Gruuthuse bij de familie d’Ursel.

Brugge heeft veel grote herenhuizen bewaard die in vroegere eeuwen en tot op vandaag door leden van de adel werden bewoond. Tot enkele decennia geleden bewoonden ze, naar voorouderlijke gewoonte, de stad alleen in de winter en vertrokken bij de eerste lentezon naar hun ‘buitengoed’. Ook van die ‘campagnes’ telt het Brugse Ommeland er nog tientallen. ‘Binnen en buiten’ legt de relatie tussen enkele kastelen rond Brugge en huizen in de binnenstad.

Na een inleiding door Baudouin D’Hoore (Rijksarchief) onder de titel ‘Herenhuis en kasteel: de leefwereld van de Brugse elite’, wordt een keuze van 2 x 26 aan elkaar gekoppelde stedelijke en landelijke verblijven voorgesteld. Over elk van de families en de gebouwen werden

interessante historische en architectuurhistorische gegevens bijeen gebracht. Ook al zijn hiermee een hele reeks 'tweelingeigendommen' beschreven, dan nog is het maar een greep uit het vele dat op dit gebied in Brugge en omliggende valt te vertellen. Uitstekend terrein voor onderzoek over familiale en bouwkundige geschiedenis, doorheen de eeuwen, op basis van de leidinggevende families die afwisselend 'à la campagne' en 'en ville' woonden.

Het boekje geeft ook aanduidingen voor twee wandelroutes. De eerste tocht leidt langsheen de huizen in de stad, de tweede, onder het motto 'Voel je als adel in het zadel', stippelt twee fietstochten uit langs de beschreven kastelen en domeinen. Dit is cursieve maar heel boeiende geschiedschrijving!

Brigitte BEERNAERT e. a., *Wonen, Open Monumentendag*, Brugge, Dienst monumentenzorg en stadsvernieuwing, 2007, 226 blz., ill., € 2,50. Brigitte BEERNAERT, e. a., *Binnen en buiten*, Brugge, 2007, 80 blz., ill., € 6.

Andries Van den Abeele

François Böhm. – De Stedelijke Musea van Ieper hebben dit jaar een tentoonstelling opgezet over de Ieperse schilder François Böhm (1801-1873), van wie de Stad Ieper thans weer een 70-tal werken bezit, nadat de in de 19de eeuw verworven collectie tijdens de Eerste Wereldoorlog grotendeels verloren was gegaan. Rond het midden van de 19de eeuw was Böhm de belangrijkste portretschilder te Ieper, maar uit het tentoongestelde werk blijkt dat hij een zeer talentrijk schilder van stads- en dorpsgezichten was, waardoor dit werk, wegens de verwoesting van de streek in de Eerste Wereldoorlog, ook een archeologische waarde heeft gekregen.

N.a.v. deze tentoonstelling schreef Jan Dewilde, conservator van de Stedelijke Musea, de eerste monografie over Böhm. Naast een uitvoerige levensschets, bevat het boek een volledige catalogus van zijn werk in stadsbezit, geïllustreerd met kleurafbeeldingen. Een der bijlagen is een facsimilé van de omvangrijke veilingscatalogus van de nalatenschap van de Ieperse Meester die niet alleen een groot boekenliefhebber was, maar ook een rijke verzameling prenten, schilderijen, meubels en oudheidkundige voorwerpen bezat. Tentoonstelling en boek laten eens te meer zien hoe rijk aan gebouwen en verzamelingen Ieper in de 19de eeuw was.

Havens in de Zwinstreek. – N.a.v. “100 jaar haven van Zeebrugge” vond in het museum Sincfala te Heist een tentoonstelling plaats over de middeleeuwse havens aan het Zwin. Dat zijn Damme, dat vóór 1180 stadsrechten kreeg en door een kanaal – de Reie – met Brugge was verbonden, en vier andere haventjes die in de loop van de 13de eeuw ontstonden: Sint-Anna-ter-Muiden, Monnikerede, Hoeke en Sluis.

Van de Zwinstreek bestaat een op doek geschilderde kaart van de Brugse schilder Jan de Hervey (afkomstig uit Valenciennes) uit 1501, die zeer gedetailleerd waterlopen en gebouwen uitbeeldt. Een foto van een deel van de kaart was een goede inleiding tot de tentoonstelling. Van elke haven werd op een paneel de nodige uitleg (tekst, foto's, kaarten) gegeven, aangevuld met enkele vitrinekasten waarin o. m. belangrijke keramiekvondsten.

De geschiedenis van de havens, zoals opgesteld in de “zaal W. Theerens”, zou een vaste plaats in het museum verdienen., bijv. aangevuld met een grote kaart van de Zwinstreek waarop oude waterlopen, dijken en wegen ingetekend staan. Nu gaan de gedane inspanningen een beetje verloren, te meer dat er geen brochure of catalogus van de tentoonstelling werd gemaakt.

Inhoud

JG. 144 – 2007

Woord vooraf 3, 229

ARTIKELS

- Bernard SCHOTTE, *Beroering in Brugge en de moorden op Michiel van Lo en Pieter uten Sacke, 1309* 5
- Marijke DE BOODT, *De Staande Lieve Vrouw van de Potterie. De restauratie van het beeld in 1917 en het ivoren beeld van de Sainte Chapelle in Parijs* 29
- Ronald VAN BELLE, *Het bewijs van adel van Felix Bartolomé van Postel. Een onvermoede (kunst)historische bron voor het 17de-eeuwse Brugge* 49
- Lawrence VAN HAECKE, *Epidemische ziekten in Brugge, 1830-1950* 87
- Hannes DE ZUTTER, *Watervervuiling en Industriële Revolutie. Resultaten van een verkennend onderzoek in Roeselare, 1843-1914* 127
- Sarah CAPPELLE, *Industrie, potentiële historische bodemverontreiniging en de haven van Zeebrugge (1895-1970)* 159
- Michel CLOET, *Het algemeen profiel van de Brugse bisschoppen voor 1800* 233
- Dominique MARECHAL, *De nachten van Joseph B. Suvée (1743-1807). De Heilige Familie en andere nocturnes* 247
- Griet MARÉCHAL, *Carrière en politieke keuzes van de Brugse gemeente-onderwijzer Josse Maréchal (1854-1926)* 265
- Jacques MERTENS, *Het plan van 'Middelburg in Vlaanderen' gemaakt door Jacob van Deventer (1510/15-1575)* 287
- Jos MONBALLYU, *De invloed van de Brugse strafrechtspraktijk op de Praxis rerum criminalium van Joos de Damhouder (1507-1581)* 293
- Octaaf MUS, *De stichting van de Sint-Jacobskerk en -parochie in de 11de eeuw. Bijdrage tot de vroegste stadsgeschiedenis van Ieper* 319
- Michel NUYTENS, *Bloei en verval van de kloosters in West-Vlaanderen gedurende de Middeleeuwen. Een synthese* 325
- Kurt PRIEM, *Pastors op zoek naar een geschikte woonst in het decanaat Torhout (1716-1778)* 337
- Marc RYCKAERT, *Het onuitgevoerde ontwerp van architect Oscar De Breuck voor een nieuwe boulevard in de Brugse binnenstad (1889)* 351
- Paul TRIO, *De Digitale Ontsluiting van het Zonnebeekse Abdijarchief (Doza). Een primeur in Vlaanderen en een aanzet tot verder historisch onderzoek* 371
- Ludo VALCKE, *Prosper-Joseph Massez (1778-1846), de eerste voorzitter van de provincieraad van West-Vlaanderen* 393

Ludo VANDAMME, <i>Perkament maken en verkopen in Brugge op het einde van de 16de eeuw</i>	401
Andries VAN DEN ABEELE, <i>De familie Colens in Brugge vanaf de 18de eeuw</i>	415
André VANDEWALLE, <i>De ambachten aan de top. Het heraldisch programma van de Burgerlijke Griffie in Brugge</i>	435
Romain VAN EENOO, <i>De Brugse pers en de Vlaamse Beweging, 1849-1857</i>	449
Johan VANNIEUWENHUYSE, <i>De Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen op kruissnelheid. Een stand van zaken</i>	463

BOEKBESPREKINGEN

R. VAN UYTVEN, <i>De papegaai van de paus. Mens en dier in de Middeleeuwen</i> (L. Milis)	191
B. LAMBERT, <i>The City, the Duke and their Banker: the Rapondi Family and the Formation of the Burgundian State (1384-1430)</i> (J. Murray)	193
M. NUYTENS, <i>Krijgers voor God. De orde van de tempeliers in de Lage Landen (1120-1312)</i> (S. Vanderputten)	197
R. VAN BELLE, <i>Vlakke grafmonumenten en memorietaferelen met persoonsafbeeldingen in West-Vlaanderen</i> (L. Devliegher)	200
M. PIETERS, F. VERHAEGHE, & G. GEVAERT, <i>Fishery, trade and piracy – Visserij, handel en Piraterij</i> (B. Hillewaert)	203
TH. COOMANS & J. DE MAEYER (ED.), <i>The Revival of Medieval Illumination. Nineteenth-Century Belgium Manuscript and Illuminations</i> (L. Van Bierliet)	206
M. JOURNÉ, <i>Go West! Een verhaal van Vlaamse emigranten naar Canada</i> (J. Vannieuwenhuysse)	211
J. DERWAEL (RED.), <i>Leveranciers en klanten. Valorisatie van het archiefaanbod voor bedrijfshistorisch onderzoek</i> (G. Maréchal)	214
B. BEERNAERT, B. DE LA KETHULLE DE RYHOVE, J. D'HONDT, B. D'HOORE en B. SCHOTTE, <i>De Visitatie. Bewonings- en bouwgeschiedenis van het huis Wulfhagestraat 18 te Brugge</i> (A. Vandewalle)	481
J. ROELSTRAETE, <i>Je stamboom, je familiegeschiedenis: stap voor stap</i> (P. Vandewalle)	484
K. ROTSAERT, <i>Lexicon van de parlementariërs uit het arrondissement Brugge, 1830-1995</i> (R. Van Eenoo)	486
<i>Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde, van zijn kastelnij en van de Lande tusschen Maercke en Ronne, deel XLIV, 2007</i> (R. Van Eenoo)	488

KRONIEK

217, 493

Werkten mee aan deze jaargang

Sarah Cappelle
Tervatestraat 11
8370 Blankenberge
sarahcappelle@hotmail.be

Prof. dr. Michel Cloet
Bergstraat 111
3010 Kessel-Lo
michel.cloet@arts.kuleuven.be

Marijke De Boodt
Lange Rei 35
8000 Brugge
marijke.deboodt@skynet.be

Dr. Luc Devliegher
Ten Hove 17
8200 Sint-Michiels Brugge
chris_deweerdtskynet.be

Hannes De Zutter
Dudenhofenlaan 119
8620 Nieuwpoort
hannedez@gmail.com

Prof. dr. Luc François
Chrysantenstraat 19
8400 Oostende
luc.francois@UGent.be

Bieke Hillewaert
Raakvlak
Intergemeentelijke dienst archeologie
Brugge en Ommeland
Mariastraat 36A
8000 Brugge
bieke.hillewaert@brugge.be

Dominique Marechal
Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
Museumstraat 9
1000 Brussel
dominique.marechal@fine-arts-
museum.be

Dr. Griet Maréchal
Visserij 11
9000 Gent
Verhelst.marechal@worldonline.be

Dr. Jacques Mertens
L. Spilliaertstraat 83
8400 Oostende
jacques.mertens@fulladsl.be

Prof. dr. Ludo Milis
Vlieguut 20
9830 Sint-Martens-Latem
ludo.milis@pandora.be

Prof.dr. Jos Monballyu
KULAK, E. Sabbelaan 53
8500 Kortrijk
jos.monballyu@kuleuven-kortrijk.be

Prof. dr. James M. Murray
Department of History
University of Cincinnati
Cincinnati OH 45221-0373
USA
murrayjm@uc.edu

Octaaf Mus
Guido Gezelleplein 18
8900 Ieper

Dr. Michiel Nuyttens
Rijksarchief Brugge
Academiestraat 14-18
8000 Brugge
michel.nuyttens@arch.be

Kurt Priem
Archief Bisdom Brugge
Heilige Geeststraat 4
8000 Brugge
Archief.bisdom.brugge@kerknet.be

Marc Ryckaert
Provincie West-Vlaanderen, Dienst
Cultuur
Koning Leopold III-laan 41
8200 Sint-Andries Brugge
marc.ryckaert@west-vlaanderen.be

Bernard Schotte
F. Timmermansstraat 19
8310 Assebroek Brugge
bernard.schotte@brugge.be

Prof.dr. Paul Trio
KULAK, E. Sabbelaan 53
8500 Kortrijk
paul.trio@kuleuven-kortrijk.be

Ludo Valcke
Provincie West-Vlaanderen, Dienst
Cultuur
Koning Leopold III-laan 41
8200 Sint-Andries Brugge
ludo.valcke@west-vlaanderen.be

Ronald Van Belle
Korte Lane 12
8000 Brugge
ronald.van.belle@versatel.be

Lori Van Biervliet
Sint-Annarei 11
8000 Brugge

Ludo Vandamme
Doornhut 28
8310 Brugge
ludo.vandamme@brugge.be

Andries Van den Abeele
Wollestraat 13/1
8000 Brugge
abeele@skynet.be

Dr. Steven Vanderputten
Universiteit Gent, Vakgroep
Middeleeuwen
Blandijnberg 2
9000 Gent
steven.vanderputten@Ugent.be

Dr. André Vandewalle
Stadsarchief Brugge
Burg 11A
8000 Brugge
andre.vandewalle@brugge.be

Dr. Paul Vandewalle
Prinses Stefanieplein 17, bus 7.2
8400 Oostende
paul.vandewalle@telenet.be

Lawrence Van Haecke
SOMA
Luchtvaartsquare 29
1070 Brussel
lawrence.vanhaecke@cegesoma.be

Prof. dr. Romain Van Eenoo
Asfilstraat 18
9031 Gent
romainvaneenoo@yahoo.com

Johan Vannieuwenhuysse
Provinciale Archiefdienst West-
Vlaanderen
p/a. Koning Leopold III-laan 41
8200 Sint-Andries Brugge
johan.vannieuwenhuysse@west-
vlaanderen.be

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS TE BRUGGE

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75, Genootschap voor Geschiedenis, Brugge

www.gvgb.be

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) – IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) – LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) – LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVIII (1934) – CXV (1978).
- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : CXVI (1979) – CXLIII (2006).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies».

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 22. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

Bestuur

L. Devliegher (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuytens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuysse.

Met de steun van

B R U
G G E

Colofon

De *Handelingen* zijn gezet in de *Documenta* van de Dutch Type Library (Frank Blokland, 1986). Concept vormgeving en realisatie: CitroenCitroen, Brugge.

Druk: Walleyn Graphics nv, Brugge

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929; ontbreken : 1931, 1933, 1934, 1939-2, 1962-1966, 1972-1977), per jaargang 18,00 €
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male*. Brugge, 1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 12,40 €
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*. 1089-1300, 1973, in 8°, 217 blz. Tweede deel, 1301-1339, Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. Vierde deel, 1385-1420, Brugge, 1982, in 8°, 325 blz. Samen 40,00 €
- S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *Ijveren voor Geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*. Brugge, 1989, 182 blz. 21,00 €
- A. Schouteet, *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Analytische inhoud en registers, 1839-1988*. Brugge, 1991, 413 blz. 17,35 €
- K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*. Brugge, 1987, 200 blz., ill. (VHS 4) 16,20 €
- K. Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*. Brugge, 1989, 254 blz., ill. (VHS 6) 23,55 €
- J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand, 1323-1328. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken*. Brugge, 1992, 132 blz. (VHS 7) 21,00 €
- C. Vandenbroeke, *Hoe rijk was arm Vlaanderen? Vlaanderen in de 18de eeuw. Een vergelijkend overzicht*. Brugge, 1995, 168 blz. (VHS 8) 23,55 €
- K. Priem, *God of de keizer? Clerus en politiek te Brugge (1780-1802)*. Brugge, 1996, 184 blz. (VHS 9) 23,55 €
- L. Van Biervliet, *De brieven van W.H. James Weale aan Jozef A. Alberdingk Thijm, 1858-1884*. Brugge, 1991, 99 blz. 9,90 €
- L. Van Biervliet, *De relatie van W.H. James Weale met Jean Bethune. Brieveneditie*. Brugge, 1996, 173 blz. 9,90 €
- M. Vandermaesen, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de veertiende eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*. Brussel, 1999, 3 dln (591, 542 en 244 blz.) 37,00 €
- A. Serlet en R. Van Eenoo, *Auguste de Maere : vader van Brugge-zeehaven, promotor van het cultuurleven in Gent*, Brugge, 2000, 158 blz., ill. (VHS 11) 23,55 €
- P. Vandewalle en J. Mertens, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*, Brugge, 2003, 93 blz. 10,00 €
- R. Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005, 208 blz., ill. (VHS 12) 29,50 €